

Журнал 15.01.1999 жылдан бастап шығады.
Токсан сайын шығады.

Журнал издаётся с 15.01.1999г.
Выходит ежеквартально.

Қазақстан Республикасының инвестициялар және даму министрлігінде тіркелген
Тіркелу номері: 15710-Ж
Тіркелу күні: 24 қараша 2015ж., Астана қ.
Меншік иесі: «Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы» мекемесі
Мақсаты мен міндеттері: академияның және басқа да оқу орындарының профессорлық – оқытушылық құрамының, сонымен қатар тәжірибедегі қызметкерлердің ғылыми мақалаларын жарыққа шығару.

Зарегистрирован в Министерстве по инвестициям и развитию Республики Казахстан.

Регистрационный номер: 15710-Ж.

Дата регистрации: 24 ноября 2015 г., г.Астана.

Собственник: Учреждение «Евразийская юридическая академия им. Д.А.Кунаева».

Цель и задачи: публикация научных статей профессорско-преподавательского состава академии, других учебных заведений, а также практических работников.

Редакция мекен-жайы:

Алматы қ., Құрманғазы, 107.

Телефоны: 8 (727) 292-98-77, 350-78-88

Адрес редакции:

г.Алматы, ул.Курманғазы, 107.

Телефон: 8 (727) 292-98-77, 350-78-88

**ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС
НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ**

Автономов А.С. – заведующий сектором сравнительного правоведения Института государства и права Российской Академии наук, доктор юридических наук, профессор (г.Москва, Российская Федерация).

Булекбаев С.Б. – доктор философских наук, профессор, проректор Казахского Университета международных отношений и мировых языков им.Абылай хана.

Жалаири Ө.Ш. - доктор юридических наук, профессор, ректор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева. Председатель Совета.

Койгельдиев М.К. – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой КазНПУ им.Абая.

Мауленов К.С. – доктор юридических наук, профессор Международного университета информационных технологий .

Рогов И.И. – доктор юридических наук, профессор, председатель Конституционного Совета Республики Казахстан.

Сабден О.С. – доктор экономических наук, профессор, академик НИА РК, руководитель центра экономической политики и глобализации Института экономики КН МОН РК.

**ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА
НАУЧНО-РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ**

Главный редактор - **Алибаева Г.А.** – доктор юридических наук, профессор, проректор по научно-исследовательской работе Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Айтхожин К.К. – доктор юридических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Алиева М.Б. – кандидат филологических наук, доцент Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Гинзбург А.Я. – кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной деятельности Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Дауылбаев К.Б. – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономических и общеобразовательных дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Жайлин Г.А. – кандидат юридических наук, профессор, кафедры гражданско-правовых дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Магауова А.С. – доктор педагогических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Сатова А.К. – доктор психологических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Утибаев Г.К. – доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной деятельности Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

СОДЕРЖАНИЕ

Масабаева А.М. Бағалы қағаздар нарығының экономикадағы рөлі	4
Курманалиева Э.Б. Правовое регулирование арбитражей	13
Оспанова Ж.Б. Вопросы расширения сферы применения процедуры медиации по законодательству Республики Казахстан	17
Умбеталиева Б.Қ. Дискрециялық жауапкершілік әлеуметтік жауапкершіліктің жоғарғы формасы ретінде	20

Трибуна Молодого Ученого

Ахат Д. Т. Адам өлтіру субъектісінің криминологиялық аспектілері	26
Амре А.Н. Problems of victimology and the doctrine of the victim in criminal law	30
Андерхан М. Қазақ мемлекеттігінің қоғамдық-саяси құрылысы	35
Асанова А. Қазақстанда заң үстемдігі қағидасын жүзеге асырудың конституциялық кеңістігі	38
Атантай Т. Қазақстанда Президенттік басқару жүйесінің орнығуының тарихи-құқықтық алғышарттары	42
Аязбек Ф.Т. Мемлекеттік қызмет жүйесіндегі сыбайлас жемқорлықпен күрес: қазақстан және шетел тәжірибесі	47
Әбдірахманова А.И. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы мемлекеттік биліктің бастаулары	52
Әзімхан Я. Проблемные аспекты защиты имущественных прав предпринимателей по законодательству РК	56
Баймухан Б.Е. Топтық қылмыстылықтың криминологиялық сипаттамасы	62
Бауыржанова А. Акционерное общество как одна из организационно-правовых форм некоммерческих юридических лиц	69
Бахабадинова Б. Айыпталушы ретінде жауапқа тарту ұғымы және оның негіздері, тәртібі	74
Бейсенов М. Мүлік, неке шартының пәні ретінде	77
Бейсеналиұлы Е. Мемлекеттік билік бөлу жүйесіндегі заң шығару және атқару билік тармақтарының арақатынасы	82
Биттибаева К.Е. Устойчивость как экономическая категория	88
Демесинов А.А. Ағылшын құқығы мен Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі	96
Есенгельды Е. Риск и неопределенность как экономические категории	102
Ерболганов Ж.Т. Идентификационные признаки фонограммы речи	109
Ерденбекова А. Д. К вопросу об обеспечении процессуальной законности органами прокуратуры	113
Жумабаева А. Әлемдегі демографияның мемлекеттік-құқықтық реттелу мәселелері	118
Жумагулова Ә.О. Парламенттің бақылау функциясының негізі мен маңызы	124
Жаукенова Д.Н. Особенности опознания и рекомендации по совершенствованию регулирования следственного действия и оперативно-розыскной	129
Зарғали Д.А. Проблемы имплементации норм международного права в конституционное законодательство Республики Казахстан	133

Ильясов Д. Р Смертная казнь как уголовно-правовое явление и средство достижения целей уголовного наказания	138
Исапов Р.А. Криминалистическое исследование следов головы человека	142
Исмагулова А.Е. Белгісіз тұлғалар тобының құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау туралы талап қою бойынша сот ісін жүргізуде талапкер мен жауапкердің құқықтарын іске асырудағы кейбір проблемалар	148
Камбарова Ф.Ж. Азаматтар мен заңды тұлғалардың салықтан жалтаруымен байланысты қылмыстық құқықбұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылық	151
Касымжан Раманказы О правовой природе гражданско-правовой охраны прав на интеллектуальную собственность	160
Керімбек Ш. Қылмыс оқиғасының мән-жайларын қайта жаңғыртудың теориялық мәселелері	164
Кенесбаев Е.Т. Опыт и практика зарубежных стран по обеспечению безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе	170
Кобабаев А.А. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика экномической преступности	175
Көпбаев Н.Н Жұмыс берушінің алдындағы қызметкердің материалдық жауапкершілігі	180
Мұратов А.Р Защита прав и свобод человека в Республике Казахстан	186
Мусина А.К. К вопросу о мерах по обеспечению иска	191
Нургалиев А. Қазақ әдет құқығы жүйесіндегі әйел құқығының мәртебесі	195
Самсыбаева А. Халықаралық құқықтың жалпы танылған қағидаттары мен нормаларының арақатынасын анықтаудағы кейбір мәселелер	200
Сейбеков С.Н. О понятии и содержании организации расследования преступлений	206
Темірәлі А.М. Шет елдерде қылмыстық іс жүргізу құқығындағы кінәні мойындау туралы келісімдер	210
Серик А.С. Халықаралық құжаттар бойынша ұйымдасқан қылмыстың анықтамасы	217
Ткачев Д.В. Роль Парламента в механизме охраны Конституции	219
Толен Е.Т. Қамаудағылармен қарым-қатынастың халықаралық стандарттарының жіктелуі	224
Шакиров М.Б. Основные направления деятельности гражданской обороны	228
Шегемов Ж.Ш. Гражданине как субъекты трудового права	233
Шпекбаева А.Ж. Ответственность за нарушения прав человека в международном праве	239
Чотбаев Р. Шетелдегі ювеналдық соттардың қалыптасу тарихы	243

Масабаева А.М.
Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң
академиясының «Экономикалық және Жалпы білім беру пәндер»
кафедрасының аға оқытушысы,
экономика ғылымдарының магистрі,
Нурымбетова Б.И.
Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң
академиясының «Экономикалық және Жалпы білім беру пәндер»
кафедрасының аға оқытушысы,
экономика ғылымдарының магистрі,
Бекбаева М.К.
Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң
академиясының «Экономикалық және Жалпы білім беру пәндер»
кафедрасының аға оқытушысы,
экономика ғылымдарының магистрі,

КЕМЕЛДЕНГЕН САЛАЛАРДАҒЫ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІК ПЕН БӘСЕКЕЛІК АРТЫҚШЫЛЫҚТАР

Автордың негізгі жүргізілген зерттеулері бойынша мақаланың мәні "бәсекеге қабілеттілік" және "бәсекелестік артықшылықтары". Мақалада кәсіпкерліктің дамуындағы бәсекеге қабілеттілік және бәсекелік артықшылықтардың алатын орны жазылған. Сондай-ақ, кәсіпорынның және оның өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін және олардың бәсекелік артықшылықтарын бағалауға бағытталған.

Кілт сөздер: аймақтың бәсекеге қабілеттілігі, бәсекелік позиция, кәсіпорынның нарықтағы үлесі, интегралдық көрсекіштер, орнықты даму.

Зерттеудің мақсаты – бәсекеге қабілеттілік пен артықшылықтары ұғымын, сондай-ақ оны бағалаудың түрлі әдістерін қарастыру. Әдіснама – мақаланы дайындау кезінде талдамалық зерттеулер, салыстырмалы бағалау, болжам жасау әдістері қолданылды. Құндылығы – Бәсекеге қабілеттіліктің мәнін талдауға, нақты қарастырылып отырған кәсіпорынның және оның өнімінің бәсекеге қабілеттілігін бағалауға лайықты негізгі әдістерді ұсыну. Қорытындылар – Кәсіпорын мен аймақтың бәсекеге қабілеттіліктері мен артықшылықтары өзара байланысы және олардың орнықты дамудағы маңызы ерекшеленеді. Интегралдық көрсеткіштер негізінде кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін бағалауды есептеу тәжірибесі көрсетілген. Мақалада Кемелденген салалардағы бәсекеге қабілеттілік пен бәсекелік артықшылықтарының негізгі теориялық және тәжірибелік мәселелері мен оған әсер ететін факторлар қарастырылған.

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» жолдауының негізінде айтылған келесі бір бағыт – бәсекелік қабілет. Елбасы өз сөзінде: «Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін.» дейді. Елдің бәсекеге қабілетті болуы, әрбір азаматтың дарында әрі білімді болуы деген сөз. Сауаттылық сананы игеру ғана емес, сонымен қатар өз болмысың мен күшінді көрсете білу [1].

Бәсекелестік пен пайдалылыққа әсер ететін құрылымның төрт өлшемі берілген. Іс жүзінде бәсекелестіктің қарқындылығы мен пайдалылық деңгейін анықтайтын сала сипаттамалары баршылық. Осы факторларды жіктеу мен талдау үшін кеңінен қолданылатын сызбаны Гарвард бизнес мектебінің профессоры Майкл Портер ойлап тапқан. Портердің бәсекелестіктің бес күші моделі бойынша саланың пайдалылығы бәсекелік қысымның бес көзіне тәуелді. Бәсекелестіктің бес күшінің үшеуі «көлденең» бәсекелестіктің көзі болып табылады: алмастырушы тауар тарапынан бәсекелестік, нарықтың потенциалды қатысушылары арасындағы бәсекелестік, нарықтағы қазіргі қатысушылары арасындағы бәсекелестік. Қалған екеуі «тік» бәсекелестіктің көзі болып табылады: жеткізушілердің нарықтағы билігі мен нарықтағы сатып алушылардың билігі.

М.Портер «Бәсекелік артықшылықтар. Жоғары нәтижелерге қалай қол жеткізуге, әрі оның орнықтылығын қалай қамтамасыз етуге болады» атты еңбегінде ұйымның бәсекелік артықшылықтарын құруға әсер етуші факторларды топқа бөліп көрсетеді:

- а) ұйымның нақты бір салаға кіруі;
- б) бәсекелік стратегияны қолдануы;
- в) өнімнің құнын құру тізбегі [2].

«Бәсекегеқабилеттік» пен «сенімділік» санаттары жапон экономикасының қалыптасуының негізгі қағидалары боп жарияланды, «экономикалық ғажайыпқа» айналды. Бұл қағида кәсіпорынның да, тұтастай салааралық кешендердің де [3] орнықты даму факторы ретінде қарастырылады. Барлығы «бәсекеге қабилеттік» ұғымы қолданылатын нақты жағдайға байланысты. Сондай-ақ, зерттеудің тағы бір бағыты- орнықты дамудың жай сипаттамасы немесе индикаторы ретінде ғана емес, бірінші кезекте оны қалыптастырушы фактор ретінде өңделген, «бәсекегеқабилеттік-орнықты даму» жұптарының өзара байланысы мен өзара тәуелділігі сипаттамасына түрлі көзқарастар [4]. Дегенмен, бәсекегеқабилеттіктің шектен тыс артып кетуі, нарықта монополиялық сегменттің пайда болуына әкеліп, субъектінің өзінің және тұтастай жүйенің даму қарқынына кері әсер етуі мүмкін, және міндетті түрде олардың өсу әлеуетінің азаюына, әлеуметтік-экономикалық жағдайдың жалпы төмендеуіне және дамудың орнықтылығына қауіп төнуіне алып келеді. Жалпы түрде, бәсекегеқабилеттіліктің бұл факторы бәсеке шартының бұзылуына әкеліп, аймақтық әлеуметтік-экономикалық жүйенің орнықты дамуына кері әсерін тигізеді және өте кең ауқымды – аймақтық экономикалық жүйенің айтарлықтай элементтері мөлшерін қамтиды.

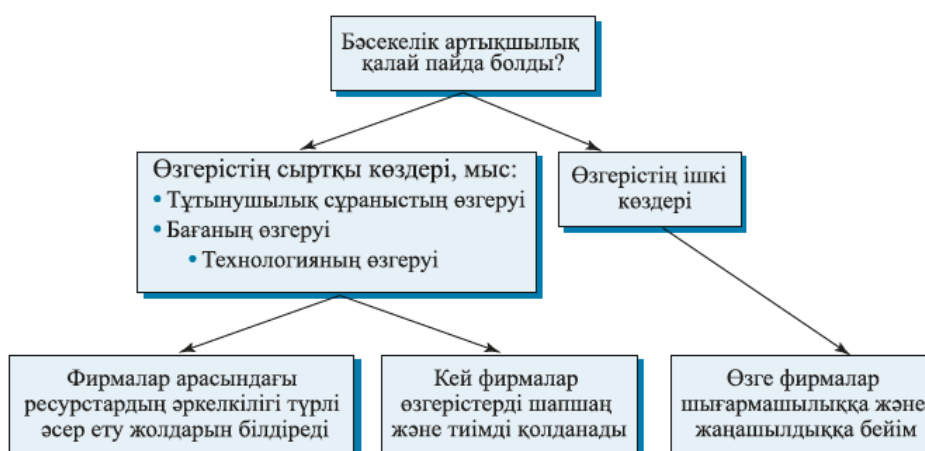
Бұл кезде шаруашылық қызметін ұйымдастыру теңгерілімі бұзылады, өз кезегінде бұл тұтастай аймақтық экономиканың қызмет етуінің әлсіреуіне, монополиялық бағалардың өсуінен тұтынушыларды жоғалтуына, аймақтың орнықты жай-күйінің бұзылуына әкеледі. Бұдан өзге, аймақ тұрғындары мен экономикалық субъектілері қолда бар ресурстарының бөлігін орнықты дамуға жұмсаудың орнына, тауарлы нарықтарда бәсекенің әлсіреуінен келетін зардаптарды жоюға бағыттауы мүмкін. Нәтижесінде әлеуметтік-экономикалық даму қарқыны азайып, орнықтылық механизмінің элементтерінің тепе-теңдігінің одан сайын бұзылуына әкеледі. Кәсіпорынның бәсекеге қабилеттілігін көбінесе ішкі және сыртқы факторлармен сипаттайды. А. А. Томпсон және А. Дж. Стрикленд [5, б. 63] кәсіпорынның бәсекегеқабилеттілігін анықтауда келесілерді ескеруді ұсынады: – өнімнің сапасы мен сипаттамасы; – беделі (имидж); – өндірістік қуаты; – инновациялық мүмкіндіктері; – технологияларды қолдануы; – дилерлік желі және тарату мүмкіндіктері; – қаржылық ресурстары; – бәсекелестерімен салыстырғандағы

шығындары; – клиенттерге қызмет көрсетуі. Е. П. Голубков [6, б. 187-188] кәсіпорынның бәсекегеқабілетін бағалауға оның қызметінің нәтижелігін көрсететін келесі факторларды ұсынады: беделі, өнім концепциясы, өнім сапасы, бизнес түрін әртараптандыру, бизнестің маңызды түрінің нарықтағы жиынтық үлесі, мықты ғылымизерттеу және құрастырушылық қуаты, өндірістік базасының қуаты. Бұл факторларды автор талдап, кәсіпорынның өнімінің бәсекегеқабілеттілігі мен маркетинг қызметінің тиімділігі факторларымен толықтырады. И. У. Зилькарнаев пен Л. Р. Ильясованың жұмыстарында [7, б. 17-27] кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін барлық факторлар жиынтығын үш топқа бөлу ұсынылады: – кәсіпорын алдына қоятын мақсаттар; – кәсіпорынның қолда бар ресурстары; – сыртқы орта факторлары.

1-Сурет. Портер анықтаған бәсекенің бес факторларының үлгісі

Бәсекелік артықшылықтың пайда болуына себепкер өзгерістер көзі ішкі және сыртқы болып бөлінеді. 2-суретте негізгі түрлері көрсетілген.

2-Сурет. Бәсекелік артықшылықтың пайда болуы

Жаңартпалық стратегиялар стратегияның бір немесе бірнеше өлшемдерін біріктіретін жаңашылдықты (жаңа бизнес-идея) білдіреді:

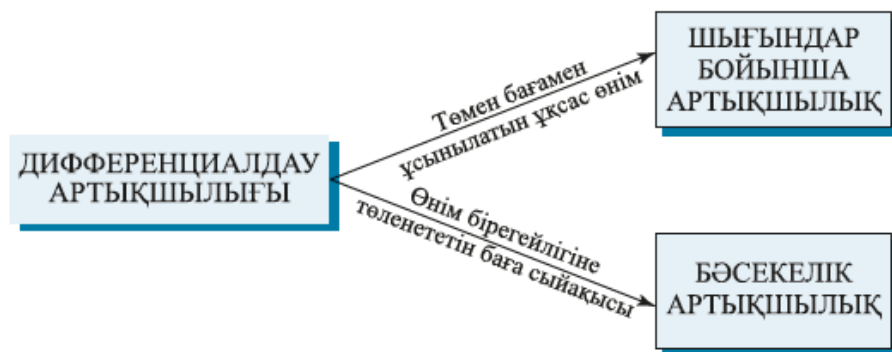
- Жаңа салалар: Кей компаниялар бір жаңа саланың негізін салатын жаңа тауар

өндіреді. Херох компаниясы қарапайым қағаз көшірмесі саласының, Freddie Laker бюджеттік әуе жолдар саласының, Craig McCaw және McCaw Communications компаниясы сымсыз телебайланыс саласының негізін салды. Ким және Моборн жаңа нарықтардың негізін салу, яғни бәсекелестік дамымаған нарық кеңістігін құру “көгілдір мұхит стратегиясының” (ағылш. «Blue ocean strategy») дәл өзі деп тапты.

- Жаңа тұтынушылар сегменті: Қолданыстағы тауар концепциялары үшін жаңа тұтынушылар сегментінің пайда болуы жаңа нарықтардың туындауына әкеледі. Apple компаниясы жеке компьютерді ойлап тапқан жоқ, дегенмен компания үй компьютерлер нарығын тудырды. Бейне таспалар жазатын магнитофонды Ampex компаниясының инженерлері телевизиялық студияларға арнап шығарған, ал құрылғыны нарыққа енгізген Sony және Matsushita компаниялары еді. Nintendo Wii бейне ойындар құрылғысының айтарлықтай табысқа жетуінің бірден бір себебі бейне ойындар ойнауға тұтынушылардың жаңа сегментін тарту болып табылады.

- Бәсекелік артықшылықтың жаңа көздері: сәтті жүзге асқан жаңашыл стратегиялар жаңа нарықты тудырмайды, бұндай стратегиялар құн тудырудың жаңа әдістерін ұсынады. Dell компаниясының тапсырысты қабылдау, компьютерді құрастыру

және оны сату үдерістерінің біріктірілген жүйесін қолдануы тұтынушыларға таңдау жасауға кең мүмкіндіктер беріп, тапсырыстың жылдам орындалуын қамтамасыз етеді. Circus de Soleil (Цирк ди сюлей – фр.тілінен ауд. – «Күн Циркі» деген мағына береді.) цирк өнерін керемет көңіл-көтеретін мультимедиялық көрініс-шоуға айналдырды. McKinsey & Company компаниясы стратегиялық жаңартпаның негізгі элементі «жаңа ойын» нарықтағы «ойын ережелерін өзгертуге» мүмкіндік беретін салалық құндылықтар жүйесін қайта құруды қамтиды деп тұжырымдады (жоғарыда көрсетілген Southwest Airlines және Nike компаниялары). Бұрыннан қызмет атқаратын фирмалардың қайта жандануын зерттеу кезінде Чарльз Баден Фуллер мен Джон Стопфорд стратегиялық жаңартпалардың көбінесе қызметтің бұрын бір-біріне қайшы саналған түрлі параметрлерін үйлестіретіндігін көрсетті. Мәселен, асхана пышақтарын шығаратын Ұлыбританияның Richardson компаниясы жаңашыл дизайн мен өндіріс үдерісін біріктіріп, тиімді менеджменттің арқасында тұтынушыларға жылдам қызмет көрсете отырып, төмен бағамен мықтылығы және өткірлігімен ерекшеленетін пышақтар ұсынады. Дегенмен Гари Хэмел фирмаларға стратегиялық жаңашылдықтың шегінен шығуды ұсынады. Оның айтуынша, ұзақ мерзімді бәсекелік артықшылық Procter&Gamble компаниясының заманауи бренд-менеджмент жүйесі мен Toyota компаниясының “үнемді өндіріс жүйесі” (ағылш. lean production) секілді менеджмент саласындағы жаңартпаларға негізделеді.

3-Сурет. Бәсекелік артықшылық көздері

Фирма жоғары көрсеткішті пайдаға (немесе әлеуетті пайдаға) қарсыластарымен салыстырғанда: бірінші – дәл сондай өнімді немесе қызметті төмен бағамен ұсыну, екінші – тауарға ерекшелік беру үшін жұмсалған шығыннан асып түсетін баға сыйақысын төлеуге дайын тұтынушыға ұнайтын ерекше тауар немесе қызмет ұсыну сияқты екі жолмен жете алады. Бірінші жағдайда фирма шығынды азайту арқылы артықшылыққа, ал екінші жағдайда дифференциалдау (ерекшеліктер) арқылы артықшылыққа ие болады.

Бұқаралық ақпарат құралдары мен қор нарығының Google, Facebook және Twitter секілді технологиялық компанияларына бар ынтасын бөлгендеріне қарамастан, көптеген адамдар еңбек ететін бұл компанияларды салыстырмалы түрде кемелдену кезеңіне жеттідеуге болады. «Fortune Global 500» тізімін басқарушы көшбасшылар – мұнай, бөлшек сауда, автокөліктер өндірісі, қаржы қызметтері секілді салалар 100 жылдан астам уақыттан беріп дамып келеді.

Шығындардың төменгі көрсеткіші бойынша артықшылыққа ие болу үшін фирма сала ішінде немесе салалық сегментте өзіндік құн бойынша көшбасшылыққа жетуді көздейді. Бұл үшін фирма «шығынды азайтудың көздерін анықтап, оларды қолдануы тиіс және стандартты тауарды ешбір ерекшеліксіз сатуы керек». Фирманың бәсекелестерінен дифференциалдануы «фирма тұтынушыларға төмен бағадан өзге ерекшелік ұсынған» жағдайда жүзеге асады. 3-суретте бәсекелік артықшылықтың осы екі түрі көрсетілген. Бәсекелік артықшылықтың екі түрін фирманың таңдаған қамту кеңдігімен – кең нарық немесе тар сегментпен үйлестіру арқылы Майкл Портер: шығындар бойынша артықшылық, дифференциалдау және шоғырлану секілді үш стратегия ұсынды

(4-сурет).

4-Сурет. Портердың жалпы стратегиялары

Кемелденген салалардың бір текті еместігіне қарамастан, соның ішінде мәселен, сұлулық салондары мен болат құю зауыттарының стратегия тұрғысынан белгілі ұқсастықтары бар. Тараудың мақсаты – кемелденген салалар аясында бәсекелік артықшылық орнатуға көмектесетін сипаттамалар мен стратегияларды айқындау, сондай-ақ бұл стратегиялардың компанияның құрылымы, жүйесі және көшбасшылық стиліне ықпалын зерттеу.

Кемелдену мүмкіндіктердің жоқтығын білдірмейді. H&M (сәнді киімдер), AirAsia (әуе тасымалы), Starbucks (кофе дәмханалары), Nucor (болат өндірісі) компаниялары жаңашыл стратегияның негізінде өркендей түсті. Кемелденген секторларда, әдетте кемелдеген компаниялар қызмет атқарады. Мәселен, Coca-Cola, ExxonMobil және HSBC Holdings (Hongkong and Shanghai Banking Corporation) компаниялары XIX ғасырда құрылған, дегенмен, соңғы жиырма жылда бұл компаниялар қыруар пайдаға кенеліп, көптеген жоғары технологиялық компаниялардың қызғанышын туғызды. Кемелдену жаңартпаның жеткіліксіздігін білдірмейді: тарау барысында жаңа технологиялар мен жаңа стратегиялар негізінде көркейе түскен талай кемелденген салалармен танысамыз.

Саланың өміршеңдік кезеңдерін талдаудан бәсекелік артықшылық үшін саланың кемелденуінің екі негізгі әсерінің барын анықтадық: біріншіден, саланың кемелденуі бәсекелік артықшылық орнату мүмкіндіктерін азайтады, екіншіден, дифференциалдауға негізделген фактор мүмкіндіктерін шығындарға негізделген факторларға көшіреді.

Кемелденген салаларда бәсекелік артықшылық мүмкіндіктерінің азаюының себептері:

- Ақпараттандырылған сатып алушылар, стандартталған тауарлар және технологиялық өзгерістердің жеткіліксіздігінің нәтижесінде пайда болатын дифференциалдау мүмкіншілігінің азаюы;

- Технологиялық үдерістердің араласуы. Бұл шығындар бойынша артықшылықты сақтап қалудың қиындығын білдіреді. Шығындар бойынша артықшылық орнаған бетте, компания айырбас бағамның тұрақсыздығына, арзан өнім шығаратын шетелдік бәсекелестердің пайда болуына әлсіздік таныта бастайды.

- Саланың жоғары деңгейде дамыған инфрақұрылымы. Бұл мықты дистрибьюторлармен қоса, белгілі стратегиялық тауашаларды иеленген атақты фирмаларға шабуылдауды жеңілдетеді.

«Омахадан шыққан данышпан» деген атпен белгілі Уоррен Баффет бұл үдерісті былайша түсіндірді. Ол компанияларды «компания-франшайзи» және «жеке бизнес» деп екіге ажыратып, кемелдену үдерісін компания-франчайзиден «жеке бизнеске» айналу деп сипаттайды:

Экономикалық франшиза – қажетті (1), тұтынушылардың пікірі бойынша алмастырушы тауары жоқ (2) және баға реттеуіне (3) ұшырамайтын тауарлар мен қызметтер нәтижесі. Франшиза инвестицияланған капиталға шаққанда жоғары көрсеткішті табыс алуға мүмкіндік береді (және) тәжірибесіз басқарудың орын алуына жол береді. Керісінше, «бизнес» егер арзан оператор болса немесе жеткіліксіз тауарлар мен қызметтер түрін ұсынса, қыруар пайдаға кенеледі. Франшизадан гөрі бизнесті нашар менеджмент нәтижесінде жоюға болады.

Бұл саланың тартымдылығын төмендету үрдісі кемелденген салаларға үнемі қауіп төндіреді. Өндіріс қуаттарына артық капитал жұмсалымы, халықаралық бәсекенің қарқындауы, дифференциалдану баға бәсекесін күшейтіп, бәсекелік артықшылыққа жетуді және сақтап қалуды одан сайын қиындатып жібереді.

Кемелденген салалар техникалық өзгерістер қарқындылығының баяулығымен сипатталады. Болат құю, тоқыма, тағам, сақтандыру және қонақүйлер тәрізді кемелденген салаларда ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға кететін шығын сатылымнан түсетін табыстан 1%-ға төмен, ал америкалық өндіріс секторда, атап айтқанда компьютерлер мен электроника, фармацевтикалық заттар және әуе - ғарыш салаларында сатылымнан түсетін табыс ғылыми зерттеулерге жұмсалатын шығынның 65%-н құрайды. Егер кемелденген салаларды патенттік қызмет тұрғысынан бағаласақ, бұл салалар да дамушы салалар секілді жаңашыл бола алады. Тіпті шиналар, көкірекшелер және балық аулайтын қармақтар өндірісі секілді кемелденген салаларда сарқылмайтын патенттер ағыны – жаңартпалар көптігінің дәлелі.

Көптеген кемелденген салаларда технологиялық өзгерістердің қарқындауына Қарамастан бәсекелік артықшылық орнату мүмкіндіктері көбінде стратегиялық жаңартпаға, соның ішінде «жаңа ойын стратегиясы» және «көгілдір мұхит стратегиясының» көмегімен пайда болуда.

Кемелденген салалар бизнес стратегияларын қалыптастырып, оларды қолдануға арналған үздік орта саналмайды. Бәсекелестік, әсіресе, баға бәсекесі – сақталуы қиын бәсекелік артықшылық: еліктеушілер шығын бойынша артықшылықты ұзақ сақтай алмайды, ал дифференциалдау мүмкіндіктері стандарттау беталысына байланысты шектеулі. Кемелденген салаларда тұрақты бәсекелік артықшылық масштаб эффектісі немесе тәжірибе нәтижесіндегі басымдылықтан пайда болады, сонымен қатар тартымды нарық сегменттері мен тұтынушыларға, дифференциалдауға, стратегиялық және технологиялық жаңартпаларға тікелей байланысты Бұл стратегияларды жүзеге асыру, әсіресе шығын тиімділігін көздейтін стратегиялар, әдетте стандартты үдерістер мен өнімділікті басқаруға негізделген басқару жүйесін қажет етеді. Кемелденген салалар күрделене түскен сайын, шығын тиімділігі икемділік, тез жауап беру және жаңартпамен үйлесуі қажет. Wal-Mart, Coca-Cola, McDonald's, Banco Santander және Toyota компаниялары шығын тиімділігін бейімделгіштікпен үйлестіріп, керемет табысқа жетті Құлдыраушы салалар компанияларға түрлі қиындықтар туғызады. Бұл қиындықтар қарқынды бәсекелестік пен төменгі пайдалылықтан туындайды. Алайда бұндай орта дәл уақытысында тауашаны анықтап, ағымдағы активтер көмегімен ақша ағынын тудыра білген фирмаларға түрлі мүмкіндіктер сыйлайды.

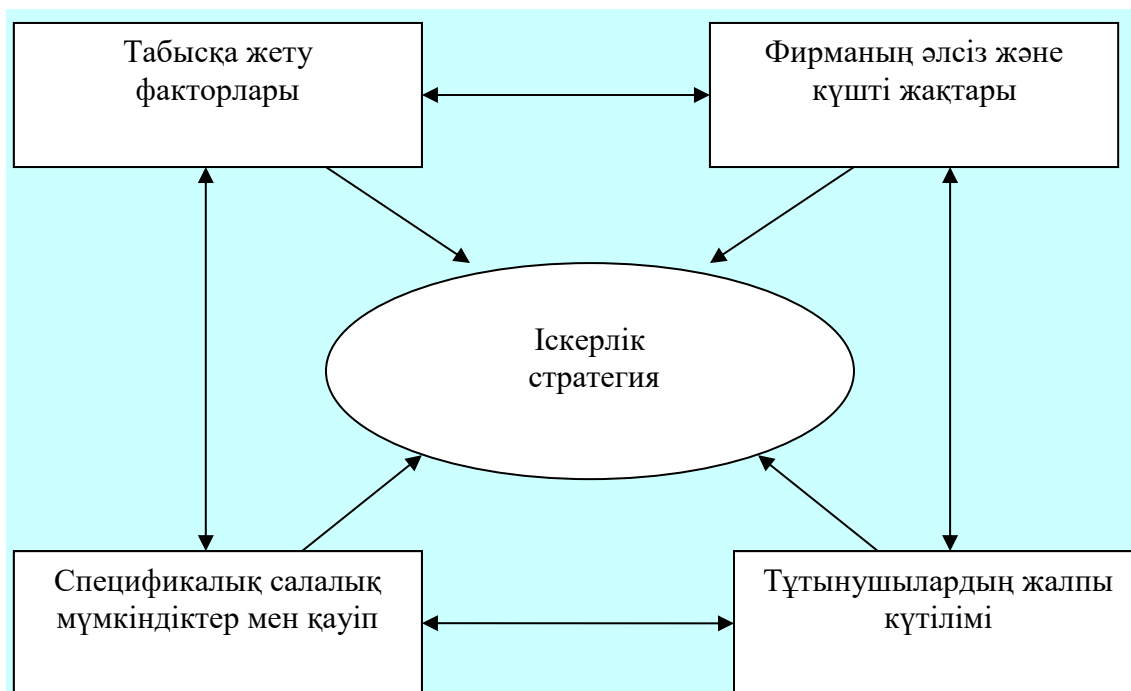
Кемелденуден құлдырау фазасына өту – технология (басу машинасы, фотоаппарат таспасы) субституциясының (алмастыру), тұтынушылар талғамдары мен қызығушылықтарының өзгеруінің (консервілер, ерлер костюмі), демографиялық өзгерістер (Еуропа ойын-шықтары) немесе шетелдік бәсекелестіктің (дамыған өнеркәсіптік елдердегі тоқыма өнеркәсібі) нәтижесі. Нарық сұранысының төмендеуі күрделі стратегиялық қиындықтар туғызады. Құлдыраушы салалардың негізгі ерекшеліктері:

- артық қуат;
- техникалық өзгерістердің жеткіліксіздігі (жаңа өнімдер шығарылымының жоқтығы және технологиялық үдерістің тұрақтылығы);
- бәсекелестер саны азаяды, алайда нарықта саладан шығушы фирмалардың активтерін арзанға сатып алушы жаңа қатысушылар пайда болады;
- материалдық және адами ресурстар орта жасының жоғары болуы;
- агрессиялы баға бәсекелестігі.

Құлдыраушы салалардың қолайсыз қоршаған ортасына қарамастан, Кэтрин Харриган кей қатысушылары мол пайда тапқан құлдыраушы салаларды тапты.

Бұндай салаларға электронды вакуумдық түтіктер, сигарлар және иленген тері бұйымдар өндірісін жатқызуға болады. Алайда өзге салаларда, әсіресе, дайын балалар тағамы, жасанды жібек және ет өңдеу салаларында құлдыраумен қатар агрессивиялы баға бәсекелестігі өршіп, компаниялар банкроттыққа ұшырап, тұрақсыздық орнады.

Құлдыраушы саланың бәсекелестер қақтығысатын орынға айналатындығын шешетін қандай факторлар? Барлығын екі фактор шешеді: қуаттар мен түпкілікті өнім көлемі арасындағы теңгерім және тауар сұранысының табиғаты.[8]

5 - Сурет. Стратегиялық бәсекенің қалыптасуы

- Бәсекелі артықшылығының қандай типіне көңіл аудару керек – шығындар бойынша артықшылықтарға негізделген ішкіге немесе өнім бірегейлігіне негізделген сыртқыға;

- нақты нарықта солардың ішінен қандайды жеңіл қорғауға болады? Бұл сұрақтарға жауап беруге болады: бүтін нарық үшін табыс алу факторлары, жағынан осы факторларға сәйкес өзінің және бәсекелестердің әлсіз және күшті жақтары қатынасы жағынан, салалық спецификалық мүмкіндіктер мен залалдарынан;

- тұтынушылардың жалпы күтулерімен (4-сурет). Осы ақпарат нәтижесінде фирма келесілерді жасай алады: ұстанымы жоғары болатын бәсекелестік артықшылықты анықтау;

- нақты облыстағы бұл артықшылыққа жету үшін шешімді қабылдау; бәсекелестердің артықшылығын басып тастауға тырысу[9].

Мақаланы қорыта келе, Қазақстандағы нарықтық экономикасында бәсекеге қабілеттілік пен бәсекелік артықшылықтарды қолдана отырып әлемдік нарықтық экономикадан орын алу керек. Қазіргі таңда елдің экономикасы дамып келе жатқанымен шетелдің дамыған кәсіпорындары сияқты дамыған жоқ. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге

барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы» атты Қазақстан халқына дәстүрлі Жолдауында, өркенді де өршіл дамып келе жатқан қоғамның іргетасы тек қана осы заманғы, бәсекеге қабілетті және бір ғана шикізат секторының шеңберімен шектеліп қалмайтын ашық нарық экономикасы бола алатынын атап көрсеткен. Мысалы Қазақстанда ең тиімді жұмыс жасайтын ұлттық компаниялар анықталды. «Рейтинг.kz» зерттеу агенттігінің қорытындысы бойынша, топ-бестіктің ішіне «ҚазМұнайГаз» ҰҚ АҚ, «KEGOC» АҚ, «Қазақтелеком» АҚ, «Тау-Кен Самұрық» АҚ, «Қазақстан темір жолы» ҰҚ АҚ енді. «ҚазМұнайГаз» ұлттық компаниясы өткен жылғы көшбасшы «KEGOC» компаниясын басып озып, бірінші орынға тұрақтады. Екінші орынды қанағат тұтқан «KEGOC» АҚ өзінің табыстылығын төмендеткен жоқ. Компания келесі жылы халықтық IPO-ға шықпақ. Биыл мерейтойын тойлағалы отырған «Қазақтелеком» АҚ үшінші орынға тұрақтады. Өткен жылы ұлттық байланыс операторы орта буыннан көрінген еді. Компанияның биыл үздік үштікке енуі оның болашаққа құрған жоспарымен тығыз байланысты. «Тау-Кен Самұрық» компаниясы да биыл нәтижелі жұмыс көрсетті. Биыл қаңтарда ҚР Индустрия және жаңа технологиялар министрлігі мен «Тау-Кен Самұрық» АҚ арасында Жамбыл облысындағы Шоқпар алтын қорын барлау туралы шартқа қол қойылған болатын. 2022 жылға қарай «Тау-Кен Самұрық» АҚ еліміздегі тау-кен өндірісінің ірі компаниясына айналуға мүдделі. Үздік бестікті өткен жылғы рейтингтің аутсайдері «Қазақстан темір жолы» ҰҚ АҚ тұйықтады. «ҚазАтомӨндіріс» АҚ мен «Біріккен химиялық компания» АҚ үздіктер бестігінен шығып қалды. Ал, «Қазақстан Инжиниринг», «Қазақстан Ғарыш Сапары», «Эйр-Астана», «СК-Фармация» тиімді компаниялар тізімінің көш соңында қалып отыр. Ал экономикамыздағы жеңіл өнеркәсіп түрлерін барынша бәсекеге қабілеттілікпен және бесекелестік артықшылықтарды қолдана отырып елдегі бизнес саласын дамыту еліміздің экономикасына тиімді.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 <http://www.akorda.kz> Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы 12 сәуір 2017
- 2 J. Alcelar and J. Oxley, “Learning by Supplying,” Harvard Business School Discussion Paper (March 2017).
- 3 A.Y. Lewin, C.B. Weigelt and J. D. Emery, “Adaptation and Selection in Strategy and Change,” in M.S. Poole and A. H. van de Ven (eds), Handbook of Organizational Change and Innovation (New York: Oxford University Press, 2014): 108 – 60.
- 4 <http://www.thedailyeast.com/articles/2017/03/28/murdoch-hackingscandal-could-go-global-threaten-newscorpcore-tv-business.html>, accessed April 14, 2017.
- 5 “The Rise of State Capitalism,” Economist (January 21, 2016).
- 6 <http://www.worldwatch.org/membershipco-operativebusinesses-reaches-1-billion>, accessed April 14, 2017.
- 7 M.E. Porter and M.R. Kramer, “Creating Shared Value,” Harvard Business Review (January 2018): 62 – 77 (see Chapter 2 for a discussion).
- 8 https://www.inform.kz/kz/kazakstanda-en-uzdik-5-ulttyk-kompaniya-anyktaldy_a2659529 2018ж
- 9 Н.А. Баранова Г.Е. Есімхан «Стратегиялық менеджмент» Оқу құралы Қостанай, 2014ж

Резюме

На основании проведенных исследований, автор раскрывает сущность понятий «конкурентоспособность» и «соперничество преимущества». Дает классификацию факторов конкурентоспособности и конкурентной позиции. Также, проводит расчеты по оценке конкурентоспособности предприятий и его продукции, на примере конкретного предприятия.

Summary

According to that investigates, at that conducted basic, author, importance of the article is a competitiveness and advantages of rivalry". In the article competitiveness on development of enterprise and were place that takes the rivalries of advantage, written. And also, enterprises and competitiveness of his products and advantage of rivalry they was directed to value.

УДК 347.918

Курманалиева Э.Б.
к.ю.н., доцент

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АРБИТРАЖЕЙ

Изучение истории развития и правового регулирования арбитражей необходимо на сегодняшний день. Но, не каждый человек понимает значение арбитража в целом. В связи с этим, данная научная статья начинается с понятия арбитража. А также, подробно описывается об одном из арбитражей в городе Алматы - «Legal partnership».

Ключевые слова: арбитраж, третейский суд, мировое соглашение, арбитры.

Понятие арбитраж произошло от французского слова «arbitrage», что в переводе означает «справедливое решение». Также термин арбитраж понимается как государственный орган, сформированный для разрешения споров, возникших между предприятиями, организациями. Одним из действий арбитража также является рассмотрение исков, которые возникают в следствие невыполнения договорных обязательств.

Если обратить внимание на то, как быстро наша страна развивается и приобретает множество партнеров и инвесторов, то можно заметить, как с такой же скоростью в Казахстане создаются арбитражи. Одной из главных причин их появления является развитие рыночной экономики и свободы предпринимательской деятельности. Какая же взаимосвязь находится между ними? На этот вопрос ответ очень прост. Как было сказано выше, рыночная экономика и предпринимательская деятельность стали развиваться довольно быстро, и в эти моменты стали возникать споры, которые трудно решить с помощью мирного соглашения сторон. Обычно данные споры задевают законные права и интересы участников экономических отношений. В последствии данных действий, государственные органы в целях урегулирования данных споров приняли решение создавать арбитражи.

Говоря об истории их развития, хотелось бы выделить основные три этапа становления:

I. **1993 – 1999гг. – начало становления арбитражей.** В данный период времени создавались самые первые арбитражи. В те года была создана Арбитражная комиссия при Союзе Торгово-промышленных палат РК и Международный третейский суд «IUS». Основателем и председателем данной комиссии был Сулейменов Майдан Кунтуарович. Но в связи с тем, что руководство не ставило перед собой цель дальнейшего развития арбитражей, он ушел отсюда. Через некоторое время Майдан Кунтуарович возглавил Казахстанский Международный Арбитраж (КМА), который в течение 5 лет со дня основания перевоплотился в ведущий арбитраж на территории Республики Казахстан.

II. **1999 – 2004гг. – период развала и ликвидации арбитражей.** Наше государство приняло новый Гражданский процессуальный кодекс от 1 июля 1999 года, в котором руководством не было добавлена норма об обязательном исполнении государственными судами решений арбитражей. Конечно Верховный суд хотел спасти положение и попытался принять Нормативное постановление, в котором говорилось о принудительном исполнении арбитражей. Но данное постановление было приостановлено, в связи с вмешательством Генеральной Прокуратуры и Министерства юстиции.

III. **2005 г. – настоящее время.** Данный этап становление арбитражей ознаменовался тем, что 28 декабря 2004 года было создано и принято два закона. К ним относятся: ЗРК «О третейских судах» и ЗРК «О международном коммерческом арбитраже». Благодаря принятию данных законов 5 января 2005 года был создан Казахстанский Международный Арбитраж (КМА).

Подводя итоги истории развития арбитражных судов в Республике Казахстан, хотелось бы сказать о том, что с момента приобретения Казахстаном независимости, руководящие органы не были достаточно подготовлены к такому роду деятельности. В связи с этим развитие арбитражей было продлено на 3 этапа и развивалось довольно медленнее чем в других странах. На сегодняшний день существует около 30 арбитражей и многие из них расположены в городе Алматы.

В качестве примера, хотелось бы рассказать об одном из арбитражей в городе Алматы - это «*Legal partnership*».

«LEGAL PARTNERSHIP» - современная компания, которая оказывает юридические услуги для бизнеса и частных клиентов. Работает в данной сфере 13 лет. Данный арбитраж является непрерывно действующим, и осуществляет рассмотрение споров как по законодательству РК, так и по другим нормам.

Например, 20 апреля 2016 года был принят Закон «об арбитраже», который направлен на развитие и правильное регулирование внесудебных споров. «Legal partnership» опираясь на данный Закон, разработал и утвердил свой регламент, в котором прописаны общие положения, организационные основы деятельности данного арбитража.

Благодаря данному регламенту стороны могут узнать о деятельности арбитража, а также в какие сроки будет рассмотрен их иск, и какие расходы они понесут. Данная информация прописана довольно подробно и о ней можно узнать на личном сайте «www.lp-law.pro». Также на данном сайте расположен список специалистов, работающих в данном арбитраже. С помощью данного списка

стороны могут узнать больше об истории деятельности арбитров и выбрать их для решения споров.

Также «Legal partnership» предлагают услуги различных видов, которые подбираются к каждому спору индивидуально. Например, для того чтобы урегулировать споры, возникающие у юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, арбитраж разработал 3 вида пакета оказания юридических услуг. К ним относятся:

1. Пакет № 1 «Легал-Киндер». Данный пакет услуг предлагается для субъектов микробизнеса и малого бизнеса, которые начали свою деятельность в течении календарного года. Также такой пакет может быть применен к субъектам предпринимательства, которые были созданы больше одного года, но не вели активную деятельность в своей сфере. В состав данной услуги включается: проведение государственной регистрации; консультации по оформлению документов для начала осуществления деятельности; проведения анализа проектов, а также рекомендации по их улучшению; оптимизация защиты прав субъектов деятельности и т.д. Особенностью данного пакета является слоган «grow up with us» (расти вместе с нами). Стоимость пакета «Легал-Киндер» варьируется от 29 тыс. до 99 тыс. тенге в месяц. Данные цены зависят от комплектации пакета.

2. Пакет № 2 «Легал-Стабильность». Особенностью данного пакета является призыв «be stabile and grow up» (будь стабильным и расти). Данные услуги предлагаются субъектам малого и среднего предпринимательства. В состав услуг входят: юридическое сопровождение деятельности Заказчика; оформление сделок, а также участие в ведении переговоров; сопровождение субъектов бизнеса по вопросам налогообложения; представительство интересов субъектов в суде всех инстанций, а также арбитраже и т.д. Стоимость пакета «Легал-Стабильность» в зависимости от «комплектации» составляет от 99 тыс. до 999 тыс. тенге в месяц. Возможны индивидуальные скидки и акции.

3. Пакет № 3 «Легал-Бизнес». Данный пакет предполагается для компаний, которые уже достигли определенного уровня в бизнесе, и которые нуждаются в максимальном оказании юридических услуг. Призывом данного пакета услуг является «reliability&confidence»(надежность и уверенность). В нём содержатся не только виды 1 и 2 пакетов услуг, но также включаются: сопровождение инновационных проектов, а также проектов в сфере IT-бизнеса, и оказание консалтинговых услуг. Стоимость пакета «Легал-Бизнес» составляет от 399 тыс. до 1999 тыс. тенге в месяц. Также возможны акции и скидки.

Закончив рассказ об истории становления арбитражей, и приведя пример одного из них, хотелось бы перейти к теме правового регулирования.

Правовое регулирование – это процесс воздействия с помощью юридических средств, норм на общественные отношения, с целью их дальнейшего урегулирования и развития. Так как же связано правовое регулирование с арбитражами?

Арбитражи регулируют общественные отношения больше в экономической и предпринимательской областях.

Важнейшими задачами данных арбитражей является: обеспечение защиты законных интересов прав и свобод предприятий, учреждений; правильное

урегулирование споров при осуществлении правосудия; соблюдение законности, а также предупреждение нарушений в экономических и предпринимательских отношениях.

Арбитраж при осуществлении своих полномочий может совершать такие действия, как: рассмотрение и разрешение заявлений хозяйственных споров; рассмотрение заявлений о действиях вышестоящих органов организаций и предприятий, которые не соответствуют их компетенции. Также арбитражные суды вправе разрабатывать предложения по улучшению законодательства, и осуществлять построение рекомендаций для третейских судов, с целью их организации и определения рода деятельности.

Арбитражи в Республике Казахстан вправе осуществлять сотрудничество с другими органами, которые могут оказать содействие в разрешении споров, путем проведения конференций, совещаний и т.д.

Деятельность арбитражей и их полномочия регулируются Конституцией РК, а также международными договорами, ратифицированными РК.

Очевидно, что создание арбитражей в нашей стране является правильным решением, и очень хорошим прорывом в сфере разрешения судебных споров. Так как благодаря данным судам, урегулирование споров происходит в более спокойной обстановке. Арбитры судов помогают определить точную причину спора, а также помогают в их разрешении.

Но одним из важных моментов, на который необходимо обратить внимание является то, что в случае заключения договора, стороны заранее должны указывать арбитражную оговорку, то есть должна быть создана конкретика того, что в случае возникновения споров, стороны будут решать их в арбитражных судах.

Также большим плюсом является то, что стороны в случае разрешения споров, могут сами выбирать арбитров, а также их количество. Например, одна сторона может выбрать одного арбитра, вторая сторона другого, то в этом случае в процессе будут участвовать два арбитра. Если стороны желают, чтобы в разбирательстве участвовало три арбитра, то третий арбитр назначается двумя предыдущими.

В заключении отметим, что арбитраж - это действительно большой прорыв в разрешении споров гуманным путём. У него существует большое количество преимуществ перед государственным судом. К таким преимуществам можно отнести не только свободный выбор арбитра, но и также определение места рассмотрения и разрешения спора, то на каком языке будет проводиться процедура разрешения, и сроки. Например, многие суды уже практиковали разрешение споров при помощи конференцсвязи. Данный вид процедуры также является законным, и в нем полноценно предоставляются все необходимые доказательства, опрашиваются стороны.

Считаю, что такие изменения в государственном регулировании необходимы, так как мир не стоит на одном месте и постоянно развивается, а для того чтобы соответствовать данным развитиям нашему государству необходимо находится в постоянном движении (улучшении) своего государственного строя, регулирования, с целью разработки иных методов в осуществлении политики и быстрого развития страны.

Список литературы:

1. Гаухар Ануарбек «Арбитражный суд – самый гуманный суд в бизнесе!» Вестник КазНУ им. аль-Фараби - № 3 (41) – 2009.

---

2. Абдикеев М.Н., Сихимбаева А.С. История становления международного коммерческого арбитража в Республике Казахстан Костанай: КГУ им. А. Байтурсынова, 2016.– 166 с.

3. Закон Республики Казахстан от 8 апреля 2016 года № 488-V «Об арбитраже» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2019 г.)

4. www.lp-law.pro.

Түйіндеме

Арбитражды дамытудың және құқықтық реттеудің тарихын зерттеу бүгін қажет. Бірақ арбитраждың мағынасын бәрі де түсінбейді. Осыған байланысты бұл ғылыми мақала төрелік тұжырымдамасынан басталады. Сондай-ақ, Алматы қаласында «Legal partnership» туралы арбитраждардың біреуі туралы толығырақ баяндалады.

Summary

The study of the history of development and legal regulation of arbitration is necessary today. But not everyone understands the meaning of arbitration in general. In this regard, this scientific article begins with the concept of arbitration. It also describes in detail about one of the arbitrations in the city of Almaty - “Legal partnership”.

УДК 341.631

ББК 67.4

Оспанова Ж.Б.

**кандидат юридических наук, доцент
Алматы менеджмент университет
профессиональный медиатор**

ВОПРОСЫ РАСШИРЕНИЯ СФЕРЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПРОЦЕДУРЫ МЕДИАЦИИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены вопросы по расширению сферы применения процедуры медиации в Республике Казахстан. Особое внимание автором обращено на досудебную процедуру примирения сторон в рамках гражданского процесса, внесены предложения в целях эффективности проведения медиации.

Ключевые слова: процедура медиации, профессиональный медиатор, досудебная медиация, судебная медиация, правовая политика, урегулирование споров, конфликты, сфера применения медиации.

Медиация в её современном понимании стала развиваться во второй половине XX столетия, прежде всего, в странах англо-саксонского права, США, Австралии, Великобритании, после чего начала распространяться и в Европе. Первые попытки применения медиации, как правило, касались разрешения споров в сфере семейных отношений. Впоследствии медиация получила признание при разрешении широкого спектра конфликтов и споров, начиная от конфликтов в местных сообществах и

заканчивая сложными многосторонними конфликтами в коммерческой и публичной сфере.

Предпосылкой для появления в Казахстане норм национального законодательства о медиации является предшествующее историческое развитие нашего государства, а также формирование института медиации в общемировом пространстве.

Одним из первых нормативных документов, давших толчок в развитии национального законодательства о медиации стал Указ Президента Республики Казахстан от 24.08.2009 года №858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 по 2020 годы», в котором указано о необходимости закрепления разнообразных путей и способов достижения компромисса между сторонами частноправовых конфликтов как в судебном, так и внесудебном порядке, в том числе обязанности обсуждения возможности использования примирительных процедур при подготовке дел к судебному разбирательству, а также внесудебных форм защиты прав [1].

В Стратегии «Казахстан-2050» Глава государства подчеркивал и отмечал, что «следовало все споры по незначительным вопросам передать во внесудебные способы урегулирования спора – т.е. медиацию».

В своем очередном выступлении на XXVII сессии Ассамблеи народа Казахстана Первый Президент Республики Казахстан – Елбасы Н. Назарбаев призвал использовать институт медиации для укрепления социального единства и ориентировать данный институт на профилактику и своевременное решение любых возникающих спорных вопросов [2].

В 2001 году был принят Закон Республики Казахстан «О медиации», согласно которому медиация представляет собой процедуру урегулирования спора (конфликта) между сторонами при содействии медиатора (медиаторов) в целях достижения ими взаимоприемлемого решения, реализуемого по добровольному согласию сторон [3].

Статьей 1 Закона были определены сферы применения процедуры медиации, в частности споры (конфликты), возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, а также рассматриваемые в ходе уголовного судопроизводства по делам о преступлениях небольшой и средней тяжести, об уголовных проступках и отношения, возникающие при исполнении исполнительного производства.

При этом законодатель установил случаи, когда процедура медиации не применяется, а именно, если данные споры (конфликты) затрагивают или могут затронуть интересы третьих лиц, не участвующих в процедуре медиации, и лиц, признанных судом недееспособными либо ограниченно дееспособными медиация, когда одной из сторон является государственный орган, а также по уголовным делам о коррупционных преступлениях и иным преступлениям против интересов государственной службы и государственного управления.

Важным элементом в организации и проведении процесса медиации являются соблюдение обязательных принципов: добровольности, равноправия сторон медиации, независимости и беспристрастности медиатора, недопустимости вмешательства в процедуру медиации, конфиденциальности.

Тем самым, на законодательном уровне субъектам права была предоставлена возможность самостоятельно определять порядок, сроки и место проведения процедуры медиации с участием третьей нейтральной, беспристрастной, не заинтересованной в споре (конфликте) стороны – медиатора.

В теории выделяют два вида медиации: досудебную и судебную (интегрированную медиацию). Интегрированная медиация позволяет, учитывая специфику деятельности юрисдикционных органов, осуществлять примирение сторон в рамках юрисдикционного процесса. Так, ГПК РК в ст. 179 определяет правомочие сторон заявить ходатайство об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации в судах первой, апелляционной, кассационной инстанции, т.е. на любой стадии судебного разбирательства. При этом процедуру медиации проводит судья, в зависимости от стадии гражданского процесса [4].

Принимая во внимание тот факт, что решение суда, имеет обязательную силу и является единственным действенным способом разрешения конфликта, интегрированная медиация позволит эффективно разрешать правовые споры, а также разгрузить суды.

В отношении досудебной медиации на сегодняшний день действует Положение о реализации пилотного проекта по внедрению досудебного урегулирования споров в порядке медиации.

Целью пилотного проекта является внедрение в гражданское судопроизводство досудебного урегулирования отдельных категорий споров (конфликтов) в порядке медиации. К категориям, по которым необходимо проведение медиации отнесены споры:

1) в интересах ребенка (об определении места жительства ребенка, об определении порядка общения родителя с ребенком, об отобрании ребенка от других лиц, о взыскании алиментов на содержание совершеннолетних детей, обучающихся в системе общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования, в системе высшего образования по очной форме обучения в возрасте до 21 года);

2) трудовые, по которым не предусмотрено обязательное досудебное обращение в согласительную комиссию в порядке пункта 1 статьи 159 Трудового кодекса Республики Казахстан;

3) наследственные;

4) возникающие между соседями об определении границ земельного участка, о заливе квартир;

5) о выселении, по вопросам управления кондоминиумом;

6) о расторжении брака и разделе имущества;

7) по договорам займа;

8) страховые [5].

При этом участниками пилотного проекта наряду с районными и приравненными к ним судами, рассматривающими гражданские дела, специализированными межрайонными экономическими судами, судами по делам несовершеннолетних, являются и медиаторы.

В целях повышения эффективности процедуры медиации на досудебной стадии предлагается активно привлекать профессионального медиатора. При этом, в случае принятия сторонами решения о проведении медиации, предоставить им возможность самостоятельно выбирать медиатора из списков, которые расположены на стендах с информацией в зданиях судов, на официальных сайтах судов либо из числа лиц, не включенных в данные списки. Тем самым, будет обеспечено право сторон добровольно выбирать медиатора, закрепленное в статье 11 Закона Республики Казахстан «О медиации» [3].

Вместе с тем, видится целесообразным законодательно закрепить категории споров, которые подлежат обязательному рассмотрению посредством проведения процедуры медиации как в досудебном, так и судебном порядке.

Таким образом, дальнейшее закрепление процессов медиации на законодательном уровне, а также качественное и более широкое ее использование путем трансформации среди широкого круга потребителей, поможет расширить сферу применения медиации, осознать переход от судебной тяжбы к самостоятельному, простому и результативному диалогу и как следствие, повысит «кредит доверия» населения к процедуре медиации.

Список литературы:

1 О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года //Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года. №858. //adilet.zan.kz.

2 <https://www.inform.kz>

3 Закон Республики Казахстан «О медиации» от 28 января 2001 года № 401-IV //adilet.zan.kz.

4 Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК//adilet.zan.kz.

5 Положение о реализации пилотного проекта по внедрению досудебного урегулирования споров в порядке медиации //Распоряжение Председателя Верховного Суда Республики Казахстан от 26 января 2017 года № 6001-1-17-7-4/16 //sud.gov.kz/system.

Түйіндеме

Мақалада Қазақстан Республикасында медиация рәсімінің ауқымын кеңейту мәселелері қаралды. Автор азаматтық үдеріс шеңберінде тараптардың татуласуға сотқа дейінгі процедурасына ерекше назар аударды, тиімді делдалдық мақсатында ұсыныстар енгізді.

Summary

The article reveals the issues of expanding the scope of the mediation procedure in the Republic of Kazakhstan. The author pays special attention to the pre-trial procedure of reconciliation of parties within the framework of the civil process, make suggestions for the purpose of effective mediation.

Б.Қ.Умбеталиева

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы

ДИСКРЕЦИЯЛЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ӘЛЕУМЕТТІК ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ЖОҒАРҒЫ ФОРМАСЫ РЕТІНДЕ

Мақала «әлеуметтік жауапкершілік» терминінің түрлі түсіндірмелерін талқылайды, оның қазақстандық ерекшелігін зерттейді, бизнестің әлеуметтік

жауапкершілігінің қағидаттары мен деңгейлерін анықтайды. Бизнес пен қоғам мен мемлекет арасындағы диалогтың тиімді құралы ретінде дискреттік жауапкершіліктің рөлі ерекше атап өтілген. Автор бизнес-әлеуметтік жауапкершілік моделін әзірлеген.

Елбасының Қазақстан халқына арнаған 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» Жолдауында айтып кеткендей, «Біз 2018 жылдан бастап халықтың әлеуметтік тұрғыдан аз қамтылған тобына атаулы әлеуметтік көмек көрсетудің жаңа тәртібіне көштік...» [1]. Қазіргі заманғы әлемде корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік қайырымдылық ретінде ғана емес, сондай-ақ компанияның іскерлік беделі мен табысын арттыратын тиімді қызмет ретінде қабылданады. Бұл бизнестің қоғам дамуына, әлеуметтік, экономикалық және экологиялық салаларға қосқан ерікті үлесі болып табылады. «Қазақстанда мемлекет пен бизнес экономикалық қана емес, сондай-ақ әлеуметтік мәселелерді шешуде де толыққанды серіктес болуы тиіс»- деп атап көрсетті Н.Назарбаев.

Қоғамда бизнестің рөлі туралы таластар көп санды дәлелдерді туғызды және әлеуметтік жауапкершілікке қарсы және қолдайтын көптеген аргументтерді шығарды.

Осы аргументтер арасында әлеуметтік жауапкершілік пайдасына келесілерді ерекшеленуге болады:

- Бизнес үшін ұзақ мерзімді қолайлы жағдайлар. Жергілікті бірлестіктер өмірді жақсартатын немесе басқа сферада мемлекеттік жөнге салу қажеттілігін орындайтын кәсіпорындардың әлеуметтік әрекеттері қоғам өмірінде өздері қатысуын қамтамасыз етілетін кәсіпорындардың өз мүддесіне пайда келтіре алады. Әлеуметтік көзқарасы бар сәтті қоғамда бизнесті жүргізу өте қолайлы. Тіпті егер қысқа мерзімді шығынның осымен орайлас әлеуметтік әріптестермен биіктетілсе, ұзақ мерзімді де олар пайда табу шегіне қабілетті ынталандыру, яғни дәл осылай тұтынушылар сияқты қамтамасыз етушілер мен жергілікті халықтың кәсіпорындарының өте тартымды бейнесін қалыптастырады.

- Қажеттіліктердің және кең қоғамның өзгерілуі. Бизнеспен байланысты әлеуметтік күту қазір радикалды өзгерді. Әлеуметтік мәселелердің шешіміне компаниялардың қатысуы қажетті және үмітті.

- Әлеуметтік мәселелерді шешуде көмек көрсетуге арналған нақты ресурстардың бар болуы. Бизнес маңызды адам және қаражаттың қорларымен жайғасады, яғни олардың әлеуметтік мұқтаждықтарға қажет заттарды берумен қамтамасыз етеді.

- Әлеуметті-жауапты тәлімнің адамгершілік міндеттісі. Кәсіпорын қоғам мүшесі болып табылады, сондықтан адамгершілік нормасы оның тәлімімен басқарылуы тиіс. Қоғамның жеке мүшесіне ұқсас, компания әлеуметтік жауапты тұрғыда әрекет етуі тиіс және қоғамның адамгершілік негіздерінің нығаюына жағдай жасауы қажет. Заңдар заман жағдайларының барлығын қамти алмағандықтан кәсіпорындар, реттеліктер мен заңдар негізінде қоғамға қолдау жасау үшін әлеуметтік жауапты мінез-құлық ережелері қатысты болады [2, 776.].

Қазіргі кезеңде мемлекет пен бизнес экономикадағы мәселелерді шешуде ғана емес, сондай-ақ әлеуметтік саладағы мәселелерді шешу жолында да толыққанды мүдделес әріптес болуы керек. «Әлеуметтік жауапкершілік тұрғысынан алып қарағанда мемлекет негізінен жолдың өзіне тиесілі бөлігін жүріп өтті, тұтасымен алғанда ол қызметін тиімді атқаруда. Ендігі кезек бизнестікі»,– деп атап көрсетті Президентіміз Н. Ә. Назарбаев және түрлі нысандағы

кәсіпорындардың әлеуметтік саланы қолдауға ықыласын арттыру мақсатында өз Жарлығымен жыл сайын берілетін «Парыз» сыйлығын белгіледі.

Кәсіпкерлер өз мүмкіндіктеріне қарай халықтың әлеуметтік жағдайына қарайласып отыруы дүние жүзі бойынша тәжірибеде кең тараған құбылыс. Бірақ, мұның өзі орталық немесе жергілікті атқарушы органдардың мәжбүрлеуімен немесе талап етуімен емес, еріктілік жағдайында, атқарушы билік органдармен меморандумдарға қол қою арқылы атқарылса, нәтиженің де қомақты болатынын өмірдің өзі көрсетіп отыр.

Әлеуметтік жауапкершілік—бұл компания өз бизнесін жүргізгенде қоғамның мүддесімен санасу керектігі және қызмет көрсетіп отырған тұтынушылары мен компания қызметкерлер, мердігерлері мен акционерлері, сонымен қатар өзге де стейкхолдерлер алдындағы жауапкершілікті сезіне білуі тиіс екендігі бекітілген тұжырымдама.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің моделі:

1. *Манипулятивті модель—қоғамдық пікірді манипуляциялау, фирманың коммерциялық мақсаттарына жету үшін оның бір бағыттылы өңделуі. Нарықтық экономика қалыптасуының бастапты сатыларында дәл осындай айтылу сөзсіз орынды.*

2. *Ақпараттандыру моделі. Бұл модельге жарнамалық-насихат әсерінен фирманың әлеуметтік ортасы оның әрекеттерін дұрыс түсініп, адекватты үн қатуына, оған қалыпты қарап, қолдау танытуы үшін фирманың мүмкіндіктері мен тілегін түсіндіру мақсатында қоғамды ақпараттандыру.*

3. *Өзара түсіністік моделі. Бұл жағдайда мәселе тек өз мүддеңді дұрыс ұғындыру ғана емес, сонымен қатар өзгенің де мүдделеріне түсіністікпен қарау.*

4. *Әлеуметтік серіктестік моделі. Анағұрлым кемелденген модель, қоғамдық пікір және әлеуметтік ортаны түгел түсіну, талдау және зерттеуге бағытталған, нарықпен ғана емес, сондай-ақ фирманың әлеуметтік ортасы: билік органдары, БАҚ, қоғамдық ұйымдар, ұйымдаспаған көпшілікпен, өз қызметкерлерімен өзара жауапты қарым-қатынастар орнату.*

Сонымен қатар, дүние жүзінде корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік демеушілік пен қайырымдылық көмек көрсетумен шектелмейтінін көріп отырмыз.

Ал халық тұрмысына қатысты әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыруға белсене араласу, бизнес қауымдастығының өзінің де беделінің артуына қызмет ететінін ескеру қажет.

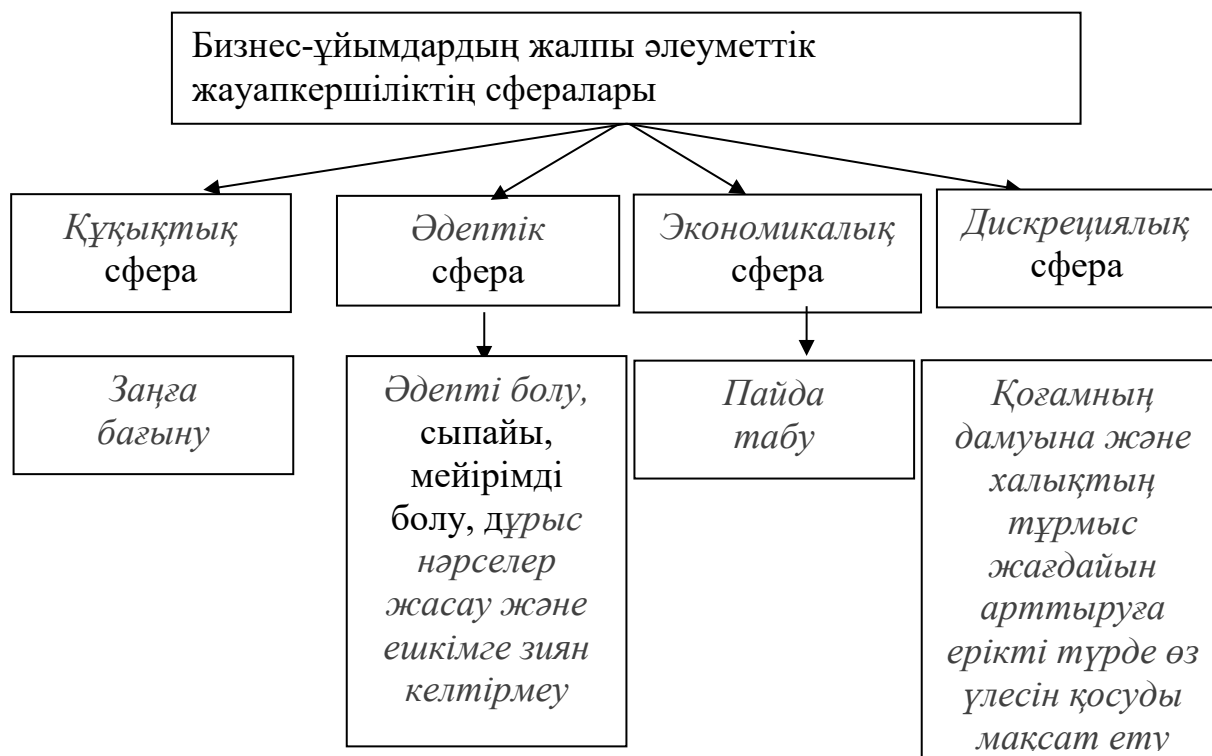
Компанияда әлеуметтік жауапкершілік жүйесін енгізу, сонымен қатар, зияткерлік капиталдың сақталуы мен дамуына, мүдделі тараптармен диалог құру арқылы орын алған мәселелерді уақытылы анықтау мен шешу жолымен тәуекелді басқаруға да әсер етеді [2, 78б.].

Компанияда әлеуметтік жауапкершілік қағидаларын ұстану – бизнес-ортаны жақсартудың және ұйым ішінде, сонымен қатар, фирманың сыртқы серіктестермен қарым-қатынасында әлеуметтік келісімге әсер етуінің барынша тиімді тәсілі.

Аталмыш қызметтің негізгі аспектілерінің бірі болып аймақтық нарықта әрекет етуші басқа компаниялармен бәсекелестік қағидасы және мүдделі тараптардың шынайы технологиялық мүмкіндіктері негізінде серіктестік қарым-қатынастар орнату табылады.

Заманауи тұжырымдамаға сәйкес қоғам алдындағы жалпы әлеуметтік жауапкершілікті ұйымның қоғамдағы мінез-құлық нормалары жүйесі ретінде төрт сфераға немесе аспектке бөлуге болады:

- 1) экономикалық;
- 2) құқықтық;
- 3) әдептік;
- 4) дискрециялық (сурет 1).

Сурет 1. Бизнес-ұйымдардың жалпы әлеуметтік жауапкершіліктің сфералары

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі жайында мәселе соңғы уақыттарда жиі көтеріле бастады. Әлеуметтік жауапкершілік ұстанымдарын сақтау компанияның тек жоғары басшылығы үшін ғана емес, барлық жұмысшылары үшін де айрықша күзірет болып табылады. Істі жүргізудің мұндай стилі жұмыстан қанағаттанушылыққа әкеледі және барлық тараптар–үкімет, жұмысшылар және оның отбасы мүшелері, тұтынушылар, жергілікті қауымдастықтар және акционерлер үшін ұтымды. Қазіргі таңда Қазақстанда көптеген адамдар тек шикізат ресурстарын өндіруге негізделген даму үлгісі ел үшін қолайсыз екендігін айқын түсіне бастады, бұл халық алдына қазіргі заман әлемнің бәсекеге қабілетті және табысты ұлттарының қауымдастығына кіру мақсатын қояды.

Дискрециялық жауапкершілік–демеушілік пен қайырымдылық көмек көрсету, мұқтаж адамдарға қамқорлық жасау, халық тұрмысына қатысты әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыруға белсене араласу, белгілі бір істі, өзіне тапсырылған қоғам алдындағы міндетті орындап, жүзеге асыруынан байқалатын адамгершілік қасиет; тұлғаның қоғамда немесе ұжымда қабылданған әлеуметтік, өнегелі және құқықтық нормалар мен ережелеріне, борыш сезіміне сәйкес өз қызметін бақылау қабілеттілігі.

Дискрециялық әрекет ұйымға пайда әкелу мақсатында емес, әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыру мақсатында филантропиктік акциялар ұйымдастыруды қажет етеді және қоғамның дамуына және халықтың тұрмыс жағдайын арттыруға ерікті түрде өз үлесін қосуды мақсат етеді.

Компанияның корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік саласындағы қызметін келесі негізгі бағыттарға жұмылдыру қажет:

- персоналды дамыту;
- өнеркәсіптік қауіпсіздік және еңбекті қорғау;
- экология мен табиғи ресурстарды қорғау сұрақтары;
- сыртқы әлеуметтік қызмет.

Сонымен қатар, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік тұжырымдамасын қолданудың нәтижелерін жақын арада емес, орта және ұзақ мерзімді болашақта көру мүмкін болатындығын да объективті түрде атап өткен жөн.

Компанияның бизнес-имиджі–фирманың белсенді іскер, кәсіпкерлік субъект ретінде танылуы. Фирманың бизнес-имиджін анықтаушы көрсеткіштер құрамына келесілерді жатқызуға болады:

- фирма абыройы, беделі; сату көлемі; нарықтағы салыстырмалы үлесі;
- инновациялық технологиялары; тауарларының әртүрлілігі, баға саясатының икемділігі және басқалары.

Даму мақсатына сай әрбір кәсіпорын өз имиджін қалыптастыру стратегиясын таңдайды. Қазіргі уақытта компанияларда әртүрлі имидж стратегиялары қолданылуда. Мысалы:

- «ерекше бірегей тауар» стратегиясы тауар туралы жағымды ой қалыптастыру үшін оның тұтыну қасиеттері мен сапа деңгейіне басты назар аударады;

- «тұтынушыны жақсы білу» стратегиясы тұтынушы имиджін зерттеуге және алынған мәліметтерді тауар өткізу бағдарламасында қолдануға бағытталады;

- «таңдаулы, үздік кәсіпорын» стратегиясы фирманың ішкі имиджін басшы мен қызметкерлердің жұмысын жақсарту арқылы жүзеге асыруға бағытталады;

- «жеремет басшы» стратегиясы басшы қабілеті, құндылықтары, психологиялық сипаттамасы, келбеті сияқты факторлардың көмегімен қалыптасады;

- «персонал–фирманың бет-бейнесі» стратегиясы қызметкерлер туралы жинақталған бейнені елестетеді. Ең алдымен бұл ұжым мүшелері арасындағы тікелей байланыс, ынтымақтастық және жақсы қарым-қатынастар;

- «біздің ұйымды барлығы біледі» стратегиясы фирманың визуалды имиджін қалыптастыруға бағытталады. Ол үшін жұртшылық назарына кеңсе интерьері, сауда және демонстрация залдары, қызметкерлердің бет-бейнесі және фирмалық белгілер, стильдер туралы ақпараттар таратылуы қажет.

- «Әлеуметтік өмір» стратегиясы жұртшылық назарына фирманың әлеуметтік мақсаттары, оның қоғамдағы алатын орны туралы ақпараттар ұсынуға арналады.

Тартымды имидж тұтынушылар санасында фирма туралы жағымды ақпараттарды қалыптастыруға және фирма тауарларын сату көлемінің артуына әсер етеді. Ал тауар өндіретін фирманың имиджі ең алдымен оның тауар таңбасының нарықта және тұтынушылар арасында қалай бағаланып, қадірленуіне байланысты болады [2, 79б.].

Сол сияқты тауар өндіруші фирманың тауарын сатуға, өткізуге жәрдемдесетін әріптестерінің абырой-беделі, оған қоса олардың іскерлік қарым-қатынастарының өркениеттілік және мәдениеттілік дәрежесіне қарай

қалыптасады. Мұндай қарым-қатынас бүкіл халықтың, мемлекеттің имиджін көтеріп, мәдениеті мен экономикасының негізін құрайды. *Қоғамның дамуына және халықтың тұрмыс жағдайын арттыруға ерікті түрде өз үлесін қосуды мақсат етеді.*

Әлеуметтік жауапкершілікте стейкхолдердің ролі ерекше, ол компанияның этикалық ішкі және сыртқы мінез-құлық ережелерін сақтамай мүмкін емес. Стейкхолдерлер—бұл компания қызметінің ықпалын, әсерін біліп отыратын немесе қиындықтар туындаған жағдайда көмек беретін тұлға немесе тараптар.

Әдебиеттер тізімі:

1. Елбасының Қазақстан халқына арнаған 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» Жолдауы, <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1800002018>
2. Умбеталиева Б.К. Менеджмент. Оқу құралы: Жеті жарғы, -А, 2018, -299 б.

Резюме

В статье рассматриваются различные трактовки термина «социальная ответственность», исследуется его казахстанская специфика. Подробно излагаются принципы и уровни социальной ответственности бизнеса. Особенно подчеркивается роль дискретной ответственности как эффективного инструмента диалога бизнеса с обществом и государства. Автором разработана модель социальной ответственности бизнеса.

Summary

The article discusses various interpretations of the term “social responsibility”, explores its Kazakh specificity. Details sets out the principles and levels of social responsibility of business. Particularly emphasized is the role of discrete responsibility as an effective tool for dialogue between business and society and the state. The author has developed a model of business social responsibility.

УДК 343.985 (574)

Ахат Д.Т.
Д.А.Қонаев атындағы
Еуразиялық заң академиясының
магистранты
ғылыми жетекші:
з.ғ.д., ассоц.профессор
Балашов Т.Т.

АДАМ ӨЛТІРУ СУБЪЕКТИСІНІҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Бұл мақалада адам өлтірудің криминологиялық аспектілері жан-жақты терең, сипатталып талқыланады. Адам өлтіру себептері, тұлғанын мотивтері, психикалық, әлеуметтік тұрғыдан қылмысқа түрткі болған мән-жайлар талданады. Қазақстан Республикасының адам өліміне байланысты статистикасы, соңғы жылдардағы динамикасы қарастырылады. Сонымен қатар, адам өлтіруді алдын-алу мәселесі мақаланың өзекті сұрағы болып табылады.

Кілт сөздер: қылмыстық кодекс, Бас прокуратура, қылмыс, сот, жаза, маргиналдар, құқық, жәбірленуші.

Бұл мақалада автор адам өлтіру субъектісінің криминологиялық сипаттамасын зерттейді және қолданыстағы қылмыстық заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізеді. Адам өлтіру туралы істер, әдетте, барынша қоғамдық резонанс тудырады және оларды тергеу нәтижелері бойынша азаматтар құқық қорғау органдары жұмысының тиімділігі туралы едәуір дәрежеде бағалайды. Қазақстан Республикасының аумағында кісі өлтірудің, атап айтқанда: қасақана кісі өлтіру, аса қатыгездікпен кісі өлтіру, тапсырыспен кісі өлтіру, жаңа туған баланы анасының өлтіруі, жан күйзелісі жағдайында кісі өлтіру және тағы басқалары сияқты түрлердің өсуіне байланысты басқа адамның өмірін қасақана айыру түрінде қоғамға қауіпті әрекет жасауға қабілетті адамның қалыптасуы болған адамның жеке басын зерттеу қажеттігін талап етеді. Өзінің керемет ойынан бас тарта алмайтын, тапсырыстық кісі өлтіруден бас тарта алмайтын адам, оны өзіне салынған адамгершілік моральдық қасиеттерін, тәрбиесін, құқықтық санасын ұстамайды. Адам өлтіруді алдын алу үшін, адам өлтірушінің жеке басын жан-жақты кешенді зерттеу, оның криминологиялық сипаттамасы қажет. Әрине, әрбір адам өлтірушінің өзінің қайталанбас сипаттамалары бар, бірақ көп жағдайда осы аса ауыр қылмысты жасауға ықпал еткен жалпы шарттары мен себептері болады.

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы 2018 жылы жасалған аса ауыр қылмыстар санының төмендегенін, атап айтқанда, 2018 жылдың 12 айында Қазақстан Республикасында өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда тіркелген қылмыстар деңгейі 5,1%-ға (271 309-дан 257 504-ке дейін) төмендегенін атап өтті. Қылмыстың барлық түрлері бойынша төмендеді, оның ішінде аса ауыр қылмыстар бойынша 21,3%, ауыр қылмыстар бойынша 20,9%, ауырлығы орташа

қылмыстар бойынша 2,5%, ауыр емес қылмыстар бойынша 7,7%. Өлім саны 19,5% төмендегенін мәлімдеген болатын.

Біздің пікірімізше, кісі өлтіру санының төмендеуі өлімнің тоқтатылғанын айғақтамайды, бұл факт халықтың тәрбиесін жақсарту немесе құқықтық санасының өсуіне байланысты емес, кездейсоқ сипатқа ие болуы мүмкін, істің мұндай жағдайы адам дамуының ерте кезеңдерінде адам өлтірудің алдын алу проблемасының бар екенін куәландырады, адам өлтіру туралы ойға жол берілмейтін нәрсе болуы үшін, жанжалды жағдай туындаған жағдайда адам құқық қорғау органдарына көмек көрсету мүмкіндігін сезінеді және сенеді.

Біз Ю. В. Чуфаровскийдің пікірімен келісеміз, ол кісі өлтіру "қылмыскердің автономды өміршеңдігін сақтауға бағытталған іс-әрекет ретінде пайда болады деп санайды, ол осы оған тіркелген функцияны орындауды тоқтатқан тіршілікті қамтамасыз ететін фактормен байланыс сияқты. Ол қандай да бір жағдайға толық бағынышты болған және одан шығу қандай болу керектігін білмейтін адам кісі өлтіру сияқты ең қарапайым (оның түсінігінде) іс-әрекет жасайды" [2, б.121]. Біздің пікірімізше, кісі өлтіруші өзін үнемі біреуден немесе бір нәрседен тәуелді деп санайды және ол өзінің өмірлік жолында басқа адамды жою арқылы осы тәуелділікті жеңгісі келеді, алайда ол өзінің негізгі қарсыласы, жауы дәл өзі екендігін толыққанды түсінбейді. Ол өзін басқаның өмір сүруіне немесе өмірін алуына құқылымын деп ойлайды. Бұл жерде көп адам өлтірушінің ойлауының шектелуі, оның жүйке жүйесінің бұзылуы, оның айналасындағыларға төзбеушілігі, бала кезінен өмірдің құндылығын дұрыс түсінбеуі айқын аңғарылып тұрағанын байқауға болады. Адам өлтіруді алдын алудың қажетті және қолайлы шараларын анықтау үшін адам өлтірудің себептері мен шарттарын зерттеу және кейіннен басқа адамды өмірінен айыруға бейім адам дамуының кезеңдерін зерделеу қажет.

Бас тартылған мінез-құлықтың генезисін талдауға жүйелі-құрылымдық көзқарас кезінде жеке адамға қарсы қылмыстардың 85% - ға жуығы, атап айтқанда адам өлтіру кезінде "жәбірленушілермен іскерлік, туыстық, жыныстық және басқа да қатынастармен байланысты адамдар жасайды және қылмыс осы қатынастардың нәтижесінде туындаған қақтығыстың соңғы фазасы болып табылады" [3, Б.138]. Осылайша, адам өлтіру субъектісі қылмыскерінің жеке басын психологиялық зерттеу, жанжалды жағдайдың шынайы себептері мен салдарын анықтауға және оларды шешу жолдарын белгілеуге, яғни адам өлтірудің жеке алдын алуды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. "Арнайы психологиялық қызмет жүзеге асыратын эмоционалды тұрақсыз адамдардың психикалық жағдайын бақылауды жүзеге асыру және осы жағдайларды түзету" қасақана кісі өлтірумен байланысты қылмыстардың алдын алу үшін аса өзекті болар еді.

Негізгі сипаттамалары ішкі әлеуметтік тұрақсыздық болып табылатын маргиналды тұлғаларды зерттеудің өткір қажеттілігі бар. Маргиналдар үшін мәдени дәстүрлерді терең және толық меңгеруге және олар енгізілген ортада тиісті әлеуметтік мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға қабілетсіздігі тән: маргиналды тұлға жоғары әлеуметтік шиеленісті бастан кешіріп, кейіннен өсіп-өнуі және кісі өлтіруі мүмкін қоршаған ортамен қақтығысқа жеңіл кірісуі мүмкін.[5].

Қақтығыстардың басқа түрі Жергілікті жанжалды жағдайды барлық қоршаған әлеуметтік ортаға (жанжалды иррадиациялау) көшірумен байланысты. Жиі жанжалды жағдаймен "жұқтыру" және жаппай тәртіпсіздікке қатысу, содан кейін өліммен аяқталған төбелеске көшкен. Жанжалдардың мұндай түрі "психикасы тұрақсыз, құқықтық санасы төмен, жалпы мәдениет деңгейі төмен, жеңіл болатын, конформизмге бейім, топ ішіндегі адамдарға тән. Бір адамның басқа адамға қатысты

зорлық сипатындағы кез келген көріністері мұндай адамдар үшін эмоциялық белгі және еліктеу үшін үлгі бола алады. Топ өзі бір үлкен тұлға болып, миллиондаған жыл бұрын өзін ұстай алады"[6, Б.41]. Біздің күнімізге дейін ішінара сақталған оның арнайы механизмдерінің көмегімен, адамдар өмір сүру үшін күресте аман қалды, өйткені адам өзінің алыс ұрпағынан қозғалыс жылдамдығымен, жалпы әрекеттің қорқынышты күшімен ерекшеленуі тиіс. Және бұл жылдамдық пен күш адамда күшті болған сайын қуат артты. Ал ол тез өсіп, үлкен масштабқа жетуге бейім. "Қоғамдық бүтін мүшелердің барлығы бірдей сезімдер, кенеттен шиеленіс дәрежесіне дейін көтеріліп, өзара қолдау көрсетіп, бір-бірін күшейте отырып, өзара еселеу арқылы" ТАРД ХІХ ғасырда жазды " [7].

С. Сигле "бәріне белгілі болған алғашқы индивидуумдарды жалғаған мотив, әр адамның ақыл-ойына еніп, сол кезде тобыр бір ауыздан алады"[8, б. 15]. Яғни, топ билігі (охлократия), сондай-ақ психологиялық жағдайы медициналық тұрғыдан да, моральдық жағынан да нормаға сәйкес келмейтін адамдар үшін кез келген қылмысты жасау үшін, соның ішінде кісі өлтіру үшін көптеген түрткі реакциялардың бірі болып табылады. Адам өлтіргендердің жеке басын зерттеу олардың басқа адамға қатты психологиялық тәуелділігін анықтайды. Өлтірушілер жалпы өмірге еркін және дербес бейімделу әрқашан проблема болып табылатын адамдар санатына жатады. Құрбандықпен қарым-қатынастан шығу олар үшін іс жүзінде мүмкін емес жүріс-тұрыс әдісі. Аталған ерекшелік отбасында бала (болашақ қылмыскер) алатын позицияның нәтижесі ретінде өте ерте жаста қалыптасады. Баланың ата-анасының, ең алдымен анасы қабылдамауы, бас тарту позициясының мәні. Бұл "анасының балаға деген белгілі бір қарым-қатынасы, ол не болмаса оның қажеттіліктерін, бірінші кезекте табиғи (тағамда, жылы жерде) уақтылы және толық қанағаттандыра алмайтын, не қаламаса" дегенді білдіреді [9, б. 212]. Нәтижесінде бала созылмалы тапшылық, қажеттіліктің тұрақты қанағаттанбауы жағдайында болады және үнемі анасына байланысты болады, себебі ол тек қана оларды қанағаттандыра алатын еді.

Бала шекті деңгейде өмір сүреді: ешқашан толық қауіпсіз және өз қажеттіліктерін қанағаттандырмайды, бірақ осы өмірлік маңызды жағдайларды толық айыру кезеңіне жетпей қалады. Мұндай жағдай "өмір сүру экстремизмі" деп аталады, ол ықтимал өлім қаупін тудырады. Ол жеке мінез-құлық актісі ретінде кісі өлтіру көзі болып табылады. Осылайша, "өмір және өлім тақырыбы өмірдің басында бас тарту жағдайында тұрған адамдар үшін естіледі" [10, Б.312].

Кісі өлтіруші мен жәбірленуші бір-бірімен таныс емес немесе қылмыс алдында тікелей таныс емес. Көбінесе кісі өлтіру 20-30 жас аралығында жасалады. Адам өлтіру кезінде субъектілер көбінесе аяқталмаған орта немесе бастауыш білімі бар, сондай-ақ сауатсыз адамдар болып табылады. Тәрбие жағдайын талдау көрсеткендей, " адам өлтіргені үшін сотталғандар жағдайы нашар жағдайда бір жарым есе көп тәрбиеленген. Балалар мен жасөспірімдер жасында сотталғандардың 20% - ы екі ата-анасынсыз өсті. Үшінші бөлігі толық емес отбасында тәрбиеленді (8% анасыз, 75% әкесіз)" [20, б.98].

Тәрбиеленудің қолайсыз жағдайлары және ата-аналармен қарым-қатынас тексерілгендер тұлғасын қалыптастыру үшін алғышарттар жасады. Олар, әдетте, мектепте орташа немесе нашар оқыған, ұжыммен қарым-қатынас жасамаған, олар оқыған немесе жұмыс істеген, жалпы қабылданған мінез-құлық нормаларымен саналмаған, айналасындағылармен агрессивті болған.

Аса ауыр кісі өлтіргені үшін сотталғандардың барлық тобына жануарлармен, балалармен, қарттармен, әйелдермен қарым-қатынаста көрсеткен қатыгездік тән

болды. Материалдарды талдау кезінде "балалар жасындағы агрессивті мінез-құлықтың жасөспірімдер мен жасөспірімдерде құқыққа қарсы және Қылмыстық жолмен өсуі" анықталды. Үштен, зерттелген алғаш рет сотталды 16-17 жасында"[11]. Бұл адамдар жұмысқа адал қарамады, еңбек тәртібін қасақана бұзды, маскүнемді, шиеленісті жағдайды үнемі қалыптастырды. Бұрын сотталғандар арасында теріс сипатталғандардың үлесі жоғары болды.

Аса ауыр кісі өлтіргені үшін сотталғандардың 42% - ы бұрын сотты болған. Бір соттылықтың жартысы болды, 6% аса қауіпті рецидивистер болды. Олардың жартысынан көбі бұзақылық жасағаны үшін, 38% - ы жеке адамға қарсы қылмысы үшін, оның үштен бір бөлігі қасақана кісі өлтіргені үшін сотталған"[12].

Бас бостандығынан айыру орындарында адам өлтіргені үшін сотталғандарды психологиялық-психиатриялық зерттеу тәртібін қасақана бұзушылардың жартысынан астамын психикалық ауытқулары бар адамдар құрайтынын анықтады. [13, б. 81].

Қоғамның жайсыздығы тек психикалық бұзылулардың өсуіне және олардың пайда болуына ықпал етеді. Халықтың осы бөлігінің арасында айналасындағыларға қауіп төндіретін әртүрлі бірлестіктер жиі қалыптасады, тіпті көшбасшылар болып табылатын жекелеген өкілдер де ұсынылады. Біз көрші Ресейде бандит пайда болғанын білеміз "Россия для русских" деген пікірді ұстанған құрылымдар оларға барлық басқа ұлттарды өлтіруге мүмкіндік берді.

Біз а. И. Долгованың жасырын бөлігі жасырын қылмыстарды қамтиды деген пікірімен келісеміз [14].

Елдегі барлық өлімдерді жасырын және тіркелген деп бөлуге болады. Бірнеше себептерге байланысты, атап айтқанда, адамның ұрлануына байланысты, қылмыс туралы арыз тиісті түрде тіркелмеуіне байланысты, қылмыс туралы арыз жәбірленушілер мен куәгерлердің мәлімдемеуіне, саяси себептер бойынша кісі өлтірілуіне байланысты, кісі өлтірудің көпшілігі көрінбейтін жағдайда жасалуы мүмкін. Жасырын қылмыс-бұл жазасыздық көрінісінің бір түрі.

Сондай-ақ, көптеген адам өлтіруді есі дұрыс және есі дұрыс емес деп танылған адамдар жасайды. Сондықтан, біз психикалық науқастар туралы ақпарат қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін құқық қорғау органдарының өкілдері үшін қолжетімді болуы тиіс деп есептейміз.

Кісі өлтірудің көпшілігі алкогольдік мас күйінде жасалады, бұл адамдар ішімдік ішеді, бұл психиканың бұзылуына және агрессивтілік пен қатыгездікке әкеледі, кейіннен Адам эмоцияны тежей алмайды және қалыпты саналы мән ретінде өзін басқара алмайды, яғни адам мәнін жоғалтады. Егер жан күйзелісі жағдайында кісі өлтіру сияқты адам өлтірудің алдын алу қиын болса, алкогольдік масаң күйде жасалған кісі өлтірудің алдын алу үшін мемлекеттік деңгейде көптеген алдын алу шараларын қолдануға болады, яғни спирт өнімдерін шығаруды тоқтатуға және оларды басқа елдерден әкелуден бас тартуға болады деп есептейміз, дегенмен, бұл жерде салық төлемдері есебінен кірістерден бас тарту туралы болып отыр, бірақ қазіргі уақытта біздің көптеген отандастарымыздың өмірінің осы табыстары тұр.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес жаза мерзімі қасақана кісі өлтіру және жан күйзелісі жағдайында адам өлтіру әр түрлі, алдау жағдайында адам өлтіру ешқандай жағдайда біреуді өлтіру керек деген қорытындыға келмеуге тиіс, сондықтан жан күйзелісі жағдайында адам өлтіру қасақана кісі өлтірудің білікті құрамы ретінде қалуы тиіс. Адам саналы, ол басқа адамның өмірінен айырылған жағдайда оған қатысты қандай шаралар қолданылуы мүмкін деп болжауға тиіс. Егер адам кейбір өмірлік жағдайларда санасын жоғалтуға дейін жетсе, онда бұл адамның психикалық

ауытқулары бар, бірақ бұл оның әрекетін ақтамайды, бұл заңнамалық деңгейде мақұлдамауға тиіс, ол қасақана кісі өлтіргені үшін емес, жазаның аз мерзімін тағайындауға лайықты емес. Егер мұның бәрі қажетті қорғаныс жағдайында болса, онда қылмыстық жауапкершіліктен босату туралы айтуға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақпарат. 2019 жылғы 4 ақпандағы " 2018 жылы Қазақстанда кісі өлтіру саны шамамен 20% - ға азайды»
2. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология. М., құқық және Заң, 1997,С
3. Джекебаев У. С. Преступность как криминологическая проблема. Алматы, Ғылым, 1974, С
4. Коган В. М. қылмыстың әлеуметтік қасиеттері. М., Вагриус, 1997, С
5. У. с. Джекебаев қылмыстық мінез-құлықтың әлеуметтік-психологиялық аспектілері туралы. Алматы, Наука, 1971, С
6. Дубинин Н.И., Карпец И. И., Кудрявцев В. Н. Генетика. Мінез-құлқы. Жауапкершілік. М., Букинист, 1982, С 481.
7. Тард Т. қылмыс топ. Қазан, Прима, 1983, С
8. Қылмыстық тақырып: ұжымдық психология тәжірибесі. СПб., Прима, 1896, С
9. Мауленов Г. С. Қазақстан Республикасындағы қылмыстың негізгі сипаттамасы. Алматы, Ғалым, 1998, С
10. Адам өлтіру: қылмыс пен жазалаудың психологиялық аспектілері. М., Флора, 1988, С
11. Васильев В. Л. Юридическая психология. СПб., Питер, 2001, С
12. Столярченко А. М. қолданбалы заң психологиясы. М., ЮНИТИДАН, 2001,С
13. Ушаков Г. К. Шекаралық нервнопсихические бұзылулар. М., Абзац, 1998, С
14. Долгова А. И. Криминология. М., 1999. С. 85-86.

Резюме

В данной статье всесторонне и глубоко рассмотрены криминологические аспекты убийства человека. Анализируются причины убийств, личностные мотивы, психические и социальные инциденты, подтолкнувшие к преступлению. А также, предоставлена динамика статистики последних лет по смертности людей в Казахстане. Основным вопросом данной статьи является предотвращение убийств.

Summary

This article comprehensively and deeply considered the criminological aspects of human murder. The reasons for the killings, personal motives, mental and social incidents that prompted the crime are analyzed. As well, dynamics of statistics of recent years on mortality of people in Kazakhstan is provided. The main issue of this article is to prevent killing.

Амре А.Н.
Д.Қонаев атындағы
Еуразиялық заң академиясы
магистранты
Ғылыми жетекші:
з.ғ.д., профессор Г.А.Қуналиева

Problems of victimology and the doctrine of the victim in criminal law

We believe that victimology is a particular criminological theory that develops within its framework and has its own research subject, which differs from the subject of the doctrine of the victim in criminal law. Each of the legal disciplines that has an interest in the victim, studies the latter from his own point of view. Victimology, which can have a broad subject of research, without replacing the independent study of a crime victim in a particular discipline of the legal cycle, can actively use relevant scientific and empirical material. In this article we will parse aspects of theory.

Key words: debatable, doctrine, interactionism, agreement, research.

In modern criminological science, the problem of studying victims of crime is dealt with such a branch of criminology as victimology, the doctrine of a victim of crime. The history of this doctrine in the domestic legal literature is quite detailed in the works of L.V. Franca, D.V. Rivman Detailed coverage of the historical and legal issues of the emergence of victimology is not part of the task of our study. Meanwhile, a brief historical excursion is needed to better understand the problems of modern victimology.

In the XX century Representatives of the scientific field, called "interactionism", conducted an audit of all factors of crime. Their attention did not escape the significant role of the victim in the process of the criminalization of the person. Fragmentary studies of the role of the victim in the genesis of crime were undertaken by many scientists and writers. In the textbook "Criminology" E. Sutherland devoted the third chapter to the analysis of crime victims. The statistics he cited showed that regardless of gender and race, people between the ages of 23 and 30 years are most likely to become victims of murder. At the same time, blacks in the United States are 100 times more likely to become victims than other nationalities.(1, p.1-9)

The beginning of the scientific study of the victim of crime in the world criminological science is associated with the works of researchers Hans von Genting and Benjomen Mendelssohn. They published their foundations in 1941-1948.

Thus, in the years of the Second World War in 1941, in the journal "Criminal Law and Criminology" in America, G. Genting's article "Comments on the interaction between the criminal and the victim" was published, where he outlined for the first time the concept that the victim of criminal assault is active the subject of the criminalization process. The author concludes that in a significant number of criminal cases the victim either gives in to the perpetrator, either assists or provokes him. Genting emphasizes the connection between the criminal and the victim of the crime.

In 1948, Genting's monograph "The Criminal and His Victim" was published, in which he developed the positions of principle for criminology. This researcher formulated such important notions for victimology as: a) an attacker-victim, b) a latent victim, c) a relationship between the attacker (injurer) and the victim. He regards the offender and the

---

victim as two independent subjects of criminalization, which complement each other in a criminal situation.

Gentig notes that “tacit understanding between the perpetrator and the victim is a fundamental factor in criminology. Of course, no agreement is concluded at the same time, however, interaction, interaction and exchange of causality elements take place.”

One of the founders of victimology is B. Mendelsohn, who in 1947 at the conference of psychiatrists made a report “New psychosocial horizons: victimology”. B. Mendelsohn considered victimology as an independent scientific discipline, which considers the concept of “victim”, gives a classification of crime victims (a completely innocent victim, a victim with a light fault, a victim equally guilty with an attacker, a victim more guilty than the attacker, an exceptionally responsible victim). B. Mendelsohn introduces the concept of "criminal couple" (disharmonious unity of the carrier of aggression and the victim and, conversely, harmonious unity, as, for example, happens in criminal abortion) "candidate for the victim", "voluntary victim", "victim provocateur", "victim aggressor", "sacrifice index", etc.

The ideas of G. Gentig and B. Mendelsohn were developed in the works of the Swiss scientist Henry Ellenberg (1954). He analyzes in more detail the notion of “criminal as a victim”, different cases when this or that subject, depending on the situation, may become a criminal and a victim. A large place in the works of this researcher is given to the innate victim and pathological conditions causing victimological situations.

In 1956, in the Federal Republic of Germany, German researcher F.R. Paash defended his doctoral thesis "The main problems of victimology." Paash supported the basic ideas of B. Mendelsohn and proposed his own classification of crime victims.

An important role in the development of victimology was contributed by the works of researchers of Western countries G.I. Schneider ("Victimology", "Victim and the culprit - partners in crime"), V.K. Nagel ("On the place of victimology in criminology", "Beginning of victimology"), S. Schäfer ("The victim and its criminal"), Myadzawawa ("The main problems of victimology").

In national criminology, the scientific basis for studying the victim of crime was created in 1966 by Lev V. Frankovich, who published an article “On the study of the personality and behavior of the victim. (Is Soviet Victimology Needed?)”. This researcher first focused on the victim of a crime and put forward the idea of the formation of victimology as an independent scientific discipline, developed a number of victimological terms and concepts and introduced them into scientific circulation. L.V. Frank published monographs on Victimology and Victimology (1972), Victims of Crime and Problems of Soviet Victimology (1977), he wrote numerous articles on victimology.

At present, there are no obstacles to its formation, since this is the development of independent sciences, synthesizing knowledge of victims of any origin, which is important for solving many applied questions of protection against crimes and other offenses. Perhaps, with the accumulation of a large number of case studies, the problem of a crime victim in various legal disciplines will develop. (2, 15-16)

This research area may include criminal victimology, traumatic victimology (which studies victims of non-criminal injuries), leisure and life victimology (a wide range of safety problems when using household appliances, water safety, transport safety dependent on potential victims, etc.), psychiatric victimology (problem of victims with mental disorders), victimology of disasters, environmental and natural disasters; victimology of technical safety (studying the consequences of victimization behavior associated with violations of the rules of occupational safety, fire safety, etc.); programs

---

and measures to ensure the safety of victims, the organization of the system of victimological prevention.

We believe that victimology is a particular criminological theory that develops within its framework and has its own research subject, which differs from the subject of the doctrine of the victim in criminal law. Each of the legal disciplines that has an interest in the victim, studies the latter from his own point of view. Victimology, which can have a broad subject of research, without replacing the independent study of a crime victim in a particular discipline of the legal cycle, can actively use relevant scientific and empirical material.(3, p.85-94)

First of all, the subject of the study of criminological victimology includes: the moral, psychological and social characteristics of the victims; the relationship connecting the offender and the victim; situations that precede a crime, situations in the process of committing a crime and situations after committing a crime.

Its subject includes mass vulnerability, the vulnerability of certain social, professional and other groups. In order to solve scientific and, most importantly, practical tasks, it is necessary to know: what is the proportion of victims in the general population; the proportion of certain population groups in the mass of victims; from which crimes and in what relations the various categories of individuals and legal entities are victims.

The value of victimology is extremely high; it allows you to answer a set of questions that are of practical importance. These issues include: the role of the victim in the mechanism of crime; criminological meaning of the relationship between the victim and the criminal; the dependence of the public danger of the criminal on the degree of vulnerability of the victim (victim), personality traits that contribute to the formation of the victim of the crime.

The development of victimological science in criminology is accompanied by the active development of a specific conceptual apparatus designed to serve the scientific research of victims of crime. The greatest attention in the criminological literature is paid to the definition of such concepts as "victim", "victimization", "victimization". Researchers also refer to the basic concepts as the "criminal-victim relationship".

Victimization in criminology is considered in two aspects, both individual and mass.

Thus, in the legal literature, victimhood is defined as the ability to become a target for criminal encroachment, as a potential and realized increased ability to become a victim of criminal encroachment, provided that this could be objectively avoided.

In this notion of victimization, emphasis is placed on a volitional moment in the behavior of the victim, this is indicated by the term "ability" used by researchers, understood in Russian as "ability, as well as the ability to perform any actions". If you take up this position, then you have to admit that a person who is in a helpless or unconscious state, unable to resist, is not vicious.

There is another opinion according to which victimhood is "a property of a given person, due to his social, psychological or biophysical qualities (or their combination), which in a certain situation of life contributes to the formation of conditions under which the possibility of causing harm to him by illegal actions occurs."

In the above definition, victimhood as a property of a person is associated exclusively with the subjective qualities of the individual and, at the same time, the deterministic role of the life situation in which the personal disposition is realized is ignored. One cannot but agree with B.C. Minskaya, which notes that "the totality of qualities that characterize the victim, contributes to its victimization only when interacting with another set of personal characteristics that characterize the offender, and in the presence of certain objective circumstances."

Overestimating or underestimating the totality of circumstances contributing to individual victimhood can lead to “recognition of the existence of natural victims of crime,” and, accordingly, such a position reduces individual victimhood to a certain fatality, the inevitability of causing harm to a crime.(4, p.129-143)

Bibliography:

1. https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=727
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F>
3. Blazicek D.L. Promises or Pitfalls – A Prospectus on Comparative Victimology // International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice. 1980. Vol.4. №1. P.85- 94.
4. Hall M. Environmental harm and environmental victims: Seeping out a «green victimology» // International Review of Victimology. 2014. №20 (1). P.129-143.

Резюме

Мы считаем, что виктимология - это особая криминологическая теория, которая развивается в ее рамках и имеет собственный предмет исследования, который отличается от предмета доктрины жертвы в уголовном праве. Каждая из юридических дисциплин, в которой заинтересован потерпевший, изучает последнего с его собственной точки зрения. Виктимология, которая может иметь широкий предмет исследования, не заменяя самостоятельное изучение жертвы преступления в определенной дисциплине правового цикла, может активно использовать соответствующий научный и эмпирический материал. В данной статье мы разберем аспекты этой теории.

Түйіндеме

Біз, бұл қылмыстық заңда жәбірленушінің доктринасының пәні бойынша ерекшеленетін өзінің жеке зерттеу тақырыбы бар және оның шеңберінде дамып жатқан арнайы криминологиялық теория деп есептейміз. Жәбірленуші қызығушылық танытқан құқықтық пәндердің әрқайсысы өз көзқарастарын зерттейді. Құқықтық циклдің белгілі бір пәні бойынша қылмыстың құрбандарын өз бетінше зерттеуді алмай, кең зерттеу тақырыбына ие болатын құрбан-төстік, тиісті ғылыми және эмпирикалық материалдарды белсенді пайдалануы мүмкін. Айтылған статьяда біз бұл теорияның аспектілерін талдайтын боламыз.

Андерхан М.
Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының
магистранты
ғылыми жетекші:
з.ғ.к., доцент Ильясова Б.Қ

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІГІНІҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚҰРЫЛЫСЫ

Қазақ халқының оның ұлттық мемлекеттілігінің қалыптасу, даму, өркендеу дәуіріндегі өте маңызды, әрі күрделі кезеңі болып есептелетін ХҮІІ ғасырдың соңғы ширегі ХҮІІІ ғасырдың алғашқы жартысындағы ішкі және сыртқы жағдайын, саяси құрылымын, рухани құндылықтарын тың тарихи дереккөздер, жаңаша көзқарастар тұрғысында, қазіргі заман талабына сай талдаудан өткізіп, оның әлемдік тарих сахнасында алған лайықты орын ашып көрестіп кеткен.

Кілт сөздер: Мемлекет, қазақ мемлекеті, қоғам, тек, көшпелі қазақ мемлекеті, мал шаруашылығы және т.б.

Қазақ халқының дәстүрлі қоғамдық құрылымы шыққан тегі жағынан өзара туыстас тайпалар тобынан ғана емес, сондай-ақ тектік, туысқандық байланыстардан тысқары тұрған сословиелік топтардан да құралды. Мұндағы негізгі біріктіруші бағыт тектік-туыстық дәстүріне арқа сүйей отырып, ол қазақ қоғамында пайда болған әлеуметтік қатынастарды идеологиялық тұрғыдан негіздеуге қызмет етті. Сонымен қатар, рулық-тайпалық туысқандықтың байланыс негізі - әр кезде дербес, бөлек өмір сүрген рулық топтардың бір тайпаның құрылымына қосылу процесін де, олардың толыққанды туыстық деңгейін де бейнелемеді [1].

Қазақ қоғамының дәстүрлі тайпалық құрылымында отбасылық-туыстық топтар ру-тайпалардың құрамдас бөлігі есебінде өмір сүре отырып, барлық қоғамдық, атқарушы саладағы іс-әрекет құқығына ие бола алмады, тіпті одан айырылып отырды, өйткені, аталған функциялардың барлығы тайпалық құрылымдардың төменгі сатысындағы органдардың құзырына беріліп, солардың өкілеттігімен жүзеге асырылып отырды. Тіпті, шаруашылық өмір саласында да, әлеуметтік ауқымдағы адамгершілік нормаларын сақтап, реттеуде де тайпалардың ролі өте зор болды. Сондықтан тайпалық құрылымның әлсіреуі, олардың өздерінің негізгі функциялары мен беделін жоғалтуы нәтижесінде ғана рулық-туыстық топтардың күшею мүмкіндігі болды. Патша империясының ғасырлар бойы жүргізген отарлау саясатындағы басты принциптердің бірі - қазақ халқының арасындағы рулық-тайпалық құрылымдардың күшті ықпалын, әсерін барынша әлсірету мақсаты болғанын өткен тарихымыз дәлелдейді.

Қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық, саяси-құқықтық даму барысының деңгейін толыққанды зерттеу жұмыстары, қазақ хандықтары толық жойылып, қазақ даласы патша империясының отарлық жүйесіне кіргеннен кейін жоспарлы түрде іске асырыла бастағаны мәлім. Осы мақсатты көздей отырып, патша империясы ХІХ ғ. аяғына қарай зерттеуші-шенеуніктер Ф. Щербина, В. Кузнецов, А. Переплетичков, А. Скриплев, П. Румянцев бастаған статистикалық экспертшілер қазақ даласының бірқатар аймақтарында тыңғылықты жұмыс істегені белгілі.

Өз тарапынан бұл зерттеушілер қазақ қоғамының өткен тарихындағы патронимия жүйесіне ерекше мән беріп, оның құрамдас бөлігі шаруашылық ауыл тұрғысындағы (әкімшілік ауыл емес) ойларын былайша тұжырымдайды: «Аул, собственно зимний аул, является наиболее мелкой и постоянной единицей казахского общежития. Одноаульцы обыкновенно являются связанными близким родством и общностью хозяйственных интересов, аул имеет общих пастухов, почти кочует вместе, причем более самостоятельные хозяева помогают кочевать менее состоятельным. Хозяйственный аул ни коем случае нельзя смешивать с административным аулом, потому что «степные положение» постановило под одной единицей аульное общество и его компетенцию передало поземельные споры, возникающие в нем, между тем у казахов аульное общество есть бумажная податная единица и не соответствует с родовой поземельную общиной, которую следует считать на основную единицу казахского кочевого быта» [5, с 56]. Сонымен жоғарыдағы берілген пікір-тұжырымнан байқайтынымыз, патронимияға немесе «бір ата», «ата баласына» қатысты айтылған анықтамалар шаруашылық тұрғыдағы қазақ ауылының көптеген өлшемдерімен сәйкес келетінін пайымдауға болады. Сондай-ақ, «бір ата» немесе «ата баласы» ең жақын туысқандардың тобы болғандықтан өзара көмек және өзара міндеткерліктің барлық нысандарымен иеленді, өйткені бұларға әкесі енші беріп, бөліп шығарған немесе бірнеше ағайынды адамдардың өздерінің дербес шаруашылық ұстауына байланысты мұндай өзара көмектің, міндеткерліктің болмауы мүмкін емес еді. Осындай ерекшеліктеріне байланысты шағын әлеуметтік ұйымдар бірінші қатардағы патронимия деп аталып, қазақ түсінігіндегі «бір ата» деп аталатын әлеуметтік ұжымның атауына сәйкес келеді [6]. Өз кезегінде «бір ата» баласына бұдан да кең көлемдегі әлеуметтік топтар, яғни ең жоғарғы қатардағы патронимия да кіреді. Тек осы деңгейдегі патронимия ауқымында ғана барлық туыстардың қоғамдық өмірі бір арнаға тоғысып, жерге иелік жасау соның қолында болады. Үлкен патронимияға кіретін «бір атадан» тараған туысқандардың «күз-күздеуі», «қыс-қыстауы», «жаз-жайлауы» және көктемдегі көктеуі ортақ болып, бірге көшіп-қонып отырған. Бұлар идеологиялық тұрғыдан бір атадан тараған ұрпақтар ретінде өздерінің шыққан тектерінің бірлігін әрқашанда сезініп отырған. Сондықтан да болар үлкен патронимия мүшелерінің қоғамдық мүдделері өлгендерге ас беру, қалыптасқан салт-дәстүрге байланысты той-томалақ жасау, мейрамдарды өткізу, барымтаға қатысу, қалың мал, құн төлеу, жетім-жесірлерге көмектесу сияқты маңызды мәселелердің төңірегіне шоғырландырылып, әрі нақты іске асырылып отырды. Осындай дербес қоғамдық бірліктердің орындайтын жалпы функцияларының жиынтығын XVII ғасырдың аяғындағы қазақ қоғамының әлеуметтік ұйымының негізгі элементі ретінде бөліп қарауға мүмкіндік береді.

Қарастырылып отырған XVII-XVIII ғасырлардағы дәстүрлі қазақ қоғамының патронимиялық жүйесіндегі рулық-тайпалық тәртіптердің сақталуына қарап, сол кездегі қазақ қоғамын тек «рулық қоғам» ғана болды деп қарау дұрыс емес, өйткені бұл тәртіптер тек форма жағынан сақталғанымен, оның мазмұны әлдеқашан өзгерген, ауыл мен атаның негізгі ұйытқысы туыстық байланыс болғанымен, атасы басқа кірмелер де, тіпті бұрынғы құлдардан тәуелді шаруаға айналған қоңсылар да, мал иесі бай да, жалданған кедей де, Шыңғыс тұқымынан тараған ақсүйек «төрелер» де болды. Демек бұл алғашқы қауым емес халықтың әр түрлі топтары мен таптарынан құрылған, саяси-әлеуметтік құрылысы, оның түзілімі де дала тұрмысына бейімделіп, мықты салт-дәстүрге негізделген, дала демократиясының үрдісі басшылыққа алынып жасалған таптық әрі өркениетті мемлекет болды.

Жалпы, осы тұрғыдағы мәселе жөнінде айта кететін жәйттің бірі - жетпіс жылдан аса бойы жүрігізген кеңес империясының саясатының басты бағыт-бағдары, осыған сәйкес жазылған көп томдық тарихтардың, ресми жинақтардың, зерттеулердің негізгі мақсаты қазақ халқының төл тарихын бұрмалап, тіпті жоққа шығарып көрсетуге барынша бағытталды. Атап айтқанда, қазақ халқының төл тарихы, мемлекеті бұрын-соңды болған емес, олар еуропа халықтары сияқты өз тарихын жасауға, оны лайықты жазып шығуға қабілетсіз деген пікір қалыптасты. Әрине, кеңес дәуіріндегі мұндай сұркия саясаттың концепциясы ашық, жария түрде айтылмады. Алайда бұл саясат қалай негізделді деген сұрақ туындауы мүмкін.

Аталған концепцияның тұжырымында ең алдымен, қазақтарда ешқашан ұлттық мемлекет болған емес, тек мемлекеттік құрылыстың жеке элементтері болды деп көрсетілді. Тіпті бұл біртұтас құрылым емес, әр ру, әр аймақ өз бетінше оқшау өмір сүріп, өзін-өзі басқарып отырды, яғни қазақтарда ешқандай біртұтас хандық болған жоқ деген дәйектемелер айтылды. Осындай бытыраңқылықтың әсерінен қазақтар үнемі өзара қырқыс-тартысты бастан кешіріп, «ұшарын жел біліп, қонарын сай біліп» үнемі көшіп-қонып жүретін, егіншілік пен мал шаруашылығын ең төменгі деңгейде меңгерген, жаппай сауатсыз, тіпті қайыршылықта, жабайылықта өмір сүрді деп сипаттауға дейін барды.

Қарастырылып отырған кезеңдегі қазақ мемлекеті - көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан ұлан-байтақ қазақ даласын, Оңтүстік Қазақстандағы отырықшы, егінші аймақтар мен қалаларды қамтыған әдет-ғұрып құқығы жүйесіне негізделген дәстүрлі қоғам болды. Қазақ мемлекетінде облыстық басқару жүйесі емес, рулық-тайпалық (ұлттық) басқару жүйесі қолданылды. Басқару жүйесінде, әкімшілік бөліктерді айыруда көшпелі қазақ қоғамында бұрыннан қалыптасқан рулық-тайпалық тәртіп сақталып отырды. Туыстығы жақын он-шақты түтін бір ауыл, ал жеті атадан тараған бірнеше ауыл бір ата (әулет) болып есептелді. Он үш - он бес атадан қосылған аймақтар бір ру болды. Осы рулардан тайпа құралды. Арыстардан ұлыс ұйымдасты, ұлыстардан жүздер болды. Жалпы қазақ қауымы үш жүзге (Ұлы жүз, Орта жүз, Кіші жүз) бөлінді. Үш жүздің қазағы біртұтас қазақ мемлекетіне бағынды. Үш жүзді билеген қазақ ханы «ұлы хан» болды. Ол қазақ Ордасының азаматтық, әскери, әкімшілік және сот құқығын қолына ұстаған жеке дара билеуші болды. Жүздерді кіші хандар, ұлыстарды сұлтандар, тайпаларды (арыстарды) билер, руларды ру басылары, ал аталарды (әулеттерді) ақсақалдар, ауылдарды ауыл ағалары басқарды. Бұл жеті сатылы басқару жүйесі дәстүрлі қазақ қоғамында тым ертеден келе жатқан тәртіп болатын.

Жалпы, қазақ халқының ел басқару жүйесі пәлендей күрделі емес. Оның негізгі буыны - әулет, ауыл, ел (ру), мемлекет басқару жүйелерінен тұрған. Басқару буындарының (мемлекет басқаруынан басқасы) басына келген топ жұртшылыққа жан-жақты қабілетімен әбден танылған азаматтарды құрады. Олардың көпшілігі қазақ даласының «сенім демократиясы» арқылы басқару ісіне ие болды. Басқарудың әулет, ауыл, ел (ру) буындарының басына келген адамдарға халық шүбәсіз бағынған. Өйткені, олардың көпшілігі халық сенімі деңгейінен шыққанға дейін де елге көрнекті азаматтар еді. Бұған қоса басқарушылардың қайсысын алсақ та қызметті ешбір ақысыз - пұлсыз, яғни еңбекақы алмай, қоғамдық негізде атқарған. Мұның өзі басқарушының жұртшылыққа талап қою, тәртіпке шақыру сияқты іске күш беріп отырған.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. - Алматы: Атамұра, 1999. - 296 б.
- 2 Патронимия // Большевик. - М., 1945. - С. 76-77.
- 3 Остафьев В.А. Колонизация степных областей в связи вопросам о кочевом хозяйстве СОИРГО Кн. ХУІІІ. - Омск, 1885. - Вып. 21. - 185 с.
- 4 Косвен М.О. Семейная община и патронимия. - М.: Наука, 1964. - 320 с.
- 5 Румянцев П.П. Социальное строение киргизского народа в прошлом и настоящем // Вопросы колонизации. - М., 1909. - №5. - С. 56-59.
- 6 Зиманов С.З. Қазақ құқығын бағалау тарихы туралы // Қазақтың Ата Зандары. 10 томдық. - Алматы: Жеті жарғы, 2004. - 2. Т. - 672 б.
- 7 Зиманов С.З. Общественный строй казахов в первой половине ХІХ века. - Алма-Ата, 1958. - 296 с.

Резюме

Автор в статье рассматривает политико-правовую, социальную структуру, духовные ценности сложившихся внутренних и внешних обстоятельств в последней четверти ХУІІ – первой половине ХУІІІ. С приобщением новых историко-правовых источников, на основе новых взглядов и научных подходов к одному их сложных и трудных периодов становления и развития национальной государственности.

Summary

The author in article considers political and legal, social structure, cultural wealth of the developed internal and external circumstances in the last quarter of X Y II – the first half of X Y III. With familiarizing of new historical and legal sources, on the basis of new views and scientific approaches to one their difficult of the difficult periods of formation and development of national statehood.

УДК: 340.130.53 (574)

**Асанова А.
Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң
академиясының
магистранты
ғылыми жетекші:
з.ғ.д., профессор Жалаири Ө.Ш.**

ҚАЗАҚСТАНДА ЗАҢ ҮСТЕМДІГІ ҚАҒИДАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ КЕҢІСТІГІ

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының құқықтық мемлекет құрудағы заң үстемдегі қағидасының орны, оның жүзеге асыру жолдары және қазіргі заңдармен

бекітілген қоғамдық қатынастардың және құқықтық реттеу саласының айырмашылығы қарастырылған.

Кілт сөздер: құқықтық мемлекет, заң үстемдігі, құқықтық басымдық т.б

Қазақстан Республикасы құқықтық мемлекет құру жолына түсті. Құқықтық мемлекет ұзақ тарихи даму процесінде қалыптасады. Құқықтық мемлекеттің идеясы мен мұраттарын жаппай тарату қазіргі уақыттың құбылысы болды, адамдар бұл құбылыспен мемлекеттік және қоғамдық өмірді демократияландыру перспективасын, әділдікпен адамгершіліктің жетістіктерін байланыстыруда. Осыған байланысты құқықтық мемлекет ұғымын ашу, оның ерекшеліктері мен ерекше сипаттарын баяндау, қоғам өміріндегі ақиқат ролін көрсетіп үлкен теориялық және практикалық мәңгі ие болды.

Құқықтық мемлекет мемлекеттік басқарудағы құқықтық басымдығы идеясынан шығып отыр, сондықтан да тек қана ресми органдар мен лауазымды тұлғалардың ниетін емес, сондай-ақ азаматтардың және қоғамдық өмірдің басқа субъектілерінің құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қамтамасыз етіп, кепілдік беріп қажеттігінде ескеретін құқықтық нысандар мен әдістерге басымдық береді. Құқықтық мемлекетке барлық экономикалық, әлеуметтік және рухани процестерге, сондай-ақ жеке тұлғалар арасындағы өзара қарым-қатынас санасына кірісу жат құбылыс. Ол қоғамдық қатынасқа түсушілердің арасындағы әрекетке айтарлықтай автономия мен бостандық бере отырып, құқықтық мәртебесінің нығаюына айрықша сақталуын қадағалап отырады.

Өзінің бүкіл қызметінде барлық азаматтар мен қоғамдық қатынастық басқа субъектілерінің міндетті түрде және сөзсіз бағынуына есептелген қатал басқарушылық және бұйрықты нұсқаулардың нысандары мен әдістері басып болып келетін статистік мемлекет оған қарама қарсы болып табылады. Бұдан басқа, аталған субъектілердің бостандығы мен дербестігі, олардың мемлекетке қатысты автономиялығы жоққа тән. Мемлекеттің рөлінің шеттен тыс, кейде қахыптар тыс ұлғаюынан, экономикалық, әлеуметтік қатынастардың барлық саналарын, азаматтардың жеке өмірін тікелей өз қарауына жеке бағынысына деген талпысынан екінші кезектегі жеке ұсақ түйек мәселелерді шешуге араласуынан тұратын статистік қоғамның басқа ерекшелігінде осымен байланысты. Жеке тұлғаның және басқа қоғамдық қызмет субъектілерінің жағдайы тек айқында тұрақты заң нұсқауларынан ғана емес, олардың күнделікті араласып отырған мемлекеттің органдар мен лауазымды тұлғалардың субъективті қарауына да байланысты.

Мемлекет социализм мен коммунизм құрудың негізгі қаруы ретінде қарастырылған және ол, Ф. Энгельстің ойынша, қоғам өмірдің жекелеген жақтарын ғана емес, барша қоғамдық өмірді, оның барлық көріністерін, бағыттарын басқаруы тиіс уақытта, құқықтың тар нормативті тұжырымдамасының үстемдігі кезінде заңи ғылым заңдармен реттеудің шекарасы мен аумағы туралы талдау түгіл, тіпті сұрай да алмайтын.

Әділдік үшін айта кетуге болар, кеңес кезеңіндегі құқықты тар шеңберде ғана түсіну жолында тұрған кейбір авторлар (С.С.Алексеев, В.И. Акимов, В.В. Лазарев, В.Н. Подкуйченко, т.б.) заңның реттеу аумағы (шекарасы) мәселелерін шамалы қарастырған болатын, алайда, рас, оны сол кезеңге тән терминдермен және ұғымдармен құрастырды [1, 11-17 б.].

С.С. Алексеев құқықтың (жол-жөнекей ескертеміз, С.С. Алексеевтің және оның ізбасарларының түсінігінде құқық шын мәнінде заң шығарушы бекіткен нормаларға, яғни заңға саяды) қоғамдық қатынастарға әсер етуінің объективті аумағы туралы мәселені зерттеді. Бұл жерде ол құқықтың қоғамдық қатынастарға

осер етуінің аумағы қоғамдық қатынастардың табиғатымен және сипатымен анықталатынынан шығып отыр. С.С. Алексеевтің жобалауынша, құқықтық әсер етудің ішкі шегі экономикалық базистің талаптарымен, қоғамның мәдени және материалдық деңгейімен, қоғамдық дамудың пісіп-жетілген талап-тілегінің сипатымен анықталады. Сонымен, оның түсінігінше, жағдаяттардың екі тобы, өзара әрекет ете отырып, мемлекеттің қоғамдық қатынастарға қол сұғушылығының шегін болжап береді. С.С. Алексеевтің тұжырымдамасы әртүрлі деңгейдегі толықтырулармен және нақтылаумен В.Н. Подкуйченконың және В.И. Акимовтың еңбектерінде баяндалған [2, 67-77 б.]. Егер В.И. Акимовтың түсінуінде әсер ету тақырыбын анықтаудың басым салмағы бәрібір қоғамдық қатынастардың табиғатына түссе, қоғамдық қатынастарға осер етудің аумағын В.Н. Подкуйченконың түсінуінше, бұл түсінік қоғамдық қатынастарға заңның көмегімен әсер етудің орынды, мақсатқа сайлығымен анықталады.

Құқықтық реттеу мәселесі В.В. Лазаревтің еңбектерінде түбегейлі зерттелген, оның шүбәсіз жетістігі - қазіргі заңдармен бекітілген қоғамдық қатынастардың және құқықтық реттеу саласының айырмашылығын табуы. В.В. Лазаревтің ұсынысынша, құқықтық реттеу аумағы деп құқықтық реттеуді қажет ететін қоғамдық қатынастарды түсіну керек, бұл жерде ол құқықтық реттеу аумағы нормативтік-құқықтық актілермен нақты реттелген қоғамдық қатынастар аумағымен әрқашан сәйкес келе бермейді дегенді баса атап көрсетті. Сонымен, В.В. Лазаревтің тұжырымдамасында заңмен реттеуді шектеу бағдарламасының жағымды бөлігі бар. Ол заң шығарушылық қызметті құқықтың әрекет ету аумағымен сәйкестендіру талабынан тұрады.

Құқықтық мемлекеттердің пайда болуы мемлекеттік-құқықтық процестердің ұзақ эволюциясының заңды сандары, реакциялық институттардың орнына озат, прогрессивті және тиімді институттардың өзінден ерекше целекциясы мен нүқият іріктелгендігінің нәтижесі болып табылады. Бұған мемлекеттік басқарудың құқықтық нысаның әміршілдік-әкімшілдік және полицейлік - бұйрықтық нысандарынан басымдығын және пайдалылығын геориялық ұғыну негіз болды. Құқықтық мемлекеттің теориялық бастаулары түбірімен өткен шаққа айналды деуге болады. Көне заманның озық ойшылдары (Платон, Аристотель және басқалары) нқұқықтық позитивті ролінеекермегінше, мемлекеттік құрылымы мықты, тұрақты және сенімді болуымүмкін емес деген пікірлер айтып кеткен. Қылымыстық ролі мемлекеттік басқарушылардың өзбырлығына тепе-теңдік ретінде қарайды: заң әлде кімнің билігінде болмауы керек, өйткені барлық органдарды, лауазымды тұлғалардың және азаматтардың әрекеттен бағытар отыруға арналған.

Құқықтық мемлекеттің теориялық тұжырымдамасының ережелерін бірқатар елдердің өмір тіршілігінде практикадан өткізу консервативтік "үштердің қарсылығына тап болды және оны күресте жеңе отырып мемлекеттік және қоғамдық қызметтің барлық жағынан терең жаңғыруымен бірге жүрді - мемлекеттік жүйенің принциптері жетілдірілді, жеке адамның тәртебесі айқын мазмұнмен толықты, құқықтық құндылықтар бірінші дәрежелі маңызға ие болды, шекеуліктердің бассыздығы азайып, олардың қызметі біртіндеп Реттелген және тәртіптелген арнаға түсе бастады.

Адамзат қоғамындағы саяси дамудың жаңа кезеңінің бөлгісі құқықтық мемлекеттер нотбасының пайда болып, көбеюі. Бұл - мемлекеттік - құқықтық теория мен практиканың ғажап жетістігі, бүгінгі заманға орниеттің орнығуы.

70-жылдардың аяғы 80-жылдардың басындағы осы мәселелердің зерттеулерінде заң ғылымдарының бұрынғы жетістіктерінен елеулі ауытқушылықтар болды. Зерттеушілердің құқықтық әрекет аумағын қандай да бір объективті, заң шығарушыдан тыс жатқан факторлармен анықтауы сиреп, іс көбінесе мемлекеттің мақсаттары мен міндеттеріне бағытталды. М.В. Цвик және Г.А. Борисов [3, 47 б.] тура атап көрсеткендей, мемлекеттік қызметтің аумағы құрылыстың мәнімен, сондай-ақ оның мақсаттарымен, міндеттерімен және негізгі принциптерімен, оның жекелеген органдарының қызмет аумағымен анықталады. М.Ф. Орзих құқықтық реттеу аумағының көлемін, мазмұнын орнату құқық шығарушы органдардың құзырында екенін атап көрсетті [4, 139 б.].

Аталған мәселелерді зерттеудің жағдайын жалпы сипаттай келе, құқықты тар нормативті түсінуді жақтаушылар құқықтық реттеу аумағы мен шекарасы проблемасын оқып-үйрене отырып, қоғамдық қатынастардың заңдық мәнділігін анықтау мәселесін едәуір тыңғылықты зерттегенін баса айту керек. Қоғамдық қатынастардың заңдық мәні олардың табиғатымен анықталатынын дұрыс атай отырып, мұндай қатынастардың кейбір нышандарын көрсете келе, олар сонда да қате методологиялық принципті басшылыққа алған, оның мәні - ақыр аяғында заңмен реттеу аясы мемлекеттің және қоғамның мақсаттарымен, міндеттерімен анықталады.

Бұл тұрғыдан алғанда, қоғамдық қатынастардың заңдылық табиғаты заң шығарушының субъективті көзқарасымен анықталады, ол сырттағы қатынастарға енгізіледі. Мемлекет негізінен кез-келген қоғамдық қарым-қатынасты заңмен реттейді, оны заңды, құқықты ете алады. Зерттеушілердің назарында бола отырып, заңмен реттеудің аумағы туралы мәселе ғылыми проблема болып қалыптастырыла алмайтыны түсінікті.

Көптеген әдебиеттердің мемлекеттің азаматтардың еркіндігіне, тұмыс аясына, жеке өміріне, ішкі қатынастарына, басқа да моральдық қатынастарына қол сұқпауы екендігі талай атап көрсетіліп, жалпы мемлекет тарапынан да, өмірге мемлекеттік қол сұғушылықты шектеу принципі негізделген. Заң шығару тәжірибесі жалпы методологиялық принциппен жүрді, құқық теориясын жасаушылардың нормативтік-құқықтық реттеуге қандай да болмасын бір тосқауыл қою талаптарын жоққа шығара отырып, заңмен реттеу аумағына жаңа-жаңа қоғамдық қатынастарды тартты, бұл заңның үстемдігін нығайтуға түк те ықпал етпеді.

Осының салдарынан заңдар моральдық және идеологиялық мазмұндағы ұғымдармен және категориялармен толықтырылды, олар саяси конъюнктураның ауытқушылықтары кезінде кезекті саяси топтың пайдасына қолданылды. Заңдарда бүгінгі күнге дейін қолданылып жүрген «социалистік қоғамдық өмір сүру (общезитие) ережесі», «социализм құрудың мүдделері», «азамат деген жоғары атақ» сияқты ұғымдар осыған мысал бола алады. Осы орайда «кеңес азаматы жоғары атағына кір келтіретін әрекеттер» деген формула халықтың мақтанышы болған көптеген мәдениет, ғылым қайраткерлерін, жазушыларды азаматтықтан айыруда ең ыңғайлы құрал болғанын еске түсіру жеткілікті.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Акимов В.И. Понятие пробела в праве // Правоведение. – 1969. - №3. – С. 11-17.
- 2 Подкуйченко В.Н. О пределах правового регулирования социалистических общественных отношений // Вестник Московского университета. Юрид. Серия. –

1966. - №3. – С. 67-77.

3 Цвик М.В., Борисов Г.А. О юридической деятельности советского государства // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства. – Харьков. – 1978. – 241 с.

4 Орзих М.Ф. Пределы и сфера правового регулирования в развитом социалистическом обществе // Советское государство и право. – 1980. - №6. – С. 139.

Резюме

В данной статье рассматривается место верховенства закона в построении правового государства Казахстан, пути ее реализации и различия в сфере правового регулирования и общественных отношений, закрепленных законам.

Summary

This article discusses the place of the rule of law in the construction of the rule of law of the Kazakh Republic, the ways of its implementation and the difference in the sphere of legal regulation and social relations enshrined in modern laws.

УДК 340.15(574)

**Атантай Т.
Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының
магистранты
ғылыми жетекші:
з.ғ.к., доцент Ильясова Б.Қ**

ҚАЗАҚСТАНДА ПРЕЗИДЕНТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ОРНЫҒУЫНЫҢ ТАРИХИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Мақалада Қазақстанда Президенттік басқару жүйесінің орнығуының тарихи-құқықтық алғышарттарының Қазақстанда Президенттік басқару жүйесінің орнығуының тарихи-құқықтық алғышарттары, ерекшеліктері қарастырылып кетеді. Сондай-ақ, президенттік биліктегі конституциялық құқықтық мәртебесі, мемлекет басшысының өкілеттігі талданады.

Кілт сөздер: Президент, мемлекет, қоғам, билік, өкілеттік, мәртебе, Конституция.

Президент институтын Қазақстанда енгізудің елімізде тарихи-құқықтық алғышарттары қалыптасқан болатын. Оған Қазақстандық ХХ ғасырдың басындағы ұлттық интелгенцияның саяси-құқықтық қызметі ерекше ықпал етті. 1916-1917 жылдары Ресейлік дағдарыс кезінде тұңғыш рет қазақ зиялылары ұлттық ұйым, партия, мемлекеттік құруға әрекет жасады. Бұл “Алаш” қозғалысынан және осы аттас партияның құрылуынан айқын көрінді. Ұлттық либералдық интелгенцияны біріктірудің бастамашылары **Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М.**

Дулатов, Жанша және Хәлел Досмұхамедовтер, Х. Ғаббасов, М. Тынышпаев, Ә. Ермаков тағы басқалар болды.

1917 жылдың 21-26 шілдесінде Қазақстанның барлық аймақтарының өкілдері Орынборда жиналып Бірінші жалпы қазақ съезін өткізді. Съезде “Алаш” партиясы құрылып, оның бағдарламасы белгіленді. Ал, 1917 жылдың соңында 5-12 желтоқсандарда Орынборда Екінші жалпы қазақ съезі шақырылды. Нақ осы екінші съезде тұңғыш қазақ мемлекеттілігін – Алаш Орданың құру қолға алынды. Алаш Орда лидерлері Ресейдің құрамындағы ұлттық автономия үшін күресті. Ұлттық автономияға кепілдік алу үшін “Алаш” партиясы аса күрделі келіссөздер жүргізуге дейін барды. 1918 жылы наурызда Москваға большевиктер көмегімен келіссөздер жүргізу үшін Оралда ағайынды Жанша және Хәлел Досмұхамедовтар жіберілді. Делегаттар В.И. Ленин мен және ұлттар жөніндегі халық комиссары И. Сталинмен кездесті. 1918 жылдың сәуірінде аталған тұлғалармен телефон арқылы Ә. Бөкейханов, Х. Ғаббасов және Ә. Ермаков сөйлесті.

Әңгіме барысында бір ғана мәселе территориялық – ұлттық автономия құру мәселесі қозғалды. Алайда “Алаш” партиясының бағдарламасы большевиктер тарапынан түсіністік таппады. Себебі бағдарлама Ресей демократиялық федеративтік республикасының құрамында автономия құру идеясы ұсынылған еді. Большевизмнің идеологтары мемлекеттің федеративтік құрылымын өткінші де, уақытша құрылым ретінде алды. Түпкілікті мақсат, ниет қатаң бір орталықтан мемлекет құру болатын.

1917 жылдың қарашасында қабылданған Қазақстанның “Алаш” партиясының бағдарламасында үкімет басында құрылтай жиналысы мен мемлекеттік Дума сайлаған президент басқаруы қажет деп жазылған. Көріп отырғанымыздай Қазақстанды сол сездің өзінде мемлекеттік құрылымды демократияландыру идеяларымен қатар президенттік институтта ұсынылған. Алайда, жеңген Кеңестердің жаппай озбырлығы және мемлекет пен қоғам өмірінің барлық салаларында партиялық басшылықтың монополизмі демократиялық институттардың орнығуына мүмкіндік бермеді.

Кеңестік билік жүйесіндегі мемлекет басшысы институтының өзіндік ерекшеліктері бар. Кеңестік кезеңнің конституцияларында “мемлекет басшысы” институты ұғымы мүлде жоқ. 1918 жылғы РСФСР-дің Конституциясына сәйкес 3 бөлім мемлекет биліктің және басқарудың жоғарғы органдары болып, кеңестердің Бүкіл Россиялық съездері, Бүкіл Ресейлік Орталық атқарушы комитет, сондай-ақ, РСФСР халық комиссарлар кеңесі мен халық комиссариаттары [1, с. 8] жарияланады. Қазан төңкерісінен соғысқа дейінгі орталықта КСРО-да мемлекет басшысы қызметі мен өкілеттігін, заң шығару және басқаруды КСРО Орталық атқару Комитеті және олардың Президиумы жүзеге асырды, яғни мұнда мемлекет басшысы институты ұйымдық жағынан оқшауланған жоқ. Заң шығару мен атқару қызметі ол уақытта КСРО халық комиссарлары кеңесі мен республика үкіметтерінің деңгейінде топтастырылды, яғни мемлекет басшысы институты ұйымдық жағынан оқшауланған жоқтын. Мұның барлығы Кеңестердің толық билігі концепциясына байланысты болды. Және де кеңес жүйесі “биліктің бөлінуі” концепциясын мойындамады. КСРО-да және ҚазАССР-да мемлекет басшысы институтын оқшаулап бөлектеу мәселесі еш уақытта қойылған емес. Қоғамның жетекші және бағыт беруші күші деп Коммунистік партия мойындалды, идеологиялық және саяси пікір алуандығы теріске шығарылды. Шын мәнісінде нақты билік КСРО коммунистік партияның қолында болды, ал жоғарғы кеңестің ролі төмендетілді.

КСРО-ның бірінші жалпы одақтық конституциясы 1924 жылғы КСРО конституциясы болды, соған сәйкес елдің ішкі, сыртқы өмірінде де халықтық биліктің жоғарғы өкілдері, мемлекет басшысы функциясын КСРО органдары жүзеге асырды. Айта кететін жәйт, 1918 жылғы РСФСР конституциясын және 1924 жылғы КСРО конституциясын қабылдағанда мемлекет басшысы институтын ұйымдық жағынан жеке құру бекіту туралы мәселе қойылғанда жоқ еді [2, с. 4]. Тұңғыш рет КСРО-да Президент лауазымы институтын құру туралы мәселе 1936 жылғы конституцияның жобасын дайындау барысында қойылған еді. Бұл Конституцияда белгілі бір дәрежеде билікті бөлу концепциясы қабылданды. Мысалы, осы конституцияның 32 бабында КСРО-дағы заң шығару ісін жоғарғы кеңес жүргізеді деп белгілеген еді; КСРО-дағы мемлекеттік биліктің жоғарғы атқарушы және органы, үкіметі –КСРО халық комиссарлар кеңесі деп жазылды; 102 және 112 баптарда құқықтық билікті тек қана сот атқарады және соттар тәуелсіз заңға ғана бағынады деп белгіленген. КСРО конституциясында белгілеген мемлекеттік билік жүйесіне – “Президенттік” институтта “сыятын” еді. Бірақ президенттік пост бекітілді. Ресми тұрғыда бұл ВКП (б) орталық комитетінің хатшысы мен президенттік қызметтердің сыйыса алмайтындығымен түсіндіріледі. Мысалы, И.В. Сталин 1936 жылы КСРО конституциясының жобасы туралы баяндамасында “Біздің конституциялық жүйеміз бойынша, КСРО-да жоғарғы кеңеспен қатар және өзін жоғарғы кеңеске қарсы қол алатын, халық сайлаған жеке дара президент болуы тиіс емес” [3, с. 531], - деп атап өтті. Президенттік өкілеттілік КСРО жоғарғы кеңесінің Президиумына жүйеленіп, ол мемлекет басшылығының коллегиялық институты болды (себебі, жоғарғы кеңес тұрақты жұмыс істейтін орган емес мерзім – мерзім шақырылып отыратын мекеме). 1962 жылы КСРО-ның жаңа конституциясы дайындалу комиссиясы құрылған кезде Президент қызметін енгізу мәселесі қайта көтерілді. Алайда конституциялық комиссия жұмысы тоқтатылды. 70 жылдардың ортасында Л.И.Брежнев басқарған жаңартылған конституциялық комиссия құрылды. Конституциялық комиссияның осы құрамы жұмысының барысында Президенттік қызметті енгізу туралы мәселе талқыланды. Бірақ 1977 жылы дайындалған конституция жобасында бұл лауазым көрсетілмеді. Президенттік функцияны бұрынғысынша КСРО жоғарғы кеңесі президиумы атқарады деп саналды. 1977 жылғы конституцияға сәйкес КСРО жоғарғы кеңесі Президиумының құзырына мынадай міндеттер кіреді: КСРО-ның халықаралық келісім-шарттарын бекіту және бұзу; КСРО-ның азаматтығына қабылдау; КСРО-ның азаматтығынан шығару және азаматтығына қабылдау баспана беру туралы шешімдер; рахымшылық пен кешірім беру туралы бүкілодақтық актілер шығару; шетелдерді және халықаралық ұйымдарды КСРО-ның дипломатиялық өкілдерін тағайындау және шақырып алу. Шет мемлекеттер дипломатиялық өкілдерінің сенім және кейін шақырып алу грамоталарын қабылдау. Алайда бұл кезеңде мемлекет басшысы ролін нақты атқара бастаған СОКП орталық комитетінің бас хатшысы болғандықтан көп ұзамай ол КСРО жоғарғы кеңесі Президиумының төрағасы қызметін қоса атқаратын болды. Сонымен, биліктің кеңестік жүйесі жағдайында мемлекет басшысы институты ұйымдық жағынан бөлек құрылым ретінде болған жоқ. Оның міндетін жоғарғы Президиумы кейінірек СОКП орталық комитетінің Бас хатшысы атқарды. Басқарудың республикалық формасына жүргізілген жоғарыдағы сараптама, бүгінде неғұрлым жиі кездесетін мемлекет басшысының заңнамалық формасы –президент институты болып табылатындығын көрсетеді. Қазіргі мемлекеттік құқықтық практика дамуының басым бағыты президенттік биліктің күшеюі тенденциясы болып отыр. Тіпті биліктің атқарушы жүйесіне президент

кірмейтін елдерде де ол мейлінше күшті тұлға болып, оларда да президенттік биліктің күшеюі процесі жүруде. Мемлекет басшысы институтына әсіресе өтпелі кезеңде үлкен мән беріледі. Кез-келген мемлекет өз тарихында осындай кезеңді бастан өткерді. Мемлекеттің өтпелі кезең жағдайын тұрақсыз процестердің аса ұшығатын кешенді жағдайы деп қарастырған дұрыс. Мұндай жағдайларда әлеуметтік процестерді басқару дәрежесі күрт төмендейді. Әлеуметтік процестерді өз мақсатына жетуі үшін күшті мемлекеттік билік керек. Мұнда басқару формасын таңдау мәселесі, сондай-ақ мемлекет басшысының мәртебесі айрықша мәнге ие болады. Қандай мемлекеттік форма ыдырауға бұзылуға неғұрлым бейім екендігін анықтау мақсатында бірқатар батыс ғалымдары зерттеу жұмыстарын жүргізді. Х. Линц, А. Степан, С. Мэйнвэринг, М. Шугарт және т.б. ғалымдардың пікірлері қомақты. Ғалымдардың зерттеулері өтпелі кезеңдегі әлеуметтік қайшылықтарды шешуде нақ осы президенттік басқару формасының парламенттікке қарағанда тиімді екенін көрсетті.

Парламенттік басқару формасы жағдайында атқарушы билік Парламент тарапынан тағайындалады және оған бағынышты. Басқарудың осы формасы елдердің практикасы мынаны көрсетеді, яғни күшті атқарушы билікті қалыптастыру үшін кейбір шарттарды орындау қажет. Парламентаризмге негізделген басқару формасы жоғарғы саяси мәдениетті қалыптасқан демократиялық дәстүрлері тамыр жойған қоғамдарда өміршең келеді, ал тоталитаризмнен кейінгі қоғамдарда оның нәтижесі төмен. Парламенттік республика көп жағдайда әлеуметтік–топтық мүдделердің әділ өкілдігіне бағытталады, ал президенттік басқару – тұрақтылыққа және басқарушылыққа бағдарланады. Әлеуметтік құрылымдардың тұрақсыздығы мен партиялардың қалыптаспағандығы жағдайда елдегі мемлекеттік биліктің жиі-жиі дағдарысы заңды құбылыс.

Президенттік басқару формасының ерекшелігі атқарушы биліктен салыстырмалы түрдегі тәуелсіздігі. Реформаларды жүргізу, күшті әрі оралымды билікті қажет етеді, сондықтан көп жағдайда елдегі билік вертикальды қатаң түрде үкіметтің қолында болады. Бұған қоса пост кеңестік мемлекеттерде президенттік басқарудың дұрыстығының тағы бір дәлелі қардаланған саяси және әлеуметтік сипаттағы мәселелерді шұғыл шешудің қажеттігін айту қажет. Мұндай жағдайда құқықтық мемлекетті қалыптастырудың кепілі – Қазақстанда тұратын жоғарғы мемлекеттік лауазымды тұлға – Президент қана болуы мүмкін. Сонымен, мемлекет басшысы ретінде Қазақстан Республикасының Президентіне аса маңызды конституциялық функция мемлекеттік биліктің ең бірінші кезекте атқарушы тармағының жоғарғы тиімділігін қамтамасыз ету жүктеліп отыр.

Біздің ойымызша, билікті қатаң бөлу моделі мемлекеттік биліктік қатынастар дағдарысының потенциалды қайнар көзі. Биліктің абсолютті бөлінуі мүмкін емес. Егер мемлекеттік билік қатаң бөліну жолымен жүрер болса, онда оның билік тармақтарының арасында қажетті өзара байланыс болмайды да біртұтас ағза ретінде мемлекеттік биліктің қызмет етуі процесі бұзылады. Осыған байланысты пост кеңестік мемлекеттер жағдайында биліктің тармақтарын жақындастыру механизмдерін жасау айрықша көкей тесті. Бұл бағытта мемлекет басшысына үлкен жауапкершілік жүктеледі. Егер шет елдік тәжірибеге сүйенер болсақ заңнамалық және атқарушы билік тармақтарының іс-әрекет билігі биліктің икемді бөлінуі – басқарудың парламенттік формасын таңдаған елдерде тиімді жүзеге асырылып отырылатынын көреміз. Парламенттік Республикаларда Президент мемлекет басшысы емес, ол Парламенттің сеніміне ие Үкіметтің басшысын тағайындайды, Үкіметті Парламент сайлауында жеңіске жеткен саяси партия лидерлері басқарады.

Осыған сәйкес парламенттік республикаларда заң шығару және атқарушы биліктерді біртұтас саясат жүргізіліп, іс әрекет үйлесімділігі жоғарғы деңгейге жеткізілуде. Алайда, жоғарыда байқағанымыздай, пост кеңестік мемлекеттер жағдайында басқарудың парламенттік формасы барлық уақытта сәйкес бола бермейді. Осыған байланысты мемлекеттік биліктің бір тұтастығын қамтамасыз ететін басқада механизмдерді табу қажет болады. Шетелдер тәжірибесінің көрсеткеніндей мұндай жағдайларда мемлекеттік биліктің біртұтастығын қамтамасыз етуде мемлекет басшысына үлкен жүк артылады. Өтпелі кезең дәуіріндегі басқару формасын таңдау заңдылығын қарастыру мынаны көрсетеді. Басқарудың парламенттік формасы билік эталондарының бірлігін талап етеді. Алайда, қазіргі кезде пост кеңестік елдердің көпшілігінде парламенттік республикалардың толыққанды қызмет етуіне жеткілікті алғы шарттар қалыптаспаған. Президенттік басқару – қазіргі таңда ең тиімді басқару формасы болып табылады. Пост кеңестік елдердің негізгі міндеті президент билігін белгілі бір дәрежеде шектей отырып, күшті президенттік билікті құру болып табылады. Біздің зерттеуіміздің нәтижелері - өтпелі кезең жағдайындағы басқарудың неғұрлым қолайлысы басқарудың жартылай президенттік формасы екендігін көрсетеді. Түбірлі реформалар жүргізудің қажеттігі, әлеуметтік және экономикалық тұрақсыздық жағдайындағы шындықтар – атқарушы билік жүйесін, мемлекет басшысының билігін орталықтандыруды және күшейтуді қажет етеді. Өтпелі кезең жағдайында елдегі істің жайына коллегиялді жауаптылықтан көрі, жеке дара жауаптылық тиімді болады.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алуы мемлекеттің дербестігін қамтамасыз етуді талап етті. Бұл ауыр жүгі бар шараларды жүзеге асыру сол кезеңдегі мемлекеттік органдар жүйесінің алдында үлкен міндеттер қойды. Міне осы шараларды жүзеге асыруда Президенттің атқаратын ролі ерекше болып табылады. Осы негіздерді ескерген еліміз басқару жүйесінің президенттік нысанына басымдық берді. Президенттік басқару жүйесі өмір талабы тудырған қажеттілік болып табылады. Сондықтан да еліміздегі президенттік басқару жүйесінің қалыптасуының ерекшеліктерін айқындау және бағамдау теориялық тұрғыдан ғана емес стратегиялық тұрғыдан да маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Қазақстандағы президенттік басқару нысанының ерекшелігі сол билік бөлісу жүйесінде Президент билік буындарының үстінен қарау құқығына ие әрі олардың келісіп жұмыс істеуін және өкімет органдарының халық алдындағы жауапкершілігін қамтамасыз етеді [4, 42 б.]

Президенттік басқару – қазіргі таңда ең тиімді басқару формасы болып табылады. Пост кеңестік елдердің негізгі міндеті президент билігін белгілі бір дәрежеде шектей отырып, күшті президенттік билікті құру болып табылады. Біздің зерттеуіміздің нәтижелері - өтпелі кезең жағдайындағы басқарудың неғұрлым қолайлысы басқарудың президенттік формасы екендігін көрсетеді. Түбірлі реформалар жүргізудің қажеттігі, әлеуметтік және экономикалық тұрақсыздық жағдайындағы шындықтар – атқарушы билік жүйесін, мемлекет басшысының билігін орталықтандыруды және күшейтуді қажет етеді. Өтпелі кезең жағдайында елдегі істің жайына коллегиялді жауаптылықтан көрі, жеке дара жауаптылық тиімді болады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики // Кукушкин Ю.С., Чистяков О.И. Очерк Советской Конституции. - М.: Издат-во полит лит. - 1987. – 127 с.
- 2 Лазарев Б.М. Президент СССР // Советское государство и право. - М.: 1990. - №7. - С. 4.
- 3 Сталин И.В. Вопросы ленинизма (изд. 11-е). М.: 1939. – 734 с.
- 4 Қазақстан Республикасы Конституциясының түсіндірме сөздігі. - Алматы: Жеті Жарғы, 1996. – 368 б.

Резюме

Статья посвящена историко-правовым аспектам становления института президентства в Казахстане. Рассмотрены исторические особенности становления института президентства, конституционные основы статуса президентской власти, полномочия первого лица государства.

Summary

Article is devoted to historical and legal aspects of formation of institute of presidency in Kazakhstan. Historical features of formation of institute of presidency, the constitutional bases of the status of the presidential power, power of the first person of the state are considered.

УДК 343.352:324 (574+100)

Аязбек Ф.Т.
Қайнар Академиясының
магистранты

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ЖҮЙЕСІНДЕГІ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕС: ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ТӘЖІРБЕСІ

Қазіргі кезде әлемде сыбайлас жемқорлықпен күресуді күшейту жұмысы үздіксіз жүргізілуде және әрдайым жетілдіру үстінде. Әлемде сыбайлас жемқорлықпен күресу механизмінің барлық елдерге тиімді болатын бірегей жинағы жоқ. Әрбір мемлекет қолданатын сыбайлас жемқорлықпен күресу әдістерінің жиынтығы өзгеше ол елдің саяси және экономикалық тұрақтылығына ғана емес, сонымен қатар әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлеріне, діни ерекшелігіне, халқының саны мен орналасу тығыздығына да байланысты болып келеді.

Мақалада автор Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлық деңгейін, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі нормативтік-құқықтық базаның дамуын және шет елдердегі сыбайлас жемқорлықпен күрес тәжірибесін қарастырған.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, мемлекеттік қызмет, жемқорлық икемділік индексі.

Сыбайлас жемқорлық экономика мен әлеуметтік инфрақұрылымның дамуына жағымсыз әсерін тигізеді. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылардың заңсыз қимылдары үшін заңды жауапкершілікке тартылуынан жалтаруына мүмкіндік береді, ал бұл өз кезегімен жазасыздықты тудырады және сот пен құқық қорғау органдарының, жалпы мемлекеттік билік беделдерінің төмендеуіне әкеледі, нәтижесінде өте қауіпті құбылыс – құқықтық нигилизм туындайды.

Қазақстанда айқын қажеттілігі біртұтас сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясын тығыз қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық саясат мемлекет. Осыған байланысты, 2014 жылғы 26 желтоқсанда Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы жаңа стратегиясы бекітілді. Стратегияның мақсаты мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тиімділігін арттыру, сыбайлас жемқорлықтың кез келген көріністеріне "мүлдем төзбеушілік" ахуалын құру арқылы барлық қоғамды сыбайлас жемқорлыққа қарсы қозғалысқа тарту және Қазақстанда сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету болып табылады.

Стратегияда айқындалған сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың түйінді бағыттары:

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет саласындағы мемлекеттік қызмет;
- қоғамдық бақылау институтын енгізу;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет квазимемлекеттік және жеке сектордағы;
- құқық қорғау және сот органдарында сыбайлас жемқорлықтың алдын алу;

Осы бағыттар шеңберінде "сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы", "қоғамдық бақылау туралы", "Жария ақпаратқа қол жеткізу туралы" жаңа заңдар әзірленіп, қабылданатын болады, олар "сыбайлас жемқорлық" ұғымын қайта қарауға және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар арасында айқын ажыратуды жүргізуге, мемлекеттің тіршілік әрекетіне Азаматтық бақылау жүйесін құруға және енгізуге, азаматтардың жария ақпаратқа еркін қол жеткізуін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Мемлекет басшысы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізгі бағдарламалық бағыттарын айқындады. Содан бері мемлекеттік органдардың бақылау функциялары қысқартылып, олардың жұмысының бақылануы мен ашықтығы қамтамасыз етіледі, экономика мен бизнесте мемлекеттік қатысуы азаяды. Ендігі кезекте жаңа орган құрылған, ол мемлекеттік қызметті өткеру, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелерінің алдын алу шаралары бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі ел Президентіне тікелей бағынатын орган бола отырып, мемлекеттік қызметті, кадр саясатын тиімді іске асыруда және сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуде мемлекет пен қоғамның күш-жігерін біріктіреді.

Барлығының заң мен сот алдындағы теңдігі; мемлекеттік органдардың қызметін нақты құқықтық регламенттеуді, мұндай қызметтің заңдылығы мен жариялылығын, оған мемлекеттік және қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету; жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін, сондай-ақ мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық, саяси-құқықтық, ұйымдық-басқару жүйелерін қорғаудың басымдығы; жеке және заңды тұлғалардың бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қалпына келтіру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың зиянды зардаптарын жою және олардың алдын алу; сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға қарсы күресте жәрдемдесетін азаматтардың жеке басының қауіпсіздігін қамтамасыз ету және оларды көтермелеу; мемлекеттік міндеттерді атқаруға уәкілеттік берілген адамдар мен соларға теңестірілген адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін мемлекеттің қорғауы, осы адамдарға аталған адамдар мен олардың отбасыларына

лайықты тұрмыс деңгейін қамтамасыз ететін жалақы (ақшалай үлес) мен жеңілдіктер белгілеу болып табылады.

Сыбайлас жемқорлық тек Қазақстан Республикасында ғана емес, бүкіл әлем бойынша да өзекті мәселе болып табылады.

Сыбайлас жемқорлықтың халықаралық сипатын, оның ұлттаралық сипатын түсіну бүкіл әлемдік қоғамдастықтың қауіпсіздігі үшін қауіп-қатерді бейтараптандыру үшін мемлекетаралық деңгейде жаһандық шаралар қабылдауды талап етеді. Сондықтан әрбір мемлекеттің назарында сыбайлас жемқорлық мәселесі, онымен күресу әдістері кездейсоқ емес. Осы басты мәселенің маңыздылығын түсіне отырып және бүкіл әлемдік қоғамдастық алдындағы өз жауапкершілігін сезіне отырып, біздің еліміз сыбайлас жемқорлық сияқты бейәлеуметтік құбылысты жоюға өз үлесін қосуда. Бүкіл әлемде қазір сыбайлас жемқорлыққа қарсы белсенді күрес жүргізіліп жатқаны баршамызға мәлім. Сыбайлас жемқорлық әрекеттері үшін жаза түрлері күшейтіліп заңнамаға түзетулер қабылдануда. Қазіргі әлемде әрбір ел сыбайлас жемқорлық мәселесін шешудің өз нұсқаларын ұсынады. Бүгінгі күнде сыбайлас жемқорлықты жоюдың мүлдем дұрыс жолдары жоқ. Алайда қысқа мерзім ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте айтарлықтай табысқа жеткен көптеген мемлекеттер бар. Мұндай мемлекеттерге Қытай, Сингапур, Гонконг, Малайзия, Португалия, Швеция, Канада, Данияны жатқызуға болады. Бұл сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімді әдістері әлі де бар екенін көрсетеді. Әлемдік талдау бойынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте үлкен жетістіктерге қол жеткізген мемлекеттер бірдей қағидалар мен әдістерді пайдаланғанын көрсетеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қолданылатын ең қатал шаралар Қытайда ерекшеленеді, онда құқық бұзушылықтың осы түрі үшін жазалаумен өлім жазасы қарастырылған. Статистикалық мәліметтерге қарағанда, аспан асты елінде әр күні 3 шенеунікті сыбайлас жемқорлыққа қарсы жасаған қылмыстары үшін өлім жазасына кесіледі екен. Бірақ тіпті мұндай қатал жазада Қытай шенеуніктері үшін кедергі емес. Қытайдың оңтүстігінде мемлекеттік қызметкерлерге арналған арнайы партиялық мектептер құрылған. Бұл мектептерде мемлекеттік қызметшілерге пара алуға құмарлықпен күресуге көмектесетін дәрістер оқытылады. "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тай-цзи" сабақтары кезінде медитация, шығыс жекпе-жегі және жаттығу элементтері біріктірілген. Қытайлық сот төрелігінен өз қызмет бабын пайдаланып, ешкімге қашып кетуге немесе жасырынуға болмайды. Барлық шенеуніктерге, ұсақ әкімшілік қызметкерлерден ірі басшыларға дейін пара алу үшін сот алдында бірдей қатаң жауап беруге тура келеді. Халықаралық сарапшылар мен бақылаушылардың көп саны сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің қытайлық әдістері нәтиже бергенін атап өтті: жылына 45 мың шенеунік және 20 мың құқық қорғау органдарының қызметкері темір торға жіберіледі.

Сонымен қатар Сингапурдың сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаты өзінің жетістіктерімен таңқалдырады. Сингапур елі сыбайлас жемқорлыққа қатысты ең «таза» мемлекеттердің қатарында. Бұл елде жемқорлықпен күресу үздіксіз жүргізіліп отырады.

Сингапур елінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының басты идеясы «жеке тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа қатысты әрекет жасауға мүмкіндіктерін, жағдайларын болдырмауға мейлінше тырысу» болып табылады. Бұл бірқатар сыбайлас жемқорлыққа қарсы ұстанымдардың негізінде жүзеге асырылады, мысалы: мемлекеттік қызметшілердің еңбекақысы жеке секторларда табысты жұмыс істеп жүрген тұлғалардың орташа еңбекақысы көлемінде есептелінеді; пара беруші де, пара алушы да жақтарға қатаң шаралар қолданылады. Мемлекеттік лауазымдық тұлғалардың мүлкі, активтері, қарыздары туралы жыл сайын тексеру жүргізіледі;

саяси сатылмайтын көшбасшылардың моральдық беделін қолдану үшін жоғары лауазымдардағы шенеуніктердің жемқорлыққа қатысты әрекеттеріне қатаң түрде қарау; сыбайлас жемқорлық жағдайлары туралы хабарлаған адамдар жайлы құпия ақпараттарды қатаң сақтау; әр 3-5 жыл сайын сыбайлас жемқорлыққа қатысты жүргізілген шараларға мониторинг, талдау, сараптама жүргізу.

Мемлекеттік қызметті дарынды, қабілетті, мемлекеттік қызметшілермен қамтамасыз ету үшін, мектеп қабырғасындағы келешегі зор, озық оқушыларды анықтап, оларды оқу барысында қолдап, университеттерге түсіру үшін шәкіртақылар тағайындап, шетелдерге оқыту мәселесіне көңіл бөлген. Біртіндеп Сингапур мемлекеттік қызметінде ең дарынды әрі қабілетті, білікті мамандар жұмыс істей бастады.

Әлемдік тәжірибеде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің мындаған әдістері бар, бұл күрес мемлекеттік саясаттың бір бөлігіне айналды. Өйткені пара алу барлық жерде бар болғандықтан, бұл құбылыспен барлық жерде әртүрлі күреседі.

Сыбайлас жемқорлықтың бірінші себебі - төмен жалақы.

Сингапурда министрлер мен жоғары лауазымды адамдарға еңбекақы төлеу жеке секторда табысты жұмыс істейтін адамдардың (адвокаттардың, банкирлердің және т.б.) орташа жалақысына байланысты формулаға сәйкес белгіленеді. Мұнда мемлекеттік қызметкерлердің еңбегін бағалаудың жүйесі болып табылатын "нарықпен қозғалыс" қағидаты жұмыс істейді. Сингапурдағы мансаптық өсу жолы өте ұзақ және өте күрделі, ал бұл елде мемлекеттік жұмысқа орналасу оңай емес. Сондықтан бірде-бір министрлер мен мемлекеттік қызметшілер өз лауазымнан, және жоғары жалақысынан айырылғысы келмегендіктен, сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттеріне бара қоймайды.

Голландияда мемлекеттік органдарда сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттері анықталмаған, немесе өз әріптестерінің сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттерін ашқан лауазымды тұлғаларды ұзақ уақыт бойы жағымды әрекеттері үшін материалдық тұрғыда көтермелейді.

Сыбайлас жемқорлықтың екінші себебі-бюрократия.

Оңтүстік Кореяда мемлекеттік мекемелерді реформалау арқылы бюрократиялық рәсімдерді оңайлату мемлекеттік органдардың сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге айтарлықтай ықпал етті. Құжаттарға қажетті қол қою, бақылаушы, лицензиялаушы және басқа да мемлекеттік мекемелерде жұмыс істейтін шенеуніктермен тікелей байланыс саны азайды.

Бұл жағдайда ең үздік мысал ретінде 1999 жылы іске қосылған және азаматтарға мемлекеттік шенеуніктердің өз өтініштерін қарау процесін Интернет арқылы бақылауға мүмкіндік берген «OPEN» Сеулдік бағдарлама жүйесі болып табылады.

Осы бағдарламаның арқасында азаматтар кез келген уақытта өз өтініші бойынша құжаттардың қаралу барысын қадағалай алады. «OPEN» азаматтардың өтініштерін қарауды онлайн бақылау жүйесі, қала әкімшілігінің жұмысында ашықтықты қамтамасыз ететін, шенеуніктердің азаматтардың істерін әділетсіз қарауы немесе қажетсіз сымдардың алдын алуға мүмкіндік береді, азаматтарға сыбайлас жемқорлық көріністері неғұрлым ықтимал жағдайларда қандай да бір іс бойынша рұқсат беру немесе санкция беру туралы мәселелердің қалай шешілгенін қадағалауға және қандай да бір бұзушылықтар байқалған жағдайда наразылық білдіруге мүмкіндік береді. Осылайша, әкімшілік қызметінің қамтамасыз етілген ашықтығы сыбайлас жемқорлықты жою үшін алғышарттар жасайды. азаматтарға сыбайлас жемқорлық көріністері неғұрлым ықтимал жағдайларда қандай да бір іс бойынша рұқсат беру немесе санкция беру туралы мәселелердің қалай шешілгенін қадағалауға және қандай да бір бұзушылықтар байқалған жағдайда наразылық білдіруге мүмкіндік береді.

Осылайша, әкімшілік қызметінің қамтамасыз етілген ашықтығы сыбайлас жемқорлықты жою үшін алғышарттар жасайды.

2002 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енген Оңтүстік Корея Республикасының "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы" заңы кеңінен халықаралық деңгейде мойындалды. Осыған сәйкес сыбайлас жемқорлық туралы тергеуді бастау құқығы елдің кәмелетке толған кез келген азаматына іс жүзінде берілген: аудит және инспекция комитеті (Оңтүстік Кореяның сыбайлас жемқорлыққа қарсы бас органы) кез келген өтініш бойынша айыптауларды тергеуді бастауға міндетті.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы басты қару – тұрақтылық. Мемлекеттік қызметшілер жағдайының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін барлық елде қолайлы жағдайлар жасалған. Оларға саяси күйзелістерге байланысты орын жоғалту қаупі жоқ, ал егер олар өз міндеттерін өрескел бұзуға жол бермесе, онда олар іскерлік қасиеттерге сәйкес қызмет бабында жоғарылатудың нақты мүмкіндігіне ие болады.

Мысалы: АҚШ-та, жыл сайын мемлекеттік қызметшілерден олардың мүлкін, активтері мен борыштарын декларация үшін арнайы нысандарды толтыру талап етіледі. Бұл ретте жоғары лауазымды шенеуніктердің табысы туралы мәліметтер кең жұртшылық үшін ашық. Ал Жапонияда жоғары лауазымды шенеуніктер өткен жылғы табыстары туралы баяндауға міндетті және бұл мәліметтер қоғам үшін ашық болуы тиіс. Іс жүзінде барлық өркениетті елдерде сыбайлас жемқорлыққа байланысты барлық материалдар, егер олар ұлттық қауіпсіздік жүйесін қозғамаса, жұртшылық үшін қолжетімді болады. Біздің еліміз үшін тағы бір пайдалы тәжірибе - дамыған елдердегі сыбайлас жемқорлық әрекеті үшін жазалаудың негізгі шарасы мемлекеттік ұйымдарда жұмыс істеуге тыйым салу және Мемлекеттік қызмет көрсететін барлық әлеуметтік жеңілдіктердің жоғалуы, мысалы, зейнеткерлік және әлеуметтік қызмет көрсету болып табылады. Жазалау шкаласы да қомақты ақшалай айыппұлдарды қамтиды. Ал кейбір елдерде заңнама парақорлықты Конституция мен мемлекеттік опасыздық актісін бұзуға теңестіреді.

Егер еліміздің әр азаматы мемлекеттік билік және басқару қызметкерлерімен араласудың тәртіп ережелерін нақты біліп, өз алдында тиянақты және нақты мәселелер қойып сыбайлас жемқорлыққа тосқауыл болса, бұл сыбайлас жемқорлық дәрежесінің едәуір төмендеуіне әсер ететін еді.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Ағыбаев А. Парақорлық үшін жауаптылықтың шет мемлекеттердегі көрінісі Заң 2005 ж.
- 2 2014 жылғы Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы.
- 3 Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың тиімділігін арттыру бойынша Методикалық нұсқаулық. 2009 ж
- 4 Сингапур сыбайлас жемқорлықты жеңген ел – Дипкуррьер. Интернет №21 маусым 2001 ж

Резюме

В настоящее время в мире непрерывно ведутся работы по совершенствованию и усилению борьбы с коррупцией. В мире нет уникального набора механизма борьбы с коррупцией, который будет выгоден всем странам, совокупность методов, применяемых в борьбе с коррупцией каждого государство разное не только в

политической и экономической стабильности страны, но и в обычаях и традициях, религиозной специфике, численности населения и др.

Автор посвящает статью правовой характеристике состава уголовных правонарушений, посягающих на экологическую безопасность, которая является основой уголовной ответственности, вопросам, возникающим в процессе квалификации преступного деяния.

Summary

Currently, the world is continuously working to improve and strengthen the fight against corruption are constantly. There is no unique set of anti-corruption mechanism in the world that will benefit all countries, a set of methods used in the fight against corruption, each state is different, it is not only in the political and economic stability of the country, but also in customs and traditions, religious specifics, population, etc.

The degree of corruption in the Republic of Kazakhstan and development at normative-low data of fighting against corruption and experience of fighting against corruption in foreign countries are considered in the article.

УДК 340.15(574)

Әбдірахманова А.И.
Д.А. Қонаев атындағы
Еуразиялық заң академиясының магистранты
ғылыми жетекші:
з.ғ.к., доцент Тағаев А.У

ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІКТІҢ БАСТАУЛАРЫ

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы мемлекеттік биліктің мәні мен маңызын ашу, оның құрамдас бөліктерін анықтау, олардың қазақ қоғамындағы атқарған қызметтерін зерделеу, мемлекеттік билікті жүзеге асыруды қамтамасыз етуші органдар және оның әдістерін айқындап кеткен.

Кілт сөздер: Мемлекет, қазақ мемлекеті, қоғам, , көшпелі қазақ мемлекеті, мал шаруашылығы және т.б.

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы мемлекеттік биліктің негізгі нысандармен жүзеге асу ерекшеліктері сан ғасырлық тәжірибеде, дәстүрлі құқық нормаларымен тәртіптеліп жатқан тұстарын кездестіре аламыз. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы мемлекеттік биліктің негізгі нысандары болып табылатын жалпы халық билігі, сот билігі, халық жиналысы, билер кеңесі, хан кеңесі ғұн, үйсін дәуірлерінің өзінде белгілі тәртіппен шақырылып, қаралатын мәселелері белгіленіп отырған. Қазақ хандығы тұсында мұндай билік жүйесі де белгілі жол-жараға сәйкес тәртіптеліп отырды. Қазақ хандығының бізге белгілі үш қайнар көзі бар, соның алғашқысы «Қасым ханның Қасқа жолы» болып табылады. Қасым хан заң жинағы бізге толық күйінде жете қойған жоқ. соған қарамастан, ғалымдар тарапынан ол заңның реттеген мәселелер туралы айтылған пікірлер бар. Мысалы, қазақтың белгілі ғалымы Ә.Х. Марғұлан Қасым ханың заңдары мынандай бөліктерден тұрды дейді:

«1 Мүлік заңы (Жер дауы. Мал- мүлік). 2 Қылмыс заңы (ұрлық, кісі өлтіру, талау, шабу). 3 Әскери заң (аламан міндеті, қосын жасау, қара қазан, ердің құны, тұлпар ат). 4 Елшілік жоралары (майталмандық шешендік, халықаралық қатынастағы сыпайылық, әдептілік). 5 Жұртшылық заңы (шүлен тарту, ас, той, мереке үстіндегі ережелер, жасауыл, бекеуіл, тұтқауылдардың міндеті)» [1, 295 б.]. Әрине, бұл заңда халық билігі тікелей реттеліп, көрініс таппаса да, оның негізгі жоралғылары орын алған деп санаймыз. Өйткені, Қасым хан кезеңінде де жаугершілік заман болғандықтан, халық құрылтайы, билер кеңесі, хан кеңесі жиі-жиі шақырылып тұрған. Кейінгі Есім хан заманында өмірге келген ескі жолда да, хан билігіне қатысты нормалар болған деп айта аламыз. Есім ханның кезінде оның қасында ақыл-кеңес беріп отыратын тұрақты билері болды. Әрине, Есім хан заңы да бізге толық күйінде жете қойған жоқ. Соңғы кезеңде Есім хан заңының негізгі бағыттарын кейбір ғалымдар былай ажыратып жүр: «Есім хан бұрыннан келе жатқан жол-жоралғыларды бір ретке келтіріп, заман ыңғайына қарай оның бойына жаңа нәр береді. Сондықтан да, ол халық жадында «ескі жол» ретінде бекиді. Осы уақытқа дейінгі бізге жеткен аңыздарды, деректерді саралай келе, бұл ескі жолмен сол кезеңге дейінгі қазақ еліндегі заңдарға мынадай толықтырулар мен түзетулер енгізілген деп пайымдаймыз. I Елдің тәртібіне қатысты жоралғылар (хан пәрменіне, батыр, абыз ісі, би мәртебесі). 1. Құн тарту жоралғылары (өнер құны, сүйек құны және құн ісін жайғастыру). 2. Жесір ісіне қатысты жоралғылар (әмеңгерлік және жесір дауын шешу жолы). 3. Жаза белгілеу жоралғылары (жан жазасы, мал жазасы, ар жазасы және оны тарту тәртібі)» [2, 84-85 бб]. Есім хан заманында билер кеңесінің жиі шақырылатындығы туралы қазақ жырауларының толғауларында талай айтылады. Халық билігінің жоғарыдағы негізгі нысандары да осы заң арқылы дамытылды. Қазақ хандығы тұсындағы ең ірі заңның бірі, қазақ елінің бас Конституциясы ретінде аталып жүрген Жеті жарғы екендігі белгілі. Жоғарыдағы екі заңға қарағанда жеті жарғы заңының кейбір үзінділері бізге жеткен.

Жеті жарғының негізгі үзінділері А. Левшиннің еңбегі арқылы белгілі. Соңғы кезеңдердегі жарғының негізгі баптарынан мәлімет беретін пікірлер де көптеп қалыптаса бастады. Мысалы, Жеті Жарғы заңы мынандай бөлмдерден тұрады дейді: «Бірінші һәм негізгі сала - жер дауы. Қыс қыстау, жаз жайлау, қоныс, құдық - мал баққан елдің атадан балаға мирас қып қалдыратын еншісі. Өйткені жер - атамекен, кіндік-жұрт, отан. Жер - тіршілік етер ортасы, баба моласы, кіндік байлар қасиетті тұрағы. Сондықтан көшпелілер үшін жерден киелі ештеңе жоқ. Жер дауынан қиын дау да жоқ. Екінші сала - үй ішілік тірліктегі сыйластық, байланыстылық, әке мен бала, ене мен келін арасындағы қарым-қатынас, үлкен мен кіші арасындағы сыпайыгершілік, ата-анаға деген құрмет, жастарды тәрбиелеу, баулу сияқты инабаттылық, имандылық шаралары. Өйткені, «баланы жастан» дейтін қағиданы қатты ұстанған халқымыз ұл-қызын ибалылыққа үйретіп, имандылық қасиетке икемдеп отырған ғой. Үшінші тармақ ұрлық пен қарлыққа, барымта мен сырымтаға кедергі қойып, бұқараны адалдыққа шақырып, еңбекпен күнелтуге бейімдеген заңдар тізбегін қамтиды. «Арам жемейік, адал өлейік» дейтін пікір сол кезде қалыптасса керек. Жарғының төртінші бабы ел мен ел, халық пен халық, ру мен ру арасындағы дау-дамайды әділдікпен шешуге арналған. Ынтымақтық тілеген ел дауды бүлікпен емес билікпен тындыруды көздегені ақиқат. Өйткені, Қазыбек би өмірі - соның ақиқат куәсі. Сондықтан бұл тармақтың қазақ даласы үшін де, қазақ баласы үшін де мәні зор екені даусыз. Бесінші бап ел бірлігін сақтау, отанын қорғау, сыртқы жауға тойтарыс беру, жасақ құру, сардар сайлау, сауын айту тәрізді жаугершілік кезіндегі мемлекеттік ірі оқиғаларды қамтыған ереже-қағидалар шоғырын түзсе керек. Алтыншы тармақ түгелдей құн дауына бағытталған. «Қанды кек», «қанды мойын

құныкер», «ежелгі дұшпан», «ескі жау» ұғымдары қалыптастырған қаталдық пен қатыгездікті жұмсартып, онсыз да оңай желпілдегіш түндігіне одан сайын жел үрлемей, жаттан емес, жақыннан жау тапқызатын қатқылдылықты иітуге барын салған үш бидің, соның ішінде, Қаз дауысты Қазыбектің де мәмілегер даналығы бар бұл тармақта. Өлімді өліммен көбейтпей, ізгілік тілекпен Өмірді арашалаған, Өмірді қорғаған бұл әрекеттің маңызы да ерекше. Тағы да дәлелге жүгінейік. Қасым мен Есімхандардың әдет-ғұрып заңдары бойынша кісі өлтірген айыпкердің шаңырағы ортасына түсіріліп, қара орманы бүлдіргісіне дейін түк қалынбай түгел таланып, өзі өлім жазасына бұйырылатын болған. Ал, «Жеті жарғыда» бұл даудың жазасы әжептеуір жеңілдене түскен. «Қанға-қан» жойылып, енді құн төленіп, айып кесілетін болған. Және ол айып - жеті айып аталған. Олар мыналар: Бірінші айып – «қара қазан» төлеу. Қара қазан төлеуі - айыпкердің шаңырағының ортасына түскенінің белгісі. Екінші айып – «қара нар беру». Сол қара нармен өлген кісі атақты адам болса Түркістанға апарылып қойылатын болған. Үшінші айып – «қара мылтық алу». Қара мылтықты алу - қылмыскердің күшін алуы, қаруын жоюы. Бұдан кейін ол өлгенмен тең болмақ-мыс. Төртінші айып – «қара шолақ бие жетектету». Қара шолақ бие жетектету айыпкердің ырысының шайқалуының анық нышанына бағаланған. Бесінші айып – «қара кілем ұстату». Қара кілем ұстату - тұралағандықтың көрінісі саналған. Алтыншы айып – «жетім беру». Ол көңілде кірбіндік қалмасын, аралас -кұраластық басталсынды меңзеген. Жетінші айып – «жесір бастаған тоғыз жөнелту». Ол - қанжыны араласып, ағайынның қылшықсыз табысуының басы деп есептелінген. Әрине бұл жерде біз айыптың шешімінің бәрін қолмен қойғандай етіп шегелеп айттым деуден аулақпыз. Бізге жеткен қисындардан түйіндеген жобаны ғана ұсынып отырмыз. Өзгелердің дәлелмен өзгерткен басқа нұсқалары бар болса қарсылығымыз жоқ.

Енді «Жеті жарғының» ең соңғы жетінші тармағына көшелік. Бұл тармақ тұтастай жесір дауынан құралады. Әрине, ол тұста ру мен руды, ауыл мен ауылды әрі біріктіретін де, әрі бөлектейтін де жесір дауы болғаны рас. «Құда боп төс түйістіріп, көңіл қосып, құшақ табыстырған қазақ осы қыз дауы, жесір дауы арқылы аттан-айқайға басып, сойыл-шоқпарға жармасып, барымта-сырымтаға аттанып, оқ боратып, шаң суырып, бас жарып, білек сындырып, қан ағызып, көз шығарып, алыс-жұлысқа да, төбелес-ұрысқа да, сойқан соғысқа да барып қалатын. Сол себепті де ең бір осал тұс, өкпе сызы көп, айқай-жанжалы мол, ұрыс-керісі орасан осы жесір дауына үш бидің - Төленің, Қазыбектің, Әйтекенің «Жеті жарғысы» қатты көңіл бөлген көрінеді» [3, 73-74 бб.]. Кейбір ақын-жыраулардың еңбектерінде де Жеті Жарғының негізгі жобасы топшалаанады. Сондай дастанның бірінде. Жеті жарғының құылымымынандай бөліктен тұратындығы тілге тиек етіледі:

«Жер дауы баяндайын - біріншісі,
Ру, қоныспенен меншікті ісі.
Иеленген жеріне жанжал болса,
Біреуге басымдық қып озбыр кісі,
Үй іші мен баланы тәрбиелеу-
Болған жосын заңының екіншісі.
Ұрлық, қарлық, барымта – үшінші заң,
Баян етер бәрін де білген кісі.
Төртінші боп саналған мынау заңы,
Бір халық пен басқа ру болса дауы.
Ұлтын жаудан қорғамақ – бесінші бұл,
Алтыншы, жетінші - құн дауы, жесір дауы,
Есім ханның күнінде ауыр еді.

Осылардан қиын боп ажырауы.
Кісі өлтірген айыпкер болса кісі,
Қасым хан мен Есім хан мынау ісі.
Шаңырағын түсіріп ортасына,
Сау қоймайтын ол үйдің бүлдіргісі.
Тәуке хан мен Төле би жеңілдетіп,
Жеті айып төлетті келсе күші.
Қара қазан - бірінші кесім еді,
Шаңырағын ортаға түсіргені.
Екіншісі қара нар төленетін,
Жобаменен жоғарғы шешімдегі.
Алып барып Қаратау, Түркістанға,
Қойсын өлген сол үлкен кісіні енді.
Қара мылтық үшінші беріледі,
Сол үлкеннің қаруы күші - деді.
Қара шолақ бір бие –төртіншісі
Жеңілгендік өлтірген ол белгісі.
Ол ағзалы киеді болған кісі,
Жетім бастап алтыншы қара кілем,
Жеткізеді тоғызға түр-түрімен.
Жесір бастап жетінші тоғыз беріп,
Жарастырып Қоңырды өлтіргенмен.
Былай еді жетінші жесір дауы,
Құда болған ажырап кетсе жары.
Ал мынадай үш тоғыз айып салып,
Берген малдың үстіне жамалады.

Айтысты деп айтатын қариялар» [4, 207-208 бб.]. Міне, көріп отырғанымыздай, Жеті жарғы заңында қазақ қоғамында аса маңызды қатынастар өзінің нормативтік сипатын тауып отырды. Осы Жеті жарғыда біздің ойымызша, хан билігінің нысандары да айшықталып, белгіленген болатын. Тәуке хан заманына қатысты деректердің барлығында халық жиналысы, хан кеңесі жиі шақырылғандығы сөз болады. Сол кезеңдерден белгілі «Күлтөбенің басында күнде кеңес», - деген халық жадында сақталған сөздің өзі оймызды дәлелдейтіндей.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақ совет энциклопедиясы / Жал. ред. Қ. Қаратаев. - Алматы, 1972. - 4 Т. - 954 б.
- 2 Қуандықов Б.Ж. Әйтеке бидің билік - шешімдері. - Алматы: Өркениет, 2003. - 145 б.
- 3 Үш пайғамбар / Құраст. А. Нысаналы. - Алматы: Дәуір, 1992. - 184 б.
- 4 Байболұлы Қ. Төле би. Алматы. - 1991. – 182 б.

Резюме

В статье автор проводит комплексное исследование сущности и содержания, этапов развития, основных функции, главных компонентов государственной власти в

традиционном казахском обществе, а также рассматривает методы и органы обеспечивающие государственную власть.

Summary

The author in article does a complex research of essence and contents, development stages, the main to function, the main components of the government in traditional Kazakh society and also to consider the methods and bodies providing the government.

УДК 347.21:346(574)

Әзімхан Я.
Магистрант Евразийской юридической
академии имени Д.А.Кунаева
научный руководитель:
д.ю.н., профессор
Уваров В.Н.

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ЗАЩИТЫ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК

В данной статье автор рассматривает процессуальные гарантии реализации субъективных прав сторон третейского разбирательства и включают в себя систему принципов третейского разбирательства, отражающие специфику правовой природы третейского разбирательства.

Несмотря на достаточно высокие темпы развития предпринимательства в последние годы, существует ряд проблем, препятствующих качественному росту экономики. К таким проблемам относятся:

1) несовершенство законодательной базы (законодательство о частном предпринимательстве содержит устаревшие нормы; по ряду вопросов развития МСБ отсутствуют четкие нормы, что ведет к увеличению административных барьеров и двойкой трактовке норм действующего законодательства);

2) отсутствие критериального определения субъектов предпринимательства (критерии отнесения субъектов предпринимательства к категории малого и среднего бизнеса не соответствуют мировой практике);

3) административные барьеры;

4) низкая конкурентоспособность продукции и т.д.

Одним из объектов гражданско-правового регулирования являются предпринимательские отношения. Нормы гражданского права регулируют не только правоотношения, возникающие в сфере предпринимательства, а также нормы направленные на защиту прав и законных интересов предпринимателей. Согласно ст. 10 Гражданского кодекса РК - предпринимательство это инициативная деятельность граждан и юридических лиц, независимо от формы собственности, направленная на получение чистого дохода путем удовлетворения спроса на товары (работы, услуги), основанная на частной собственности (частное

предпринимательство) либо на праве хозяйственного ведения государственного предприятия (государственное предпринимательство). Предпринимательская деятельность осуществляется от имени, за риск и под имущественную ответственность предпринимателя [1].

Конкретные вопросы, связанные с реализацией конституционных прав на свободу выбора деятельности и профессии, свободу предпринимательской деятельности, регулируются достаточно большим количеством законодательных актов, к числу которых относятся Гражданский, Гражданский процессуальный, Налоговый и Таможенный кодексы, законы «О частном предпринимательстве», «О конкуренции и ограничении монополистической деятельности», «О лицензировании» и другие нормативные правовые акты.

Защита прав и законных интересов предпринимателей – это предусмотренная законом система мер, направленная на то, чтобы обеспечить неприкосновенность права, его осуществление, восстановление в случае нарушения и ликвидацию последствий нарушений.

Контроль и надзор за деятельностью субъектов предпринимательской деятельности сегодня является самым актуальным вопросом для предпринимателей и для государства.

Статья 9 Гражданского кодекса Республики Казахстан определяет органы, осуществляющие защиту права, средства (способы) и порядок защиты - судом, арбитражным судом или третейским судом.

Статья 10 Гражданского кодекса Республики Казахстан предусматривает защиту прав предпринимателей. В комментируемой статье указано, что государством гарантируется свобода предпринимательской деятельности и оно обеспечивает ее защиту и поддержку.

Права предпринимателей, осуществляющих деятельность, не запрещенную законодательством, защищаются:

- 1) возможностью осуществления предпринимательской деятельности без получения чьих-либо разрешений, кроме лицензируемых видов деятельности;
- 2) максимально простым явочным порядком регистрации всех видов предпринимательства во всех сферах экономики в одном регистрирующем органе;
- 3) ограничением законодательными актами проверок предпринимательской деятельности, осуществляемых государственными органами;
- 4) принудительным прекращением предпринимательской деятельности только по решению суда, вынесенному по основанию, предусмотренному законодательным актом;
- 5) установлением законодательными актами перечня работ, видов товаров и услуг, которые запрещены для частного предпринимательства, запрещены или ограничены для экспорта или импорта;
- 6) привлечением государственных органов, должностных лиц, а также иных лиц и организаций к установленной законодательством имущественной ответственности перед предпринимателями за неправомерное воспрепятствование их деятельности;
- 7) запрещением исполнительным контрольным и надзирающим органам вступать в договорные отношения с субъектами предпринимательства на предмет выполнения обязанностей, являющихся функциями этих органов.

Государство гарантирует свободу предпринимательской деятельности и обеспечивает ее защиту и поддержку. Так, согласно ст. 26 Конституции Республики Казахстан от 30 августа 1995г. «каждый имеет право на свободу

предпринимательской деятельности, свободное использование своего имущества для любой законной предпринимательской деятельности» [2].

Конституция Республики Казахстан 1995 года провозгласила право каждого на свободу труда, свободу выбора рода деятельности и профессии (п.1 ст. 24). Принципиальная новелла данного положения обусловлена изменением роли государства, переставшего быть единственным собственником всех средств производства в обществе, экономическую базу которого составляет рыночная экономика, основанная на различных формах собственности. Вследствие этого государство перестало быть единственным работодателем, обеспечивающим получение каждым его гражданином гарантированной работы.

Согласно статье 10 ГК РК, права предпринимателей, осуществляющих деятельность, не запрещенную законодательством, защищаются следующим образом: возможностью осуществления предпринимательской деятельности без получения чьих-либо разрешений, кроме лицензируемых видов деятельности; максимально простым явочным порядком регистрации всех видов предпринимательства во всех сферах экономики в одном регистрирующем органе; ограничением законодательными актами проверок предпринимательской деятельности, осуществляемых государственными органами; принудительным прекращением предпринимательской деятельности только по решению суда, вынесенному по основанию, предусмотренному законодательными актом; установлением законодательными актами перечня работ, видов товаров и услуг, которые запрещены для частного предпринимательства, запрещены или ограничены для экспорта или импорта; привлечением государственных органов, должностных лиц, а также иных лиц и организаций к установленной законодательством имущественной ответственности перед предпринимателями за неправомерное воспрепятствование их деятельности; запрещением исполнительным контрольным и надзирающим органам вступать в договорные отношения с субъектами предпринимательства на предмет выполнения обязанностей, являющихся функциями этих органов и иными средствами, предусмотренными законодательством.

Конституция РК, провозглашая права и свободы человека высшей ценностью, создает условия для самореализации гражданином своих прав, обеспечивает свободу использования гражданином своих прав, способностей и имущества любым способом, не запрещенным законом, в том числе свободу экономической деятельности (ст. 26 Конституции РК). Как один из способов осуществления защиты гражданских прав в Гражданском кодексе (ст. 9 ГК РК) указан третейский суд, который наделен полномочиями по рассмотрению споров, возникающих из гражданско-правовых отношений. Государство, должно конкретизировать нормы, гарантирующие лицам право на справедливое и беспристрастное рассмотрение дела. В связи с этим для успешной реализации прав граждан и юридических лиц государству необходимо создать систему государственно-правовых средств, выраженных в законах и других нормативных правовых актах, которые должны исключать незаконное и необоснованное вмешательство государства в частную сферу и при этом ограничивать произвольное усмотрение третейских судов при принятии решения по конкретному делу.

Принятие Закона Республики Казахстан от 28 декабря 2004 года «О третейских судах» [3], призвано способствовать эффективной защите субъективных прав сторон третейского разбирательства и обеспечить баланс интересов субъектов гражданского оборота, обращающихся за разрешением гражданско-правовых споров к третейской форме защиты. И хотя третейский суд, избранный по соглашению сторон для разрешения конкретного возникшего спора гражданско-правового

характера, с обязательством подчиниться решению этого суда, практика применения данного вида суда желает лучшего. К сожалению, недостаточная осведомленность граждан, и предпринимателей в том числе, создает для них же самих (предпринимателей и др.) определенные сложности.

Конечно же, потребность в третейской процессуальной форме защиты субъективных прав может возникнуть в случаях, когда спорящие стороны по тем или иным причинам не устраивает гражданская юрисдикция государства. Например, обращение к третейским судьям может быть вызвано недоверием к профессиональной квалификации судей государственных судов, их незнанием особенностей подлежащего разрешению хозяйственного (экономического, торгового) спора. В этой связи хотелось бы отметить ряд преимуществ третейского суда перед государственным судом, к числу которых следует отнести, прежде всего, быстроту и экономичность третейской процедуры, а также предоставляемую участникам спора возможность выбора судей. Кроме того, в третейских судах лучше, на наш взгляд, учитывается специфика предпринимательских отношений. Следует отметить, что процедура третейского разбирательства основана на принципах защиты интересов конкретных участников имущественного оборота.

Также в третейских судах отсутствуют апелляционные, кассационные и надзорные инстанции, а спор по существу и окончательно разбирается избранным сторонами составом суда (или единоличным судьей) в одной инстанции. Стороны вправе выбрать себе судей как из числа лиц, значащихся в списке постоянно действующего третейского суда, в который включены известные практики и ученые, так и любых лиц, обладающих необходимой для этого квалификацией. В статье 11 Закона Республики Казахстан от 28 декабря 2004 года «О третейских судах», указаны следующие требования к судьям третейских судов: третейским судьей может быть избрано (назначено) независимое от сторон и не заинтересованное в исходе дела физическое лицо, обладающее необходимыми знаниями, имеющее высшее образование, достигшее возраста двадцати пяти лет и давшее согласие на исполнение обязанностей третейского судьи; третейский судья, разрешающий спор единолично, должен иметь высшее юридическое образование и стаж работы по юридической специальности не менее двух лет. В случае коллегиального разрешения спора высшее юридическое образование должен иметь председатель состава третейского суда; требования, предъявляемые к кандидатам в третейские судьи, определяются сторонами непосредственно при формировании состава суда или определены правилами (регламентами) в постоянно действующих третейских судах. Из вышеизложенного, можно отметить, что в юридической практике повсеместно стали очевидны преимущества третейского судопроизводства. И, конечно, то, что простая и достаточно быстрая процедура рассмотрения споров, возможность согласовывать взаимоприемлемый язык судопроизводства, окончательность разрешения дела, завершенность любого арбитражного производства в одном суде, отсутствие многих судебных инстанций, конфиденциальность судопроизводства, что важно для сохранения коммерческой тайны, конвенциональное регулирование решений, предполагает собой высокий уровень их реализации.

Для регистрации предприниматель – заявитель должен обратиться только в один регистрирующий орган. Если требуемые законом о государственной регистрации юридических лиц документы составлены в надлежащей форме, регистрирующий орган не имеет права отказать в регистрации либо требовать от заявителя каких-либо дополнительных документов. Статья 6 данного Закона рассматривает порядок государственной регистрации.

Для регистрации юридического лица в регистрирующий орган подается заявление по форме, установленной Министерством юстиции Республики Казахстан, и прилагаются учредительные документы, составленные на государственном и русском языках, в трех экземплярах. Заявление подписывается учредителем или уполномоченным учредителем лицом с приложением учредительных документов, удостоверенных в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан. Одновременно в регистрирующий орган представляется документ, удостоверяющий местонахождение юридического лица, а также квитанция или документ, подтверждающий уплату в бюджет сбора за государственную регистрацию юридических лиц. Субъекты малого предпринимательства не представляют документ, удостоверяющий их местонахождение. Требование каких-либо документов и сведений, кроме предусмотренных законом и иными законодательными актами, запрещается.

Значение регистрации состоит в том, что она создает условия гласности, так как через регистрирующие органы всякое заинтересованное лицо вправе ознакомиться со всеми материалами, характеризующими юридическое лицо, кроме тех, которые являются конфиденциальными или составляют государственную или коммерческую тайну. Законодательное обеспечение сохранения коммерческой тайны служит важной мерой защиты интересов предпринимателей (статья 42 Гражданского кодекса Республики Казахстан). Коммерческая (предпринимательская) тайна охраняется законом. Порядок определения сведений, составляющих коммерческую тайну, средства ее защиты, а также перечень сведений, которые не должны входить в состав коммерческой тайны, устанавливаются законодательством. Лица, которые имеют доступ к коммерческой тайне в силу выполняемых ими государственных контрольных функций, следственных или судебных действий, служебного положения и т.п., обязаны не разглашать ее третьим лицам.

Правоприменительная практика показала, что отдельные нормы Закона требуют конкретизации и разработки механизмов реализации.

Существующая лицензионно-разрешительная система характеризуется как продолжение советской системы, когда нужно было получать разрешение практически на каждую отдельную операцию или вид деятельности. Несмотря на усилия руководства страны по активному продвижению рыночных реформ, разрешительная система является тормозом развитию всей экономики.

В условиях глубоких и быстроменяющихся экономических и социальных условий имеющиеся недостатки законодательной базы в области лицензирования оказываются препятствием в развитии бизнеса, создавая административные барьеры.

Несовершенство законодательной базы, избыточное лицензирование, нечеткая, непрозрачная лицензионная система, административные барьеры наряду с низкой эффективностью регулирования со стороны органов-лицензиаров затрудняют доступ бизнеса к некоторым видам деятельности, сдерживают рост количества субъектов малого и среднего бизнеса и соответственно, налоговых поступлений в бюджет.

Таким образом, существует ряд вопросов, требующих проработки для дальнейшего совершенствования системы лицензирования, для решения которых необходимо продолжать работу по устранению дублирующих норм в нормативных правовых актах в области лицензирования, а также дальнейшей оптимизации количества лицензируемых видов деятельности, упрощению процедуры выдачи разрешительных документов.

Значительную часть проблем в республике можно снять, приблизив систему лицензирования к международной практике, установив уведомительный порядок начала предпринимательской деятельности для всех видов деятельности

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что процессуальные гарантии реализации субъективных прав сторон третейского разбирательства включают в себя систему принципов третейского разбирательства, отражающие специфику правовой природы третейского разбирательства; нормативно-правовые средства, выраженные в национальных законах, третейском соглашении сторон, регламентах постоянно действующих третейских судов, позволяющие точно определить границы реализации и устанавливающие основания к третейской форме, способ и порядок передачи спора.

Список литературы:

- 1 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая и Особенная части). – Алматы: ЮРИСТ, 2007. – 296 с.
- 2 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // БД «Юрист»
- 3 Закон Республики Казахстан от 28 декабря 2004 года «О третейских судах» // БД «Юрист»

Түйіндеме

Бұл мақалада автор аралық сотта іс қарау тараптарының субъективті құқықтарын іске асырудың іс жүргізу кепілдігін қарайды аралық сотта іс қараудың құқықтық табиғатының ерекшелігін көрсететін аралық іс қарау принциптері жүйесін қамтиды.

Summary

In this article, the author examines the procedural guarantees of the implementation of the subjective rights of the parties to the arbitration proceedings include a system of principles of the arbitration proceedings, reflecting the specific nature of the legal nature of the arbitration proceedings.

УДК: 343.9:343.23(574)

Баймухан Б.Е.
Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң
академиясының магистранты

ТОПТЫҚ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Мақалада Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде қылмысқа қатысу нысандарының саралаушы белгілері ретінде көрсету ерекшеліктеріне байланысты саралаудың арнайы ережелері сипатталады. Қылмыстық Кодекстің

Ерекше бөлімінде қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу және қатысушылардың түрлері, қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысу бөліп көрсетіледі.

Кілт сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық; қылмысқа қатысу; қылмыстық топ; ұйымдасқан қылмыстылық; бандитизм.

Топтық қылмыстылық – бұл қылмысты екі немесе одан да көп адамның бірігіп жасауы. Топтық қылмыстардың қоғамдық қауіптілігі ерекше жоғары. Қазіргі таңда ол айрықша етек алған қылмыстар қатарында. Жыл сайын орта есеппен барлық қылмыстардың үштен біріне жуығы топ құрамында жасалады. Кейбір қылмыстар тек топтасып қана жасалады, мысалы, бандитизм, жаппай тәртіпсіздік, т.б. Басқа қылмыс түрлерінің кейбіреулері басым көпшілігінде топ құрамында жасалатындығымен сипаттала алады (кәмелетке толмағандар қылмыстары, алаяқтық).

Қылмыстық топтарды қатысушыларының санына, заңсыз істерінің сипатына, тұрақтылығына, басқа да белгілеріне қарай ажыратады.

Дәстүрлі топтық қылмыстардың алдын алу шараларының қатарында адамдар арасындағы қатынастардың мәдениетін арттыру, адамдардың бос уақытын ойдағыдай ұйымдастыру, оны эмоционалдық жағымды іс шаралармен толықтыру сияқты шаралардың орын алатынын атап өту керек.

Ұйымдасқан қылмыстылық – бұл тұрақты, қатаң иерархиялық жүйеге бөлінген, жоспарлы әрекет ететін, істері тікелей немесе аралық келісілген, белгілі бір аумақта немесе бақылауға алынған салада қылмыстық бизнесінен барынша табыс алуға бағытталған қылмыстық құрылымдардың (топ, қауымдастық, ассоциация) қатысушыларының жасайтын қылмыстарының жүйелі байланысқан жиынтығы.

Ұйымдастырылу деңгейіне қарай келесі қылмыстық құрылымдарды ажыратады:

- ұйымдасқан қылмыстық топ – ұйымдастырылу белгілерінің (тұрақтылығы, жүйелілігі, ауқымдылығы, белгілі мақсаттарының болуы, қылмыс жасау әдістері, қатысушыларының қауіпсіздігін қамтамасыз етуі) кешенімен және қатысушыларының санының айтарлықтай аз болуымен (осыған бола қатысушылары өзара тікелей байланысқан болады) сипатталады;

- бір қатарлы қылмыстық қауымдастық (ұйым) – екі немесе одан да көп ұйымдасқан қылмыстық топ;

- иерархиялық қылмыстық қауымдастық – байланыстылық құрылымы мен сипатының ерекше күрделенілуімен сипатталады (ортақ жетекшісінің қол астында жиналған ұйымдасқан қылмыстық топтардың жүйесі).

Әрекет ету ауқымдылығына қарай ұйымдасқан қылмыстық топтарды аймақтық, аймақаралық, тұтас мемлекет аумағында әрекет ететін, трансұлттық (халықаралық) түрлерге ажыратады.

Әрекеттерінің бағытына қарай қылмыстық топтарды мына салаларда әрекет ететін түрлерге ажыратады:

- криминалдық бизнес (қару-жарақтың, есірткінің, көркем өнер бұйымдарының заңсыз айналымы, автокөлік ұрлау, компьютерлік қылмыстар);

- көлеңкелі экономика (таза табысты бақылау және иемдену, ықпал ету салаларын бақылау, көлеңкелі экономика кәсіпорындарын ұйымдастыру);

- легальды экономика (қылмыстық жолмен алынған табыстарды легализациялау, оларды жоғары табысты кәсіптерге салу, кәсіпорындар табыстарын бақылау немесе иемдену).

Ұйымдасқан қылмыстылық өзінің экономикасы, әлеуметтік және рухани саласы бар, өзінің басқару, қауіпсіздік, жас ұрпақты қалыптастыру жүйесі, ішкі тәртібі, өзінің ішкі және сыртқы саясаты бар балама қоғам. Ол шын мәнінде мемлекет, азаматтық қоғамның билеуші институттары, қылмыстық әлем таныған және қолдаған жүйеде орын тепкен балама болғандықтан, іс жүзінде, жалпы адам қоғамы

құрылымдарының бірі болып табылады, тиісінше, «ресми» қоғам дегенмен өзара әрекеттеседі. Олардың арасында нақты да қатаң шекара жоқ: ұйымдасқан қылмыстылық өзінің заңдастырылған тұлғалары арқылы әр түрлі табиғи қатынастар жасайды; өз қатарына тарту, өз қатарын толықтыру мақсатында халықтың әр түрлі әлеуметтік топтарының мұқтаждығымен және мүддесімен санасады; қылмыстық әрекеттің тұрақты және белсенді мүшелерімен кей кездері немесе бір-ақ рет қарым-қатынас жасайтындары да кездеседі.

Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімінде қылмысқа қатысу нысандарының саралаушы белгілері ретінде көрсету ерекшеліктеріне байланысты саралаудың арнайы ережелері туындайды. Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімінде қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу және қатысушылардың түрлері, қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысу мүлдем қарастырылмаған, онда тек топтық қылмыстардың түрлері ғана бөліп көрсетілген. Сондықтан қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысуды саралау оның түрлеріне емес, қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысудың нысандарына негіздеп құрастыру қажет.

Қылмыстық заңнама қағидаларына сәйкес Қылмыстық кодекстің Жалпы бөлімінің ережелері Қылмыстық кодекстің жалпы ережелері Ерекше бөліммен қарастырылған барлық іс-әрекеттерге таралады.

Соған орай, Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде қарастырылуына сай біріккен қылмыстық іс-әрекеттердің барлық жағдайларын қылмысқа қатысу институты қамтиды. Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу түсінігі бекітілген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 27-бабында біріккен қылмыстық іс-әрекеттің тиісті жалпы сипатты белгілері берілген, олардың субъективтік және объективтік жалпылығы Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде қарастырылған қасақана біріккен қылмыстық іс-әрекеттердің құрамы қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысу институты негізгі ережелерінің ұғымына негізделуін талап етеді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөліміндегі ұйымдасқан қылмыстық әрекеттердің қоғамға қауіптілігінің жоғары дәрежесі екі тәсілмен сипатталады. Біріншіден, қылмыстық әрекеттердің ұйымдасқан сипаты қауіпті және ерекше қауіпті қылмыстардың міндетті белгілердің бірі, екіншіден, Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде қарастырылған қылмыстық топпен қылмыс жасау көптеген қылмыстардың саралаушы белгісі болып саналады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінде қарастырылған, ұйымдасқан сипаты бар қылмыстардың қылмыс құрамының міндетті конститутивті белгісіне жататындар: ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым құру және оларға басшылық ету, сол сияқы оларға қатысу (263-б.); трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым құру және оларға басшылық ету, сол сияқты оларға қатысу (264-б.); трансұлттық қылмыстық қоғамдастық құру және оған басшылық ету, сол сияқты оған қатысу (265-б.); заңсыз әскерилендірілген құрылымды ұйымдастыру (267-б.); бандитизм (268-б.); террористік топ құру, оған басшылық ету және оның әрекетіне қатысу (257-б.); қарулы бүлік (181-б.); жаппай тәртіпсіздік (272-б.). 2014 жылы қабылданған ҚР Қылмыстық Кодексі бойынша бұл қылмысқа қатысудың нысандары қылмыстардың жеке түрлері ретінде немесе ауырлататын және ерекше ауырлататын мән-жайлар ретінде көрсетілген. Бір қарағанда, қылмыстардың жеке түрлері-қаруланған құрамалар, банда, жаппай тәртіп бұзушылар қылмысқа қатысудың ерекше нысандары ретінде көрінеді. Шындығында олар заңмен қарастырылған (Қылмыстық Кодекстің 31-бабы) қылмысқа қатысудың нысандары болып табылады, бірақ белгілі бір қосымша ерекшеліктерімен. Осылай, заңсыз қаруланған құрама

міндетті қарулануы мен саяси, тұрмыстық арнайы мақсатпен толықтырылған қылмыстық сыбайластық болып табылады. Және егер қаруланған құрамалар саяси мақсатпен әрқашанда қоғамдық қауіпті болатын болса, тұрмыстық мақсатпен олар қоғамға пайдалы, бірақ заңға қайшы болуы мүмкін. Құраманың заңсыздығы туралы сұрақ күрделі болып табылады. Мысалы; Ресей Федерациясында 1999 жылдың соңында — 2000 жылдың басында Дагестан мен Чечняда ваххабиттерден халықты қорғау мақсатында өзін-өзі қорғау бөлімдері құрылып, әскер оларға қаруды таратып берген. Бірде-бір заңда мұндай бөлімдер қарастырылмағандықтан, оларды заңсыз деп тануға болады, сонымен қатар олар қаруланған бөлімдер. Нәтижесінде олар заңсыз қаруланған құрамаларға ие болып, олардың ұйымдастырушылары мен қатысушыларға формальды түрде Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 267-бабының әрекетіне түсіп, кез келген мезетте жазалануы мүмкін.

Сөйтіп, заңға қоғам мен мемлекеттің мақсаттарына қайшы келмейтін, әлеуметтік пайдалы мақсаттарды көздейтін қаруланған құрамаларды ұйымдастырғаны және оған қатысқаны үшін жауапкершілікті енгізудің негізділігі туралы мәселе туындайды. Талданатын қылмыс қылмыстық-құқықтық норманы қауіптендіреді. Оның мәні келесіде, мемлекеттік қылмысты оның дамудың бастапқы сатысында алдын алуға бағытталады. Қауіптілікке қою нормаларында, олардың абайсыздық немесе қасақаналыққа қарамастан, міндетті түрде туындауы мүмкін нәтиже көрсетілуі тиіс. Бірақ кейде заң шығарушы қауіптілікке қою нормаларын қабылдағанда туындауы мүмкін нәтижені көрсетпейді. Әлеуметтік пайдалы мақсатпен әрекет ететін заңсыз қаруланған құрамалар мұндай қауіптілікті тудыра ма? Бұл сұраққа жауап әрекет етуші өзін-өзі қорғау бөлімдеріне қарап, жағымсыз деп айтуға болады. Сондықтан, егер заң шығарушы Қылмыстық Кодекстің анализделетін норманы қалдырам десе, ол оның әрекет ету шегін қылмыстық сыбайластық мақсаттарына сәйкес келетін антиәлеуметтік мақсаттарды енгізу жолымен тарылтуға тиісті.

Неге заңда көрсетілген норманы қауіптілікке қою норма түрінде, сол қалпында қалдыруға қатысты күмәндар айтылады? Бұл жалпы дипозициялар мәселесімен байланысты. Сұрақты бандитизм (Қылмыстық Кодекстің 268-бабы) мысалында қарастырайық. Заң бұл қылмысты банданы құрған сәтпен аяқталған деп таниды. Бірақ бұл аяқталған қылмыста бірнеше түрлерге бөлуге болатын қылмыстық іс-әрекет жасырынады. Банданы құру аяқталған қылмыс ретінде келесі қылмыстарда орын алады

а) логикалық аяғына дейін жеткізілгендер (мысалы, банданың қатысушыларымен жүйелі түрде талан-тараждықты жасауы кезінде);

ә) қасақаны бір актіні жүзеге асырғаннан кейін тоқтатылғандар (мысалы, бірінші талан-тараждықтан кейін);

б) бірінші қылмысты, ол аяқталмаған жағдайда орындау сатысында тоқтатылғандар;

в) бандаға қатысу сатысында, бірақ бұл тұлғаның банданы ұйымдастыруға қатыспаған жағдайда тоқтатылғандар;

д) банданы ұйымдастырғаннан кейін тоқтатылғандар.

Көрсетілген қылмыстың түрлері аяқталған бандитизмнің бүкіл массасын құрайды. Жоғарыда аталған барлық жағдайларда қылмыстың фактілі аяқталуы немесе фактілі қылмыстық іс-әрекеттің үзілуі саралау үшін маңызды емес, өйткені қылмыс банданы ұйымдастыру мезетінен бастап аяқталған болып саналады. Ресей Федерациясының Жоғары Сот Пленумы бандитизм кездегі салдарлар қосымша саралауды талап ететін ауыр қылмыстар үшін ғана ескеру жасады. Онда Жоғары Сот Пленумы келесіні анықтады: «Соттардың назар аударылысын, банданы құрғаны, оны басқару мен оған қатысу немесе онымен жасалатын шабуылдар үшін

жауапкершілікті бекітетін Ресей Федерациясының Қылмыстық Кодексі 209-бабы бандының мүшелері шабуыл жасау барысында дербес қылмыстардың құрамын құрайтын қылмыстық іс-әрекеттер үшін жауапкершілікті қарастырмайды, бұндай жағдайларда қылмыстардың жиынтығы кезінде тұлға әрбір қылмыс үшін Ресей Федерациясының Қылмыстық Кодексіне сәйкес бабы немесе баптың бөлігі бойынша жауапкершілікке тартылатынын реттейтін Ресей Федерациясының Қылмыстық Кодексінің 17-бабының ережелерін басшылыққа алу қажет» [1].

Сөйтіп, бантизмді саралау саласы үшін бандымен жасалған олардың ауырлығына карамастан барлық нақты қылмыстар шығарылады. Бұл саралауды нақтылайды, түсініктірек етіп жасайды. Бірақ бұл соншалықты оңай емес. Бірақ қылмыстықтың заң бандитизмнің құрамына шабуылды да енгізеді. Шабуыл деп физикалық зорлық немесе оны жасаймын деп қорқыту түсініледі [2]. Бұл үрдістің басталуы зорлықты қолданудың шынайы қауіпі болып табылады, ал аяқталуы - өз қалауы бойынша мүлікке билік ету мүмкіндігін алумен толық иелену.

Егер бандитизмге шабуылды енгізбесе, онда Қылмыстық Кодекстің 268-бабының 2-бөлімінде қарастырылған шабуылдарға қатысу фактісі және оны жүзеге асыру түсініксіз қалады. Осыдан барлық зорлықты қылмыстар бандитизмнің құрамдас бөлігіне айналады және жалпы ереже бойынша одан шығарылуы мүмкін емес, тек фиктивті сипатта және оған негіздер бар болған жағдайда ғана (мысалы, ҚР жаңа ҚК 268-бабының 2-бөліміндегі санкцияның зорлықтық қылмыстардың ауырлығы мен қауіптілігімен сәйкес келтірілуі). Бірақ ҚК 268-бабының 2-бөлімінің санкциясы (мүлкі тәркіленіп немесе онсыз он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады) кісі өлтіру қылмысынан (ҚК 99-бабы) басқа барлық зорлықты қылмыстарды қамтиды.

Сәйкесінше, заңды толық және нақты түрде талқылағанда Пленуммен ұсынылған саралау сәйкессіз келеді. Осыдан кейін тағы бір мәселе туындайды: «егер ҚК 268-бабы 2-бөлімі барлық дерлік немесе барлық зорлықты қылмыстарды қамтитын болса, онда бандитизммен жиынтығы бойынша меншікке қарсы азырақ қауіпті қылмыстарды саралау логикаға қайшы келеді, сонымен қатар Пленумның тұжырымы бойынша, банданың ең болмаса бір мүшесінің қаруы болуы, қаруланған бандының шабуылы жасалынды деп есептелінеді және бандының мүшелерінде бар қаруы қолданылмаған жағдайларда да, яғни шабуыл қарусыз да болуы мүмкін» [3]. Сұрақ туындайды — мүлдем зорлықсыз шабуыл жасау мүмкін бе, мысалы, бандамен ұрлықтар жасалса. Бұндай іс-әрекет бандитизм ретінде сараланады ма? Біздің пікірімізше, иә. Бірақ бұл жағдайда заң шығарушы «шабуыл» терминін қолданып бандитизмнің шеңберін тарылады, оның орнына заңға, «жасалатын қылмыстарға қатысуы» деп жазып қою дұрысырақ болатын еді, бұл «шабуылды» талқылаумен байланысты дауларды жоятын еді, және бандитизмнің бұл нысанының мәнін абсолютті жасайтын еді. Бұл жағдайда шабуылдың кең түсінігін және оны зорлықсыз жасау мүмкіндігін ұсынған Т. Д. Устиновамен келісуге болады [4, 42 б.].

Сонымен қатар үзілген іс-әрекет фактілі түрде аяқталмаған іс-әрекет, ал заңды түрде аяқталған деп танылады.

Осыдан заңнамалы сұрақ туындайды: қылмыс түрінің осындай құрылымы не үшін қажет? Жалпылама қабылданған позицияға сәйкес іс-әрекеттердің белгілі бір санаттарының қоғамдық қауіптілігін жоғарлатады. Қарастырылған құрылымы қылмыстың анализделетін түрінің қоғамдық қауіптілігін өшіреді.

Өйткені біріншіден, бәрі бір фактілі түрде аяқталуы осы нормалармен қамтылады, яғни материалдық ретінде қылмыстың құрылымы кезінде еш нәрсе өзгермейтін еді.

Екіншіден, фактілі аяқталған іс-әрекет кезіндегі бандитизмнің қоғамдық қауіптілігі банданы ұйымдастырумен салыстырғанда жоғарырақ. Заң шығарушы бұрыннан бері зиян қоғамдық қатынастарға келтірілмеуімен күреседі және осы мақсатпен қылмысты ішінара жасаған, бірақ оны аяғына дейін жеткізуден бас тартқан тұлғаны қылмыстық жауапкершіліктен босатады. Сондықтан бандитизм кезінде келтірілген зиян банданы ұйымдастырумен салыстырғанда қатаңырақ жазалануы тиіс.

Үшіншіден, жазаны фактілі түрде аяқталған және фактілі аяқталмаған іс-әрекет арасындағы қоғамдық қауіптілікті білдіріп, бөлу қажет.

Төртіншіден, әртүрлі жазаларды көздейтін фактілі түрде аяқталған және аяқталмаған қылмыстық іс-әрекеттерді бірдей саралау ешкімге қажет емес.

Бесіншіден, жиынтық бойынша саралау еш нәрсені өзгертпейді.

Сөйтіп, айтылған позиция қылмыстық іс-әрекеттің сатылары мен аяқталмау теорияның жалпы ережелеріне қайшы келеді. Қылмыстық құқықтың теориясы аяқталуды дайындаудан қауіптірек таниды, заңның өзі де дайындауды азырақ қауіпті деп есептейді және ауыр немесе аса ауыр қылмысқа дайындалғаны үшін, сондай-ақ террористік қылмысқа дайындалғаны үшін қылмыстық жауаптылық туындайтынын жариялайды (ҚК 24-бабы, 2-бөлімі), ал оқталу онша ауыр емес қылмыстарды қоспағанда, әрқашан да жазаланады. Осыдан біртұтас заңнамалық логиканы қалпына келтіру мәселесі туындайды.

Айтылғанның бәрі, заңнамалы түрде фактілі келтірілген зиянды қамтитын құрамды сотпен қылмыстардың бұл түрлерін объективсіз қарастыруға жол бермеу үшін қалыптастырудың қажеттелігі жоқ. РСФСР ҚК 77-бабының санкциясы кеңірек болды (3 жылдан 15 жылға дейін бас бостандығынан айыру) және салдарлардың басталмауынсыз банданы ұйымдастыруды төменірек жазалауға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 268-бабының санкциялары тарлау, сондықтан басталуы мүмкін салдарларды есепке алу мүмкіндігі жоқ. Біздің пікірімізше, қарастырылған күмәндар өте маңызды және дәстүрлі белгілі бір қылмыс түрлеріндегі келте диспозициялар туралы түсінікті қайта қарастыруды талап етеді.

Осы қалпында бандитизм ұйымдасқан топ немесе қылмыстық сыбайластық, өйткені екі жағдайда да тұрақтылық белгісі бар болғандықтан, ұқсас келеді. Бірақ біздің пікірімізше, тек белгілі бір қосымша белгілерімен: қарулануы мен арнайы мақсаттары бар қылмыстық сыбайластық. Сонымен қатар бандамен жасалынатын іс-әрекеттер бірнеше нұсқалармен сараланады: 1) тұрақты қарулы топты (банданы) құру, сол сияқты осындай топқа (бандаға) басшылық ету – ҚР ҚК 268-бабының 1-бөлімі; 2) тұрақты қарулы топқа (бандаға) немесе ол жасап жүрген шабуылдарға қатысу ҚК 268-бабының 2-бөлімі, 3) жоғарыда көрсетілген әрекеттерді адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасаған іс-әрекеттер.

Жалпы ереже сәйкес қылмыстың аяқталу санаты өте үлкен маңызға ие, өйткені осы қылмыстық түріне тән қылмыстық мінез-құлықты бұндай болып табылмайтын мінез-құлықтан ажыратуда көмектеседі. Қылмыстық іс-әрекет деп нәтижесі қоғамдық қауіптілік жағына бағытталған және қылмыстың басынан аяғына дейін бұл шекте болатын іс-әрекеттер танылады. Қылмыс аяқталғаннан кейін жасалынған іс-әрекеттер бұл қылмысты құрай алмайды. Осыдан банданы аяқталған деп оны құру мезетіне бастап тану бұл қылмысқа бандаға қатысу және онымен жасалынатын шабуылдарға қатысуды кіргізуді жоққа шығарады. Сәйкесінше, осы негіз бойынша ҚК 268-бабының түрлі бөлімдерін құрайтын іс-әрекеттерді жиынтығы бойынша саралау нақтырақ және шынайырақ болып келеді. Сондықтан да қылмысқа қылмыстан кейін жасалынған іс-әрекеттерді енгізудің құқықтық негізері түсініксіз. Егер банданы құру кезіндегі қасақаналылық пен сөз байланусымен қамтылған салдарлар туралы айты-

---

латын болса, онда неге олар қылмыстың объективті жағына енгізілмеген және нәліктен Жоғары Сот бандитизмді материалдық диспозициялы қылмысқа айналдыру бастамашылығымен шықпайды, бұл көптеген мәселеледі жоятын етеді. Сонымен қатар банданы құру мезетінде қасақаналық пен сөз байланыстырумен кейінгі іс-әрекеттердің барлығы емес қамтылады, мысалы, бандаға оны құрғаннан кейін кіру. Бесіншіден, ҚК 268-бабының 2-бөлімінде қарастырылған іс-әрекеттерді (тұрақты қарулы топқа (бандаға) немесе ол жасап жүрген шабуылдарға қатысу) екі дәреже бөлуге болады: біріншіде — бандаға қатысу, ал одан кейін шабуылдарына қатысқан тұлғалардың іс-әрекеттері; екіншіде — құрғаннан кейін бандаға кірген, бандаға қатысқан және оның шабуылдарына қатысқан тұлғалардың іс-әрекеттері. Бүгінгі бандитизмнің түсінігіне бірінші және екінші дәрежедегі іс-әрекеттер енгізілген және жиынтық бойынша саралауды талап етеді, бұл мәселе көптеген ғалымдармен және Жоғары Сотпен даулы мәселеге жатқызылады, әсіресе бірінші дәрежеге қатысты іс-әрекеттер, ал екінші дәреже даулануы мүмкін емес. Осыдан бірінші дәрежелі іс-әрекеттерді тәжірибеде саралау қылмыстық құқықтың негіздеріне қайшы келеді, яғни проблемалы саралау.

Саралаудың соңғы варианты (ауыр емес қылмыстарды бандамен жасау кезінде) үлкен емес мәселелер туындайды. Қылмыстық құқық теориясында бірінші мен екіншісі де араласады. Осыған орай Т. Д. Устинованың пікірі бойынша «заңның мәнінен, ҚК 31-бабы және 268-бабынан банда деп азаматтар немесе ұйымдарға бір немесе бірнеше қаруланған шабуылдарды жасау үшін алдын ала біріккен екі немесе одан да көп тұлғалардан тұратын тұрақты қаруланған топ немесе ұйымдасқан қаруланған топты анықтауға болады. Банда тұрақты қаруланған топ, қылмыстық ұйым, қылмысқа қатысудың өзге түрлерінен сапалы сипаттамалармен ерекшеленетін топ ретінде қатысады» [4, 24 б.]. Келтірілген еңбектің бөлімінде өзектісі, автор банданы ұйымдасқан топқа және қылмыстық сыбайластыққа да жатқызуға дайын, ол үшін қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысудың осы нысандары арасында айырмашылықтар мүлдем жоқ, ол оларды араластырады. Және бұл формалды түрде оларды бөлген қылмыстық заңның тұсында. Кейбір авторлар мүлдем банда мен қылмысқа қатысудың нысандары арасындағы ара қатынас сұрағын қарастырмай, қылмысқа қатысумен байланысты өткірек бұрыштарды талдаудан құтылуға көмектесетін өте қолайлы позицияны ұстанады. Бірақ нәтижесінде олар қылмыстардың сабақтас түрлерін ажыратуға мәжбүрлі және қылмыстық сыбайластықты және банданы келесі түрде бөледі: «Бандадан қылмыстық сыбайластық қылмыстық заңмен тыйым салынған өзге қылмыстық іс-әрекетпен: есірткі заттарды өндіру, өткізу, тасымалдау, жалған ақша жасау және т. б. айналысу үшін құрылатынымен ажыратылады.

Қызметтік қылмыстық жасырындылығы олардың көбінесе ұйымдасқан, мемлекеттік орган құрылымдарында түрлі орын алатын, бір-бірін қолдаушылығы және басқа да қылмыстық міндеттемелермен байланыстылығы күшті, әрекеттері айлакерлікпен және ептілігімен сипатталатын сыбайлас адамдар тобына байланысты. Қазіргі кезде көптеген қылмыстық ымыраласу банктік бұрмаланған операциялармен (әсіресе, коммерциялық банктер арасында), жалған құжаттармен (лицензия беру мен шикізат, өнім жөнелтуде) бүркемеленеді. Сыбайлас жемқорлар әрекеттердің өте құйтырқы әдістері мен тәсілдерін қолданып, «іздерін жасырады». Мәселен, бүркемеленіп жасалған ұрлық деп, құнының белгілі бір пайызын алумен немесе өзінің жақындары мен туыстарына көрінеу бағасын төмендетіп, аукционсыз-ақ мемлекеттік объектілерді сатуды; құрылтайшысы өзінің жақындары мен туыстары болып табылатын жекелеген қорларға, шағын кәсіпорындарға немесе өзге де коммерциялық құрылымдарға ақша қаражаттары мен шикізаттарды (материалдарды)

аудару; жалған құжаттар бойынша банктерде ақша алу немесе иемдену; жалған кепілдік міндеттеме бойынша несиеге алынған ақшаны иемдену кету; жалған лицензия бойынша ұрланған шикізатты (өнімді) мемлекет шегінен алып шығу саналады. Жоғарыдағы қарастырылған ауыр және ерекше ауыр қылмыстарды жасау үшін құрылған қылмыстық сыбайластыққа қатысу және ұйымдасқан топқа қатысу нысандары ұқсас болады. Ұйымдастырушылардың, басқарушылардың және өзге де ұйымдасқан топтардың өкілдерінің бірлестігіне қатысуға, жоғарыдағы әрекеттерді санамағанда, ауыр және ерекше ауыр қылмыстарды ұйымның өзге қатысушыларымен жасауды жоспарлауы, қылмыстық әрекеттердің сәтті болу жағдайларын жасау, сонымен бірге қылмысты жасыру жатады.

Әдебиеттер тізімі:

1 Постановление Пленума Верховного Суда РФ № 1 «О практике применения судами законодательства об ответственности за бантизм» от 17 января 1997 г. // Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда РФ по уголовным делам. — М., 2000. — 265-269-беттер.

2 Сирона С. И. Преступления против социалистической собственности и борьба с ними. — Воронеж, 1968. — бет.

3 Владимиров В. А., Ляпунов Ю. И. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность. — М., 1986. — 112-бет.

4 Устинова Т. Д. Уголовная ответственность за бандитизм. — М., 1997. — 142-бет.

Резюме

В данной статье рассматривается уголовно-криминологическая характеристика организованной преступности.

Summary

This article discusses the criminal-criminological characteristics of organized crime.

УДК 347.08

**Бауыржанова А.
Магистрант
Казахской академии труда и
социальных отношений**

АКЦИОНЕРНОЕ ОБЩЕСТВО КАК ОДНА ИЗ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫХ ФОРМ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

В данной статье автор раскрывает правовое положение некоммерческого акционерного общества по законодательству Республики Казахстан. Автор уделяет

внимание особенностям некоммерческого акционерного общества. В статье рассматриваются виды данной организационно-правовой формы юридического лица. Дан анализ признаков, характерных некоммерческому акционерному обществу.

Ключевые слова: юридическое лицо, акционерное общество, правоспособность, виды, признаки, особенности, учредители, акционеры.

Акционерным обществом признается юридическое лицо, выпускающее акции с целью привлечения средств для осуществления своей деятельности.

Общество обладает имуществом, обособленным от имущества своих акционеров, и не отвечает по их обязательствам. Общество несет ответственность по своим обязательствам в пределах своего имущества [1].

Как отмечает профессор М.К. Сулейменов, основными характеристиками акционерного общества являются самостоятельная правосубъектность, его имущественная и юридическая самостоятельность, позволяющая привлекать капитал для финансирования его предпринимательской деятельности от неограниченного круга лиц за счет выпуска и размещения акций [2, с.279-280].

В случаях, предусмотренных законодательством Республики Казахстан, в организационно-правовой форме акционерного общества могут создаваться некоммерческие организации.

В Законе РК «О некоммерческих организациях» отмечается, что некоммерческим акционерным обществом признается юридическое лицо, выпускающее акции с целью привлечения средств для осуществления своей деятельности, доходы которого используются исключительно на развитие этого общества. Некоммерческие акционерные общества не вправе осуществлять выпуск привилегированных акций, производных и конвертируемых ценных бумаг [3].

Юридическое лицо, являющееся некоммерческой организацией, подлежит государственной регистрации в органах юстиции. С 2019 года юридическое лицо, являющееся коммерческой организацией, подлежит государственной регистрации в Государственной корпорации «Правительство для граждан», за исключением случаев, предусмотренных законодательными актами Республики Казахстан [4].

Как известно учредителями общества являются физические и (или) юридические лица, принявшие решение о его создании.

Государственные органы Республики Казахстан и государственные учреждения не могут выступать в качестве учредителей или акционеров общества, за исключением Правительства Республики Казахстан, местных исполнительных органов, а также уполномоченного органа в соответствии с законами Республики Казахстан. В соответствии с законом Республики Казахстан «О государственном имуществе» при учреждении государством акционерных обществ их учредителем является Республика Казахстан или административно-территориальная единица. От имени Республики Казахстан учредителем акционерного общества и товарищества с ограниченной ответственностью выступают Правительство Республики Казахстан и Национальный Банк Республики Казахстан. От имени административно-территориальной единицы учредителем акционерного общества и товарищества с ограниченной ответственностью выступает местный исполнительный орган. Иные государственные органы Республики Казахстан и государственные учреждения не могут выступать в качестве учредителей акционерных обществ и товариществ с ограниченной ответственностью, за исключением уполномоченного органа по государственному имуществу и исполнительного органа, финансируемого из местного бюджета, уполномоченного на распоряжение коммунальным имуществом, которые учреждают акционерные общества и товарищества с ограниченной

ответственностью по решению соответственно Правительства Республики Казахстан и местного исполнительного органа [5].

Государственное предприятие вправе выступать учредителем общества и приобретать его акции только с согласия государственного органа, осуществляющего по отношению к данному предприятию функцию собственника и органа государственного управления.

Следует отметить, что учредителем общества может быть и одно лицо.

Как мы знаем, к учредительным документам юридического лица относятся Устав, учредительный договор и решение единственного учредителя. Из анализа нормативно-правовых актов, регулирующих правовое положение акционерного общества, следует, что учредителем общества может быть и одно лицо. Соответственно все вышеперечисленные учредительные документы юридического лица присутствуют и у данной организационно-правовой формы. Устав некоммерческого акционерного общества должен содержать указание на то, что общество является некоммерческой организацией, положения о процедуре голосования, невыплате дивидендов и другие требования, установленные законодательными актами Республики Казахстан. Отметим при этом, что учредительный договор заключается в письменной форме посредством подписания договора каждым учредителем или его представителем. Решение единственного учредителя оформляется в письменной форме и подписывается учредителем или его представителем.

Учредительный договор (решение единственного учредителя) подлежит нотариальному удостоверению.

Особенностью акционерного общества является то, что оно может быть, как коммерческим, так и некоммерческим. Например, к коммерческим акционерным обществам относятся банки второго уровня, страховые организации, АО «Бахус», АО «Аксай нан» и др. К некоммерческим акционерным обществам относятся «Назарбаев Университет», Фонд Первого Президента и др.

Как известно, юридическое лицо приобретает гражданские права и принимает на себя обязанности через свои органы, действующие в соответствии с законом и иными правовыми актами, а также учредительными документами. Органы юридического лица формируют и выражают его волю, руководят его деятельностью.

Органы юридического лица - органы управления. Так, Закон об АО предусматривает, что устав общества должен содержать структуру и компетенцию органов управления акционерным обществом, порядок принятия им решений.

К органам общества относятся:

1) высший орган - общее собрание акционеров (в обществе, все голосующие акции которого принадлежат одному акционеру, - данный акционер);

2) орган управления - совет директоров;

3) исполнительный орган - коллегиальный орган или лицо, единолично осуществляющее функции исполнительного органа, название которого определяется уставом общества;

4) иные органы в соответствии с настоящим Законом, иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан и (или) уставом общества.

Для осуществления контроля за финансово-хозяйственной деятельностью общества может быть образована служба внутреннего аудита.

Создание службы внутреннего аудита в публичной компании является обязательным. Работники службы внутреннего аудита не могут быть избраны в состав совета директоров и исполнительного органа. Служба внутреннего аудита

непосредственно подчиняется совету директоров и отчитывается перед ним о своей работе.

Некоммерческая организация может иметь в собственности или в оперативном управлении объекты, имущество, необходимые для материального обеспечения деятельности, предусмотренной ее уставом, а также организации, создаваемые за счет ее средств, за исключением отдельных видов имущества, которые в соответствии с законодательными актами не могут принадлежать некоммерческим организациям.

Источниками формирования имущества некоммерческой организации в денежной и иных формах в соответствии с законодательными актами являются:

- 1) поступления от учредителей (участников, членов);
- 2) добровольные имущественные взносы и пожертвования;
- 3) поступления (доход) от реализации товаров, работ, услуг в установленных законодательством случаях;
- 4) дивиденды (доходы, вознаграждение (интерес), получаемые по акциям, облигациям, другим ценным бумагам и вкладам (депозитам);
- 5) другие не запрещенные законом поступления.

Следует подчеркнуть, что в Казахстане выделяются следующие виды акционерных обществ. В зависимости от того, кому принадлежат акции акционерных обществ (доли участия в уставном капитале товариществ с ограниченной ответственностью), акционерные общества и товарищества с ограниченной ответственностью с участием государства подразделяются на:

- 1) акционерные общества и товарищества с ограниченной ответственностью с участием Республики Казахстан;
- 2) акционерные общества и товарищества с ограниченной ответственностью с участием административно-территориальной единицы.

В зависимости от количества принадлежащих государству акций акционерных обществ (размера доли участия, принадлежащей государству в уставном капитале товарищества с ограниченной ответственностью) акционерные общества и товарищества с ограниченной ответственностью подразделяются на:

- 1) контролируемые государством акционерные общества и товарищества с ограниченной ответственностью - акционерные общества и товарищества с ограниченной ответственностью, в уставном капитале которых государству принадлежит контрольный пакет акций акционерного общества или контрольная доля участия в уставном капитале товарищества с ограниченной ответственностью. Контрольный пакет акций акционерного общества или контрольная доля участия в уставном капитале товарищества с ограниченной ответственностью означает, что государству принадлежит соответственно более пятидесяти процентов голосующих акций акционерного общества или более пятидесяти процентов доли участия в уставном капитале товарищества с ограниченной ответственностью;
- 2) акционерные общества и товарищества с ограниченной ответственностью с недоминирующей долей участия государства.

Кроме того выделяются следующие виды АО: национальная компания, публичная компания, национальный управляющий холдинг (акционерное общество, учредителем и единственным акционером которого является Республика Казахстан в лице Правительства Республики Казахстан, созданное для эффективного управления акциями (долями участия в уставном капитале) национальных институтов развития, национальных компаний и других юридических лиц), национальный холдинг, национальные институты развития (например, финансовые, консалтинговые, инновационные, сервисные организации) и иные акционерные общества. К примеру,

---

к числу национального управляющего холдинга относятся акционерное общество «Фонд национального благосостояния «Самрук-Казына», акционерное общество «Национальный управляющий холдинг «КазАгро», акционерное общество «Национальный управляющий холдинг «Байтерек». А вот к числу национальных компаний относятся акционерное общество «Национальная компания «КазМунайГаз», акционерное общество «Казахстанская компания по управлению электрическими сетями (Kazakhstan Electricity Grid Operating Company) «KEGOC», а также акционерное общество «Казпочта».

Некоммерческая организация может быть ликвидирована добровольно (по решению собственника его имущества или уполномоченного собственником органа, а также по решению органа юридического лица, уполномоченного на то учредительными документами) и принудительно (по решению суда).

Некоммерческая организация может быть реорганизована в порядке, предусмотренном законодательными актами.

Реорганизация некоммерческой организации может быть произведена в форме слияния, присоединения, разделения, выделения, преобразования и в других формах, предусмотренных законодательством.

Некоммерческая организация считается реорганизованной, за исключением случаев реорганизации в форме присоединения, с момента государственной регистрации вновь возникшей организации (организаций).

Подчеркнем, что общество, учрежденное как некоммерческая организация, не может быть преобразовано в коммерческую организацию так же, как и общество, учрежденное как коммерческая организация, не может быть преобразовано в некоммерческую организацию.

Акционерное общество может быть реорганизовано или ликвидировано по решению собрания акционеров. Акционерное общество вправе преобразоваться в хозяйственное товарищество, производственный кооператив или автономную организацию образования в соответствии с Законом Республики Казахстан «О статусе "Назарбаев Университет», «Назарбаев Интеллектуальные школы» и «Назарбаев Фонд», а также в автономный кластерный фонд в соответствии с Законом Республики Казахстан «Об инновационном кластере "Парк инновационных технологий» [6].

Список литературы

- 1 Закон Республики Казахстан от 13 мая 2003 года № 415-ІІ «Об акционерных обществах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.03.2019 г.)
- 2 Субъекты гражданского права. Отв. ред. М.К. Сулейменов. - Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, - С. 279-280.
- 3 Закон Республики Казахстан «О некоммерческих организациях» от 16 января 2001 года № 142
- 4 Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2019 года № 241-VІ «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам развития бизнес-среды и регулирования торговой деятельности»
- 5 Закон Республики Казахстан «О государственном имуществе» от 1 марта 2011 года №413-ІV
- 6 Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая часть) от 27 декабря 1994 года №268-XІІІ

Түйіндеме

Нақты мақалада автор Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес коммерциялық емес акционерлік қоғамның құқықтық мәртебесін ашып көрсетеді. Автор коммерциялық емес акционерлік қоғамның ерекшеліктеріне назар аударады. Мақалада заңды тұлғаның ұйымдастырушылық-құқықтық нысаны түрлерін қарастырады. Коммерциялық емес акционерлік қоғамға тән белгілеріне сипаттама берілген.

Summary

In this article the author reveals the legal position of the joint-stock company under the legislation of the Republic of Kazakhstan. The author pays attention to the peculiarities of the joint-stock company. The article considers the types of this legal form of a legal entity. The analysis of the characteristics typical of joint-stock company.

УДК 343.133.2(574)

**Бахабадинова Б.
Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң
академиясының магистранты
Ғылыми етекшісі
к.ю.н., профессор Пакирдинов М.А.**

АЙЫПТАЛУШЫ РЕТІНДЕ ЖАУАПҚА ТАРТУ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ НЕГІЗДЕРІ, ТӘРТІБІ

Айыпталушы. ХХ ғасырдың 50-ші жылдарының басында айыпталушының мәні туралы мәселе даулы болды. Осындай көзқарасқа сәйкес айыпталушы бір мезгілде жазалауды, мәжбүрлеу шараларының және зерттеудің объектісі және сонымен бірге іс жүргізушілік жағдайдың субъектісі болып табылады. Мысалы, А.Я.Вышинский осыған байланысты былай деп жазды: «айыпталушының процесте оның объектісі ретінде ғана емес, сонымен бірге іс жүргізушілік құқықтардың субъектісі ретіндегі жағдайы-айыпталушының жауаптарын соттық дәлелдеудің мәні мен қамтамасыз ететін маңызды шарттардың бірі». Айыпталушының іс жүргізушілік мәнін Р.Д.Рахунов, Л.М.Карнеева, М.С.Строгович басқаша түсінді. Олар іс жүргізушілік құқықтары бар дербес тұлға ретінде айыпталушы құқықтық қатынастардың субъектісі ғана болып табылады деп дәлелдеді. Осыған байланысты Р.Д.Рахунов былай деп атап өтті: «Айыпталушы құқық объектісі бола алмайды. Ол осы терминнің қылмыстық-құқықтық мәні тұрғысынан объекті бола алмайды. Айыпталушының іс-қимылы қылмыс құрамының объективті жағын қарауы мүмкін».

Сонымен, айыпталушы деп, айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулы шығарылған адамды не сотта жеке айыптаумен қылмыстық іс қозғалған адамды, сондай-ақ анықтау органының бастығы оған қатысты айыптау хаттамасын жасаған және бекіткен адамды білдіреді. Айыпталушының жағдайы сезіктінің жағдайымен көп жағдайда ұқсас. Олардың құқықтық мәртебесіндегі негізгі айырмашылықтар «сезік» және «айып» ұғымдары арасындағы айырмашылықтарға байланысты [1].

Қылымыстық сот ісін жүргізуде айыпталушының мынадай құқықтары бар:

- өзінің не үшін айыпталып отырғанын білуге;

- прокурор бекіткен айыптау актісінің, қылмыстық теріс қылық туралы хаттаманың көшірмесін алуға;

- өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін заңға қайшы келмейтін құралдармен және тәсілдермен қорғауға және қорғануға дайындалу үшін жеткілікті уақыт пен мүмкіндікке ие болуға;

- іс бойынша азаматтық талап қойылуына байланысты өзін азаматтық жауапкер деп таныған жағдайда оның құқықтарын пайдалануға;

- тергеп-тексерудің кез келген сатысында процестік келісім жасасу туралы өтінішхат мәлімдеуге немесе оған келісім білдіруге және процестік келісім жасасуға, процестік келісімнің көшірмесін алуға;

кодексте көзделген жағдайларда, қылмыстық істі алқабилер қатысатын соттың қарауы туралы өтінішхат мәлімдеуге құқылы.

Айыпталушы тергеу мен соттан жалтармауға міндетті. Тергеу мен соттан жалтару қылмыс үшін жаза белгілеу тұрғысынан жазалау шарасына ешбір ықпал етпейді. Бірақ заң үкім шығарғанға дейін орын алуы мүмкін қылмыстық-процессуалдық санкцияларды қарастырады. Мұндай санкцияларға: - бұлтартпау шараларын таңдау; - анағұрлым жұмсақ бұлтартпау шараларын анағұрлым қатал түрлеріне өзгерту; - айдап әкелуді жүзеге асыру. Бұдан басқа іс жүргізуге айыпталушы қатысатын тергеу және сот қимылдары уақыты белгіленген тәртіпті сақтау айыпталушының міндетіне кіреді. Бұл бөлікте де заң санкцияны қарастырған. Атап айтқанда, сотта тәртіп бұзатын адамдарға ескерту жасалады, содан кейін сот залынан шығарылады.

Айыптау – бұл басқару өкілеттігі бар адамның, органның адамды айыпталушы ретінде қылмыстық жауапқа тарту туралы қаулысында, айыптау қорытындысында, үкімінде шағым (апелляциялық) және қадағалау актілерінде, ақтауға болмайтын негіздер бойынша істі қысқарту жөніндегі қаулылары мен ұйғарымдарында тұжырымдалған айыптылығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік беретін іс жүзіндегі мағлұматтардың жиынтығы.

Айыптаудың мәні мынада:

- адамды айыпталушы ретінде жауапқа тарту алдын ала тергеп, тексеру сатысындағы басты, орталық әрекет болып табылады, өйткені бұл кезінде бастапқы ресми айыптау қалыптасып, тағылады, яғни, нақты адам- кең іс жүргізу құқықтары бар айыпталушы пайда болады.

Қылмыс жасады деп айыптау үшін негіз беретін жеткілікті дәлелдемелер болған кезде адамды айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы дәлелді қаулы шығарады [2].

Тергеуші айыпталушыға айып тағылған күн туралы хабарлайды және сонымен бір мезгілде оған қорғаушыны шақыруы не тергеушіден қорғаушының қатысуын қамтамасыз ету туралы өтіну туралы құқығы түсіндіріледі.

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексінің ережелеріне сәйкес айып тағу кезінде қорғаушының қатысуы міндетті болып табылатын істер бойынша тергеуші егер қорғаушыны айыпталушыны өзі, оның заңды өкіліне не оның тапсырмасы немесе келісімі бойынша басқа адамдар шақырмаса, қорғаушының келмеуін қамтамасыз ету жөнінде шаралар қолданады.

Бостандықта жүрген айыпталушы жазбаша хабарлама – шақыру қағазы арқылы жауап алуға шақырылады. Хабарлама телефонограмма немесе жеделхат арқылы да берілуі мүмкін.

Шақыру қағазында айыпталушы ретінде кім, қайда және кімге шақырылатыны, келетін күн мен сағаты, сондай-ақ келмеу қалуының салдары көрсетілуге тиіс.

Шақыру қағазында айыпталушыдан қолхат алып тапсырылады, ал ол уақытша болмаған жағдайда айыпталушыға беруі үшін шақыру қағазы кәмелетке толған отбасы мүшесіне тапсырылады немесе тұрғылықты жеріндегі тұрғын үй пайдалану ұйымына немесе әкімшілікке не жұмыс орнындағы әкімшілікке беріледі, олар жауап алуға шақырылып отырған айыпталушыға шақыру қағазын беруге міндетті. Айыпталушы басқа да байланыс құралдарын пайдалана отырып шақыртылуы мүмкін. Айыпталушы Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерлерде болған және ол тергеу органдарына келуден жалтарған жағдайда, алдын ала тергеу органы республикалық бұқаралық ақпарат құралдарында, сондай-ақ жалпы жұрттың қолы жететін телекоммуникация желілерінде, ал оның тұрып жатқан жері белгілі болған жағдайда айыпталушының тұрып жатқан жері бойынша бұқаралық ақпарат құралдарында хабарлама жариялауға құқылы [2].

Бостандықта жүрген айыпталушы тергеушінің шақыртуы бойынша белгіленген мерзімде келуге міндетті.

Тергеушінің шақыртуы бойынша айыпталушының келмей қалуына мыналар дәлелді себеп деп танылады:

- 1) айыпталушының келмеуіне мүмкіндік бермейтін ауру;
- 2) жақын туыстарының қайтыс болуы;
- 3) дүлей апаттар;
- 4) шақыру қағазының \ хабарламаның \ қолына тимеуі;
- 5) айыпталушының белгіленген мерзімге келуіне мүмкіндік бермейтін өзге жағдайлар.

Айыпталушы белгіленген мерзімде келмей қалу себептері туралы тіркеушіге хабарлауға міндетті.

Дәлелсіз себептермен келмей қалған жағдайда айыптаушы айдап әкелінуі мүмкін.

Күзетпен ұстауда жүрген айыпталушы қамау орнының әкімшілігі арқылы шақыртылады.

Айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулыда мыналар көрсетілуге тиіс:

1) оның жасалған уақыты мен орны; қаулыны кім жасаған; айыпталушы ретінде жауапқа тартылатын адамның тегі, аты мен әкесінің аты, оның туған күні, айы, жылы және жері;

2) айыпталушы айыпталып отырған қылмыстың оны жасаған уақыты, оның көрсетілген сипаттамасы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қылмыстық процесілік кодексіне сәйкес дәлелденуге тиісті өзге де жағдайлардың сипаттамасы;

3) аталған қылмыс үшін жауаптылықты көздейтін қылмыстық заң (бап, бөлік, тармақ) [3].

Бірнеше қылмыс бойынша айыпталған кездегі айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулыда қылмыстық заңның әрбір бабы (бөліктер, тармақтар) бойынша айыпталушыға қандай нақты іс-әрекеттер танылатыны көрсетілуі тиіс.

Қаулыда адамда тергеліп отырған іс бойынша айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы шешім болуға тиіс.

Айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулының көшірмесі ол шығарылғаннан кейін 24 сағаттың ішінде прокурорға жіберіледі.

Әдебиеттер тізімі:

1 Seeing is Believing: The Anti-Inference Bias By: Zamir, Eyal; Ritov, Ilana; Teichman, Doron INDIANA LAW JOURNAL Volume: 89 Issue: 1 Pages: 195-229 Published: WIN 2014 View AbstractView Abstract

2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі Жаңа - Алматы: «Юрист», 2015. – 344 б.

3 3.Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі /Параграф құқықтық ақпараттар жүйесі/, Алматы, 2014

Резюме

В статье автор рассмотрел права и обязанности обвиняемого по законодательству Республики Казахстан.

Summary

In the article, the autor reviewed the rights and obligations of the accused of committing a crime under the legislation of the Republic of Kazakhstan.

УДК 347.27(574)

**Бейсенов М.
Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының ҚТМ-17-ҚБ
тобының магистранты
ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., профессор Жайлин Ғ.А.**

МҮЛІК, НЕКЕ ШАРТЫНЫҢ ПӘНІ РЕТІНДЕ

Бұл мақалада ерлі-зайыптылар мүлкін ортақ, бірлескен және әрқайсысының бөлек мүлкі ретінде оларды бөлу тәртібі, оларға қатысты азаматтық кодекс нормаларының қолданылуы аясы қарастырылды. Сонымен қатар меншікке иелену, пайдалану және билік ету құқықтарыда қарастырылып өтілді.

Кілт сөздер: Ортақ меншікті бөлу, бірлескен меншікке құқық, ерлі-зайыптыларға әрқайсысының мүлкі т.б

Мүлік ерлі-зайыптыларға бөлектелген, ортақ бірлескен немесе ортақ үлесті меншік құқығына тиесілі болуы мүмкін. Заңның жалпы ережесі бойынша ерлі-зайыптылардың некеде тұрған кезде жинаған мүлкі олардың бірлескен меншігі болып табылады. Ерлі-зайыптыларға некеге тұрғанға дейін тиесілі болған, сондай-ақ олардың некеде тұрған кезінде сыйға тартылған немесе мұрагерлік тәртіппен алған мүлкі олардың әрқайсысының меншігі болып табылады (АК-ның 223-бабының 1 және 2-тармақтары).

Ерлі-зайыптылардың некеде тұрған кезде жинаған бірлескен меншікке құқығы туралы норма диспозитивті. Ерлі-зайыптылар арасындағы шарттарда, оның ішінде некелесу шартында мынадай мүлік олардың үлесті меншігі болып табылады, не меншік құқығында олардың біреуіне тиесілі, не тиісті бөліктерінде ерлі-зайыптылардың бөлектелген меншігі болып табылады деп көрсетілуі тиіс[1.66].

Бірлескен меншік шарт бойынша емес, тек заңға сәйкес белгіленетін болғандықтан, ерлі-зайыптылардың бірге тұрмаған кезде жинаған мүлікті немесе олардың біреуінің бөлектелген меншікке алған мүлікті бірлескен меншік деп тану туралы келісім жасауына жол берілмейді. Мұндай мәмілелер заңсыз. Бірақ, ерлі-зайыптылардың өздерінің некеде тұрған кезде жинаған мүлкіне бірлескен меншік режимін емес, басқа құқықтық режим белгілеу туралы шарттарын тоқтату жөніндегі келісімдері заңды деп танылады.

Ерлі-зайыптылардың ортақ меншігі ортақ меншік туралы АҚ нормаларымен, сондай-ақ отбасы заңнамасымен реттеледі. Бұл ретте ерлі-зайыптылардың бірлескен меншігіне бірлескен меншік туралы жалпы нормаларды қолдануға болады, егер ерлі-зайыптылардың бірлескен меншігі туралы арнаулы нормалар өзгедей ереже белгілемесе.

Ерлі-зайыптылардың бірлескен меншігі туралы нормалар неке заңда бекітіленген тәртіпте жасалса ғана қолданылады, себебі 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Неке және отбасы туралы Заңның 1-бабының 1 –армағының 26 тармақшасына сәйкес еркек пен әйел арасында заңға сай жасалған одақ деп танылады. Сондықтан іс жүзіндегі неке (бірге тұрушылық) кезінде тапқан мүлік бірлескен меншік бола алмайды, бірақ ортақ меншік деп айтуға негіз болса, онда бұл адамдардың сондай меншіктерде вестері болуы мүмкін.

Ерлі-зайыптылардың неке кезінде жинақтаған мүлкінің ортақтығы туралы жалпы ережеден заң бірқатар баптарды алып тастаған. Бұл алып тастағандарға неке кезінде жинаған мүлікті ерлі-зайыптының бірлескен емес, бөлектелген меншігі деп тану да жатады. Қымбат бағалы және басқа әсемдік заттарын қоспағанда, жеке пайдаланудағы заттар (киім-кешек, аяқ киім және т.б.) некеде тұрған кезінде ерлі-зайыптылардың ортақ қаражатына сатып алынғанымен, оларды пайдаланған жұбайдың бөлектелген меншігі болып танылады. (АҚ-ның 223-бабының 2-тармағы). Бұл ережеге кеңінен түсініктеме беруге болмайды, Ол ерлі-зайыптылардың біреуі ғана пайдаланылатын) заттар емес, өзінің сипаты бойынша дара қолданылатын заттарға ғана қатысты. Мысалы, егер отбасында автомобиль немесе мотоцикл болса, ерлі-зайыптылардың бөлектелген емес, ортақ меншігі болып табылады, ал оның ерлі-зайыптылардың біреуінің атына тіркелгені ешқандай рөл атқармайды. Неке және отбасы туралы Заңның 35 бабының 2-тармағына сәйкес ерлі-зайыптылардың неке кезінде, бірақ некенің іс жүзінде тоқтауына байланысты олардың бөлек тұрған кезінде жинаған мүлкін сот олардың әрқайсысының өз мүлкі деп тануына құқылы[2.366].

Отбасы заңнамасы неке кезінде ерлі-зайыптылардың біреуі өзіне некеге дейін тиесілі болған қаражатқа немесе бөлектелген мүлікті сатқанда түскен ақшаға сатып алған мүлікті де бөлектелген деп таниды. Әрине, ерлі-зайыптылардың біреуінің неке кезінде бөлектелген мүлікті атудан түсірген ақшасы да оның бөлектелген мүлкі болып қалады.

Керісінше, егер ерлі-зайыптылардың біреуінің бөлектелген меншігіндегі мүлікке неке кезінде ортақ мүлік есебінен құнын едәуір арттыратындай толықтыру болса, бөлектелген мүлік олардың бірлескен меншігі деп танылуы мүмкін. Бірлескен мүлікті иеленудегі, пайдаланудағы және оған билік етудегі ерлі-зайыптылар құқығы теңдей, Ол ерлі-зайыптылардың әрқайсысының ортақ мүлікті құрудағы нақты салымына байланысты емес. Ерлі-зайыптылардың біреуі үй шаруашылығымен, бала бағумен айналысып өзінше табыс таппаса да олар мүлікке теңдей құқықпен пайдаланады. Сондықтан да, ерлі-зайыптылардың бірлескен меншігі болып табылатын мүлікті бөлгенде олардың үлестері теңдей болады. Мүлікті бөлгенде, кейбір реттерде, кәмелетке толмаған балалардың мүдделерін ескере отырып немесе

ерлі-зайыптылардың біреуінің орынды тілегін ескеріп тендік принципінен жүзеге асырады[3.196].

Сонымен, ерлі-зайыптылардың ортақ меншігі ерекше мәртебеге ие. Азаматтық кодекстің 223-бабының 1-тармағына сәйкес ерлі-зайыптылардың некеде тұрған кезде жинаған мүлкі, егер бұл мүлік ерлі-зайыптылардың үлесті меншігі болатыны не олардың әрқайсысына тиесілі екені олардың арасындағы шартта көзделмесе, олардың бірлескен меншігі болып табылады.

Жұбайлардың бірлескен меншігі деп олардың некеде тұрған кезде жинаған мүліктерін айтамыз. Осы тұжырымнан шығатын қорытынды, егер жұбайлардың бірінің жекешелендірілген үйі болса, ал оған тіркелмеген екіншісі оны бірлесіп жинадық деп айта алмайды. Егер некеде тұрған кезде ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкінің есебінен сол мүліктің құны едәуір арттырған қаражат жұмсалғаны (күрделі жөндеу, қайта жаңғырту, қайта жабдықтау және т.б.) анықталса, ерлі-зайыптылардың әрқайсысының мүлкі олардың бірлескен меншігі болып табылады.

Ерлі-зайыптылардың бірінің міндеттемелері бойынша жаза өз меншігіндегі мүлікке ғана, сондай-ақ бұл мүлікті бөлісу кезінде ерлі-зайыптылардың біріне тиесілі болатын ортақ мүлкіндегі өз үлесіне ғана қолданылуы мүмкін (АК-тің 223-бабының 3-тармағы).

Жұбайлардың бірлескен меншігіне жұбайлардың әрқайсысының еңбекпен немесе кәсіпкерлік қызметпен тапқан табыстары, сатып алған заттары, бағалы қағаздары, зейнетақылары, жәрдемақылары және т.б. жатады. Жұбайлардың бірлескен меншігіне екеуі бірге тұрған кезде біреуі бала бағып, не басқалай дәлелді себеппен табыс таба алмаса, ол екіншісінің табысына ортақтасады.

Ерлі-зайыптыларға некеде тұрғанға дейін тиесілі болған, сондай-ақ олардың некеде тұрған кезінде сыйға тартылған немесе мұрагерлік тәртіппен алған мүлкі олардың әрқайсысының меншігі болып табылады.

Қымбат бағалы және басқа әсемдік заттарын қоспағанда жеке пайдаланудағы заттар (киім-кешек, аяқ-киім және т.б.) некеде тұрған кезінде ерлі-зайыптылардың ортақ қаражатына сатып алынғанымен, оларды пайдаланған жұбайдың меншігі деп танылады[4. 2096].

Жұбайлар ортақ бірлескен меншікке иелену, пайдалану және билік ету құқықтарын тең дәрежеде иеленеді. Бұл құқықтарды жүзеге асыру үшін біріншісінің екіншісінен арнай рұқсат сұрауы міндетті емес, қатысушылардың бірі өз мүлкіне келісім жасау үшін мүлкіне билік ете береді. Бірақ та қозғалмайтын мүлік және басқа мүліктерге байланысты біріншісі екіншісінен алдын ала келісін алу керек.

Балалар ата-анасының мүлкіне иелік жасай алмайды. Алайда олар ата-аналарымен бірлесіп ортақ меншікті иелене алады. Мұның өзі ортақ қаржы және еңбек жұмсау нәтижесінде және заңда көрсетілген ретте жүзеге асады. Мұндай жағдайда бұл ортақ бірлескен меншік болып табылады.

Ортақ меншікті бөлу немесе одан үлесті бөліп шығару үшін әрбір қатысушының мүлікті ортақ пайдалану құқығындағы үлесін алдын ала анықтап алу керек. Ал бөлудің негізі мен тәртібі бірлескен қызметтің жекелеген түріне әртүрлі келеді.

Жұбайлардың бірлескен қызметі нәтижесінде ортақ меншікке айналған мүлік неке бұзылған кезде бөлінеді, жұбайлардың бірінің міндеттемелігі бойынша немесе жасалған қылмысқа байланысты заладың орнын толтыру керек болғанда жұбайлардың бірі екіншісіне неке бұзылғанына қармастан өз үлесін алуға талап қоя алады. Ортақ меншіктеріндегі мүлікті бөлу үшін жұбайлар сотқа жүгінеді, сот өз кезегінде қандай мүлік кімге тиесілі екендігін шешеді.

Егер жұбайлардың біріне бөлінген затың құны оған тиесілі үлесін алып түссе, онда екіншісі одан өтем алады. Ерлі-зайыптылар біреуінің атынан несие беретін

немесе басқа ұйымдарға ақша салып, ол екеуінің меншігі болып табылса, онда салынған ақшаны, капиталдағы үлесін алуды талап ете алады. Балаларға алынған заттар балалар бірге қалатын жұбайдың біріне ешқандай өтем ақысыз беріледі. Мұндай ереже жұбайлардың ортақ бірлескен меншігіндегі олардың бірінің мүлікке міндеттемелігі бойынша тиесілі үлесін алып қалуға деген әрекетіне де қолданылады[5.126]. Алайда жұбайлардың жалпы міндеттемелігі мен қарызы бойынша бірдей жауапты болады. Егер қылмыстық іс бойынша сот шешімімен олардың ортақ меншігіндегі мүліктер қылмыстық жолмен табылса, оны олар бірігіп пайдаланса, екеуі де жауап береді (ҚР Жоғарғы Соты Пленумының 1990 жылғы 19 наурыздағы "Республика соттарының орындалуының барысы туралы" қаулысы; КСРО Жоғарғы Сотының Пленумының 1979 жылғы 23 наурыздағы "Қылмыстың салдарынан болған материалдық залады қалпына келтіру туралы заңдарды соттардың қолдану тәжірибесі туралы" №1 қаулысы. Аталған құжатқа 1984 жылы 26 сәуірде Пленум қаулысымен толықтырулар енгізілді, (№7).

Жалпы неке келісім шарты дегеніміз – некеге тұрғандардың немесе жұбайлардың ажырасу барысында, мүліктік құқықтарын және екі жақтың міндеттерін анықтаушы тұлғалардың келісімі. Неке келісім-шартының нотариалды расталынған жазба үлгісінде 3 данасы рәсімделінеді, біреуі мұрағатта сақталынады, екеуі екі тарапқа беріледі. Неке келісім-шарты некеге дейін немесе некеден кейін рәсімделуіне болады, келісім-шарт өз күшіне некеге тұрғаннан соң енеді.

Келісім-шарттың нотариуста расталынуы үшін мына құжаттар қажет:

1. Нотариалды мекемеге екі жақтың да келуі;
2. Неке туралы куәлік;
3. Екі жақтың да жеке куәліктері(төлқұжаттары);

4. Бар мүлікке келісім-шарт түзілсе, мүлікке құқықтары бар құжаттар, мысалы, пәтердің мәселесі көтерілсе, жылжымайтын мүлік орталығынан тиісті құжаттарды беру қажет, осылардың арқасында келісім-шарт түзіледі.

Неке келісім-шартының заты мүліктік құқық және тараптардың міндеттері ғана бола алады. Ол дегеніміз, келісім-шартқа: құқықтық мүмкіндіктерін немесе іс-әрекетке қабілеттілігін шектейтін; өз құқықтарын қорғау үшін сотқа шағымдану құқығын шектейтін; ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік емес қатынастарға шек қоюға; балаларына байланысты ата-аналардың құқықтарын шектейтін; отбасындағы адамгершілік мінез-құлқының стандарттарын белгілейтін; ерлі-зайыптылардың біреуінің жұмыссыздық жағдайына байланысты қаржылай бағу ережелерін белгілейтін; және басқа да ерлі-зайыптылардың біреуін қолайсыз жағдайға қоятын немесе неке-отбасы заңына қайшы келетін ережелерді қамтитын шарттарды енгізуге болмайды. Ондай келісім-шарт ерлі-зайыптылардың біреуінің құқығы бұзылған жағдайда сотта күші жоқ деп қабылдануы мүмкін.

Ерлі-зайыптылардың келісім-шартта бір-бірінің табыстарына қатысуға, отбасылық шығындарды бірге өтеуге, олардың ажырасқаны жағдайында әрқайсысына берілетін мүліктерін белгілеуге және ерлі-зайыптылардың мүліктеріне байланысты басқа да құқықтарын белгілеулеріне болады. Сондай ақ, келісім-шартта жеке отбасылық қатынастар, үй шаруашылығын жүргізу, ерлі-зайыптылардың жыныстық қатынастары, ажырасқаннан кейін балалармен қарым-қатынас және олардың жауапкершілігі үшін міндеттерді нақтылау мәселелері кірмейді (Мысалы балаларды кім жатқызады, немесе таңертең күлімдеп ояну).

Неке келісім-шартын ерлі-зайыптылардың келісімі бойынша қалаған уақыттарында бұзуға болады. Ерлі-зайыптылардың біреуінің қалауына сәйкес, сот шешімі бойынша неке келісім-шартын өзгертуге немесе бұзуға, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіндегі келісім-шарттың жарамсыз екендігіне

сәйкес, келісім-шартты толығымен немесе жарым-жартылай жарамсыз етуге болады. Келісім-шартты түзуге негіз болған себептер, алдау, зорлау, қорқыту, жаңылыстыру ретінде тағы басқа жағдайлар болуы мүмкін. Егер де келісім-шарт ерлі зайыптылардың біреуін қолайсыз жағдайда қалдырса, онда соттың шешімі бойынша келісім-шарт толығымен немесе жартылай жарамсыз деп табылады. Келісім-шарттың күші неке бұзылғаннан кейін жоғалады. Онда қарастырылған тараптардың ажырасуынан кейінгі міндеттерінен басқа барлығы жарамсыз болады. Ал осы шарттардың барлығын бүгінгі отбасын құрушылар қажет емес деп білетін көрінеді. Өйткені, «шаңырақ көтергеннен кейінгі дау дамайдың барлығы сауатсыздықтан туындайды» дейди мамандар. Тіпті, мамандар «еліміздегі жаңадан отбасын құрушылар заңнан хабары болса, ажырасу мәселесі де азаяр еді» деген пікірде. Олай дейтіндерінің де басты себептері бар. Егер жас жұбайлар некелесер алдында дәл осы келісім шарт мәселесін шешіп алып, ондағы әрбір отбасы мүшесінің міндеттері мен оларға тиесілі мүлікті, дүниені тендей бөлісуге келіскен болса, берекелі отбасылардың қатары көбейер еді. Өйткені, қандай жағдайда болмасын «есепті дос айырылмас» деген қағиданы ұстанған жөн. Бүгінде ақша мен дүниенің немесе тағы да басқа тіршілік үшін қажеттілердің адам өмірінде өте қажетті екенін айтпасақта белгілі. Тіпті, сол қу дүние үшін бет жыртысып, жан түршігерлік жағдайлардың да орын алғанын жоққа шығара алмаймыз. Аталмыш мәселе ата бабаларымыздың кезінде ақ іске асып отырған. Әрине, құжат жүзінде болмаса да, ауыл ақсақалдарының шешіміне байламды болған. Мәселен, екі жастың некесін қиып, отбасын құрғаннан кейін балалы болмай тұрып күйеуі қайтыс болып кетуі мүмкін. Ондай жағдайда қыз сол әулеттің ұрпағын жалғастыруға келіспей, ол үйден кетем деген шешім қабылдаса, қыздың төркіні қалыңмалды қайтаруға келісім жасайтын болған. Көбінесе жаңадан отбасын құрғандардың ішінде (құдай сақтасын) тап сондай жағдайлар орын алып жатады. Десе де, «ұят боладымен» қоя беретін қазекем өз құқықтарын біле бермейтіндігі осындайда білініп қалады. Өлім жітімді қоя тұрып, ажырасқаннан кейінгі де өздеріне тиесілі құқықтарын дұрыс меңгермеген шаңырақ иелерінің құзырына заңның мына бір тұсын айта кетейік: Егер ерлі зайыптылар ажырасқаннан кейін, күйеуі немесе әйелі ауырып қалса, барар жері болмаған сәтте бұрынғы зайыбы міндетті түрде алғашқы көмек көрсетуі қажет. Әрине, қаржылай және психологиялық тұрғыда. Бұл келісім - шарттың тағы бір қызығы: жұбайлардың қайсысының айлық мөлшері көп болса, сол ай сайынғы коммуналдық шығындарды төлеп тұруға тиісті екен.

Айта берсең неке келісім шартының машақаты да, қажеттілігі де бар. Дегенмен, оның қажеттілігінен гөрі машақаты мен әлегінен бастарын ала қашатын отандық отбасылардың көбісі неке келісім шартына келісер тұста «Құдай сақтасын, бізге мұндай бап керек емес» деп құжатқа енген біраз шарттарын қабылдамаса керек. Неге? Өйкені, сол заң қабылданғаннан бері «бұл заң бізге керек пе, әлде керегі жоқ па?» деген сұрақтың төңірегінде ғана жүрміз. Бір бірін шын сүйгіш адал жандар үшін мұндай заң мәңгілікке қажетсіз болса, енді бір өз өмірінің болашағына алаңдаушылар үшін өте қажет екендігі тағы бар. Әрине, махаббатсыз өмірдің бос екендігін жоққа шығара алмаймыз. Өйтсе де, махаббат орын алған жерде жауапкершілік те, міндет те қажеттілік те жүреді емес пе?

Бүгінгі таңдағы шет елдік азаматтарға тұрмысқа шығатын қазақ қыздары үшін де бұл неке келісім шарттарының өте қажетті екенін білгеніміз жөн. Оларды қоя бере қарапайым қазақ отбасыларының да ажырасқаннан кейінгі, жары дүниеден өткеннен кейінгі сәтте таптырмас көмек екендігі қаперімізде болғаны абзал. Өйткені, қандай жағдай да болмасын алдын ала заң жүзінде шешімін тапқан мәселе оңай әрі тез іске асады. Және ешқандай дау дамайсыз, талассыз...

Талқыланып отырған аталмыш неке келісім шартында арадағы балаға қатысты ешқандай баптың жоқ екендігін ескертеміз. Мұнда тек жұбайлардың құқықтары ғана айтылған. Себебі, бала мәселесін бөлек келісім шарт шешеді.

«Үйлену оңай, үй болу қиын» дейді емес пе қазақ? Міне, сол оңаймен ғана айрандай ұйып қоя бермейтін отбасылық мәселелердің ең бастысы татулық пен берекенің құзырында. Өйткені, неке дәстүрлі әрі киелі салт. Оны бұзу орны толмас өкініш. Ал неке бұзылғаннан кейінгі жағдай заң мен соттың шешіміне жүктелетіні анық. Сондықтан, әрбір Қазақстан азаматы өз құқығын білуге тиісті. Бұл ойлар отбасын құрған жұбайлар үшін психологиялық үгіт насихат емес, әрбір адам өз құқығын білу үшін бастама жол.

Әдебиеттер тізімі:

1 Право собственности в семейном Кодексе / под ред. Е.А. Сухова. - М.: 1999. – 56 с.

2 Стрельникова Г.К Правовой режим некоторых объектов общей собственности супругов / Г.К. Стрельникова. - М.:2001. –161 с.

3 Судебная практика по гражданским делам / под ред. Е.А. Борисова. - М.: Городец, 2001. –209 с.

4 Синельников А.Б. Перспективы изменения норм брачности и разновидностей в Российской Федерации // Семья. -2007.-№2. – С. 19.

5 Сосипатрова Н. Е. Брачный договор: правовая природа, содержание, прекращение // Государство и право, 1999, №3.- С.15.

Резюме

В данной статье рассмотрен порядок распределения имущества супругов как общего, совместного и отдельного имущества каждого из них, применение в отношении них норм Гражданского кодекса. Также были рассмотрены права владения, пользования и распоряжения собственностью.

Summary

In this article the order of distribution of property of spouses as the General, joint and separate property of each of them, application concerning them of norms of the Civil code is considered. The rights of ownership, use and disposal of property were also considered.

УДК 340.5(574)

**Бейсеналиұлы Е.
Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының
магистранты
ғылыми жетекші:
з.ғ.к., доцент Ильясова Б.Қ**

**МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІК БӨЛУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЗАҢ ШЫҒАРУ ЖӘНЕ
АТҚАРУ БИЛІК ТАРМАҚТАРЫНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ**

Мақалада автор, Қазақстан Республикасында заң шығару билігі мен атқару билігінің арасында өзара ықпалдаса әрекет жасау үрдісінің қалыптасқандығын саралап кеткен. Заң шығару және атқару билігі арасында, әлі де болса шешілмеген мәселелер көп, соңғы кезде елімізде жүргізіліп жатқан құқықтық реформалардың қадамдары бұл ойымызды дәлелдей түсуде. Болашақта біздің ойымызша, заң шығару билігінің атқару билігін бақылауға байланысты өкілеттіктерін кеңейте түсу қажет деген ойын білдіріп кеткен. Ал, қоғамның дамуы көптеген саяси, экономикалық, әлеуметтік факторлармен тікелей тығыз байланыста. «Тепе-теңдік» және «тежемілік» жүйесі өз алдына мемлекеттік биліктің тетіктеріне үлесін қосу қажет деп саралап көрсеткен.

Кілт сөздер: Мемлекет, заң шығарушы орган, атқарушы билік, мемлекеттік билік, Үкімет және т.б.

Заң шығару билігі Қазақстанда Парламентке тиесілі. Қазақстан Республикасының Парламентінің мәртебесі ел Конституциясымен және 16 қазан 1995 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Конституциялық заңмен айқындалады. Қазақстан Республикасы Парламентінің негізгі қызметі заң шығару болып табылады. Парламенттің заң шығару қызметінің мәнін белгілі ғалым, академик М.Т. Баймаханов: «Парламент - Қазақстан Республикасының заң шығару қызметін жүзеге асыратын Республиканың ең жоғары өкілді органы. Парламенттің ұйымдастырылуы мен қызметі, оның депутаттарының құқықтық жағдай конституциялық заңмен белгіленеді. Сонымен бірге, Парламентке ауыр жұмыс жүктелген. Ол бұрын қалыптасқан белгілі бір сенімсіздікті еңсеруге ұмтылатынын, халықтың қазіргі көкейтесті міндеттерін шешуге, өзінің заң шығарушылық қызметінде қоғамның прогрессивті дамуының құқықтық базасын жасауға ынталы екендігін көрсетуі тиіс» [1, с. 17], - деп өте орынды көрсеткен. Қазақстан Республикасының Парламентінің Үкіметке билік бөлу жүйесінде ықпал ету тетігін топтастырып көрсететін болсақ, Президентке Премьер-Министрді қызметке тағайындауға келісім береді. Сонымен қатар, мәжіліс депутаттары Үкіметке сенімсіздік білдіре алады. Үкімет мүшелерінің есептерін тыңдауға мүмкіндігі бар. Осы есептің нәтижесінде Үкімет мүшесін қызметтен босату туралы Президентке өтініш жасауға хақылы. Бюджеттің атқарылу есебін тыңдау арқылы да, үкіметке ықпал етеді. Қазақстан Республикасында атқару билігін Үкімет жүзеге асырады. Мемлекеттің басқару нысанына байланысты Үкіметтің жасақталуының өзіндік ерекшеліктері бар. «Президенттік басқару нысаны жағдайында (АҚШ, Аргентина, Бразилия, Мексика, т.б.) үкімет саяси және ұйымдық тұрғыдан президент қамтитын атқарушы билік тармағына жатады да, Парламенттің қатысуымен Президент басқарады, әрі құрады, оның дербес құзіретті алқалы шешуші органы мен алқалы саяси парламенттік жауапкершілігі болмайды. Кабинет мүшелері бүкіл халық сайлаған Президент алдында дербес жауап береді (жауапқа тарту жағдайынан басқа уақытта). Үкіметтің нақты мәнділігі нақты мемлекет басшысының субъективтік пікіріне тікелей тәуелді. Саяси және экономикалық тұрғыда баяу дамыған суперпрезидент пен үкімет арасындағы функционалдық-ұйымдық байланыс едәуір болатындығы байқалады. Әлсіз Үкімет-күшті президент. Парламентарлық басқару нысаны жағдайында (Ұлыбритания, Италия, ГФР, Үндістан, Жапония, т.б. - парламентарлы монархиялар мен парламентарлық республикалар) билік жүргізу функциясы мемлекет пен үкімет басшылары (үкімет басшысы - Премьер-Министр, Федералдық Кеңесінің Төрағасы, т.б.) арасында бөлінген. Президент (монарх) тек мемлекет басшысы. Үкімет атқарушы биліктің негізгі көлемін жүзеге асырады (оның

төменгі палатасындағы) партиялық көпшілік негізінде құрылады және алқалық саяси жауапкершілік алады. Күшті үкімет-әлсіз президент.

Президенттік кейде (аралас деп те атайды) республика жағдайында (Франция, Португалия, Финляндия, аздап Түркияда, бұрынғы социалистік мемлекеттердің көпшілігінде) басқару нысанында президенттік және парламентарлық нысандарының негізгі сипаттары болады. Мемлекет басшысы мен үкімет басшысының лауазымдары ажыратылған. Үкімет парламентарлық жолмен құрылады, өзінің құзіреті болады және парламент алдында алқалық саяси жауапкершілік алады. Бүкіл халық сайлаған президентте шұғыл басқару болмайды, ол өзіне үкіметтің атқарушы тармақтарына басшылықты, Парламент пен Үкімет арасындағы таластарды шешу жөніндегі стратегиялық және тактикалық тұтқаларды сақтайды. Күшті үкімет-күшті президент.

Заң шығару Парламенттің негізгі қызметі болғандықтан, оны біз жетілдіре түсуіміз қажет. Осы жерде белгілі ғалым Ғ.С. Сапарғалиевтің бұл мәселе туралы мынандай ойын өте орынды деп есептейміз: «Ең алдымен депутаттардың заң шығару қызметі аясындағы құқықтарын күшейту қажет. Біз айтқандай, депутаттар заң шығарудағы құқығына ие, яғни заңдардың жобаларын өңдеуге. Бірақ, бұл артықшылықты Үкіметтің қарауына берген. Олардың құқықтарын теңестіру қажет, әрбір билік бір-біріне қарама-қайшы әрекет жасамай біртұтас, дұрыс жұмыс істейтін тетікті ұйымдастыру керек. ешқандай шығынсыз заңды жүзеге асыру мүмкін емес болып табылады», - деген [2, с. 10-11]. Осы жерде бір ескеретін жағдай заң шығару процесі өте көлемді процесс болып табылады. Оның негізінде, яғни мемлекеттік маңызды құжат, заң өмірге жолдама алатындығы бәрімізге түсінікті. Қазақстан Республикасы Парламент пен Президенттің билік бөлу мәселесіне байланысты қарым-қатынасы бір қырынан осы заң шығаруға негізделеді. «Республиканың заңдары Республика Президенті қол қойғаннан кейін күшіне енеді. Парламент қабылдаған заңдар қабылданған күнінен бастап он күннің ішінде Парламент Палаталарының әр қайсысының төрағаларының қолдарымен, сондай-ақ, егер заң жобасын Үкімет енгізсе, Премьер – Министрдің қолымен алдын-ала бекітіліп, Республика Президентінің қол қоюына ұсынылады, ол бір ай ішінде ұсынылған заңға қол қойып оны жариялайды не заңды немесе оның жекелеген баптарын қайтадан талқылап, дауысқа салу үшін Парламентке қайтарады.

Осы баптың 2-тармағында көрсетілген мерзімнің ішінде қайтарылмаған заң қол қойылды деп саналады. Егер Парламент сессиясы заңды президенттің қайыру ықтимал мерзім біткенше жабылған болса, Президент заңды Парламенттің кезекті сессиясының алғашқы күні қайтарады» [3, 15 б.]. Кейбір жағдайларда Президенттің белгілі заңдары қарсылығын тудыруы мүмкін. Осы жағдайда Президенттің вето құқығы болады. Вето құқығына сәйкес Президент ол заңның заңның қабылдануына немесе уақытына тосқауыл қоюы мүмкін. Осындай жағдайларда Парламент бұл қарсылықты еңсеруі қажет. Бұл мәселе былай шешіледі: “Республика Президентінің қарсылығын туғызған заңдар немесе заңның баптары бойынша қарсылықтар жіберілген күннен бастап бір ай мерзім ішінде қайталап талқылау мен дауысқа салуды өткізеді. Бұл мерзімнің сақталмауы Президент қарсылықтарының қабылданғанын білдіреді.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Парламенті билік бөлу аясында Үкімет пен бюджеттің атқарылуына байланысты мәселеде өзара қарым-қатынасқа түседі. Парламенттің депутаттары Үкіметтің бұл мәселеге байланысты есебін тыңдауға және әрбір лауазымды тұлғасын Парламент алдына шақырып, есеп беру мәселесін қоюға құқығы бар. Сонымен қатар, Үкіметке сенімсіздік білдіру арқылы да атқарушы билікке ықпал ете алады. Қазақстан Республикасында атқарушы биліктің өзіндік ерекшеліктері бар оны Қазақстан Республикасы Үкіметінің билік бөлу принципіне

сәйкес конституциялық құқықтық уәкілеттігі атты зерттеу жұмысында Қ.Ө. Тлеубаев мынандай бөлімдерге бөліп, жіктеп көрсетеді:

“1. Атқарушы биліктің қызметіне атқарушы билік органдарының қызметінің негізгі бағыттарын жатқызу керек, оларда мемлекеттік билік тармақтарының мақсаттары мен мән-мағынасы көрінеді. Басқа сөзбен айтқанда, атқарушы билікке атқарушы биліктің алдына мемлекет тарапынан қойылатын мақсаттар және оның қызметінің негізгі бағыттары, сондай-ақ алға қойылған мақсаттарға жету үшін қолданылатын құқықтық құралдар жатады.

2. Атқарушы билік туралы мәселе атқарушы билік теориясының өзекті мәселесі болып табылады және бүгінгі Қазақстанның өтпелі кезеңінде атқарушы билік органдарының қызметін ұйымдастыруда ғылыми және тәжірибелі – саяси мәнге ие. Осыған орай атқарушы билік қызметі туралы пікір төмендегідей қорытындыға келуге мүмкіндік береді: мемлекеттік биліктің атқарушы тармағына тән нәрсе – ол өз қызметін арнайы аппарат арқылы жүзеге асырады. Атқарушы биліктің негізгі қызметі атқарушы билік органдарын топтастырудың ғылыми негізделген өлшемдері бола алады.

3. Қазақстан Үкіметі атқарушы органдардың жүйесін басқаратын және олардың қызметіне басшылық жасайтын мемлекеттік биліктің маңызды құрылымы болып табылады. Қазақстан Республикасы Үкіметінің ұйымдастырушылық қызметі негізінен Қазақстандағы бүкіл мемлекеттік биліктің іс-әрекетінің нәтижесін анықтайды. Елдегі экономикалық, саяси және құқықтық жағдай көбіне соған байланысты қалыптасады.

4. Атқарушы биліктің міндетті қызметін жіктеу Қазақстан Республикасы Үкіметінің заңдық өрісін аша түседі, мемлекеттік биліктің тармақтарға бөліну жүйесіндегі оның орнын көрсетеді және Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік биліктің жеке тармағы ретінде қызметінің сипатын бағалайды. Үкімет барлық атқарушы органдарды басқарушы және олардың қызметіне басшылық жасаушы атқарушы биліктің ең жоғары органы ретінде елге мемлекеттік басқару жүргізіп, мемлекеттің атқарушы билігінің кейпін танытады.

5. Қазақстан Республикасының Үкіметі дегеніміз салалық және салааралық мемлекеттік басқару органдарының жетекшілері мен басқа да лауазымды тұлғалардан тұратын, орталық және жергілікті атқарушы органдар жүйесін басқарып, олардың қызметіне басшылық ететін, Президент алдында жауапты, Парламентке есеп беретін, Қазақстан Республикасының Конституциясының, заңдарының, Президент жарлықтарының орындалуын қамтамасыз ету өкілеттігін және заңдарға байланысты бүкіл республика аумағына жалпы міндеттілік мәні бар нормативтік актілер қабылдау құқығын иемденген, жалпы құзыреті бар атқарушы биліктің алқалы органы.

6. Еліміздің мемлекеттілігі мен тәуелсіздігін әрмен қарай нығайта түсу атқарушы биліктің негізгі институты-Үкіметтің міндеті мен өкілеттігін өзгертуді, оның Президентпен және Парламентпен арақатынасын жақсартуды, басқа мемлекеттік,

---

қоғамдық институттармен арадағы конструктивтік саяси диалогты жөнге салуды талап етеді.

7. Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімдері мен іс-әрекеттерінің тиімділігі барлық мемлекеттік билік беделінің ең маңызды көрсеткіші болып табылады әрі оның легитимациялық процесіне оң ықпалын тигізеді. Сондықтан да, ұйымдастырушылық және басқарушылық қызмет, оның ойлылығы мен белсенділігі Қазақстандағы үкіметтік міндеттің анықтаушылары іспетті. Әйткенмен де, бұл қызмет құқықтық мемлекет принциптерін ұстану жағдайында жүзеге асырылуы тиіс» [4, 105-107 бб.]. Сонымен қатар, атқарушы биліктің негізгі ұғымын берген отандық ғалымдар бар. Мысалы, Қ.Б. Сафинов атқарушы билік туралы өзінің ойын былай қорытады: «Атқарушы билік – мемлекеттік биліктің ең жоғары мемлекетті органы. Үкімет мемлекеттік биліктің жеке тармағы болып табылады және мемлекеттің атқарушы билігін бейнелейді. Сондықтан, Конституция Үкіметтің мемлекеттік билік жүйесіндегі орнын анықтайды, биліктің басқа тармақтарымен өзара қарым-қатынасының нормативтік негіздерін белгілейді. Конституция Үкімет пен Парламенттің, Үкімет пен Президенттің өзара қарым-қатынасын анықтап, тежемелік және тепе-теңдік механизмін белгілейді. Атқарушы биліктің сот билігімен де белгі бір құқықтық байланысы бар. Үкімет атқарушы биліктің жоғарғы органы ретінде экономика саласында, әлеуметтік, ғылым, техника, білім мен мәдениет, әкімшілік-саяси, заңдылық пен құқық тәртібін нығайту, сыртқы саясат саласында да қызмет жасайды» [5, с. 61-62]. Атқарушы билік мәселесін зерттеуде соңғы кезеңде белгілі методологиялық ұсыныс айтып жүрген ғалымдар да бар. Мысалы, Қ.Б. Досалиев былай дейді: «Атқарушы билік органдарының өкілеттіктері проблемаларын зерттеу тәсілдерінің бір түрі, оларды басқару функциялары арқылы қарастыру болып табылады. Олардың көмегімен субъекті мен объектінің әр түрлі жүйелерде себеп-салдарлық байланысы дәл анық табылады. Басқару органдарының функциялары басқару объектілерін мақсатты жетуіне ықпал жасайтын басқару әсерлері ретінде қарастырылады. Олар ішкі функцияларға (подфункцияларға), әрекеттерге және операцияларға бөлшектенеді, оларды жіктеуге болады (соның ішінде биліктік ықпал ету күшімен де). Басқару әрекеттерін төмендегідей заң формулаларымен сипаттатуға болады: «шешеді», «белгілейді», «бекітеді» (басқару әрекеттері); «ұйымдастырады», «қамтамасыз етеді», «бақылауға алады» (ұйымдастыру-бақылау әрекеттері); «дайындайды», «жасайды» (атқарушы әрекеттері). Өзіміздің бұл проблемаға қатынасымызды анықтай отырып, атқарушы органның құқығы мен міндеттерін «өкілеттік» ұғымына біріктірудің мәні зор екенін атап өтейік. Өйткені, ол өз құқығы мен міндеттерін іске асырмай тұра алмайды және өзіне жүктелген міндеттерді іске асыру үшін заңды құрал-тәсілдерге ие» [6, 137-138 бб.]. Әрине, бұл мәселені болашақта атқарушы билікті зерттейтін ғалымдар ескере жатар, біздің айтарымыз атқарушы билік әрқашанда басқа мемлекеттік билік тармақтарынан жоғары тұрған болатын, оның себебі мынада: «Үкімет Қазақстан Республикасының атқарушы билігінің жоғары алқалы органы болып табылады. Мұндай анықтама Қазақстан Республикасы Үкіметінің заңи табиғатын ашады, мемлекеттік билікті бөлісу жүйесіндегі орнын көрсетеді және оның қызмет сипатын

бағалайды. Барлық атқарушы органдарды басқаратын олардың қызметіне басшылық жасайтын жоғары атқарушы орган ретінде ол елде мемлекеттік басқаруды жүзеге асырады» [7, с. 106-107]. Шын мәнінде, қай мемлекетте болмасын материалдық ресурс атқарушы биліктің қолында болады. Қазақстан Республикасы Үкіметінің билік бөлу жүйесіндегі кейбір мәселелеріне көңіл бөлген ғалымдардың бірі, К.К. Айтхожин еліміздің үкіметінің негізгі мақсатын былай сипаттап көрсетеді: «Үкімет атқарушы биліктің бірыңғай жүйесіне кіретін министрліктердің, мемлекеттік комитеттер мен басқа да ведомстволардың жұмысын бағыттайды. Атқарушы биліктің жоғарғы органы ретінде ҚР Конституциясымен, Президенттің Конституциялық заң күші бар Жарлықтарымен, басқа да нормативтік жарлықтарымен оның қарауына жатқызылған мәселелерді жеке шешеді» [8, с. 98-99]. Қазақстан Республикасы Үкіметін мемлекеттік биліктің бір тармағы ретінде бөліп көрсетудің маңызы Т.Ш. Исабековтың ойы бойынша мынада: «Үкімет өз құзіретінің шегінде нормативтік және өзге де де актілер қабылдайды. Заңдардың, Президент жарлықтарының орындалуын ұйымдастырады, өзге де халықаралық шарттар жасасады, барлық атқарушы билік органдарын басқарады, олардың қызметін бақылайды және заңдардың бұзылуын болдырмау үшін тиісті шаралар қолданады» [9, с. 94].

Қазақстан Республикасының Конституциясына және Үкіметтің құқықтық мәртебесін айқындайтын конституциялық заңға сәйкес атқарушы билік органы ретінде Үкіметке үлкен өкілеттіктер де берілген. Негізінен Үкіметтің атқаратын шаралары күнделікті саяси әлеуметтік - экономикалық мәселелерді шешу болып табылады. Мысалы, бұл бағытта Үкімет мынандай қызметтер атқарады:

1) Мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі бағыттарын, оны жүзеге асыру жөніндегі стратегиялық және тактикалық шараларды әзірлейді;

2) Мемлекеттік бағдарламаларды әзірлейді;

3) Әлеуметтік-экономикалық және ғылыми-техникалық дамудың индикативтік жоспарларын әзірлеп, жүзеге асырады;

4) Республика Президенті белгілейтін тәртіппен республикалық бюджетті әзірлеу мен оны өзгертуге қатысады, парламентке республикалық бюджетті және оның атқарылуы туралы есепті ұсынады, бюджеттің атқарылуын қамтамасыз етеді;

5) Республиканың қаржы жүйесін нығайту жөніндегі шараларды әзірлейді және жүзеге асырады; мемлекеттік валюта, қаржы және материалдық ресурстарды жасақтау мен пайдалануда заңның сақталуына мемлекеттік бақылауды қамтамасыз етеді;

6) Құрылымдық және инвестициялық саясатты жүзеге асырады;

7) Мемлекеттік баға түзу саясатын талдап жасайды және жүзеге асырады; мемлекет реттейтін бағалар қолданылатын өнімдер, тауарлар мен қызметтердің номенклатурасын белгілейді;

8) Мемлекеттік меншікті басқаруды ұйымдастырды, оны пайдалану жөніндегі шараларды талдап жасайды және жүзеге асырады, мемлекеттік меншік құқығын қорғауды қамтамасыз етеді;

---

9) Еңбекке ақы төлеу, азаматтарды әлеуметтік қорғау, мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру мен әлеуметтік сақтадыру жүйесін және шарттарын белгілейді және т.т.

Бұл сипаттаманың өзінен Қазақстан Республикасында заң шығару билігі мен атқару билігінің арасында өзара ықпалдаса әрекет жасау үрдісі қалыптасқандығын көре аламыз. Жоғарыдағы бұл органдардың өкілеттіктерін талдау бізге осындай қорытынды жасауға негіз болып табылды. Сонымен қатар, Президент осы екі органның қызметін үйлестіруде ерекше роль атқаратындығы байқалды. Қазақстан Республикасының Президенті, бұл органдардың арасындағы қатынаста төреші ретінде қызмет атқара отыра, екі органның үйлесімді келісімде жұмыс істеуін қамтамасыз етеді. Әрине, заң шығару және атқару билігі арасында, әлі де болса шешілмеген мәселелер көп, соңғы кезде елімізде жүргізіліп жатқан құқықтық реформалардың қадамдары бұл ойымызды дәлелдей түсуде. Болашақта біздің ойымызша, заң шығару билігінің атқару билігін бақылауға байланысты өкілеттіктерін кеңейте түсу қажет. Бұл елімізде халық билігінің жүзеге асуын шынайылата түсуге және мемлекеттік басқаруды демократияландыруға ықпал етер еді. Үкімет тарапынан іс-түссіз жоғалып жатқан қаржы ресурстарының орынды жұмсалуды жолға қоюда негіз болып табылады деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1 Баймаханов М.Т. К вопросу о политико-правовой природе Парламента как высшего органа государственной власти // Теоретические и конституционно – правовые проблемы парламентаризма в Республике Казахстан: Материалы международной научно-практической конференции. - Алматы: КазНУ имени аль-Фараби, 2006. - С. 16-24.

2 Сапарғалиев Г.С. Место и роль Парламента в политической системе Казахстана в контексте конституционной реформы / Сборник материалов второго заседания Круглого стола: «Гражданский диалог в поддержку демократии». - Алматы, 2005. - 9-13 с.

3 Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының Президентінің Конституциялық заңы. - Алматы: Жеті жарғы, 2007. - 68 б.

4 Тлеубаев Қ. Ө. Қазақстан Республикасы Үкіметінің билікті бөлу принципімен сәйкес конституциялық-құқықтық уәкілеттігі: Заң ғыл. канд. дисс...: 12.00.02. - Алматы, 2006. - 120 б.

5 Сафинов К.Б. Правительство Республики Казахстан на переходном этапе / Под ред. Зиманова С.З. – Алматы: Юрист, 2002. – 548 с.

6 Досалиев Қ.Б. Заң үстемдігі қағидасының мемлекеттік билікті ұйымластыру және жүзеге асырудағы орны: заң ғыл. докт. дисс...: 12.00.01. - Алматы, 2004. - 237 б.

7 Керимов А.Д. Современное государство: вопросы теории. - М.: Норма, 2007. - 144 с.

8 Айтхожин К.К. Правительство Республики Казахстан в системе разделения единой государственной власти // Теоретические и конституционно - правовые проблемы парламентаризма в Республике Казахстан: Материалы международной

научно-практической конференции. - Алматы: КазНУ имени аль-Фараби, 2006. - С. 96-101.

9 Исабеков Т.Ш. Принцип коллегиальности и единоначалия в деятельности правительства и иных центральных исполнительных органов Республики Казахстан // Вестник КазНУ, серия юридическая. - 2004. - №4 (32). - С. 94-97.

Резюме

Автор в статье рассмотрел и исследовал вопрос взаимоотношения законодательной и исполнительной ветвей власти. Поиск баланса между всеми ветвями власти особенно актуален при построении демократического государства, где принцип разделения властей заложен и отражен в главном Законе - Конституции РК. Стремление к идеальному соотношению - стремление к той форме взаимодействия, при которой функции и задачи государственной власти будут реализовываться наиболее полно и эффективно. А этот процесс напрямую связан со многими политическим, экономическими и социальными факторами развития общества. Система «сдержек и противовесов» должна в своем лучшем варианте, внести детальный механизм взаимодействия органов государственной власти.

Summary

The author in article considered and investigated a question of relationship of legislative and executive branches of the power.

Search of balance between all branches of the power is especially relevant at creation of the democratic state where the principle of division of the authorities is underlain and reflected in the main Law - Constitutions of RK. Aspiration to an ideal ratio - aspiration to that form of interaction at which functions and problems of the government will be implemented most fully and effectively. And this process is directly connected with many political, economic and social factors of development of society. The system of "controls and counterbalances" has to in the best option, bring the detailed mechanism of interaction of public authorities.

УДК 336.7

Биттибаева К.Е.
слушатель магистерской программы «Финансы»
Центрально-Азиатского университета, Алматы

УСТОЙЧИВОСТЬ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

В статье рассматриваются теоретические аспекты и методика анализа финансовой устойчивости коммерческих банков. Автором вносятся рекомендации по развитию методических подходов к оценке финансовой устойчивости коммерческих банков.

Ключевые слова: коммерческие банки, банковская система, финансовая устойчивость, финансовая стабильность, финансовое состояние.

Устойчивость экономики - процесс приведения экономической системы в стабильное состояние, под которым обычно понимаются относительно незначительный, но устойчивый рост производства и занятости, соответствующий естественному росту населения, стабильный уровень благосостояния населения, а также практическая неизменность цен. Когда одна или несколько из этих составляющих оказываются по тем или иным причинам нарушенными (резкое падение или, наоборот, излишне ускоренный рост производства, расширение безработицы или инфляция), возникает потребность в устойчивости экономики. Существуют различные подходы в понимании устойчивости. Различают макроэкономическую устойчивость и устойчивость на микроуровне. Составной частью макроэкономической устойчивости является финансовая устойчивость. Одни под ней понимают устойчивость цен. Другие помимо подавления инфляции включают в это понятие устойчивость валюты и снижение дефицита бюджета. Третьи более расширенно толкуют понятие устойчивости как обретение экономикой определенной устойчивости, проявляющейся в снижении темпов инфляции, повышении устойчивости национальной валюты, прекращении прения производства и жизненного уровня населения [1, 2, 3].

Устойчивость денежного обращения означает фактически стабильное развитие экономики. Это признают фактически представители различных научных школ и течений. Так, использование денежно-кредитных мероприятий в неоклассической и кейнсианской теории направлено на устойчивость экономики, но путем применения различных методов [4, 5, 6].

Кейнсианцы во главу угла ставят обеспечение стабильного экономического роста ценой умеренной инфляции. Инфляция, с их точки зрения, выгодна правительству, поскольку увеличение номинального дохода хозяйственного агента позволяет повысить налогообложение и увеличить налоговые поступления. Правительство выигрывает также на продаже облигаций вследствие уменьшения их выкупной стоимости. Кейнсианцы предполагают применение денежно-кредитных ограничений в случае чрезмерного "перегрева" экономики, чтобы не допустить галопирующей инфляции.

В противоположность кейнсианской схеме представители монетаристской теории пытаются достичь стабильности экономики с помощью денежно-кредитного регулирования, в частности путем борьбы с инфляцией. Они отвергают практику регулярного вмешательства госорганов в экономику, проповедуя политику поддержания стабильного роста предложения денег в соответствии со спросом на них. Монетаристы считают инфляцию долгосрочным денежным феноменом, борьба с которым возможна только ценой временного спада производства. Стагфляция объясняется влиянием инфляционных ожиданий: при спаде, вызванном ограничительными мероприятиями, цены могут некоторое время расти ввиду того, что товаропроизводители определяют их с учетом прошлых инфляционных тенденций [6, 7, 8].

В то же время различия между различными научными школами по поводу устойчивости экономики остаются. Так, монетаристы основными инструментами устойчивости экономики считают:

- а) ограничение денежной эмиссии;
- б) сбалансированный бюджет;
- в) проведение политики минимальной защиты национального рынка от внешней конкуренции.

Кейнсианцы главными инструментами экономической политики наряду с деньгами считают: а) промышленную политику (налоги, субсидии); б) торговую

политику (таможенные пошлины, квоты, лицензии); в) более высокие социальные расходы.

Ортодоксальные кейнсианцы полагают, что "сокращение инфляции достижимо не путем контроля над денежным спросом и заработной платой, а за счет увеличения производственного импорта, что требует экспансионистской политики центральной власти, в особенности высокого бюджетного дефицита. При этом увеличение правительственных расходов, а также социальных выплат ведет к росту прибылей предприятий, что в свою очередь увеличивает инвестиции и ускоряет выход из спада".

В то же время компромиссная программа, построенная на положениях монетаристов и кейнсианцев, могла бы включить в себя ряд следующих рекомендаций:

а) надо по-новому строить бюджетную политику: вместо того чтобы стараться сбалансировать бюджет в течение одного года, лучше стремиться выровнять его в течение более длительного периода, например, 3—5 лет;

б) необходимо понижать процентные ставки, сохраняя при этом принципиально консервативную денежную политику и усиливая банковский контроль. Банковский кредит в условиях недостатка собственных оборотных средств у предприятий — преобладающий источник финансирования инвестиций. Доминирующие ныне процентные ставки таковы, что инвесторами они восприниматься не могут, поскольку честный бизнес редко когда приносит норму дохода выше нынешнего банковского процента;

в) необходимо вести благоприятствующую рынку промышленную политику (налоги, субсидии и т. д.). Если в нормальных рыночных условиях действует принцип "чем меньше государства в экономике, тем лучше", то в переходный период "дезертирство" государства недопустимо;

г) необходимо выровнять условия деятельности предприятий всех форм собственности;

д) необходимо провести последовательную приватизацию, преследующую две основные цели: улучшить эффективность хозяйственной деятельности и создать средний класс. В данном случае государство должно создавать доступ к денежным кредитам;

е) провести либерализацию внешнеэкономической деятельности.

Особо следует подчеркнуть, что ключевую роль в обеспечении устойчивости играют коммерческие банки. Так в частности в социально-экономической системе коммерческие банки выполняют ряд важных функций и являются ключевым участником банковской системы любой страны [9, 10].

Для физических и юридических лиц банк выступает в роли расчетно-кассового центра, через который обеспечивается исполнение обязательств и получение средств от контрагентов. Для юридических лиц банк оказывает специальные банковские услуги, такие как зарплатный проект, услуги по управлению денежными средствами (cash management). Одновременно банк, являясь кредитной организацией, выступает в роли кредитора и может выдать потребительский, ипотечный кредит, кредит на покупку автомобиля для граждан, различные формы краткосрочных и долгосрочных кредитов для организаций различных организационно-правовых форм. В результате банк выступает в роли основного контрагента на рынке, к которому можно обратиться за финансовыми ресурсами и получить их за определенный процент, рассчитанный с учетом уровня риска по кредитной сделке. Возможности коммерческих банков привлекать вклады населения и организаций, кредиты на глобальных рынках капитала и межбанковском рынке, размещать облигационные

займы и использовать их для целей кредитования физических и юридических лиц обуславливают необходимость предъявления определенных требования к их финансовой устойчивости [12, 13,14].

В широком смысле под финансовой устойчивостью коммерческого банка понимается такое управление активами и пассивами банка, которое обеспечивает максимальную доходность при минимальном риске, и одновременно достаточный уровень капитала на покрытие кредитных рисков, ликвидности для исполнения обязательств в краткосрочной и долгосрочной перспективе, а также высокое качество управления. В узком смысле — способность исполнять все обязательства по действующим договорам со всеми контрагентами [15,16].

Финансовую устойчивость коммерческого банка определяет структура активов и пассивов, показатели капитала, прибыльности, ликвидности, качество управления и соответственно принимаемых управленческих решений и выстроенных бизнес-процессов. Данные характеристики устойчивости тесно взаимосвязаны. Например, от качества управления зависят прибыльность банка и уровень его ликвидности, которые одновременно зависят от структуры активов и пассивов и влияют на размер капитала. Размер капитала является неотъемлемой частью пассивной базы банка и влияет на возможность формирования активов по уровню риска. Учитывая, что чем выше риск, тем выше доходность, то от размера капитала зависит и возможная прибыльность банка при кредитовании контрагентов. Поэтому можно утверждать, что все показатели, образующие финансовую устойчивость, диалектически взаимосвязаны и в определенной степени влияют друг на друга.

Ретроспективный обзор существующих среди ученых мнений позволяет нам рассмотреть концептуальную модель системы управления финансовой устойчивостью коммерческого банка, исходя из определения системы управления финансовой устойчивостью (рисунок 1). Система управления финансовой устойчивостью коммерческого банка по нашему мнению представляет собой диалектически взаимосвязанный процесс планирования, организации и контроля над состоянием капитала, прибыльности, ликвидности, активов и пассивов банка при одновременном учете уровня риска, качества менеджмента и мотивации персонала как неотъемлемой части достижения максимальной эффективности банковской деятельности на основе поставленных целей.

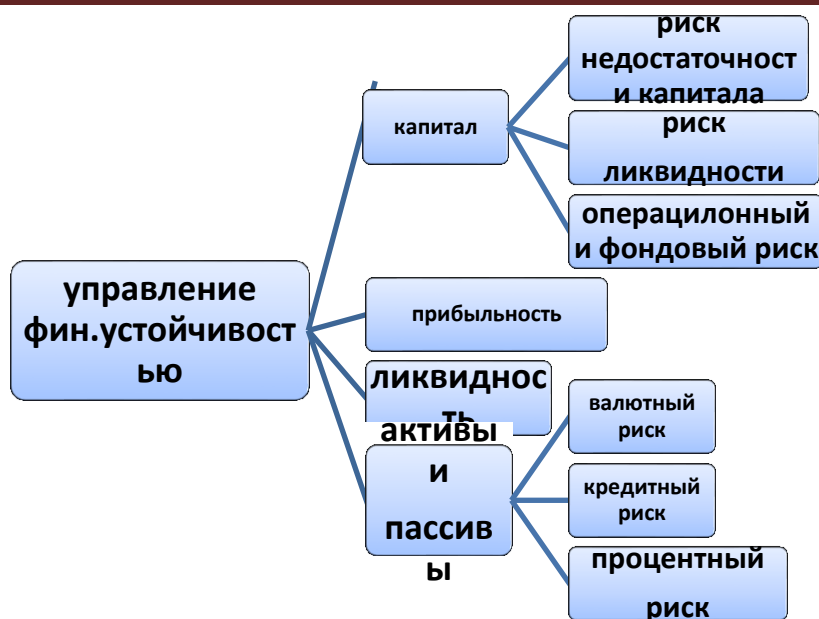

Рисунок 1. Концептуальная модель системы управления финансовой устойчивостью коммерческого банка

Примечание: составлено автором

При этом целевые ориентиры по каждому объекту управления задаются акционерами в рамках стратегии развития банка, которая является своего рода фундаментом системы управления.

Устойчивость характеризует деятельность коммерческого банка с позиции улучшения его качественных и количественных характеристик, стабильность акцентирует внимание на сохранении количественных и качественных показателей кредитной организации на неизменном, постоянном уровне, может свидетельствовать о наличии у коммерческого банка дополнительных преимуществ потенциальных возможностей либо о сохранении неблагоприятной ситуации; устойчивость банка как динамическое состояние является следствием, а стабильность – причиной её обеспечения, т.е. устойчивость, достигается на основе стабильности. Стабильность банка может привести как к устойчивости так неустойчивости, следствием которой является регресс того или иного процесса, и может привести к «уходу» банка с рынка банковских продуктов и услуг, его банкротству, отзыву лицензии. В связи с этим, с одной стороны, устойчивыми следует признавать такие банки, у которых устойчивы финансовые ресурсы, образовавшиеся в результате предоставления банковских продуктов и услуг; с другой стороны, устойчивость кредитных организаций напрямую зависит от устойчивости обслуживаемых ими клиентов. Таким образом, коммерческий банк устойчивый в финансовом отношении - это такой денежно-кредитный институт, который сохраняет статус общественно полезного учреждения, обеспечивающего на взаимовыгодной основе решение своих собственных задач развития и способствующего приумножению финансовых ресурсов своих клиентов.

В связи с развитием и становлением рыночных отношений в РК, необходимостью формирования конкурентоспособной банковской системы и повышения её роли в экономике страны проблема финансовой устойчивости коммерческих банков приобретает особо важное значение, так как недостаточная

финансовая устойчивость может привести к неплатёжеспособности банка, а в дальнейшем – к банкротству.

Финансовая устойчивость банка отражает такое состояние финансовых потоков, при котором коммерческий банк, свободно оперируя денежными средствами, имеет возможность путём их эффективного использования обеспечить бесперебойный процесс осуществления своей экономической деятельности.

Таким образом, финансовая устойчивость банка – это финансовая независимость от меняющейся конъюнктуры рынка, это финансовая самостоятельность при проведении банковской политики, это гарантия устойчивых взаимоотношений с клиентами и основа для планомерного и постоянного расширения деятельности.

Рассмотрение существенных сторон понятия «финансовая устойчивость коммерческого банка» дало нам возможность подойти к изучению критериев, которые нашли отражение при построении системы оценки коммерческих банков по уровню их финансовой устойчивости. Необходимо отметить, что при разработке критериев автор учитывал, что от их выбора будет в значительной степени зависеть характер полученных результатов.

На наш взгляд, основными критериями финансовой устойчивости коммерческого банка, на наш взгляд, являются: капитальная база банка; ликвидность; прибыльность и качество активов. Предложенные критерии позволяют обеспечить объективную оценку финансовой устойчивости коммерческого банка.

Критерий «капитальная база банка» – оценивает размер собственного капитала банка с точки зрения его достаточности для защиты интересов вкладчиков и способности банка компенсировать потери; критерий «качество активов» – оценивает возможность обеспечения возврата активов, а также воздействие кредитного портфеля на финансовую устойчивость банка; критерий «прибыльность» – оценивает деятельность банка с точки зрения достаточности его доходов для перспектив расширения банковской деятельности; критерий «ликвидность» – определяет уровень ликвидности банка с точки зрения её достаточности для выполнения обязательств.

С учётом перечисленных критериев финансовая устойчивость коммерческого банка была определена нами следующим образом: «Финансовая устойчивость коммерческого банка – это такое соотношение источников привлечения денежных средств и их размещение, при котором коммерческий банк гарантирует выполнение своих обязательств перед клиентами, а также имеет возможность прибыльно развиваться и финансировать собственную деятельность в долгосрочной перспективе».

Для более полного анализа объекта исследования необходимо выявление существующих подходов к оценке финансовой устойчивости коммерческого банка. Все ныне существующие подходы к оценке финансовой устойчивости коммерческого банка можно разделить на три основных блока (рисунок 2).

Подход НБ РК базируется на сравнение наиболее важных характеристик банка с нормативным уровнем; отнесение банка к той или иной группе осуществляется главным образом на экспертной оценке; отличительной чертой используемого подхода при разнесении банков по группам является ориентация на отсутствие отрицательных признаков.

Суть бухгалтерского подхода к оценке финансовой устойчивости банка заключается в том, что проводится анализ количественных показателей банка на основе официальной отчётности. По направлениям анализа в данном подходе можно

выделить графический метод, интегральный метод, коэффициентный метод и рейтинговый метод.

Рисунок 2. Подходы оценке финансовой устойчивости коммерческого банка

Примечание: составлено автором

Главное отличие экспертного подхода от бухгалтерского заключается в том, что анализу подвергается не только количественная, но и качественная информация о банке. В этом случае используется любая доступная информация.

По направлениям анализа в данном подходе, также как и в бухгалтерском, можно выделить интегральный метод, коэффициентный метод, рейтинговый метод и экспертный метод.

Описав существующие подходы к оценке финансовой устойчивости коммерческих банков, и рассмотрев достоинства и недостатки методов оценки финансовой устойчивости, автором сделан вывод, что наиболее действенным является бухгалтерский подход, основанный на использовании следующих методов: коэффициентного, рейтингового и экспертного. Именно эти методы использует Национальный банк Казахстана в своей деятельности.

Система управления финансовой устойчивостью коммерческого банка должна базироваться на следующих основных принципах: двойственности, управляемости, минимизации рисков, функциональной полноты, экономической целесообразности, эффективности, сбалансированности, адекватности, открытости, ориентации на инновации, ориентации на будущие потребности потребителей, ориентированности на рост сотрудников внутри банка.

Принципы системы управления финансовой устойчивостью коммерческого банка являются основными ориентирами, постулатами, на которые должно ориентироваться руководство банка при построении такой системы.

Исходной идеей построения системы управления финансовой устойчивостью банка является желание менеджмента обеспечивать максимизацию прибыли акционерам на основе эффективной системы работы с капиталом, прибыльностью через управление ценообразованием и расходами, ликвидностью, активами и пассивами. При этом менеджмент не ориентируется на извлечение сиюминутной прибыли. Построение такой системы управления охватывает все аспекты банковской деятельности, поэтому она должна быть эффективно встроена в систему корпоративного управления коммерческим банком, являясь ее важным составным звеном.

Уроки мирового экономического кризиса и нормативы, установленные Базель-III, внесли и ещё будут вносить серьезные изменения в модель управления финансовой устойчивостью коммерческого банка. В результате у банков постепенно сокращается «аппетит к риску», они изменили отношение к стоимости активов и оценке залогов, что отразилось или отразится в ближайшее время на объемах кредитования потенциальным заемщикам и соответственно размере кредитного риска, который банки будут готовы принять.

При этом они постепенно переориентируются от вложения средств в производные финансовые инструменты к финансированию предприятий реального сектора экономики и услуг. При наращивании пассивной базы банки будут больше ориентироваться на инструменты долгосрочного финансирования. Все это повысит финансовую устойчивость банков и банковской системы в целом.

Таким образом, финансовая устойчивость банка - это финансовая независимость от меняющейся конъюнктуры рынка, это финансовая самостоятельность при проведении банковской политики, это гарантия устойчивых взаимоотношений с клиентами и основа для планомерного и постоянного расширения деятельности.

Список литературы:

1 Большой экономический словарь. / Под ред. А.Н. Азриэляна. 6-е изд. доп. и доп. — М.: Институт новой экономики, 2004. - 1376с.

2 Словарь современных экономических и правовых терминов под ред. Исимова В.Н., Каменова В.С., Минск, «Амалфея», 2002. - 815 с.

3 Миркин Б. М., Наумова Л. Г. Устойчивое развитие. Учебное пособие. — Уфа: РИЦ Баш. ГУ, 2009. — 148 с.

4 Рассел Джесси Денежно-кредитная политика государства / Джесси Рассел. - М.: Книга по Требованию, 2016. - 950 с.

5 Эдвин Дж. Долан Деньги. Банки и денежно-кредитная политика / Эдвин Дж. Долан. - М.: Санкт-Петербург оркестр, 2016. - 496 с.

6 Эдвин, Дж. Долан Микроэкономика. Деньги, банки и денежно-кредитная политика. Макроэкономика (комплект из 3 книг) / Эдвин Дж. Долан. - М.: Санкт-Петербург оркестр, 2015. - 330 с.

7 Моисеев, С. Р. Денежно-кредитная политика. Теория и практика / С.Р. Моисеев. - М.: Московская Финансово-Промышленная Академия, 2015. - 784 с.

8 Грачева, Е. Ю. Денежно-кредитная политика как составная часть финансовой политики государства (финансово-правовой аспект) / Е.Ю. Грачева, Н.М. Артемов, Л.Л. Арзуманова. - М.: Проспект, 2015. - 641 с.

9 Тобин Дж. Денежная политика и экономический рост / Дж. Тобин. - М.: Либроком, 2016. - 272 с.

10 Денежно-кредитное регулирование. - М.: БГЭУ, 2015. - 464 с.

11 Банковское дело / Под ред. Г.Н. Белоглазовой, Л.П. Кроливецкой. 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 592с.

---

12 Банковское дело: управление и технологии: Учеб. пособие для вузов / Под ред. проф. А.М. Тавасиева. М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2001. - 863с.

13 Банковское дело: Учебник / Под ред. Г.Г. Коробовой. М.: Экономистъ, 2003.- 751с.

14 Банковское дело: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. 3-е изд., перераб. и доп. - М.: КНОРУС, 2005. - 768с.

15 Ильясов С.М. Устойчивость банковской системы: механизмы еправления, региональные особенности: Учебное пособие. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. -255с.

16 Тарханова Е.А. «Устойчивость коммерческих банков», Тюмень: ВекторБук, 2003. — 186 с.

Түйіндеме

Мақала коммерциялық банктер қаржылық тұрақтылығын теориялық аспектілері және талдау әдістемесі талқылайды. Мақаланың авторы коммерциялық банктердің қаржылық тұрақтылығын бағалау үшін жаңа әдіснамалық тәсілдер енгізеді.

Summary

The paper discusses the theoretical aspects and methodology of the analysis of commercial banks' financial stability. The author makes recommendations for the development of methodological approaches to the assessment of commercial banks' financial stability.

УДК:340.15(420+574)

Демесинов А.А.
Магистрант
Евразийской юридической академии
имени Д.А.Кунаева
Научный руководитель:
д.ю.н. профессор Саматов О.Ж.

АҒЫЛШЫН ҚҰҚЫҒЫ МЕН ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕСІ

В этой статье проводится исследование соотношений Английского права и правовой системы Республики Казахстан, востребованность применения британского права, для создания независимого суда и арбитража в международном финансовом центре «Астана». Рассматривается, проблемы взаимодействия основных типов мировых правовых систем: общего права (англо-саксонская) и системы континентального права (романо-германская).

Ключевые слова: Английское право, общее право, континентальное право, интеграция, прецедент, экономическое развитие, рынок труда, экспорт, геополитика.

Главой государства 5 мая 2015 года на расширенном заседании Правительства Республики Казахстан, была озвучена идея о создании на базе высокотехнологичной инфраструктуры «ЭКСПО-2017» финансового центра «Астана» с особым статусом с обязательным изучением и использованием при разработке данного вопроса опыта Дубая.

Англосаксонская правовая семья Правовая система Англии.

Эта система развивалась автономно, и связь с европейским континентом не оказала на нее существенного влияния. Английские юристы любят подчеркивать историческую самобытность и преемственность своего права.

Система права Англии включается в англосаксонскую правовую семью, основным источником которой служит норма, сформулированная судьями и выраженная в судебных прецедентах, то есть в судебных решениях по конкретному делу, которым затем придается общеобязательная сила. Кроме того, источником права является и статутное (законодательное) право парламентского происхождения.

В первую группу стран с английским правом входят, наряду с Англией, Северная Ирландия, Канада, Австралия, Новая Зеландия, бывшие колонии Британской империи (в настоящее время тридцать шесть стран являются членами Содружества). Сегодня почти треть населения мира живет в значительной мере по принципам, сформулированным в английском праве.

Ко второй группе относится США. Имея своим источником английское общее право, в настоящее время право в этой стране является практически самостоятельным.

Историческими корнями английское право уходит в далекое прошлое. После норманского завоевания Англии (1066 г.) основная нагрузка в осуществлении правосудия была возложена на королевские суды, находившиеся в Лондоне. В их деятельности постепенно сложилась сумма решений, которыми и руководствовались в последующем все суды (общее право). Выработалось правило прецедента — однажды сформулированное судебное решение в последующем становилось обязательным для всех судей.

Впоследствии в связи с большими социальными изменениями в феодальной Англии (развитие товарно-денежных отношений, рост городов, упадок натурального хозяйства) возникла необходимость выйти за жесткие рамки закрытой системы уже сложившихся прецедентов. Эту роль взял на себя королевский канцлер, решая в порядке определенной процедуры споры, в связи с которыми их участники обращались к королю. Таким образом, параллельно с общим правом сложилось так называемое право справедливости. Оно, как и общее право, является составной частью прецедентного права, но прецеденты здесь созданы другим путем и охватывают иные отношения, чем общее право. (Несмотря на многие сходные черты общего права и права справедливости, прецеденты их судов фиксировались раздельно, что привело к дуализму английской правовой системы, который существовал вплоть до судебной реформы 1873—1875 гг. Эта реформа слила общее право и право справедливости в единую систему прецедентного права. Все английские суды получили право применять и нормы общего права, и нормы права справедливости.

Сегодня английское право традиционно продолжает оставаться в основном судебным, разрабатываемым судьями в процессе рассмотрения конкретных дел. Такой подход делает нормы общего права более гибкими и менее абстрактными, чем

нормы права романо-германских систем, но одновременно придает праву большую казуистичность и меньшую определенность.

В английском праве отсутствует деление на публичное и частное. В нем значительно в меньшей степени восприняты категории и понятия римского права. Нет в Англии и кодексов европейского типа.

Отрасли английского права выражены не столь четко, как в континентальных правовых системах, и проблемам их классификации и на практике, и в научных доктринах уделяется несравненно меньше внимания. Дело в том, что суды в Англии имеют общую юрисдикцию и рассматривают разные категории дел: и гражданские, и торговые, и уголовные, и др.

При рассмотрении дела английский судья должен выяснить, не было ли аналогичное дело рассмотрено ранее, и в случае положительного ответа руководствоваться уже имеющимся решением. Степень обязательности прецедента зависит от места в судебной иерархии суда, рассматривающего дело, и суда, чье решение может стать при этом прецедентом. Так, решения высшей судебной инстанции — палаты лордов — обязательны для всех судов. Апелляционный суд, состоящий из гражданского и уголовного отделений, обязан соблюдать прецеденты палаты лордов и свои собственные, а его решения обязательны для всех нижестоящих судов. Высокий суд (все его отделения, включая и апелляционные) связан прецедентами обеих вышестоящих инстанций. Его решения обязательны для всех нижестоящих судов, а также влияют на рассмотрение дел в отделениях Высокого суда, не будучи, однако, строго обязательными для них.

Окружные и магистратские суды обязаны следовать прецедентам всех вышестоящих инстанций, а их собственные решения прецедентами не являются. Не считаются прецедентами и решения Суда короны, созданного в 1971 г. для рассмотрения особо тяжких уголовных преступлений. Таким образом, в английском праве существует 356 огромное количество прецедентов, разобраться в которых бывает довольно трудно.

Судебная инстанция не может отказаться от созданного ранее прецедента, который подлежит изменению лишь вышестоящей инстанцией или парламентским актом. Однако поскольку полное совпадение обстоятельств разных дел случается не так часто, то судья по своему усмотрению может признать, сходны ли они, от чего зависит применение той или другой прецедентной нормы. Судья вправе констатировать совпадение обстоятельств и тогда, когда они, на первый взгляд, различаются. Наконец, он вообще может не найти никакого сходства обстоятельств и, если вопрос не регламентирован статутным правом, сам создает правовую норму, становится как бы законодателем. Таким образом, пределы усмотрения судьи в английском праве весьма значительны и во многом определяют результаты рассмотрения дел.

Большое значение наряду с судебной практикой придается в английской правовой системе статутному праву (законы и разного рода подзаконные акты, принятые во исполнение закона), причем его роль в последнее время существенно возрастает. Это обусловлено в первую очередь потребностями развития международного экономического и иного сотрудничества. Имеет значение и вступление Великобритании в Европейское экономическое сообщество, а также самые последние политические события (Brexit) о выходе Лондона из Европейского Союза.

В Англии нет писаной конституции. То, что обычно англичане называют конституцией, — это комплекс норм законодательного и судебного происхождения,

---

призванных ограничивать произвол власти и обеспечивающих права и свободы личности.

Закон по классической английской доктрине играет в правовой системе второстепенную роль, ограничиваясь лишь внесением корректив или дополнений в судебную практику. Однако в наше время закон и основанные на нем подзаконные акты не могут считаться второстепенными: они фактически играют такую же роль, как и аналогичные источники на европейском континенте.

Ежегодно английский парламент издает до восьмидесяти законов. За его многовековую деятельность число действующих актов занимает около пятидесяти увесистых томов (более трех тысяч актов). При этом формирование закона под воздействием судебной практики оказывает прямое влияние на его структуру, казуистический характер изложения норм.

Большим числом действующих законов обусловлена проблема их систематизации. В конце XIX в. в Англии были начаты и в настоящее время продолжают проводиться работы по очистке законодательства от архаичных, фактически не действующих актов, а также по объединению нормативных положений, касающихся одного вопроса, из нескольких законов в единый акт. Принят специальный акт о консолидации законов.

В отличие от континентальных правовых систем исполнительные органы Англии были изначально лишены полномочий принимать акты "во исполнение закона". Чтобы издать такой акт, исполнительный орган должен быть наделен соответствующим полномочием, делегированным ему парламентом. Поэтому правотворчество исполнительных органов именуется делегированием.

Проблема соотношения закона и судебного прецедента в Англии весьма своеобразна. Внешне она решается просто — закон может отменить прецедент, а при коллизии закона и прецедента приоритет отдается первому. Но при этом необходимо иметь в виду огромную роль судебного толкования закона, правило, согласно которому правоприменительный орган связан не только самим текстом закона, но и тем толкованием, которое дано ему в предшествующих судебных решениях, именуемых "прецедентами толкования". В Англии предпочитают цитировать вместо текста закона судебные решения, в которых он применен.

Таким образом, английский суд обладает широкими возможностями усмотрения в отношении законов. Что касается делегированного законодательства и простых исполнительных актов, то суд официально имеет право их отмены.

Прежде всего надо определиться с названиями, Английского права. В документах говорится об имплементации британского права в национальное законодательство. Это не совсем точно, ибо британского права как понятия не существует.

В специальной литературе употребляется понятие «английское право», под которым понимают право Англии и Уэльса. Кроме того, в Великобритании существуют отличные от английского права право Шотландии (с элементами римского права) и Северной Ирландии. Иногда говорят о праве Великобритании (Объединенного Королевства) в целом, но в сравнительном правоведении анализируется в первую очередь английское право как право Англии и Уэльса[1].

Как пишет классик сравнительного правоведения Рене Давид, «сфера применения английского права ограничивается Англией и Уэльсом. Оно не является ни правом Соединенного Королевства, ни правом Великобритании, так как Северная Ирландия, Шотландия, острова Ла-Манша и остров Мэн не подчиняются английскому праву. Поэтому от термина «британское право» следует отказаться»[2].

Как известно, основными типами правовых систем в мире являются две: система общего права (англо-саксонская) и система континентального права (романо-германская). Между ними существуют настолько серьезные различия, что часто говорят, что это практически два разных права.

Английское право относится к системе общего права (common law), казахстанское право - к континентальному праву, так как в основе его лежит германское право.

Английское право часто называют прецедентным правом (case law). Это не совсем точно. Конечно, прецедентное право составляет подавляющую часть английского права. Создавалось поначалу английское право судами, которые при рассмотрении дел руководствовались местными обычаями. Со временем решения судов (прецеденты) становились обязательными при рассмотрении всех аналогичных дел нижестоящими судами. Однако наряду с **общим прецедентным правом (common law)** в Англии сложилось и действует прецедентное **право справедливости (law of equity)**, формируемое судами лорда-канцлера, в которые обращались с прошением о восстановлении справедливости. Суд лорд-канцлера не был связан с прецедентами общего права. В 1873 г. был принят Закон о судеустройстве, который закреплял приоритет права справедливости по сравнению с общим правом.

Кроме того, в праве Англии существует т.н. **статутное право**. Формально законы (акты парламента) имеют приоритет перед судебными прецедентами. Однако фактически прецедентное право сохраняет свое доминирующее значение (к примеру, в сфере действия норм о договоре и обязательствах из причинения вреда)[3].

Наряду с законами, важным источником является **делегированное законодательство**, подзаконные нормативные акты, принимаемые правительственными организациями. В то же время суд имеет право отменить норму делегированного права, если установит, что она была принята с превышением полномочий или же были допущены процедурные нарушения[4].

В Англии нет разделения на гражданское и торговое право, как нет и разделения на частное и публичное право. Это чуждое нам право.

Как пишет Рене Давид, «Различие в структуре права, как мы это увидим, действительно полное. С точки зрения известных делений права мы не найдем в английском праве ни деления на право публичное и право частное, ни деления, столь естественного на наш взгляд, на право гражданское, право торговое, право административное, право социального обеспечения. Вместо этого мы находим в английском праве деление в первую очередь на общее право и право справедливости.

На уровне понятий мы также будем частично дезориентированы, не найдя в английском праве таких понятий, как родительская власть, узуфрукт, юридическое лицо, подлог, непреодолимая сила и т.п. Зато нам встретятся такие незнакомые понятия, как доверительная собственность, встречное удовлетворение, эстоппель, треспасс и др., которые нам ни о чем не говорят. Не соответствуя ни одному из знакомых нам понятий, термины английского права непереводимы на другие языки, как термины фауны и флоры разных климатов. Когда любой ценой хотят перевести эти термины, их смысл, как правило, теряется. Трудность не уменьшается даже при кажущейся адекватности: «договор» английского права не более адекватен «договору» французского права, чем английское equity, право справедливости, французскому понятию «справедливость»; administrative law вовсе не означает административное право, а civil law - гражданское право»[5].

Принципиальная несовместимость английского и континентального права вытекает еще из того, что континентальное право выросло из римского права, а английское право не могло воспринять римское право в ряде причин.

Во-первых, римское право имело преимущественно частный характер, которое не могло быть использовано королевскими (вестминстерскими) судами, решавшими в рамках своей юрисдикции не частные, а публично-правовые споры. Во-вторых, на пути рецепции римского права в Англии существовали препятствия в виде не совместимых с римским правом местных традиций и обычаев. В-третьих, это вытекало из особенностей эволюционного развития Англии и ее правовой системы, не вызывавших необходимости выхода за рамки общего права[6].

Весьма своеобразный, даже уникальный характер английского права выражается в высоком уровне независимости судебной власти. Это вытекает из того, что общее право - это в первую очередь судебное право.

Суды формируют право, и это действительно настоящая власть[7].

Механический перенос принципов английского права на почву РК, где суды не обладают, мягко говоря, настоящей независимостью, не дает надлежащего эффекта.

Уже сейчас можно с уверенностью сказать, что с открытием МФЦА для инвесторов открываются привлекательные перспективы, ведь на территории финансового центра используется британское право, по которому финансисты всего мира работают уже не первое столетие и хорошо его понимают. Правосудие будет осуществлять обособленный от судебной системы Казахстана независимый Суд МФЦА с привлечением судей международного уровня. Возглавил независимый суд МФЦА бывший главный судья Англии и Уэльса лорд Гарри Кеннет Вульф. В декабре 2017 года он и еще 8 британских судей приняли присягу, в церемонии участвовал президент Казахстана Нурсултан Назарбаев.

Регистратор суда МФЦА и международного арбитражного центра МФЦА Кристофер Кэмпбелл-Холт считает, что применение британского права, создание независимого суда и арбитража в международном финансовом центре «Астана» поможет инвесторам по-новому взглянуть на Казахстан:

В настоящий момент особый интерес к Международному финансовому центру проявляет Китай. Во-первых, Шанхайская фондовая биржа является стратегическим партнером и акционером биржи МФЦА. Во-вторых, ведутся переговоры с крупнейшими инвестиционными банками Поднебесной.

Таким образом, свое будущее МФЦА связывает не только с Китаем и азиатскими рынками в целом. Российских инвесторов здесь тоже ждут. Между российской и казахской экономиками есть много связей. А если учесть тот факт, что российские инвесторы очень активны и тщательно следят за новыми тенденциями, можно с уверенностью говорить о том, что они придут в Казахстан.

В ближайшие годы в планах МФЦА расширить свою географию. Интерес представляют страны Ближнего Востока, Евразийского экономического союза и постсоветского пространства.

Список литературы:

1 Томсинов А.В. Понятие договорных убытков в праве Англии, США и России. М.:Зерцало- М., 2010. С. 1; Зенин И.А. Гражданское и торговое право зарубежных стран: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. 14-е изд. М.: Изд-во Юрайт, 2015. С. 41.

---

2 Рене Давид, Камилла Жоффре -Спинози. Основные правовые системы современности. М.: Международные отношения. 1996. С. 208.

3 Пятин С.Ю. Гражданское и торговое право зарубежных стран: Учебное пособие. 2-е изд. М.: Издательско-торговая корпорация Дашков И К °, 2011. С. 24-27.

4 Гражданское и торговое право зарубежных стран: учеб. пособие / Под ред. С.Н. Бабурина, Р.А. Курбанова. М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2013. С. 17-18.

5 Рене Давид, Камилла Жоффре - Спинози, С. 226-227.

6 Марченко М.Н. Сравнительное правоведение: Учебник. 2-е изд. М.: Проспект, 2016. С. 420-421.

7 Рене Давид. Основные правовые системы современности (сравнительное право). М., 1967. С. 311; Марченко М.Н. Указ. соч. С. 424-428.

Түйіндеме

Бұл мақалада «Астана» халықаралық қаржы орталығында британ құқығын қолдану, тәуелсіз сот пен арбитраж құру талап етіліп отырған Қазақстан Республикасының Ағылшын құқығы мен құқықтық жүйесі сипатталады. Әлемдік құқықтық жүйенің негізгі үлгілері: жалпы құқық (ағылшын-саксондық) және континенталды құқық жүйесі (роман-германдық) қарастырылады.

Summary

This article describes the English law and legal system of the Republic of Kazakhstan, which was claimed the application of British law, the creation of an independent court and arbitration in the international financial center "Astana". The main types of world legal systems are considered: common law (Anglo-Saxon) and the system of continental law (Roman-German).

УДК 336.7

**Есенгельды Е.
слушатель магистерской программы «Финансы»
Центрально-Азиатского университета, Алматы**

РИСК И НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬ КАК ЭКОНОМИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ

Данная статья посвящена теоретическим проблемам управления рисками в коммерческих банках. Целью статьи является исследование взаимосвязи между риском и неопределенностью в банковском секторе. В результате проведенного анализа автором сформулированы рекомендации по разработке научных подходов к управлению рисками.

Ключевые слова: банки, риск, вероятность потерь, неопределенность, упущенные возможности.

Общеизвестно, что банки являются важной макроэкономической переменной в любой экономике, и, будучи основным экономическим субъектом рынка, осуществляет свой бизнес в рамках присущих ему особенностей: изменение конъюнктуры, действия конкурентов, смена предпочтения потребителей и др. И как всякий бизнес он не может вестись в условиях полной определённости. Вследствие этого для обозначения отсутствия (или недостатка) определённости используют понятия «риск» и «неопределённость».

Как было отмечено выше, проведение операций с финансовыми активами на рынке капиталов влечет за собой возникновение различных видов риска. Поэтому проблема принятия эффективных управленческих решений в условиях риска занимает одно из центральных мест в современной теории и практике управления в любой сфере деятельности. В литературе существует множество интерпретаций понятия “риск” и «неопределённость» (рисунок 1). Наиболее распространенной трактовкой является риск как “опасность потерь” [1,2,3]. Однако эта интерпретация слишком очевидна — настолько, что авторы всех публикаций пользуются ею вне зависимости от того, как звучит дефиниция риска. Кроме того, эта интерпретация, во-первых, не снимает вопроса об измерении риска, во-вторых, не отражает упущенные возможности. В этой связи особый интерес, по нашему мнению, представляет определение риска, приведенное в банковской энциклопедии, в частности, риск определяется, как отношение инвестора к возможности заработать, или потерять деньги [2].

Отметим, что многие авторы, определяя риск как “вероятность потерь”, пытаются решить проблему измерения риска. Так, например, риск рассматривается как вероятности неблагоприятного исхода финансовой операции[4]. Отдельные авторы риск операции коммерческого банка определяют как вероятность потери его оборотных активов и образования убытков [5]. Аналогичным, на наш взгляд, является трактовка риска вероятности возникновения потерь, убытков, недопоступлений планируемых доходов, прибыли[6].

Таким образом,

ком обычно понимают

Рисунок 1 – Основные трактовки риска

Примечание: составлено автором по источникам [1-10]

возможность наступления некоторого неблагоприятного события, влекущего за собой возникновение различного рода материальных либо моральных потерь (получение материального ущерба, утрата имущества и т.д.).

Вместе с тем ретроспективный анализ показывают, что в настоящее время существует множество определений категории "риск", раскрывающих ее сущность с позиции разных наук. По-разному трактуется риск и в экономических науках. Например, в экономической теории риск принято рассматривать как своего рода "отрицательный" продукт, который может быть объектом свободной купли-продажи [7]. Как уже отмечалось, перераспределение рисков между участниками хозяйственной деятельности осуществляется с помощью различных финансовых инструментов. При этом одни участники страхуют себя от риска, диверсифицируя и хеджируя свои портфели, другие "покупают" риск, стремясь обеспечить себе более высокую доходность. Например, в страховании под риском обычно понимают "гипотетическую возможность наступления ущерба (страхового случая)" [7].

В финансовой теории риск чаще всего рассматривается как неопределенность в предсказании результата проведения операции, возможности его отклонения от ожидаемого или планируемого значения. Различные определения финансового риска можно найти в работах многих авторов [8, 9, 10], а также в трудах зарубежных ученых.

В целом общепризнано, что существование риска связано с наличием неопределенности, которая неоднородна как по форме, так и по содержанию. На бытовом уровне эти два понятия часто отождествляются. Подчеркнем, что неопределенность будущего означает, что мы не можем предсказать будущие результаты нашего выбора даже при помощи вероятностных распределений, поскольку у нас нет научной основы для вычисления соответствующих вероятностей. По этому поводу Дж. М. Кейнс отмечал: «...под «неопределенным» знанием я не имею в виду просто разграничение между тем, что известно наверняка, и тем, что лишь вероятно. В этом смысле игра в рулетку или выигрыш в лотерею не является примером неопределенности; ожидаемая продолжительность жизни также является лишь в незначительно степени неопределенной. ... Я употребляю этот термин в том смысле, в каком неопределенными являются перспектива войны в Европе, или цена на медь и ставка процента через двадцать лет, или устаревание нового изобретения, или положение владельцев частного богатства в социальной системе 1970 года. Не существует научной основы для вычисления какой-либо вероятности этих событий. Мы этого просто не знаем». Мы не знаем ни количества возможных исходов, ни вероятностей наступления каждого из них [11]. Из этих рассуждений можно прийти к выводу о невозможности оптимизации в условиях неопределенности.

Анализ показывает, что такое отождествление можно встретить и в финансовой литературе [6, 9]. Однако, несмотря на существование тесной взаимосвязи между этими категориями, их отождествление, на наш взгляд, совершенно недопустимо как с теоретической, так и с практической точек зрения, поскольку оно предполагает идентичность методов оценки и принятия решений.

Отметим, что впервые идея о разграничении между неопределенностью и риском была выдвинута Фрэнком Найтом еще в 1921 году в его знаменитой книге «Риск, неопределенность и прибыль» [12]. В этом плане неопределенность отличается от риска, при котором будущее можно описать при помощи вероятностных распределений, поскольку известны и количества исходов, и вероятности наступления каждого из них. Здесь сразу следует оговориться, что в неоклассической традиции различие между риском и неопределенностью игнорируется, и эти термины

обычно используются в качестве синонимов, как, например, в теории ожидаемой полезности.

По нашему мнению, для более детального исследования этого сложного вопроса целесообразно использовать системный подход. В кибернетике неопределенность интерпретируется как неудача (неуспех) в предсказании поведения некоторой системы на базе ее предполагаемых законов и доступной информации о ее начальном состоянии. Таким образом, неопределенность ситуации - это, прежде всего, информационная неопределенность, например отсутствие информации о возможных состояниях системы, о внешней среде и т.д.

Выделяют два класса источников информационной неопределенности: ее избыток и дефицит. Дефицит информации может порождаться ее недостоверностью, противоречивостью, искажением, невозможностью четкой интерпретации. Избыток информации порождается ее большими объемами и наличием "шума".

Считается, что частичное (либо полное) отсутствие или избыток информации в задачах принятия решений могут порождать несколько типов неопределенности (рисунок 2).

На наш взгляд, при проведении финансовых операций важнейшим следствием информационной неопределенности является также и временная неопределенность. При этом временная неопределенность это неопределенность, касающаяся продолжительности операции; времени поступления информационного сигнала - например, времени покупки/продажи актива; изменения характеристик потоков платежей и т.д.

В условиях неопределенности субъект может приступить к действию, отсрочить действие либо вообще отказаться от его реализации. В отличие от неопределенности риск возникает только в тех ситуациях, когда субъект принимает решение действовать.

Рисунок 2 – Типы неопределенности

Примечание: составлено автором по источникам [7,10,11,12,13]

Будучи неразрывно связан с действием, риск, по сути, является некоторой прогностической оценкой возможности или последствий его осуществления. Очевидно, что подобная оценка должна предварять действие.

Особо подчеркнем, что исследования взаимосвязи риска и неопределенности в экономике имеют давнюю историю и представляют немалый интерес. Значительный вклад в решение данной проблемы внесли А. Тюнен, Й. Шумпетер, Дж. Кейнс, Ф.

Найт, Дж. фон Нейман, К. Эрроу и др. К примеру, Й. Шумпетер связывал предпринимательскую деятельность с так называемой "динамической неопределенностью", порождаемой непрерывным развитием "хозяйственно-политической" среды и научно-технического прогресса. Нетрудно заметить, что Шумпетер фактически указал основные факторы, оказывающие непосредственное влияние на результаты предпринимательской деятельности, - время и риск.

Как отмечено выше, классическая концепция взаимосвязи риска и неопределенности была сформулирована Ф. Найтом, который развивая взгляды А. Тюнена, впервые сделал попытку провести различие между категориями "риск" и "неопределенность" с точки зрения возможности их количественной оценки. Так, согласно концепции Найта риск - это измеримая неопределенность: предприниматель может "предвидеть" или "угадать" некоторые основные параметры (результаты, условия) своего дела в будущем [12].

С точки зрения современного количественного анализа это означает, что распределение ассоциируемой с риском случайной величины известно или может быть каким-то образом определено (задано). Способ выявления вероятностей может быть относительно простым (например, по прецеденту, путем использования известного закона распределения и т.д.), или достаточно сложным, когда ситуацию приходится описывать в плохо определенных терминах, например с помощью лингвистических переменных. Соответственно, неопределенность связана с отсутствием какого-либо способа формирования соответствующего распределения вероятностей и не поддается объективному или субъективному измерению.

Несмотря на условность подобных формулировок, подход Ф. Найта определяет математическую базу для количественного измерения и моделирования рисков, которой является аппарат теории вероятностей. Интересно, что, согласно выводам Найта, "необходима специализация некоторых людей на принятии решений в условиях риска и неопределенности, а также создание крупных фирм, объединяющих индивидуальные капиталы, которые могут нанять способного к "предвидению" менеджера" [12]. Таким образом, Найт фактически выдвинул идею создания науки об управлении рисками, а также фондов коллективного инвестирования, современным воплощением которых являются взаимные (паевые) фонды.

Развитие подходов Ф. Найта в области численной оценки рисков нашло свое продолжение в теории рационального выбора (Дж. фон Нейман, О. Моргенстерн) и теории оценки предпочтения состояний (state-preference theory), предложенной К. Эрроу, которые играют важнейшую роль при моделировании финансовых рисков [7, 12, 13, 14, 15].

Неопределенность здесь описывается как конечное множество взаимоисключающих состояний $S = \{S_1, S_2, \dots, S_n\}$. При этом делаются следующие допущения:

- предполагается, что каждому из возможных состояний s_i , может быть приписана его вероятностная оценка $p(s_i)$;
- реализация конкретного состояния полностью определяет значения всех экзогенных переменных;
- субъект способен ранжировать свои предпочтения в зависимости от вероятностных оценок [13].

В простейшем случае исход любого состояния считается равновероятным. Таким образом, риск является оценкой конкретной реализации неопределенности (состояния). Из вышеизложенного следует:

- 1) риск - это конкретная реализация внешнего по отношению к субъекту (инвестору) состояния "реального мира";

---

2) неблагоприятный исход не достоверен, но и не невозможен:

$0 < p(s_i) < 1$ (так как при $p(s_i) = 0$ событие невозможно, при $p(s_i) = 1$ событие достоверно) [13, 14].

Проведенный анализ позволяет сформулировать основные направления исследования проблемы оценки риска в банковской сфере, которые в общем случае включают:

- определение источников (факторов) неопределенности;
- разработку механизмов выявления степени достоверности возможных (предполагаемых) результатов действия;
- построение оценочных критериев, на основании которых будут приниматься решения, и процедур контроля их уровня.

Многообразие и сложность экономических отношений между хозяйствующими субъектами в условиях рынка определяют возможность возникновения различных видов риска. Следует отметить, что в отечественной литературе окончательная классификация рисков еще не сложилась, несмотря на отдельные разработки. Так, более развернутое определение риска отдельными авторами дается следующим образом "Банковский риск есть ситуативная характеристика деятельности любого банка, отображающая неблагоприятные последствия в случае неудачи. Он выражается вероятностью, точнее угрозой получения отрицательных финансовых результатов" [16]. Здесь, как видим, автору показалось, что "угроза" лучше характеризует риск, чем "вероятность".

Еще Дж. М. Кейнс, известный экономист и математик по образованию, говорил, что вероятность для многих ученых (не математиков) "имеет привкус астрологии или алхимии" [17].

Приведенное выше высказывание Кейнса было сделано еще в 1920 г., однако до сих пор в подавляющем большинстве экономических публикаций наблюдается путаница понятий объективного и субъективного, большое количество несоответствий в различных интерпретациях риска и попытках его измерения на базе понятия вероятности.

Между тем теория вероятностей уже более столетия является математической дисциплиной, а вероятность - математическим понятием, объективной числовой безразмерной характеристикой случайного, принимающей значения на отрезке $[0,1]$.

Уже поэтому риск не может быть "вероятностью потерь", так как любой экономист знает: с ростом объема вложений растет и риск.

Наиболее удачным, на наш взгляд, определением риска в отношении банковской деятельности является "Банковский риск - это стоимостное выражение вероятностного события, ведущего к потерям" [2]. Данное определение является удачным потому, что позволяет переформулировать многие положения экономических публикаций, посвященных риску, таким образом, что они избавляются от противоречий и становятся понятнее. Особенно заметна необходимость таких переформулировок в тех публикациях, где пытаются применять математические методы оценки риска.

В заключении подчеркнем, что неопределенность будущего, в свою очередь, бывает двух типов:

первый тип – фундаментальная неопределенность (*fundamental uncertainty*),

второй тип – неясность (*ambiguity*) [17]. При неясности будущее неопределенно, но познаваемо. Иными словами, неясность представляет собой ту форму неопределенности, которую исследовали, например, представители австрийской школы. Каждый в отдельности хозяйствующий субъект, в том числе и государство, почти ничего не знает о знаниях, предпочтениях и ожиданиях прочих

хозяйствующих субъектов. Но рынок в целом собирает всю эту информацию воедино и генерирует верные решения. Поэтому государство никогда не сможет прийти к таким же «хорошим» результатам, к которым приходит рынок. Но, в принципе, информацию, которую собирает и обрабатывает рыночная система, заполучить можно, просто ценой экстремально высоких издержек. При этом фундаментальная неопределенность означает не только отсутствие знаний о будущем, но и его непознаваемость. Эта непознаваемость связана с тем, что значительная часть нужной информации еще не создана. Таким образом, между настоящим и будущим (а также прошлым) возникают фундаментальные онтологические различия, и в этом – одно из базовых отличий посткейнсианства от неоклассического подхода [18, 19].

Список литературы:

- 1 Банки и банковские операции / Под ред. проф. Е.Ф. Жукова. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2016.
- 2 Банковская энциклопедия/ Под ред. С.И. Лукаша – С-П: Баланс-Аудит, 2009 – с.376.
- 3 Толковый словарь рыночной экономики. - М.: Глория, 2009 - 677с.
- 4 Мелкумов Я.С. Экономическая оценка эффективности инвестиций. - М.: ИКЦ "ДИС", 2016.
- 5 Челноков В.А. Букварь кредитования. М., Антидор, 2006.
- 6 Финансовый менеджмент /Под ред. акад. Г.Б. Поляка. - М.: Финансы, ЮНИТИ, 2007.
- 7 Vaughan E.J. Risk management. - N.Y. etc.: Wiley, 1997 – 443p.
- 8 Альгин А.П. Грани экономического риска. - М.: Знание, 1991- 343с.
- 9 Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. - М.: Финансы и статистика, 2011- 460с.
- 10 Первозванский А.А., Первозванская Т.Н. Финансовый рынок: расчет и риск. - М.: Инфра-М, 1994 – 367с.
- 11 Кейнс Дж.М. Общая теория занятости // В кн. Истоки. Вып. 3. Изд-во ГУ – ВШЭ, 1998 – с.284
- 12 Knight F.H. Risk, uncertainty and profit. Chicago: Chicago University Press, 1985 – 417p.
- 13 Крамер Харальд. Полвека с теорией вероятностей: наброски воспоминаний. - М.: Знание, 1979 – 378с.
- 14 Ларичев О.И. Объективные модели и субъективные решения. - М.: Наука, 2007- 288с.
- 15 Норткотт Дерил. Принятие инвестиционных решений. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997- 397с.
- 16 Мой банк/Под общ. ред. С.И. Кумок. - М.: Московское финансовое объединение, 2006- с.96.
- 17 Carvalho F.J.C. Mr. Keynes and post keynesians. Principles of macroeconomics for a monetary production economy. Aldershot: Edward Elgar, 1992 – 507p.
- 18 Dequech D. Fundamental uncertainty and ambiguity // Eastern Economic Journal. 2006, Vol. 26, № 1- p 27

---

19 Rogers C. Money, interest and capital. A study in the foundations of monetary theory. Cambridge: Cambridge University Press, 2010 – 417p.

Түйіндеме

Бұл мақала коммерциялық банктердегі тәуекелдерді басқарудың теориялық мәселелеріне арналған. Мақаланың мақсаты банк секторындағы тәуекел мен белгісіздік арасындағы өзара байланысты зерттеу болып табылады. Жүргізілген талдау нәтижесінде автор тәуекелдерді басқарудың ғылыми тәсілдерін әзірлеу бойынша жеке ұсыныстар енгізеді.

Summary

The current paper is devoted to the theoretical problems of risk management in commercial banks. The goal of the paper is to investigate the relationship between risk and uncertainty in the banking sector. In the result of the performed analysis the author some recommendations for the development of the scientific approaches to risk management.

УДК 343.982.9

Ерболганов Ж.Т.
магистрант
Евразийской юридической академии
имени Д.А.Кунаева
Научный руководитель
к.ю.н., доцент Ахметова С.А

ИДЕНТИФИКАЦИОННЫЕ ПРИЗНАКИ ФОНОГРАММЫ РЕЧИ

Фоноскопическая экспертиза проводится в целях установления личности говорящего по признакам голоса и речи, записанной на фонограмме, выявления признаков монтажа, а также иных фактов по фонограммам, имеющих доказательственное значение при раскрытии и расследовании уголовных дел.

Ключевые слова: фоноскопическая экспертиза, фонограмма, идентификация, технические средства, звукозапись, речь, информация, доказательства, тембр

Термин «идентификация» происходит от латинского слова «identificare»- тождественный, тот же самый и означает установление тождества того или иного объекта (человек, вещи, явления и т.п.). Идентифицировать, отождествлять – это значит методом сравнительного исследования установить, не являются ли определенный объект искомым. Криминалистическая идентификация – это процесс установления единого конкретного объекта по различным его отображениям из множества других аналогичных ему объектов в целях расследования и предупреждения преступлений.

Криминалистическая фоноскопия является основой идентификации человека по голосу, в процессе которой изучается звуковая, особенно речевая информация, содержащаяся в основном в виде магнитных и видеоманитных записей, и воспроизводимая на звуко – и видеозаписывающей аппаратуре. Голос, в силу многих объективных причин, остается основным средством коммуникации на всех этапах

человеческой деятельности, а передаваемая с его помощью информация может иметь исключительную ценность для правоохранительных органов в деле раскрытия и предотвращения преступлений.

Поэтому вполне объяснимо увеличение как количества, так и областей применения различных технических средств (бытовых и специальных) регистрации и хранения речевой информации. Записанная с их помощью звуковая информация в ряде случаев «может служить средством к обнаружению преступлений, установлению фактических обстоятельств дела, выявлению виновных либо к опровержению обвинения или смягчению ответственности», т.е. может являться вещественным доказательством, а иногда даже единственным вещественным доказательством по делу. Особенно часто это происходит при расследовании уголовных дел, возбужденных по фактам вымогательства, приготовления к преступлению, взяточничества, захвата заложников, предупреждений о готовящихся террористических актах, мошенничества и т.п.

В последние годы получает все большее распространение цифровая звукозапись, потенциально обеспечивающая лучшее, по сравнению с аналоговой, качество фонограмм. Носителями такой записи чаще всего являются магнитные ленты в кассетах, оптические и магнитные диски, дискеты, различных стандартов (флэш-карты, мини-диски), а также жесткие диски персональных компьютеров и им подобных.

На практике фонограмма речи или звуковой сигнал, прослушиваемый с использованием технических средств съема, передачи и записи акустических сигналов отличается, а в ряде случаев значительно, от исходного (в момент произнесения речи). Это связано с тем, что обычно в прослушиваемом речевом сигнале в той или иной степени присутствуют шумы и искажения, оказывающие негативное влияние на качество и разборчивость записанной речи.

Можно сформулировать следующие теоретические предпосылки методики идентификации личности по фонограммам устной речи:

4. Голос человека индивидуален. Это обусловлено специфической формой и размерами ротовой и носовой полости, горла, органов дыхания. Поэтому физические характеристики звуков – частота, длительность, интенсивность – у каждого человека строго индивидуальны.

Пол, возраст, профессия и физическое состояние человека характеризуются различными типами дыхания: ключичным, грудным (реберным), брюшным (диафрагменным). Одновременно это связано с объемом легких (примерно от 1000 см кв, у маленьких детей – до 6000 см кв при хорошей натренированности дыхания). Голос уже на этапе выхода из гортани характеризуется определенной высотой, силой и тембром. Высота, сила и тембр видоизменяются в зависимости от параметров речеобразующего тракта. Высота голоса сохраняется до конца формирования звука и его излучения в окружающую среду. Она проявляется в параметре частоты основного тона речевого сигнала и является одной из наиболее ярких характеристик голоса говорящего. Высота голоса меняется в довольно широких пределах в зависимости от длины, толщины и натянутости голосовых связок. Длинные, толстые и слабо натянутые связки характеризуют низкий голос.

2. Акустическая характеристика голоса относительно устойчива во времени и остается индивидуальной даже при морфологических и патологических изменениях органов речи. Основные факторы в математическом анализе звука как акустической единицы заключаются в следующих признаках: высота, сила, тембр и длительность.

Высота звука – количество колебаний голосовых связок в единицу времени или частота. Измеряется в герцах в секунду – чем больше герц в секунду, тем выше звук.

Сила звука, его интенсивность зависят от амплитуды колебаний голосовых связок и измеряются в децибелах.

Тембр – совокупность основного тона и обертонов. Обертоны (разночастотные колебания частиц воздуха) образуются в ротовой полости. Их различие зависит от формы и объема рта, меняющихся во время артикуляции звуков.

Длительность звука определяется количеством времени, необходимого для произнесения звука.

Сформировавшиеся в юности особенности речи, интонации и вообще манера говорить становятся привычными и почти не меняются в течение всей жизни.

Большое влияние оказывают и пути формирования навыков устной речи, которые складываются как из внутренних биологических факторов, заложенных в человеке с момента его рождения, так и из внешних. Овладевая речью, человек учится управлять своим речевым аппаратом под воздействием законов и правил той языковой среды, в которой он живет. По мере формирования механизмов устной речи человек для изложения своих мыслей пользуется той или иной системой речевых правил все более автоматически. Постепенно у него вырабатывается определенный динамический стереотип, слагающийся из множества повторений одних и тех же слов, словосочетаний, интонаций, фраз определенной конструкции в однотипных ситуациях.

В теории криминалистической экспертизы предложены и другие классификации признаков устной речи. Так, идентификационные признаки можно подразделить на общие и частные. Общие признаки отражают свойства, присущие речи человека в целом, частные – отдельные стороны ее элементов, речевых навыков.

Общие признаки включают в себя: уровень владения устной речью, соответствие ее определенным нормативным требованиям грамматики (раздела языкознания, изучающего строй языка, его законы) и орфоэпии, изучающей нормативное литературное произношение.

Частные признаки звучащей речи (темп, ритм, плавность и др.) подразделяются на три группы: ординарные, патологические, спорадические. Ординарные – это признаки, возникающие в процессе нормального функционирования речеобразующего тракта и обусловленные артикуляционно-голосовыми навыками.

Патологические (признаки речевых расстройств) – признаки, которые появляются вследствие врожденных и приобретенных аномалий речи, голоса и слуха.

Спорадические – единичные, непостоянные признаки голоса или речи, возникающие под воздействием случайных факторов (болевого, алкогольного или наркотического опьянения, простуды и т.п.).

По способу выделения, идентификационные признаки голоса и речи можно подразделить на две основные группы: перцепционные (перцептивные) и инструментальные.

Перцептивные – это признаки, выделяемые на основе человеческого восприятия. Среди них – аудитивные признаки, которые предполагают слуховую оценку качества голоса, и лингвистические, выделяемые на основе слухового восприятия и путем лингвистического анализа звучащего текста.

Инструментальные – это признаки, воспринимаемые с помощью технических средств. Среди них можно выделить: акустические признаки – любому параметру звуковой волны голоса может соответствовать электрический аналог в виде цифровой или графической модели, и математические – полученные с помощью специальных математических моделей речеобразования.

Наиболее известны работы по идентификации голосов американского специалиста-акустика доктора Лоуренса Дж. Керста в 50 – 60-х гг. XX века [1]. Этот ученый в период Второй мировой войны возглавлял одну из групп радиоперехвата союзных войск, осуществлявшую непрерывное наблюдение в эфире за радиообменом немецких воинских частей. При этом одновременно велась пеленгация этих радиостанций. Сравнивая особенности голосов радистов новых воинских частей с прежними записями, специалисты группы Керста пришли к выводу, что «неприступный атлантический вал», пропагандируемый немцами – миф, ибо немцы с целью дезинформации союзников имитировали появление на данном участке фронта новых армейских контингентов, у которых были голоса прежних воинских частей.

Исследования идентификационной значимости голоса доктор Л. Дж. Керст активно продолжал в послевоенный период, что принесло успех его методике в следственной и судебной практике США [3].

Методика Л. Дж. Керста основывалась на инструментальном исследовании устной речи с помощью спектрографической аппаратуры, позволявшей получать визуальные модели речи и фиксировать их на бумажную ленту или киноленту. С этих отпечатков голоса или, как их называли, спектрограмм (волограмм) в целях удобства последующего анализа изготавливали увеличенные фотографии.

Внешне это напоминало контурную карту, обусловленную различной степенью концентрации энергии голоса с разными уровнями высоты тона и интенсивности звуков.

Таким образом, совокупность свойств, определяющих индивидуальность речи и голоса, проявляется в том, что их общие признаки имеют достаточно длительный идентификационный период, который может исчисляться годами. К особенностям идентификации человека по записи его речи относится то обстоятельство, что информация об искомом объекте, воспринимаемая субъектом или техническим средством, может быть удалена от ее источника отображения, перенесена в пространство, сохранена во времени либо передана другому познающему субъекту или техническому устройству.

В итоге, суть криминалистической идентификации человека по голосу и звучащей речи состоит в выделении в процессе решения этой задачи такого устойчивого комплекса признаков, который будет достаточен для установления индивидуально-конкретного тождества между голосом и речью, зафиксированными на исходной фонограмме, и голосом и речью, представленными на фонограмме – образце.

Список литературы:

- 1 Dibner A. S. Cue-Counting: a measure of anxiety in interviews. // J. Consult. Psychol. 1956. V.20. – P. 475- 478 .
- 2 Морозов В.П. Невербальная коммуникация в системе речевого общения. Психологические и психоакустические основы. М: Институт психологии РАН, 2011г
- 3 Криминалистика. Ч. I: Общая теория криминалистики и криминалистическая техника: учебное пособие / Бурцева Е. В., Рак И. П. – Тамбов: Изд-во Тамб. Гос. Техн. Ун-та, 2016. – С. 96

Түйіндеме

Фоноскопиялық сараптама қылмыстық істерді тергеу мен ашуда маңызды дәлелдеме ретінде фонограммада жазылған дауыс белгілері мен сөздер арқылы, монтаж белгілерін саралау үшін тұлғаны анықтау мақсатында жүргізіледі.

Summary

Phonoscopic examination is carried out in order to establish the identity of the speaker on the grounds of voice and speech, recorded on a phonogram, signs of installation, as well as other facts Phonograms having probative value in the detection and investigation of criminal cases.

УДК 343.13

Ерденбекова А.Д.
Магистрант Академии «Кайнар»

К ВОПРОСУ ОБ ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ЗАКОННОСТИ ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРЫ

В данной статье раскрывается роль прокуратуры как института обеспечения законности. Сделан вывод о том, что сегодня кардинально изменилась концепция отношений между прокуратурой, государством и гражданами. Автор полагает, что механизм государственной регистрации является своеобразным «фильтром» не позволяющим принимать неправомерные акты государственными органами».

Ключевые слова: прокуратура, законность, нормативный правовой акт, следствие, процедура

В настоящее время особо актуальными являются вопросы обеспечения безопасности индивида, общества и государства. В ст. 1 Конституции РК закреплено стремление Казахстана утверждать себя в качестве правового государства. Соответственно, высшей ценностью является человек, его жизнь, его права и свободы. Государство и его органы обеспечивают защиту и охрану прав человека. В системе правоохранительных органов, обеспечивающих безопасность особое место занимает прокуратура.

В ст. 83 Конституции РК определено место и полномочия органов прокуратуры. « Прокуратура от имени государства осуществляет высший надзор за точным и единообразным применением законов, указов Президента Республики Казахстан и иных нормативных правовых актов на территории Республики, за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания и следствия, административного и исполнительного производства, принимает меры по выявлению и устранению любых нарушений законности, а также опротестовывает законы и другие правовые акты, противоречащие Конституции и законам Республики. Прокуратура представляет интересы государства в суде, а также в случаях, порядке и в пределах, установленных законом, осуществляет уголовное преследование.

Прокуратура Республики составляет единую централизованную систему с подчинением нижестоящих прокуроров вышестоящим и Генеральному Прокурору Республики. Она осуществляет свои полномочия независимо от других

государственных органов, должностных лиц и подотчетна лишь Президенту Республики.

Генеральный Прокурор Республики в течение срока своих полномочий не может быть арестован, подвергнут приводу, мерам административного взыскания, налагаемым в судебном порядке, привлечен к уголовной ответственности без согласия Сената, кроме случаев задержания на месте преступления или совершения тяжких преступлений. Срок полномочий Генерального Прокурора пять лет.

Компетенция, организация и порядок деятельности прокуратуры Республики определяются законом»[1].

В 2017 гл. был принят новый закон о прокуратуре. В соответствии с полномочия прокуратуры были резко сокращены. Особенно это касается количество проверок со стороны органов прокуратуры. Теперь их в государственных органах прокуроры могут проводить только по поручению Главы Государства и Генерального Прокурора РК. Прокуроры имеют право инициировать проверки в деятельности госорганов только в трех случаях: Первый – если человек не может защитить себя сам, к таким относятся дети-сироты, дети-инвалиды, инвалиды 1-й и 2-й групп, недееспособные граждане. Второй случай — когда нарушены права неограниченного круга лиц, то есть невозможно заранее посчитать и персонально определить, чьи именно права нарушены. И третий — если возникает угроза необратимых последствий для жизни и здоровья человека.

Меняется и принцип рассмотрения обращений. Прежде в прокуратуре принимали и регистрировали все их без исключения. Теперь граждане должны обращаться в государственные органы, при необходимости доходить в них до высших инстанций, если работа госоргана с жалобой не устраивает — обращаться в суд. Исключением стали обращения тех, кто не может защитить себя сам, обращения в интересах неограниченного круга лиц и при наличии угрозы необратимых последствий для жизни и здоровья граждан, а также угрозы безопасности страны. В свою очередь, госорганы должны обеспечить качество рассмотрения обращений граждан (ст. 6 Закона о прокуратуре «**Предмет, формы и пределы надзора**») [2].

Прокуроры играют важную роль в обеспечении верховенства конституции и законов, защиты прав человека и гражданина, осуществляя высший надзор за точным и единообразным применением конституции, законов и иных нормативных актов. Кроме того, прокуратура в большинстве случаев продолжает осуществлять надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания и следствия, представляет интересы государства в суде, в порядке и в пределах, установленных законом, осуществляет уголовное преследование.

Несмотря на традиционную роль прокуратуры в обществе, происходят кардинальные изменения в работе прокуратуры. В теоретическом плане эти изменения можно охарактеризовать следующим образом. Отметим самое главное. Сегодня кардинально изменилась концепция отношений между прокуратурой, государством и гражданами.

Прокуратура больше не является проводником государственной воли в правоохранительной сфере, когда право подменяется государственным предписанием или приказом, а является государственным институтом, который стоит на страже прав и свобод граждан и принципов правового государства.

Сегодня органы прокуратуры призваны защищать человека, его жизнь, права и свободы.

Полагаем справедливым мнение казахстанского исследователя Тогисбаева Г. О том, что выступая в суде при поддержании обвинения, прокуроры должны обладать тем же объемом процессуальных прав, как и сторона защиты. Такой подход

обеспечивает равенство сторон в процессе и его состязательность. Причем равенство сторон должно быть обеспечено как в судах первой инстанции, так и в судах апелляционной инстанции[3].

Работа прокуроров по защите государственных интересов должна исходить из принципов обеспечения процессуальных прав всех участников процесса. К примеру, когда в распоряжение лиц, осуществляющих судебное преследование, поступают улики против подозреваемых, и им известно (или они имеют разумные основания считать), что эти улики получены с помощью незаконных методов, являющихся нарушением прав подозреваемого, особенно связанных с применением пыток или жестокого, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения, они должны отказаться от использования таких улик и принять все необходимые меры для обеспечения того, чтобы лица, ответственные за применение таких методов, привлекались к суду.

Также укажем положение о том, что прокуроры не возбуждают или не продолжают судебное преследование или делают все возможное для приостановления судебного разбирательства в тех случаях, когда беспристрастное расследование указывает на необоснованность обвинения. В более широком практическом плане конечной целью прокуратуры является не обеспечение наказания предполагаемого преступника любой ценой, а достижение процессуальной законности (например, проверка законности материалов дела, право требовать изменения квалификации, проведение экспертизы и т.д.).

Одним из обсуждаемых сегодня проблем является вопрос о возможности возвращения прокуратуре функции следствия. На этот счет имеются разные мнения. Они диаметрально противоположные. Укажем эти точки зрения. Первая точка зрения. Так, по мнению многих ученых, наделение прокуратуры следственной функцией означало бы возвращение к тоталитарному прошлому, когда прокуратура была главным карательным органом.

Вторая точка зрения. Прокуратуре необходимо вернуть функции следствия, но не в той мере, в которой она их раньше осуществляла, а лишь применительно к каким-либо специальным расследованиям, например по делам сотрудников полиции и других правоохранительных органов. Этой точки зрения придерживаются не только практики, но и научные работники. К примеру, такую точку зрения поддерживает С. Злотников – президент Общественного фонда политико-правовых исследований «Интерлигал» в Казахстане[4].

Выскажем собственное мнение. Мы присоединяемся к точке зрения Тогисбаева Г. О том, что прокуратура должна осуществлять функции следствия применительно к делам сотрудников полиции и других правоохранительных органов[5].

Законодатель, реально оценивая место прокуратуры в системе правоохранительных органов, высокую оценку его деятельности в общественном мнении, квалификацию его работников, обоснованно исключил из Конституции эту статью. Тем самым в будущем предусмотрел такую возможность.

Отметим, что прокуратура не должна быть внесудебным органом. Практически все конфликты с законодательством должны решаться только через суд. Тем самым у граждан будет воспитываться уважение к закону.

В деятельности прокуратуры есть и уязвимые места. Так, очень редко прокуроры реализуют свое право опротестовывать законы и другие правовые акты, противоречащие Конституции и законам Республики, а также приостановить действие законов (указов). Если же такое и случается, то только на уровне местной, региональной власти.

В теоретическом плане интересен вопрос о месте органов прокуратуры в системе

разделения власти. На наш взгляд, прокуратура не относится ни к одной из ветвей власти. Будучи подотчетной лишь Президенту и осуществляя высший надзор за точным и единообразным применением законов, указов Президента и иных нормативных актов, прокуратура является одним из элементов механизма «сдержек и противовесов», обеспечивающего разделение властей и баланс между ними. И мы разделяем точку зрения, что прокуратура является правовым инструментом главы государства, гарантирующим неизблемость конституции, соблюдение прав и свобод человека и гражданина. Реализуя свои полномочия в строгом соответствии с конституцией и законами республики, прокуратура правовыми методами обеспечивает контроль главы государства за деятельностью всех ветвей власти.

В ее функции, помимо уже упомянутых, входят высший надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания, следствия, административного и исполнительного производства, принятие мер по выявлению и устранению любых нарушений законности, представление интересов государства в суде, а также осуществление уголовного преследования в порядке и пределах, установленных законом.

Рассмотрим некоторые направления деятельности прокуратуры.

Приоритетным направлением здесь является надзор за законностью актов правительства, министерств, ведомств, местных исполнительных и представительных органов. И здесь отметим деятельность прокуратуры по проверке законности регистрации нормативных правовых актов, принимаемых местными исполнительными органами. Как известно, нормативные правовые акты, издаваемые местными исполнительными государственными органами, имеющие межведомственное общеобязательное значение, касающиеся прав и свобод человека и гражданина подлежат обязательной регистрации в органах юстиции.

Нормативный правовой акт должен быть завизирован первым руководителем, а прилагаемая справка-обоснование подписана начальником юридической службы (юристоконсульт) органа, издавшего данный акт. Ответственность за издание незаконных нормативных правовых актов, а также нарушения порядка их представления на регистрацию возлагается на первых руководителей государственных органов.

На наш взгляд, механизм государственной регистрации является своеобразным «фильтром» не позволяющим принимать неправомерные акты государственными органами». При осуществлении регистрации актов реализуется один из главных принципов права – законность.

Зарегистрированные нормативные правовые акты представительных и исполнительных органов областей и городов республиканского значения вносятся в реестр нормативных правовых актов областных (городских) органов юстиции, затем в государственный реестр нормативных правовых актов, которые ведется Министерством Юстиции Республики Казахстан.

Нормативные правовые акты сельского уровня также подлежат государственной регистрации в органах юстиции. К сожалению процедура их регистрации еще должным образом не налажена.

Эффективная реализация функций прокурора в этом направлении требует законодательных изменений в полномочиях прокуратуры, предусматривающих механизмы принудительного исполнения требований прокурора посредством отнесения его постановлений к разряду исполнительных документов. Лишь тогда принимаемые прокурором меры против нередкого и очевидного чиновничьего произвола станут действенными и оперативными. А в случае несогласия заинтересованные лица вправе обжаловать действия или акты прокурора в суд.

Список литературы:

- 1 Конституция Республики Казахстан. Принята референдумом 30 августа 1995 г.
- 2 О прокуратуре. Закон Республики Казахстан. Принят 20 июня 2017 г.
- 3 Тогисбаев Г. Роль прокуратуры в обеспечении законности нормативных правовых актов // Парламентаризм в Казахстане: история, современность, перспективы развития: Материалы международной научно-теоретической конференции, посвященной 80-летию заслуженного деятеля науки РК, академика НАН РК, доктора юридических наук, профессора Сартаева С.С. – Алматы, 2007. – С. 163-168.
- 4 Выступление Злотникова С. Место и роль прокуратуры в системе государственных органов Республики Казахстан и ее роль в защите прав человека и гражданина: Сборник материалов международной научно-практической конференции – Алматы, 2002. – С. 7.
- 5 Тогисбаев Г. К вопросу о месте прокуратуры в системе органов власти // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2008. - №1. – С. 201-204.
- 6

Түйіндеме

Аталған мақалада прокуратура органдарының маңызы мен мәні қарастырылған. Бүгінгі таңда прокуратура мен қоғамның, жеке тұлғаның қарым қатынастыры өзгеруде. Прокуратура органдары құқыққа қарсы әрекеттерді және құқыққа қарсы актілерді болдырмауғы жол бердейді деп санауға болады. Автордың ойы бойынша прокуратура органдары мемлекеттік органдардың заңсыз әрекеттерді қабылдауға мүмкіндік бермейтін «фильтр» деп есептейді.

Summary

This article reveals the role of the prosecutor's office as an institution of law enforcement. It was concluded that today the concept of relations between the prosecutor's office, the state and citizens has changed dramatically. The author believes that the state registration mechanism is a kind of "filter" that does not allow state bodies to accept unlawful acts. "

Жумабаева А.
Д.А. Қонаев атындағы
Еуразиялық заң академиясының
магистранты
ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., доцент Ильясова Б. К.

ӘЛЕМДЕГІ ДЕМОГРАФИЯНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Автор мақалада жаһандану кезеңінде демографиялық үрдістерді реттеу үшін мемлекет әлемдік қауымдастықпен ынтымақтасуы қажет екендігін айта отырып, ғаламдық сипатқа ие болған демографиялық мәселелер дүниежүзілік проблемаға айналып отырғандығын көрсетіп кеткен. Мемлекеттің ішкі және сыртқы функцияларының мазмұнын құрайтын демографиялық мәселелерді реттеуде халықаралық ұйымдар ерекше орын алатынын кеңінен тарқатып көрсеткен.

Кілт сөздер: Демография, халық, мемлекет, жаһандану, халықаралық ұйымдар.

Демографиялық саясат XX ғасырдың екінші жартысында дами бастады. Осы кезде бірқатар аймақтарда әлеуметтік-экономикалық, экологиялық проблемалардың пайда болуына байланысты демографиялық жарылыстар байқалды, бірқатар дамыған елдерде депопуляция мен халықтың кәріленуі мен негізделген демографиялық дағдарыс байқалды.

Демографиялық жарылыс кезеңінде жүрген дамушы елдердің демографиялық саясатының басты мақсаты туылым көрсеткішінің төмендеуіне негізделеді. Туылым көрсеткіші контрацептивтің таралуы нәтижесінде, санитарлық білім алу, отбасын жоспарлау мәселелері бойынша кеңес алу, шағын отбасылыққа үгіттеу, сонымен қатар отбасыда баланың аз болуына ықпал ететін әр түрлі экономикалық және әкімшілік шаралар жүргізу арқылы төмендейді. Кейбір мемлекеттерде осындай шаралардың бірі болып ерікті түрде еркектер мен әйелдерді стерилизациялауға шақырады [1].

Халық санының өсуі жағынан алып мемлекеттерді қарастырайық. Оның бірі Қытай мемлекеті болып табылады. Қытай мемлекетінің демографиялық саясаты туылымның жоғары деңгейін өшіруге бағытталған.

Қытайда ең алғашқы санақ Чжоу империясы б.э.д. 788 жылы өткізілген. Сол кездің өзінде халықтың саны 40 миллионнан 60 миллионға дейін жеткен. XI ғасырдың аяғында Қытайда 100 миллион адам болды. XIX ғасырдың ортасында 400 миллионға жетті, қазіргі кезде Қытайда 1,4 миллиард адам өмір сүреді. Оның 717 млн. еркек, 683 млн. әйел.

Мысалы, Қытай мемлекеті туылымды шектеуге арналған бағдарламасын жүзеге асыруды 1970 жылдан бастады. 1981 жылы “бір отбасыда - бір бала” деген тұжырымдама енгізді. Бір жылдан кейін бұл қағида Қытай Халық Республикасының Конституциясына енгізілді. Қытайда бір баласы бар отбасыға мынандай жеңілдіктер көрсетіледі: жалақыға қосымша сыйақы беріледі, ай сайын жәрдемақы беріледі, тегін медициналық қызмет көрсетіледі, баланы бала-бақшаға, мектепке, жоғарғы оқу орнына орналастыруға көмек көрсетеді. Қытай мемлекетінде отбасыда бір баладан артық бала болмауына тыйм салатын, халықтың санын шектейтін қатаң бағдарламалар бар. Қыз бала туылған отбасыға екінші бала тууға рұқсат беріледі. XX ғасырдың аяғындағы демографиялық саясаттың ұраны: “Бір ерлі-зайыптыларға бір бала”, “Ағасыз және әпкесіз халық ” және т.б. Қытайда бір баласы бар отбасыға

мынандай жеңілдіктер көрсетіледі: жалақыға қосымша сыйақы беріледі, ай сайын жәрдемақы беріледі, тегін медициналық қызмет көрсетіледі, баланы бала-бақшаға, мектепке, жоғарғы оқу орнына орналастыруға көмек көрсетеді.

Қазіргі кездегі Қытайдағы демографиялық реформаның маңызы тіршілік етудің сапасын жоғарлату және әйелдердің, қарт адамдарының мәртебесін көтеруге бағытталады. Қытайда отбасыда бір баладан артық бала болмауына тыйым салатын, халықтың санын шектейтін қатаң бағдарлама бар. Қыз бала туылған отбасыға екінші бала тууға рұқсат беріледі [2].

Халық санының өсуі жағынан тағы бір лидер мемлекет Үндістан болып табылады. Үнді мемлекетінде туылымның төмендеуіне бағытталған демографиялық саясатқа ерекше көңіл бөлінеді. Үнді мемлекеті ресми мемлекеттік саясат ретінде отбасын жоспарлаудың ұлттық бағдарламасын жүзеге асыруға кіріскен, дамушы елдердің арасында ең алғашқысы болып келеді. Оның басы 1951 жылдан елде халық шаруашылығы дамуының бірінші бесжылдық жоспарын орындаудан бастау алады. Айта кететін жәйт, сол уақытта отбасын жоспарлау бағдарламасы туылымның шектелуі үшін қабылданған жоқ болатын, керісінше оның басты мақсаты отбасының қоғамның негізгі тірегі ретінде әл-ауқатын әр түрлі шаралар арқылы нығайту үшін қабылданды. Уақыт өте келе ол да өзгерді. Мысалы, 1977 жылы елдің демографиялық саясатынан мәжбүрлеудің әр түрлі нысандары алынып тасталып, ана мен баланың денсаулығын қорғауға, азық-түлік мәселесіне, әйелдердің білім алуы мен құқықтарына көп көңіл бөліне бастады.

Бастапқыда демографиялық саясаттың басты мақсаты дәстүрлі көп балалы отбасыдан екі-үш балалы отбасыға өту болған. Ол мынандай ұрандармен жүргізілді: «екі немесе үш бала жетеді!», «екінші балалы болуды соза тұр, ал үшіншіден кейін тоқта!», «шағын отбасы-бақытты отбасы!» және т.б. 1981 жылғы халықтың санағы нәтижесінде тек екі балалы отбасыға көшу жөнінде отбасын жоспарлау бағдарламасы белсендетіле бастады. Ендігі ұран «тек екі балалы болыңдар - бірінші және соңғы бала болсын!», «екі бала жеткілікті!» және т.б. Осындай бағдарламалар арқылы елдің үкіметі ХХ ғасырдың аяғында халықтың саны біркелкі, тұрақтанады деп үміттенді, ал ХХІ ғасырдың алдыңғы онжылдығында халық саны тұрақтанып, оның мүлдем өспеуі туралы болжам жасады.

Үнді мемлекетінің отбасын жоспарлау саясаты әр түрлі үгіттеу, медициналық, әкімшілік-құқықтық және басқа да шараларды қарастырады. Бүкіл ел бойынша үйлестіруші-әкімшілік және биомедициналық аспектілерді қамтитын мыңдаған отбасын жоспарлау орталықтары ашылды. Олар қазіргі кезде контрацепцияның жаңа әдістерінің таралуын, әйелдің құрсағына бала біткізбейтін әдістерді қолдануын қамтамасыз етеді, сонымен қатар, стерилизация бойынша күрделі емес операцияларды жасауды және оған сәйкес ақшалай сыйақы да беруді қамтамасыз етеді. 1976 жылдан бастап елдің үкіметі еркектерді мәжбүрлі стерилизацияға жасауға көшірді. Жыл сайын Үндістанда 5 миллионға жуық еркектер мен әйелдер стерилизация жасайды, ал контрацепция әдістерін 60- 70 миллион әйелдер пайдаланады.

Үндістанның демографиялық саясатында маңызды шаралардың бірі болып-некеге тұру жасын көбейту болып табылады. Егер де ХХ ғасырдың 50-ші жылдары еркектің некеге тұру үшін жасы 22- жас болып, әйелдер үшін 15- жас болып бекітілді, 60-ші жылдары ол 23 пен 17 жасқа көтерілді, ал қазіргі кезде 25 пен 18 жастан басталады.

Үндістанның жетінші бесжылдық жоспарында (1990 ж.) отбасын жоспарлау бағдарламасының жүзеге асырылу шығыны көбейді, ал бұл бағдарламалардың өзі ана мен бала денсаулығын қорғау қызметімен тығыз байланыстырылды. 1999 жылы Үнді

халқының саны 1 миллиардқа жетті. 2000 жылдан бастап Үндістанда демографиялық саясаттың жаңа Ұлттық бағдарламасы әрекет етеді. Оның басты мақсаты 2010 жылына халық саны өсуінің тоқтауы, ал 2045 жылға халық санының тұрақтануы болып табылады [3].

Халықтардың өсуі мен қатар кемуі болып жатқан елдер де көпшілік. Оларға Германия, Израиль, Ресей, Украина, бірқатар Еуропа мемлекеттері де кіреді.

Халықтың кемуі жағынан алдыңғы қатарда келе жатқан Германия мемлекетінің демографиясын қарастыратын болсақ, соңғы үш онжылдықта бұл мемлекет бір ұлтты елден, күрделі этникалық құрамы бар елге айналып отыр. Неміс халқының этникалық құрамын ежелгі герман тайпалары құрайды, олар үшке бөлінген герминондық, истевондық, ингевондық тайпалар. Қазіргі кезде түпкілікті халыққа жататын ұлттық топтардың саны аз. Олар 80 мыңға жуық дат халқы, 40 мыңға жуық голландықтар және 7-8 мыңға жуық фризер. Қалған ұлттық топтар көшіп – келушілер.

XIV ғасырдың ортасынан бастап Батыс Еуропада ғылымның, техниканың және мәдениеттің Қайта өрлеу дәуірі басталды. Өндіріс пен азық-түліктің көбеюі халық санын өсірді. Бірақта Еуропаның жекелеген елдерінде 19 ғасырға дейін халықтың санының төмендеу көрсеткіштері де байқалды. Ол әр түрлі эпидемиялардың туындауына байланысты болды (1624,1639 жылдардағы чума ауруы және т.б.) 19 ғасырда Германия мемлекетінің халқы 24 миллионнан 56,5 миллионға жетті, 20 ғасырдың басында одан да көп болатын еді, бірақ 5 миллионға жуық адам басқа елге көшіп кетті. Неміс халқының өсуіне үлкен кедергі әкелген дүниежүзілік соғыстар. Соғыс 2 миллион адамды алып кетті, осы кездегі эпидемиялар 3 миллион адамды жоқ қылды. Соғыстан кейінгі кезде неміс халқының өсуі өте төмен болды. 1946-1965 жылдар аралығында 5-8% ғана өсті, одан кейін мүлдем төмендей бастады. 1972 жылдан бастап өлім деңгейі туылымды басып озды, соңғы жылдары туылым 10% құрайды (әлемдегі ең төмен көрсеткіш). 1978 жылы туылым көрсеткіші әлемнің бір елінде болмаған деңгейге түсті (1000 адамға шаққанда 9,4% туылғандар). 1985 жылы халықтың өсуі - 0,2%, өлім көрсеткіші-12% болды. 2004жылы туылым деңгейі 8,6% құрады. Халықтың құрылымы бойынша егер Қытайда, Үндістанда еркектер көп болып, әйелдер аз болса, Германияда керісінше әйелдер көп те еркектер аз.

Германия мемлекетінің демографиялық саясаты туылымның көбеюіне бағытталған. 1974 жылы Федеративтік Герман Республикасы Үкіметі контрацептивтік құралдарды пайдалануға және жүктіліктің алдыңғы үш айында аборт жасауға шектеуді алып тастады, бірақ 1975 жылы елдің Жоғары Соты медициналық көрсеткіштер мен төтенше жағдайлардан басқа кезде, өз еркімен аборт жасауды заңсыз, конституциялық емес деп танып, оған шектеу қойды.

Қазіргі кезде Германияның демографиялық саясатында өте күрделі мадақтау шаралар жүйесі бар. Ол үш топқа бөлінеді:

- отбасы жәрдемақылары мен қосымша төлемдер;
- туатын кездегі жәрдемақылар;
- тұрғын үй жеңілдіктері;

Осының нәтижесінде Германияда бір баладан көп баласы бар отбасыларға көп жеңілдіктер берілген, мысалы, отбасыда тек қана бір адам жұмыс істеу және т.б [4].

Ғаламдық проблемалар бүкіл планетаның халқын қамтып отыр. Сөйтіп олар жалпылық, яғни әркімге және әрбір мемлекетке қатысты жағдайға жетті. Сондықтан да жекелей алынған бір мемлекеттің күшімен оларды шешу мүмкін емес. Халық саны саласындағы әлеуметтік-экономикалық проблемалар, соның ішінде көші-қон саласындағы мәселелерде қазіргі таңда барлық дамыған мемлекеттердің негізгі

мәселесі болып отыр. Бүгінгі таңда әлемдегі демографиялық жағдайдың өзіне тән ерекшеліктері бар. Олар:

- Бірқатар дамыған елдерде демографиялық дағдарыс халықтың ұдайы өсуінің бұзылуына, оның санының азаюына әкеліп соқты;

- Азия, Африка және Латын Америка елдерінде халық санының тез өсуі байқалады;

- Үшінші әлем елдерінде дамыған мемлекеттерге қарағанда 3 есе көп адам өмір сүреді;

- Жағымсыз әлеуметтік-экономикалық жағдайлар орын алуда;

- Экологиялық мәселелер өсуде (экожүйенің шамасынан тыс ауыртпашылықтар орын алуда, қоршаған ортаның ластануы, шөлейтті және ормансыз жерлер көбеюде).

Халқының саны төмен мемлекеттердің қатарына Израиль мемлекеті де кіреді. Бұл мемлекеттің Орталық статистикалық бюросының мәліметіне сәйкес 2008 жылдың басына халық саны 7 миллион 241 мың адамды құрады. Оның ішінде 75,6% (5 миллион 472 000 адам) - еврейлер, 20% (1 миллион 449 000 адам) – арабтар және 4,4% (320 000) басқа ұлт өкілдері. 2007 жылға қарағанда халық саны 1,7% өскен. Израильге 18 мың жаңа репатрианттар келген және 149 мың бала туылған.

Израиль мемлекетіндегі еврей халқының саясатын жоспарлау Институтының мәліметтеріне сәйкес еврей халқының көпшілігі әлемнің қолайлы дамыған бай мемлекеттерінде тұрады екен. Әлемде 13 миллионнан сәл аздау еврейлер бар екен. Соның ішінде 5,4 миллионы Израильде тұрады. Қалғаны Аргентинада 187 мың еврей, Венгрияда 50 мың еврей, АҚШ-да 5,3 миллион еврей, Австралияда 100 мың еврей, Канадада 371 мың еврей, Францияда 500 мың еврей және т.б. тұрады.

Жылдан жылға Израильде еврейлерге қарағанда арабтардың саны өсіп бара жатыр. Израиль халқының басым көпшілігі 75 жастан жоғары адамдарды құрайды, ал еңбекке қабілетті адамдардың саны аз. Ал балалар санына келсек 14 жасқа дейінгі балалар саны еврейлер арасында 26% құрайды, ал арабтардың арасында 41% құрап отыр. Еврейлерге қарағанда арабтардың арасында бала туылымның көрсеткіші 1,6 есе көп.

Израиль мемлекеті балалар мен қарттар санының көп болуынан идеалды мемлекет деп есептеледі. Еңбекке қабілетсіз азаматтарды қамтамасыз ету нәтижесінде мемлекеттік салықтың мөлшері үлкен және бүкіл халықтың тіршілік ету деңгейі төмен болып келеді.

1993 жылы Норвегия келісімі қабылданғаннан кейін Иудеиден, Самариядан және Газадан Израильге 140 мың араб көшіп келді. Оған қоса тұра осындай көрсеткіште заңсыз көшіп келушілер де болды. Израиль мемлекетінің ІО жыл сайын азаматтық алу және тұрғылықты орын беруге мыңдаған өтініштер қарайды. Оның ішінде көбісі Шығыс Иерусалимнен және Бәер-Шевадан келеді.

Еврейлердің азаюі мен арабтардың көбеюу туралы халық арасында елдің иммиграциялық заңнамаларына қатаң тәртіп енгізу туралы, Израильден арабтардың көшіп кетуіне сыйақы беру туралы да ұсыныстар айтылғаны, болғаны туралы мәліметтер де бар [5].

Біріккен Ұлттар Ұйымының алдыңғы 10 жылға жасаған болжамы бойынша Ресей мемлекетінің халқы азаяды деген тұжырымдама жасады. Күні бүгінде Ресей Федерациясы халқының өсуі жағынан ең төменгі мемлекеттер қатарына жатқызылады. 2008 жылға оның саны 141,9 миллион адамды құрап отыр. Дүниежүзілік Банктің бағалауына сәйкес шамамен 20 жылдан кейін Ресей халқы 12% немесе 17 миллион адамға қысқаруы туралы мәлімет жасады. Туылымның төмендеуі нәтижесінде халық қартайып бара жатыр. Дүниежүзілік Банктің есебі бойынша 2025 жылға қарай әрбір бесінші ресейлік азаматтың жасы 65 болады, ал ол өз кезегінде

экономикалық дамудың қысқаруына әкеп соғады. Ресейлік статистика органдарының есебі бойынша 2051 жылға қарай Ресейде 123,2 миллион адам болады деген болжам жасайды [6].

Табиғи өлім жасына жетпеген ресейлік азаматтар статистика бойынша өмірден араққа және есірткіге құмарлыққа салыну нәтижесінде, қылмыстылық, өндірістік, көліктік және тұрмыстық жәбір алу нәтижесінде кетеді. Мұндай проблемалардың шешілуі мемлекеттің жасаған жеңілдіктеріне байланысты емес.

Ресей Федерациясының демографиялық саясаты отбасыдағы бірінші және екінші бала туылымы көрсеткіштерін көбейту мақсатында жәрдемақылар беруді, көші-қон үрдісін қолдауды, алкогольді өнімнің, темекінің айналымда жүруін қатаң бақылау нәтижесінде өлімнің азаюын қадағалауды жүзеге асырып жатыр. Ресей үкіметі орыстармен, орыс тілді халықтардың мүддесін қорғауды өз Конституциясында бекітіп, олардың ата-мекеніне көшіп келуіне барлық мүмкіндіктер жасауда. Ресейдің демографиялық саясатының бір қыры болып бала асырап алғандарға бала туылуына байланысты берілетін жәрдемақының мөлшері мен бірдей жәрдемақы беріледі. Ана мен баланың денсаулығына көп көңіл бөлінеді. Елдегі медициналық қызмет көрсету құны төмендетілген. Әйелдерге сапалы медициналық қызмет көрсетудің тетіктері жүзеге асырылады. Сонымен қатар Ресей мемлекетінде екінші баланы туған әйелдерге үлкен материалдық көмек көрсетіледі [7].

Африка мемлекеттерінде ЖҚТБ мен әр түрлі эпидемиялардың өсуіне қарамастан, халқының саны өсуде. Иордания мемлекетінде туылымды азайту саясаты бойынша әйелге бала туу арасын алшақтату көзделіп отыр.

Вьетнам мен Сингапурда отбасын жоспарлау бағдарламалары бойынша туылымды азайтуға шаралар қолданып жатыр, соның нәтижесінде әйелдердің әлеуметтік мәртебесін өзгертуге үгіт насихат жүргізу арқылы, оның мүлкітік жағдайын көтермелеуге және білімділігін арттыруға іс-шаралар атқарылып жатыр [8].

Осыған байланысты әлем мемлекеттерін бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады.

Бірінші топқа халқы саны өсімінің жоғарлауымен ерекшеленіп отырған мемлекеттер жатады. Олар: Қытай, Үндістан, Оңтүстік Африка, Вьетнам, Сингапур, Иордания мемлекеттері және т.б.

Екінші топқа халқы саны төмендеуімен ерекшеленіп отырған мемлекеттер жатады. Олар: Германия, Израиль, Польша, Ресей, Әзірбайжан, Қырғызстан, Украина, Белоруссия және т.б. Осы топқа біздің мемлекетте кіреді.

Германия, Израиль және Польша сияқты бірқатар елдер халықтың ұлттық этникалық құрамын сақтап қалу мақсатында арнайы этно-тарихи көші-қон саясатын жүргізеді, сондай-ақ Греция, Түркия да сырт елдердегі өз диаспорасын ата жұртына кедергісіз келуіне жағдай жасауда. Түркияда туылымды көбейту, отбасын жоспарлау идеологиясы мәселесі конституциялық деңгейде бекітілген (Түркия Конституциясының 41 бабы).

Үшінші топқа халықтың саны өз темпімен баяу өсіп келе жатқан мемлекеттерді жатқызуға болады. Олар: АҚШ, Канада, Австралия, Өзбекстан, Түркменстан және т.б. АҚШ, Канада, Австралия және т.б. бірқатар еуропалық елдер де келіп жатқан шетел азаматтарына қатысты иммиграциялық саясаттың сұрыпталған ерекше түрін жүргізуде.

Шетел мемлекеттерінің көбісі өз демографиялық саясатына көп көңіл бөледі, сонымен қатар, ғылыми жетістіктерді де пайдаланады. Оның айқын көрінісі Белоруссия мемлекетінде демографиялық қауіпсіздік мәселесі алдыңғы қатардан орын алып, демографиялық сараптама туралы заңмен реттеледі.

Көші-қон жылдамдығын немесе тездігін екі әдіспен бағалауға болады. Біріншіден, адамдардың аймақтар бойынша қозғалысын белгілі бір кезеңдерде, яғни жаппай көші-қон басталған және аяқталған уақыт аралығындағы кезеңді ала отырып қарастыруға болады. Екіншіден, мигрантқа өз туған жерінен кетіп, оған баспана берген жаңа мемлекетке орналасуы үшін қажет уақыт керектігімен. Бұл жерде негізгі айырмашылық көлік технологиясында болған өзгерістер екені айқын.

Көші-қонға байланысты көптеген еңбектер еңбек қозғалысының мәселелеріне арналған. Жұмысшылардың табыс іздеу мақсатындағы қозғалысы, нарық күшінің өзгермелілігін, сұраныс пен ұсыныстың айырмасының көрінісі болғанымен де, әлем бойынша адамдардың жаппай көші-қонының жалғыз аспектісі болып табылады. Сонымен бірге, көші-қон үрдісі саяси, әскери мәдени құрылымдарының бір бөлігі ретінде олардың әрекеттерімен үйлесіп отырады [9, 336 б].

Қазіргі кезде ғаламдық және өңірлік көші-қон салдары ұлттық және егеменді мемлекеттерге бірқатар факторлар арқылы әсер етеді. Біріншіден, заңсыз және құжаттары жоқ мигранттардың ағымы ұлттық мемлекеттердің өз шекараларын қорғауға мүмкіншіліктердің аз болуымен қақтығысады. Екіншіден, өз шекараларын бақылауға алған елдерде заңсыз көші-қон ағымдарын тоқтата алмаған кездер де болған. Үшіншіден, көші-қон саласында әртүрлі мемлекеттік саясаттың бақылау мен жүзеге асыру мақсатында дамып келетін халықаралық ынтымақтастық осы салада мемлекеттік егемендікті тануды белгілейді. Төртіншіден, экономикалық және мәдени саясат салаларында көші-қон өзінің ішкі саяси ортасын қалыптастырды. Сонымен, көші-қон мемлекеттегі бар саясаттың түрін өзгертуге, сонымен қатар сол саясатқа байланысты шығындар мен пайдалардың ара қатынасын өзгертті [9, 379 б].

Демографиялық жаһандану – ол жаңа үрдіс емес. Қазіргі кезде көріп жатқан үрдістер ежелгі дүниеде де орта ғасыр кезеңінде де болған. Ол кездері адамзаттың көптеген бөліктері жерде еркін көшіп – қонып жүре берген. Демографиялық жаһандану үрдісі ұлт, мемлекеттер-аумақтар және мемлекеттер-ұлттар пайда болу нәтижесінде тоқтай бастады. Адамдар, жұмыс күші, адамзат капиталы әрқашанда көшіп жүрген, ал қаржылай капитал, технология, тауар әлеміндегі көш әлемге енді таралып көше бастады.

Список литературы:

- 1 Ковалев В. Глобализация и будущее // Независимая газета.– 2000. – 18 августа.
- 2 Демографическая политика Китая // <http://e-lib.gasu.ru/eposobia/minaev>
- 3 Максаковский В.П. Демографический взрыв и демографическая политика в Индии // <http://geo.1september.ru/articlef.php>
- 4 Марголин Я. Поддержка семьи как выход из кризиса рождаемости // <http://www.ng.ru/health/2007-11-09/9podderjka.html>
- 5 Йорам Этингер ... об израильской концепции «демографической опасности». Миф об угрозе арабской демографии: прогнозы, факты, последствия // Курсор, Израиль. – 2009. – 25 марта. Опубликовано на ИноСМИ.Ru // <http://demoscope.ru/weekly/2009/0371/gazeta04.php>
- 6 Синельников А. Типы семей и демографическая политика в России // http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=5&idArt=418

---

7 Концепция демографической политики Российской Федерации // http://www.intelros.ru/2007/10/26/Koncepcija_demograficheskoy_politiki_rossijskoj_federacii_na_period_do_2015_goda.html

8 Максаковский В.П. Демографическая политика // <http://geo.1september.ru/articlef.php>

9 Хелд Д. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Пер. с англ. В.В. Сапова и др. – М.: Практикс, 2004. – 576 с.

Резюме

Раскрывая и рассматривая данную статью, автор дает понятие, что для регулирования демографических процессов в период глобализации, государства должны объединиться с мировым сообществом. Глобальные демографические проблемы превратились в мировые проблемы. Международные организации занимают особое место при регулировании демографических проблем, составляющих содержание внутренних и внешних функции государства.

Summary

The author in article opening and considering gives a concept that for regulation demographic the processor during globalization, the states should integrate with the international community. Global demographic problems turned into world problems. The international organizations hold a specific place at regulation of the demographic problems making the contents internal and external functions of the state.

УДК№ 342.53(574)

**Жумагулова Ә.О.
Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының магистранты
Ғылыми жетекші:
з.ғ.к., аға оқытушы Ш.А.Сұлтанхан**

ПАРЛАМЕНТТІҢ БАҚЫЛАУ ФУНКЦИЯСЫНЫҢ НЕГІЗІ МЕН МАҢЫЗЫ

Бұл мақалада парламенттің бақылау функциясының негізі мен маңызы бір-неше критерилар бойынша жан-жақты қарастырылып, қорытынды жасалды.

Кілт сөздер: мемлекет, қоғам, билік, заң, парламент, палата, субъект, лауазымды тұлға, бақылау, форма, функция.

Парламенттік бақылаудың формалары сандық және сапалық көрсеткіштері тұрғысынан алғанда әр мемлекетте әр түрлі. Бұлай болуы заңды құбылыс, себебі мемлекеттің түрпаты, әлеуметтік-мәдени және экономикалық дамуындағы ерекшеліктер парламенттік процедураларға тікелей әсер етеді. Керісінше аталған жәйттердегі ұқсастықтар парламенттік бақылаудың формалары туралы ұғымды жинақтауға, жүйелеуге, сұрыптауға мүмкіндік береді және мұндай логикалық операциялардың практикалық маңызы жоғары. Себебі бақылаудың кез-келген формасы процедуралық ерекшеліктерден тұрады және бақылау функциясы ретінде

іске асқанда ғана көрініс табады. Ал мұның қозғаушы күштері мен мазмұндық жүйесі қоғамның даму деңгейімен анықталады.

Парламенттік бақылауды келесі негіздер бойынша жіктеу жүргізуге болады:

1. Субъектісі бойынша:

1) парламенттік (бірлескен отырыс формасында ұйымдастырылады не парламент атынан төменгі палата өкілдік етеді);

2) парламент құрамына кіретін органдар мен лауазымды тұлғалар (парламент палаталары, комитеттер мен комиссиялар, депутаттар, депутаттық топтар және т.б.);

3) парламент құрамына кірмейтін құзырлы органдар мен тұлғалар (Есеп палатасы (комитеті), Адам құқықтары жөніндегі уәкіл, Ғылыми ақпараттық қызмет және т.б.).

Бақылауды субъектілері бойынша жіктегенде келесідей ерекшеліктерге назар аударылуы қажет. Біріншіден аталған субъектілерді бақыланатын объектіге әсер ету сипаты бойынша екі топқа бөліп қарастырған жөн. Бақылауды:

1) тікелей және

2) жанама түрде жүзеге асырушы субъектілер деп бөлеміз және бұлай бөліп көрсетудің тәжірибелік маңызы жоғары. Тікелей бақылауды жүзеге асырушы субъектіге парламент, оның палаталары, палаталардың бірлескен отырыстары, тұрақты (уақытша) комитеттер мен комиссиялар, депутаттар, депутаттық топтар жатады. Аталған субъектілер бақылау функциясын жүзеге асырғанда тек соларға ғана тән әрі конституциялық құқықтық актілермен танылған бақылау формаларын ғана қолданады (мәселен, сенімсіздік білдіру, депутаттық сауал және т.б.) және арнайы парламенттік процедурамен рәсімделеді. Ал бақылау функциясын жүзеге асыратын жанама субъектілерге мұндай парламенттік процедура талап етілмейді, көп жағдайда олардың әрекеттері жалпыға бірдей әкімшілік процедурамен рәсімделеді. Парламенттің бақылау функциясын жүзеге асырушы жанама субъектілерге парламентпен толықтай не ішінара құрылатын бақылау құзыретіне ие институттар кіреді: Есеп палатасы (комитеті), Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (омбудсмен), Ғылыми ақпараттық қызмет және т.б.

2. Мазмұндық бағыты бойынша:

1) қаржылық-бюджеттік бақылау;

2) адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуына қатысты бақылау;

3) қоршаған ортаны қорғауға қатысты бақылау;

4) мемлекеттің қауіпсіздігі мен қорғаныс саласындағы бақылау;

5) ақпараттық саладағы бақылау.

Парламенттік бақылауды іске асу салаларын анықтау және толық тізімін түгендеу билік бөлінісі қағидасының айқындылығына және саяси тұрақтылыққа оң ықпал етері сөзсіз. Дегенмен көптеген ұлттық парламенттердің заңда анықталғаннан тыс «көрінбейтін өкілеттіліктері» бар және бұл әр түрлі факторлерге тәуелді (парламент лидерінің саяси ықпалы, қалыптасқан саяси немесе конституциялық дәстүр және т.б.) екендігін ескергеніміз жөн. Сондықтанда әлем парламенттеріне ортақ әрі тек маңызды салалардағы бақылау функциясын анықтаумен шектелу – бақылау функциясының негізгі мәнінен ауытқымауымызға мүмкіндік береді.

3. Парламент бақылауын іске асыратын мерзімі бойынша:

1) алдын-ала жасалатын бақылау, яғни заңсыз және/немесе тиімсіз атқарушылық қызметтің орын алмауын бақылайды (парламенттің өзімен, көмекші органдары және қызметтерімен жүзеге асырылады). Мәселен, Есеп комитетінің бюджеттің

орындалуын бақылауы заңсыздықтардың орын алмауына және бюджеттің ысырап етілмеуіне жағдай туғызады;

2) ағымдағы (жедел) бақылау қабылданған барлық заңдардың нақтылай іске асуы барысында бақылауға алады (мәселен, ҚР «Атаулы әлеуметтік көмек туралы» заңының іске асуы барысында депутаттық сауалдар мен сұрақтар ықпалды болды және т.б.);

3) кейінгі бақылау – нақтылы орын алған жағдайларға қатысты заңның орындалуымен қатар жауапты тұлғалардың іс-әрекеттерін тексеруге және сәйкесінше тиісті қорытынды әзірлеуге бағытталады (тергеу комиссияларының жұмысын жатқызуға болады).

4. Парламенттік бақылау әсерлілігі мемлекеттің басқару нысанына тәуелді. Мемлекеттің басқару нысанына байланысты республикада, сондай-ақ монархиялы мемлекеттерде де парламенттің бақылау функциялары кездеседі. Республикалық басқару нысанындағы мемлекеттердегі парламенттің бақылау функциясы келесі түрлерге бөлінеді:

1) президенттік республикадағы;

2) парламенттік республикадағы;

3) жартылай президенттік республикадағы, мұның өзі:

а) президенттік-парламенттік республикадағы және

б) парламенттік-президенттік республикадағы парламенттік бақылау деп

тарқатылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 2-бап, 1-тармағы «Қазақстан Республикасы – президенттік басқару нысанындағы біртұтас мемлекет» деп бекітеді және бұл нормаға Конституцияның 91-бабының 2-тармағы келесідей заңи кепілдік орнатқан: «Конституцияда белгіленген мемлекеттің біртұтастығын және аумақтық тұтастығын, Республиканы басқару нысанын өзгертуге болмайды». Конституцияда бекітілуі бойынша Қазақстан – президенттік республика болып табылады. Президенттік республика жағдайында кәсіби және нәтижелі жұмыс істейтін парламент пен жүйелі түрде орныққан президенттік билік маңызды элемент болып табылады [1].

Парламенттік бақылау конституциялық монархияларда (Ұлыбританияда) орын алады. Абсолютті монархияларда бүкіл мемлекеттік билік монархтың қолында шоғырлануы себепті бақылау функциясы теориялық тұрғыдан болуы мүмкін емес.

5. Парламенттегі саяси күштердің арасалмағына қарай екіге бөлінеді:

1) парламенттік көпшіліктің бақылауы;

2) парламенттік азшылықтың (оппозицияның) бақылауы.

Парламенттік көпшілік заңи тұрғыдан әлемдік тәжірибеде де және Қазақстанда да парламентке тиесілі көптеген сұрақтарды шешуде маңызды роль атқарады.

Қазақстанда тұтастай алғанда қоғамдағы саяси жүйені, жекелей алғанда мемлекеттік механизм институттарын ұйымдастыруда партиялық жүйенің жетілмеуі Парламент Регламенттерінен анық байқалады.

6. Отандық авторлардың бір тобы атқарушы билікті бақылаудың мазмұнына қарай парламенттің бақылау функциясын екіге бөліп қарастыруды жөн көреді:

1) құрылтайшы (мемлекеттік органдарды құру, қайта құру және тарату, лауазымды тұлғаларды тағайындау және міндетінен босату; сондай-ақ парламент депутаттарының өкілеттілігін тану, тоқтату және депутаттық имунитеттен айыру мәселесін шешу);

2) ағымдағы (сессиялық және сессияаралық бақылау). Бұған сессия отырыстарындағы парламент, парламенттің комиссиялары мен өзгеде жұмыс

органдары және арнайы органдар сипатындағы субъектілердің бақылаушылық қызметтері жатады.

7. Рәсімделуіне байланысты:

- 1) жария (ашық);
- 2) жария емес (жабық).

8. Негізі бойынша:

- 1) заңи (заң бұзушылық орын алуы тиіс);
- 2) саяси (үкіметтің жүргізіп отырған саясаты үшін жауаптылығы).

9. Ресейлік зерттеуші Е.В. Коврякова парламенттік бақылаудың әрекет ету және көріну сипатына қарай оларды *ақпараттық (консультациялық), санкциялаушы (ұсыныс немесе шешім түрінде) және бюджеттік-қаржылық* деп бөліп көрсетеді [2, 23 б.].

10. Парламенттің бақылау функциясының іске асу формаларына байланысты келесідей негізгі түрлері бар:

1. Парламенттік тыңдау.
2. Үкімет мүшелерінің есебін тыңдау.
3. Сенім және сенімсіздік білдіру (вотумы).
4. Интерпелляция. Депутаттық сауал салу және сұрақ қою.
5. Парламенттік тергеу.
6. Импичмент.

1. Парламенттік тыңдау. Қазақстан Республикасы Конституциясының 57-бап, 5-тармағына сәйкес Парламент Палаталары «өз құзіретіндегі мәселелер бойынша парламенттік тыңдаулар өткізеді» делінген. Парламенттік тыңдауларды Палаталар Бюроларының шешімдері бойынша Палаталардың тұрақты комитеттері өткізеді әрі олар ашық және жабық нысанда өткізілуі мүмкін. Парламенттік тыңдаулар Парламент палаталары қызметінің ұйымдық нысаны болып табылады. Бұл қызметтің мақсаты болып заң жобаларының тұжырымдамаларын алдын ала талқылау, заңдардың іске асырылу, Үкімет, министрліктер мен ведомстволар қызметінің әртүрлі бағыттары бойынша жалпыұлттық және өңірлік бағдарламалардың орындалу барысы туралы жан-жақты және объективті ақпарат алу, сондай-ақ мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының түйінді мәселелеріне терең талдау жасау табылады. Парламенттік тыңдау әдетте аптаның жұма күндері өткізіледі. Тыңдаудың тақырыбы қоғамда өзекті мәселе тудырып отырған сұрақтарды қамтиды және үкімет мүшелері мен қатар арнайы шақырылған адамдар (ғалымдар, мамандар, қоғамдық бірлестіктердің өкілдері және т.б.) қатысады. Мемлекеттік және заңмен қорғалатын өзгеде құпия мәліметтерді жария етпеу жағдайларын қоспағанда, парламенттік тыңдау көп ретте ашық әрі жариялы тәртіпте болады. Қазақстанда парламенттік тыңдаудың қорытындылары бойынша қатысушы депутаттың көпшілік даусымен міндеттеуші күші жоқ ұсыныстар қабылданады және қандайда бір саяси не құқықтық жауаптылық тудырмайды.

2. Үкімет мүшелерінің есебін тыңдау.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 57-бап, 6-тармағына сәйкес Парламенттің әр палатасы дербес, басқа палатаның қатысуынсыз «Палата депутаттарының жалпы санының кемінде үштен бірінің бастамасы бойынша Республика Үкіметі мүшелерінің өз қызметі мәселелері жөніндегі есептерін тыңдауға хақылы». Тыңдау нәтижелері бойынша Мәжіліс депутаттары тек заңдардың орындалмауы (құқықтық жауапкершілік) себепті ғана көпшілік даусымен орнынан кетіру туралы Президент алдына мәселе қоя алады. Қазақстан тәжірибесінде үкімет

мүшесін орнынан кетіру туралы мәселе көтерілуі өте сирек құбылыс. Тіпті көтерілген күннің өзінде ол қажетті дауысқа ие болмай, сұрақ аяқсыз қалады. Кей елдерде Президент мұндай жағдайда Парламентті таратып, сайлаудың күнін белгілей алады. Ал Қазақстанда Президент Парламент Палатасы депутаттарының өтінішін қабылдамаса, алты айдан кейін көпшілік дауыспен қайталап қоя алады және бұл кезде Президент Үкімет мүшесін қызметінен босатады. Үкімет мүшесі ретінде Қазақстан Республикасы Үкіметі туралы 18-желтоқсан 1995ж. № 2688 заңының 3-бап, 4-тармағына сәйкес «Республиканың Премьер-Министрі, оның орынбасарлары, министрлер және де Республиканың өзге де лауазымды адамдары» танылады.

3. Сенім және сенімсіздік білдіру (вотумы).

Үкіметтің парламент алдындағы саяси жауапкершілігі рәсімдік ерекшеліктерге орай екіге бөлінеді:

- 1) сенім білдіру және
- 2) сенімсіздік білдіру (вотумы).

Сенім білдірудің негізгі ерекшелігі, ол тікелей Үкіметтің белсенді әрекетінен туындайды. Қазақстан Республикасында сенім білдіру туралы сұрақты әдетте Үкімет келесі жағдайларда қояды:

Партиялық жүйе жақсы жолға қойылған деп есептелетін дамыған мемлекеттердің өзінде сенімсіздік білдіру бастамашылығын көтеру рәсімі неғұрлым жеңілдетілген формаға ие. Мәселен Испанияның 1978ж. қабылданған Конституциясының 112-113-бб. Конгресс депутаттарының оннан бір бөлігімен сенімсіздік вотумы туралы бастама көтеруі және үкімет төрағасының орнына келетін үміткерді ұсыну жүзеге асырылады [3]. Сондай-ақ сенімсіздік білдірумен қатар Үкіметтің тұрақтылығын қамтамасыз ету және негізсіз саяси дағдарыс туындамас үшін көптеген мемлекеттерде конструктивті вотум рәсімі қабат қолданылады, яғни жұмыс істеп жатқан үкіметті орнынан кетіру үшін алдын-ала жасақталған өз үкіметін ұсынуы тиіс. XX ғ. екінші жартысында қабылданған көптеген елдердің негізгі заңдарында бұл талап кең қолданысқа ене бастады. Мәселен ГФР-ның 1949 ж. қабылданған негізгі заңында (67-бап) орын алған.

4. Интерпелляция. Депутаттық сұрау салу және сұрақ беру.

Интерпелляция (латынша «interpellation - «прерывание речи» - «сөзін бұзу») негізінен шектелген монархиялы және парламенттік республикаларда кездеседі, сондай-ақ жартылай президенттік мемлекеттерде де (парламенттік-президенттік республикаларда) орын алатын бақылаудың пәрменді нысаны. Үкімет мүшелеріне депутаттық сауал салудың қорытындысы бойынша үкімет мүшесінің жауабын жалпы отырыста дауысқа салу және баға беру арқылы жауаптылыққа тарту интерпелляция рәсімі болып табылады. Жауаптылыққа тартудың формалары тұтастай Үкіметке не оның оның мүшесіне сенімсіздік білдіруден, сондай-ақ парламенттік тергеуден көрініс табады.

5. Парламенттік тергеу. Импичмент.

Парламенттік тергеудің объектісіне жария және жеке корпорациялардың қызметтері, сондай-ақ жария қызметті жүзеге асыратын кәсіпкерлік бірлестіктердің (палаталар) жұмыстары және т.б. жатады.

Парламент не оның палаталары тергеу комиссияларын құру арқылы қажет деп тапқан жағдайда кез-келген лауазымды тұлғадан не азаматтан жауап алуға, құпия және құпия болып табылмайтын барлық құжаттарға кедергісіз қол жеткізуге және бас тартқан не қарсылық білдіргендерді жауапқа тартуға хақылы. Парламенттік тергеу саяси және құқықтық салдарға алып келуі мүмкін. Парламенттік және жартылай президенттік басқару нысанындағы мемлекеттерде Үкімет және оның мүшесі орнынан кетірілуі (саяси) мүмкін. Сондай-ақ лауазымды тұлғалардың үстінен

қылмыстық істер қозғалуы мүмкін. Мәселен баспасөзде «Уотергейт» аталатын атышулы істің аяғы 1974 ж. АҚШ президенті Р.Никсонның орнынан кетірілуіне алып келді немесе «Иран – Контрас» (1979ж) ісі бойынша 1984ж. АҚШ президенті Р.Рейган Конгрестен сөгіс алды және т.б. 1992 жылы Бразилия Президенті, 1993 жылы Венесуела Президенті импичмент рәсімімен жауаптылыққа тартылды [4, 91 б.].

Көптеген елдердің конституцияларында, тіпті Парламент регламенттерінде парламенттік тергеуге қатысты арнайы нормалар орын алмаған және бұл жайт парламенттік тергеуді жоқ деп есептеуге негіз болмайды.

Әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жыл 30 тамыз (23.03.2019 № 238-VI (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Заңдарымен.)

2 Коврякова Е.В. Парламентский контроль в зарубежных странах: дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.02. – М., 2002. – 216 с.

3 Испания. Конституция и законодательные акты / под ред. Н.Н. Разумовича. – М.: «Прогресс», 1982. – 352 с.

4 Малиновский В. Глава государства суверенного Казахстана. – Алматы: ВШП «Әділет», 1998. – 242 с.

Резюме

В данной статье были рассмотрены основные пункты, сущность и функции парламентского надзора несколькими различными способами, и были сделаны выводы.

Summary

In this article, the main points and the essence of the parliamentary oversight function were examined in several different ways, and conclusions were drawn.

343.34(075)

Жаукенова Д.Н.
магистрантка ЕЮА им.Д.А.Кунаева
Научный руководитель:
к.ю.н., доцент Терликбаев К.Т.

ОСОБЕННОСТИ ОПОЗНАНИЯ И РЕКОМЕНДАЦИИ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ РЕГУЛИРОВАНИЯ СЛЕДСТВЕННОГО ДЕЙСТВИЯ И ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Статья посвящена особенностям опознания и совершенствованию регулирования следственного действия и оперативно-розыскной деятельности в РК.

Ключевые слова: опознание, оперативно-розыскные мероприятия, следственные действия, преступление, прокурорский надзор.

К числу актуальных задач, направленных на укрепление Казахстана и развитие демократического общества, относятся не только совершенствование законодательства, но и улучшение деятельности следственных органов, прокуратуры и судов, об этом сообщил первый Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в послании народу Казахстана 30 ноября 2015 года «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие».

Елбасы обозначил 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ в послании. Вторая реформа подразумевает переход от пятиступенчатой системы правосудия (первая, апелляционная, кассационная, надзорная и повторная надзорная) к трехуровневой (первая, апелляционная, кассационная). Уделял внимание проблемам совершенствования и развития судебной системы страны[1]. Так же Президент в числе основных приоритетных задач в послании «Казахстанский путь-2050: единая цель, единые интересы, единое будущее» назвал укрепление национальной безопасности и борьбу с преступностью, как отмечает Глава государства: «Острая необходимость в их эффективном реагировании закономерно возникает из нынешнего нестабильного экономического положения страны и сопутствующего ему постоянного увеличения темпа прироста преступлений. Само общество также постоянно высказывает требования о необходимости повышения эффективности деятельности правоохранительных органов в этой области при сопутствующем строжайшем соблюдении законов.»[2].

Законом Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года «Об оперативно-розыскной деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.11.2014 г.) регламентирован, в частности, перечень общих и специальных оперативно-розыскных мероприятий, что создает прочную основу для эффективного решения задач, стоящих перед оперативными аппаратами и следствием[3].

В настоящее время в криминалистике актуальной задачей является изучение проблем, которые связаны с процессом собирания, исследования доказательств. Из процессуальных действий, совершаемых следователем, органом дознания или судом для выяснения обстоятельств, подлежащих установлению по делу, нередко существенное значение имеет предъявление для опознания. В некоторых случаях опознание объекта является важнейшим доказательством на пути к установлению истины. Однако регулируемое действующим уголовно-процессуальным законодательством предъявление для опознания – лишь одна из форм использования способности человека опознавать ранее воспринятые объекты для установления доказательств.

Вообще надо иметь в виду, что предъявление для опознания известно в течении тысячелетий, оно существовало в уголовно-процессуальных системах всех времен и народов. Итак, в уголовно-процессуальном законодательстве Казахстана появились соответствующие статьи, регламентирующие предъявление для опознания, но сохранившие идею о том, что это всего лишь разновидность (особая процессуальная форма) допроса. Потребовались еще десятилетия для научного обоснования самостоятельности предъявления для опознания в системе следственных действий. В настоящее время предъявление для опознания – это самостоятельное процессуальное действие, заключающееся в установлении тождества (идентичности) предъявляемого объекта путем сравнения его признаков с мысленным образом объекта, ранее наблюдавшимся опознающим.

Таким образом, целью предъявления для опознания является установление тождества между объектом, который опознающий наблюдал ранее и объектом,

---

который предоставляется опознающему для опознания, в связи с фактами, относящимися к расследуемому делу.

Необходимость проведения этого следственного действия возникает при расследовании многих видов преступлений, например, бандитизм, убийство, разбой, вымогательство и т.д. Объясняется это целым рядом причин. Материальные следы преступления и преступника возникают всегда (это закономерность), но не всегда могут быть обнаружены, а обнаружение не всегда могут быть использованы для отождествления, так как не отразили признаки необходимые для индивидуализации объекта.

В других случаях даже отождествление объекта по материальным следам не раскрывает картины преступления, тогда приходится дополнять материальные следы идеальными – «отпечатками» в памяти человека, которые иногда являются вообще единственными следами события.

Данное следственное действие является одним из сложных, так как результат его проведения сопряжен со значительными трудностями и требует учета многочисленных факторов, которые в свою очередь влияют на положительный результат. К данным факторам относятся: процессуальное положение опознающего; его отношение к опознаваемому объекту, а при опознании личности – и опознаваемого к опознающему; условия, в которых воспринимался опознаваемый объект в момент, интересующий следствие; психологическое и физическое состояние опознающего в обоих случаях; состояние его памяти, выраженность индивидуальных признаков объекта опознания.

Опознание существует не только в следственной практике, но и в оперативно-розыскной. С развитием науки, с учетом потребности практики при разработке проблем криминалистики учитываются возможности оперативно-розыскной деятельности, определяемые ее теорией. В ходе оперативно-розыскных мероприятий возникает необходимость вне процессуального опознания. Целью такого опознания также является психологический акт узнавания. Число авторов разделяют мнение о том, что оперативно-розыскное опознание относится к доказыванию с точки зрения ориентирующей информации. Например, указание на возможные объекты и субъекты опознания, их местонахождение или сведения, позволяющие правильно оценить результаты предъявления для опознания и оперативного опознания для дальнейшего принятия решений. Поэтому в данной работе затронуты вопросы оперативно-розыскного опознания как одного из средств получения интересующей информации и возможности ее использования в качестве доказательства.

Таким образом, назрела необходимость изучения опознания в оперативно-розыскной и следственной практике. В связи с этим в данной работе излагаются научно-обоснованные тактические приемы и методы процессуального и оперативного опознания.

Одной из проблем реализации оперативно-розыскной деятельности на практике непосредственно является несовершенство законодательства об оперативно-розыскной деятельности.

Реформирование оперативно-розыскного законодательства необходимо начать с Закона РК «Об оперативно-розыскной деятельности», как нормативно-правового акта, определяющего содержание оперативно-розыскной деятельности.

Следует отдельно остановиться на 3 разделе Закона РК «Об оперативно-розыскной деятельности»: Проведение оперативно-розыскных мероприятий[3]. Так в ст. 11 приводится определение и перечень общих и специальных оперативно-розыскных мероприятий. Очень трудно согласиться с законодателем в некоторых аспектах. Так, например, такое мероприятие как внедрение сотрудника таможенного

органа в преступную среду не возможно представить без применения этим сотрудником модели поведения, имитирующей преступную деятельность, так как если внедрение не будет сопровождаться имитацией преступной деятельности оно, как правило, будет неэффективным, то есть с его помощью трудно будет получить информацию представляющую оперативный интерес. Следует объединить эти два мероприятия под следующим названием: внедрение сотрудников в преступную среду, с применением модели имитирующей преступную деятельность[4]. Кроме того, данное оперативно-розыскное мероприятие следует отнести к специальным. То же самое касается таких мероприятий, как создание конспиративных предприятий и организаций, обнаружение, негласная фиксация и изъятие следов противоправных деяний, их предварительное обследование. Их также следует отнести к специальным оперативно-розыскным мероприятиям[5].

Что касается таких оперативно-розыскных мероприятий, как: осуществление оперативного контроля поставок и контрольные закупки, то здесь законодателю, видимо, следует определиться, как более точно назвать эти мероприятия. Рассматривая специальные оперативно-розыскные мероприятия, можно обнаружить, что законодатель предусмотрел два почти идентичных мероприятия: снятие информации с технических каналов связи и снятия информации с технических каналов связи, компьютерных систем и иных технических средств. Хотя второе мероприятие полностью охватывает первое[6].

Рекомендации по совершенствованию деятельности оперативных аппаратов по предупреждению и раскрытию преступлений:

- обосновать социально-правовую значимость оперативно-розыскной деятельности в современных условиях, наличие объективных политических и социальных предпосылок изменения правовой идеологии оперативно-розыскной деятельности в части ее принципов;

- изучить правовые основы принципов оперативно-розыскной деятельности и дать их характеристику и классификацию;

- на основе действующего законодательства РК, новых направлений теории и практики оперативно-розыскной деятельности определить основные направления развития принципов;

- проанализировать правовые, организационно-процессуальные особенности, обеспечивающие гарантии соблюдения прав и свобод человека и гражданина при осуществлении оперативно-розыскной деятельности;

- изучить роль прокурорского надзора за соблюдением законности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности;

- исследовать вопросы организации оперативной работы в органах внутренних дел, в соответствии с принципами оперативно-розыскной деятельности, и ее влияние на эффективность в борьбе с преступностью;

- сформулировать предложения по совершенствованию оперативно-розыскного законодательства.

Список литературы:

1 Послание первого президента народу Казахстана от 30 ноября 2015 года «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие» 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ. газета "Казахстанская правда", №231, г.Астана, 2015

---

2 Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ Об оперативно-розыскной деятельности (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.11.2014 г.)

3 Конституция Республики Казахстан, 1995 г., –Алматы: Жеті жарғы, 2011

4 Уголовный процессуальный кодекс РК от 4 июля 2014 года, № 231-V

5 Уголовный кодекс РК от 3 июля 2014 года № 226-V

6 Базарбаев А.С. Роль оперативно-розыскной деятельности в борьбе с преступностью [Текст] / А.С. Базарбаев. // Юридический журнал «Пробелы в Российском законодательстве». - Москва , 2011. - №1. - С. 174-176.

Түйіндеме

Бұл мақалада тануды тергеу әрекеттері мен жедел іздестіру қызметінде қолданылу ерекшеліктері қарастырылады.

Summary

The article is devoted to the peculiarities of identification and improvement of the regulation of investigative actions and operational search activity in the Republic of Kazakhstan.

УДК 341.24:342 (574)

Зарғали Д.А.
магистрант 1 курса
ЕЮА им. Д.А.Кунаева
Научный руководитель:
д.ю.н., профессор Дуйсенов Э. Э.

ПРОБЛЕМЫ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В КОНСТИТУЦИОННОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Данная статья посвящена анализу имплементации норм международного права в конституционное законодательство, раскрытию ее сущности, механизму и проблем реализации

Ключевые слова: международное право; общепризнанные нормы; общепризнанные принципы; правоприменительная практика; Республика Казахстан; конституция; закон; конвенция; декларация.

В настоящее время важным фактором развития национального законодательства служит анализ природы, особенностей, источников международного права.

Согласно широко распространенной точке зрения природа международного права имеет согласительный характер, что означает особый способ создания международно-правовых норм. Таким способом создания норм является соглашение государств, в основе которого лежит согласование волей сторон. Достижение подобного согласования нередко связано с компромиссом, соразмерными уступками государств друг другу по определенным вопросам, что позволяет заключить

международный договор. Следовательно, соглашение выступает как способ создания норм международного права. Согласование позиций позволяет субъектам международного права осуществлять взаимодействие на международной арене и олицетворяет единство государств, заключивших международный договор, в решении совместных проблемами задач.

В ст. 6 Венской конвенции о праве международных договоров 1969 г. закреплён принцип добровольного выполнения международных обязательств (*pacta sunt servanda*), основные положения которого состоят в том, что «каждый действующий договор обязателен для его участников и должен ими добросовестно выполняться». Ст. 27 Венской конвенции о праве международных договоров закрепляет, что государство «не может ссылаться на положения своего внутреннего права в качестве оправдания для невыполнения им договора» [1]. Э.М. Аместистов считал, что, присоединяясь к тем или иным международным договорам, соглашениям, конвенциям, государства-участники берут тем самым на себя обязательство принять меры по имплементации сформулированных в них норм во внутреннее законодательство [2, с.28]. По мнению Г. Трипеля, «для того, чтобы международное право смогло выполнить свою задачу, оно постоянно должно обращаться за помощью к внутреннему праву. Без него оно во многих отношениях является совсем бессильным» [3, с.10]. Подобного мнения придерживается и известный итальянский юрист-международник А. Кассезе, который отмечает, что «поскольку международное право регулирует поведение не индивидов, а государств, то оно не является самодостаточной правовой системой. Государства не имеют ни души, ни способности формировать и выразить самостоятельную волю; они являются “абстрактными” структурами, действующими через индивидов. Индивиды являются субъектами национальных правовых систем, самостоятельно определяющими процедуры избрания или назначения чиновников и автономно устанавливающими круг их деятельности и полномочий. В этой сфере международное право должно подчиниться внутренним властям. Поэтому международное право не может функционировать без постоянной помощи, содействия и поддержки со стороны национальных правовых систем» [4, с.20].

Термин «имплементация» буквально означает «претворение в жизнь в соответствии с определенной процедурой», «обеспечение практического результата и фактического выполнения конкретными средствами». Термин имплементация был разработан в международном праве и получил широкое распространение в многочисленных резолюциях Генеральной Ассамблеи ООН, во многих международных конвенциях и договорах. В самом широком смысле слова имплементация норм международного права есть не что иное, как процесс, в ходе которого соответствующие субъекты, которым адресована норма, действуют в соответствии с ее положениями. Нередко со стороны государств требуется принятие дополнительных правовых и организационных мер для всестороннего и полного осуществления норм международного права. В современной юридической литературе для обозначения способов имплементации используются различные термины, в частности, такие как трансформация, адаптация, инкорпорация, рецепция, отсылка, но при этом нет единого мнения о сущности и понятии каждого отдельного способа имплементации.

Важнейшими элементами национального имплементационного механизма являются организационные средства, применяемые на внутригосударственном уровне для обеспечения имплементации международного права. По своему содержанию они представляют собой не связанные с дополнительным внутригосударственным правотворчеством меры организационно-распорядительного

характера, которые принимаются государственными органами, юридическими и физическими лицами государства-участника международного договора с целью выполнения его положений. Такие меры могут предусматриваться как самим международным договором, так и определяться на внутригосударственном уровне.

Имплементационные механизмы, применяемые государствами, зависят от того, к приятию какой из теорий о соотношении международного и национального права предрасположено их право. Регламентация соотношения международного и национального права стала неотъемлемым элементом современного конституционного законодательства.

Если попытаться классифицировать имплементационные механизмы различных государств, то в зависимости от используемых критериев можно выделить следующие способы реализации норм международного права, базируясь на положениях конституций:

- критерий признания монистического или дуалистического подхода к соотношению международного права и национального права. Абсолютное большинство государств являются монистически ориентированными и признают за международной нормой либо статус, равный норме национального права, либо верховенство нормы международного права над законом. Дуалистически ориентированные государства (Англия, Канада, Швеция, Израиль, Финляндия) допускают возможность действия договора или обычая на территории соответствующих государств только после введения их в правовую систему соответствующим законом;

- критерий применения норм международного права в зависимости от их юридической природы: договорные нормы и обычные нормы. Исходя из указанного критерия можно выделить следующие категории имплементационных механизмов:

- 1) конституционные имплементационные механизмы, рассматривающие только международный договор как часть национального права или национальной правовой системы. Так, в Конституции США предусматривается, что Конституция и законы США, изданные во исполнение, равно как и все договоры, которые заключены или будут заключены, являются высшими законами страны, и суды каждого штата обязываются к их исполнению, даже если в конституциях и законах любого штата встречаются противоречивые положения (ст. 6). Аналогичные положения имеются в Конституциях Аргентины (ст. 31), Болгарии (ст. 5), Египта (ст. 151), Японии (ст. 98), Киргизии (ст. 12), Литвы (ст. 138), Нидерландов (ст. 93), Румынии (ст. 10), Швейцарии (ст. 113), Венесуэлы (ст. 128), Югославии (ст. 124) [5; с.356-376]. Следует отметить, что в конституционных имплементационных механизмах этой категории предусматриваются различные варианты определения статуса международного договора. В конституциях может закрепляться положение о том, что международные договоры или соглашения, должным образом ратифицированные, имеют силу, превышающую силу закона, с момента опубликования, при условии применения каждого соглашения или договора другой стороной. Подобные положения содержатся в Конституциях Франции (ст. 55), Мали (ст. 116), Того (ст. 23), Туниса (ст. 23), Буркина-Фасо (ст. 151), Гвинеи (ст. 79) [5; с.581-730]. В конституциях ряда государств провозглашается приоритет международных договоров только по конкретному объекту регулирования. Так, в Конституции Чешской Республики устанавливается, что ратифицированные и промульжированные международные соглашения относительно прав человека и фундаментальных свобод немедленно вступают в силу и имеют верховенство по отношению к закону (ст. 10). Аналогичные положения имеются в Конституциях Словакии (ст. 11), Испании (ст. 10) [6; с. 114-197];

---

2) конституционные имплементационные механизмы, признающие лишь за обычными нормами международного права возможность их применения в национально-правовой сфере. Так, статья 9 Конституции Австрии гласит: «Общепризнанные нормы международного права являются частью федерального права». Конституция Эстонии устанавливает, что общепризнанные принципы и нормы международного права являются неотъемлемой частью эстонской правовой системы (ст. 3). Подобные положения включены в Конституции Венгрии (ст. 7), Ирландии (ст. 29), Сомали (ст. 19), Узбекистана (Преамбула). Конституция Германии не только провозглашает общепризнанные нормы международного права интегральной частью федерального права, но и подчеркивает их приоритет над законами и прямое действие в отношении прав и обязанностей населения на территории (ст. 25) [6; 296];

3) конституционные имплементационные механизмы, признающие любые нормы международного права частью национальной правовой системы. Таковы положения Конституции России, которые гласят, что «общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры Российской Федерации являются составной частью ее правовой системы. Если международный договор устанавливает иные нормы, чем те, которые закреплены в законе, то применяются нормы международного договора» (ст. 15 ч. 1). Аналогичные положения имеются в Конституциях Греции (ст. 28), Молдавии (ст. 4, п.1 и 2), Южной Кореи (ст. 6, п. 1), Грузии (ст. 6 (2)) [7, с. 213-240].

Отсюда можно сделать вывод, что непосредственное применение во внутригосударственной сфере распространяется только на самоисполнимые нормы международного права. Понятие самоисполнимых норм международного права дается в конституциях и законах некоторых государств. В Конституции Германии они квалифицируются как общие нормы международного права, имеющие «преимущество перед законом и непосредственно порождающие права и обязанности для жителей территории» (ст. 25). Конституция Нидерландов определяет самоисполнимые нормы как положения договоров и резолюций международных организаций, которые могут быть обязательными для любых лиц в силу их содержания (ст. 93). В Законе «О международных договорах Российской Федерации» 1995 г. под самоисполнимыми нормами понимаются «положения официально опубликованных международных договоров Российской Федерации, не требующие издания внутригосударственных актов для применения и действующие непосредственно» (ст. 5). В Конституциях Киргизии (ст. 12) и Словении (ст. 8) дается абстрактная трактовка самоисполнимых норм, к которым относятся положения ратифицированных и опубликованных международных договоров, имеющих прямое действие [7, с. 198-201].

Заслуживает внимания механизм взаимодействия институциональных органов, граждан и национальных судов в рамках Европейского Союза в процессе реализации самоисполнимых норм европейского права. Европейская комиссия осуществляет контроль за выполнением государствами - участниками ЕС норм европейского права. Граждане имеют право предъявлять претензии к государственным органам через Еврокомиссию и Европейский суд, решения которых обязательны для любых национальных учреждений, в том числе и судов. Причем последние в порядке преюдициального производства могут обращаться в Европейский суд за толкованием положений европейского права. Такой механизм контроля и защиты прав граждан способствует наиболее эффективному применению международных норм на национальном уровне [8, с.13-15].

Наличие внутригосударственного механизма имплементации норм международного права позволяет обеспечить полную реализацию принимаемых государствами международных обязательств, т. е. позволяет обеспечить неукоснительное исполнение международных договоров, что, в свою очередь, способствует укреплению на международной арене его позитивного имиджа. В качестве примера такого государства можно привести Казахстан, поскольку республика, имея действенный внутригосударственный механизм имплементации норм международного права, обеспечивает качественную реализацию всех принятых на себя международно-правовых обязательств.

В заключение следует отметить, что, несмотря на трудности, возникающие при непосредственном действии международно-правовых норм во внутригосударственной сфере, придание им статуса источников национального права практически во всех странах свидетельствует о широком признании международного права и его определяющем влиянии на национальное нормотворчество.

Взаимодействие международного и внутригосударственного права в правовой системе Республики Казахстан только начинает свое развитие. Пункт 3 статьи 12 Конституции Республики Казахстан предусматривает, что «вступившие в установленном законом порядке в силу международные договоры и соглашения, участником которых является Кыргызская Республика, а также общепризнанные принципы и нормы международного права являются составной частью правовой системы Республики Казахстан».

В настоящее время происходит становление правовой системы Республики Казахстан в части обеспечения реализации международно-правовых обязательств Республики Казахстан. Данное обстоятельство с необходимостью обуславливает не только теоретическую, но и практическую актуальность настоящего исследования.

Благодаря указанному положению международное право стало оказывать регулирующее воздействие в правовой системе Республики Казахстан на отношения с участием физических и юридических лиц, а субъекты внутригосударственного права Республики Казахстан получили возможность принимать непосредственное участие в имплементации норм международного права.

За последнее десятилетие политическая картина мира кардинально изменилась. Научно-техническая революция и развитие международных отношений значительно ускорили и существенно изменили процессы интернационализации экономического, правового и других аспектов жизни общества. Возрастает взаимная связь и взаимозависимость государств, что вызвано глобальными проблемами, от решения которых зависит само существование человечества. Находясь в тесной взаимосвязи, международное и внутригосударственное право оказывают друг на друга определенное воздействие. Так, предписания международного права влияют на возникновение определенных норм в национальном праве, а прогрессивные идеи, содержащиеся в последнем, на становление норм первого.

Соотношение международного права с отраслями внутригосударственного права во многом зависит от того, как конституционное право решает проблему соотношения источников национального и международного права.

Список литературы:

1 Венская конвенция о праве международных договоров 23 мая 1969 г.- URL https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml (дата обращения: 15.04.2019).

-
- 2 Шахунянц Е.А. Международно-правовые обязательства и внутригосударственное уголовное законодательство/ отв. ред. Э.М. Аметистов. - М.: ИНИОН РАН, 1993.-С. 28-30
  - 3 Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. - М.: Междунар. отношения, 1982. – С. 10-11
  - 4 Cassese A. International Law in a Divided World. -N.Y: Print book, 1994. -299 p.
  - 5 Страшун Б. А.. Современные зарубежные конституции: учеб. пособие / - М.: Изд-во Моск. юрид ин-та, 1992. –С. 356-730
  - 6 Маклаков В.В.. Конституции зарубежных государств - М.: БЕК, 2001. –С. 114-296
  - 7 Баишев Ж., Шакиров К. Конституции 16 стран мира /. - Алматы: Жетыжарғы, 1995. - С. 198-240
  - 8 Павлова Л.В. Механизм имплементации норм Европейского права в национальное законодательство государств-членов ЕС // Европейский союз: история, политика, экономика, право: Сб. научных трудов. - М., 1998. – С. 13-15

Түйіндеме

Бұл мақала конституциялық құқықтағы халықаралық құқықтың нормаларының орындалуына, сондай-ақ мәнін ашуға, механизмі мен жүзеге асыру мәселелеріне талдау жасауға арналған.

Summary

This article is devoted to the analysis of the implementation of international law in constitutional law, as well as the disclosure of its essence in addition to the mechanism and problems of implementation

343.253(574)

Ильясов Д.Р.
магистрант ЕЮА им.Д.А.Кунаева
Научный руководитель:
к.ю.н., доцент Терликбаев К.Т.

СМЕРТНАЯ КАЗНЬ КАК УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ЯВЛЕНИЕ И СРЕДСТВО ДОСТИЖЕНИЯ ЦЕЛЕЙ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ

Статья посвящена вопросам, связанным с проблемами назначения и реализации уголовного наказания в виде смертной казни в современном Казахстане.

Ключевые слова: смертная казнь, правовой институт смертной казни, преступление, мораторий, право на жизнь, меры наказания, права человека.

Смертная казнь представляет собой сложный социально-психологический феномен. В любой стране мира она вызывает особое внимание и затрагивает огромный блок общественных отношений – гуманитарных, политических, религиозных, нравственных и, конечно, юридических.

Первый Президент Казахстана Н.А.Назарбаев обозначил 30 ноября 2015 года 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ в послании «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие». Вторая реформа подразумевает переход от пятиступенчатой системы правосудия (первая, апелляционная, кассационная, надзорная и повторная надзорная) к трехуровневой (первая, апелляционная, кассационная). Уделял внимание проблемам совершенствования и развития судебной системы страны[1]. Так же Президент в числе основных приоритетных задач в послании «Казахстанский путь-2050: единая цель, единые интересы, единое будущее» назвал укрепление национальной безопасности и борьбу с преступностью, включая преступность несовершеннолетних[2].

В современном Казахстане правовой институт смертной казни – явление противоречивое. В Конституции РК смертная казнь определена как исключительная мера наказания, которая носит временный характер. С одной стороны, она неотделима от общей концепции прав человека, и ее регулирование определяется Главой Конституции «Права и свободы человека и гражданина», а с другой стороны, провозглашенное неотчуждаемое право на жизнь фактически тут же отрицается[3].

Правовое положение смертной казни в полной мере зависит от установлений конституционного и международного права. Вместе с тем, регулирование данного института в Уголовном кодексе РК – это, безусловно, проблема теории уголовного права и законодательной техники.

В последний раз смертная казнь применялась в Казахстане 12 мая 2003 году, когда было казнено 12 человек. В 2006 году в последний раз был вынесен приговор смертной казни. 6 декабря 2007 года Указом Президента заключенным, приговоренным к смертной казни, заменили наказание на пожизненное заключение. В настоящее время в Казахстане отсутствуют камеры смертников.

В системе прав и свобод человека и гражданина право человека на жизнь закрепленное в национальном законодательстве на конституционном уровне, имеет основополагающее значение, и определяет направленность всего государственного механизма. Государство призвано гарантировать это право, равно как и другие права и свободы, и оградить жизнь любого человека, находящегося под его юрисдикцией от чьего бы то ни было посягательства. В этой связи все более актуальными становятся вопросы правового механизма реализации права на жизнь, теоретического обоснования его соблюдения и выработки соответствующих гарантий недопущения нарушений права на жизнь.

Разработка и развитие в рамках конституционно-правовой доктрины указанных вопросов имеет важное значение, прежде всего потому, что основные права и свободы человека являются фундаментальной ценностью, лежащей в основе конституционной демократии, определяют не только направленность, но и содержание проводимой государством внутренней и внешней политики.

Права человека, и их конкретная реализация должны стать постулатом правового государства. Ведь в цивилизованном обществе и правовом государстве провозглашенные права и свободы человека должны реально обеспечиваться и гарантироваться со стороны государства, иначе ценность правовой нормы будет иметь минимальное значение, а провозглашенные ею права носить декларативный характер. Необходим осознанный и взвешенный подход к их реализации, основанный на действительном уважении к правам человека с учетом мировых стандартов. И именно реализация основного права человека - права на жизнь

сталкивается с дилеммой, связанной с применением исключительной меры наказания.

Очевидно, что категория «право на жизнь» представляется весьма широкой и затрагивает самые различные аспекты. Однако, несмотря на наличие множества вопросов, непосредственно затрагивающих право на жизнь, наше внимание преимущественно будет сосредоточено на реализации и соблюдении права на жизнь в соотношении с аспектом смертной казни. В связи с тем, что смертная казнь, закреплена в национальном законодательстве на конституционном уровне именно в статье 15 Конституции, п.1 которой провозглашает право каждого на жизнь, исследование указанных вопросов в рамках конституционного права представляется в настоящее время крайне важным[3].

Кроме того, обозначив перспективу поэтапной отмены смертной казни в своих посланиях, Указом Президента от 20 сентября 2002 года N 949 была принята «Концепция правовой политики Республики Казахстан», определившая одним из направлений развития законодательства продолжение курса на постепенное сужение сферы применения смертной казни, а также рассмотрение возможности объявления моратория на смертную казнь.

И, наконец, 17 декабря 2003 года был принят Указ Президента Республики Казахстан N 1251 «О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь» [4].

Таким образом, обозначенная Президентом республики, перспектива полной отмены смертной казни в национальном законодательстве, а также стремление Казахстана максимально приблизиться к мировым стандартам в области обеспечения прав человека, вызывает необходимость изучения указанных вопросов на уровне конституционного права, поскольку наличие в законодательстве исключительной меры наказания неизбежно затрагивает провозглашенное Конституцией республики право человека на жизнь.

Конституция Республики Казахстан разрешает использовать смертную казнь за совершение двух видов преступлений: террористическую деятельность, повлекшую человеческие жертвы, и особо тяжкие преступления, совершенные в военное время. За совершение восемнадцати преступлений по этим категориям допускается применение смертной казни в качестве возможного приговора, определяющего меру наказания. С сентября 2013 года в Парламенте Казахстана поступил на рассмотрение новый Уголовный кодекс, где смертная казнь может применяться по преступлениям, связанным с терроризмом и введен действие с 1 января 2015 года[5].

Вопрос применения смертной казни актуален для многих стран мира. Соблюдение международных стандартов и соответствие национального законодательства данным стандартам, является необходимым условием обеспечения прав и свобод личности в любой стране, в том числе и Казахстане[6].

Вместе с тем, необходимо подчеркнуть сложность и многогранность указанной проблематики, основанной на изучении основополагающего конституционного права человека - права на жизнь, являющегося наивысшей и абсолютной ценностью.

Смертная казнь занимает свое место, участвуя посильно в сдерживании преступников наряду с другими экономическими, социальными, политическими, духовными факторами.

Одной из главных причин того, что в нашей стране общественное мнение стойко высказывается за применение смертной казни, является социально-психологическая и политико-правовая инфантильность граждан, сложившаяся в результате абсолютного регламентирования жизнедеятельности человека. Таким образом, сформировалось представление о том, что именно государство будет решать все

основные проблемы общества, в том числе и проблему борьбы с преступностью. Между тем в данном вопросе общество должно быть независимым от государства и самостоятельно использовать необходимые социальные санкции.

Это свидетельствует о том, что пока общество не преодолет данной причины, постановка вопроса о полной отмене смертной казни в определенной мере преждевременна. В условиях слабости действия нравственных норм, хрупкости демократических институтов и традиций, отсутствия правовой государственности отказ от смертной казни не обоснован. Важно, чтобы процесс ее отмены протекал естественно, тогда у общества не возникнет желания применять в некоторых практических ситуациях данный вид правового ограничения[6]. Такое решение может быть принято лишь в результате убеждения в том, что подобная мера наказания неприемлема в гуманном обществе. Следовательно, полностью отменить смертную казнь целесообразно лишь при становлении правовой государственности, при функционировании которой сдерживающая роль смертной казни не будет отвечать потребностям общества в той мере, как это смогут сделать другие средства, когда можно будет наказать гражданина, не лишая его права на жизнь.

На мой взгляд, мягкость законов ведёт к безнаказанности, вседозволенности, если так можно выразиться. Я говорю о таких страшных преступлениях, как, например, убийства с особой жестокостью, большого количества лиц, детей, на почве национальной, расовой или религиозной нетерпимости, из корыстных побуждений и других ужасных преступлениях. Говорю о той хладнокровной жестокости, цинизме некоторых преступников, которые, порой открыто, смеются над правосудием, мол что вы можете сделать - законы у нас гуманные. Сроки рано или поздно заканчиваются (даже и пожизненные иногда отменяют), да существует возможность и сбежать.... А главное - они живут! Как это уже другой вопрос. И часто - даже и не думают раскаиваться в содеянном злодействе, загубленных жизнях и страданиях живых. Это страшно. Может быть, я не прав, но, когда слушаешь эти ужасные истории, то хочется отомстить, наказать за совершённое злодеяние, может быть - предотвратить новые. ....

Список литературы:

1 Послание Елбасы народу Казахстана от **30 ноября 2015 года** «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие» 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ. газета "Казахстанская правда", №231, г.Астана, 2015

2 Послание Главы государства народу Казахстана от декабря 2012 года «Стратегия «Казахстан-2050», газета "Казахстанская правда", №242, г.Астана, 2012

3 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.02.2011 года) // официальный сайт: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>.

4 Указ Президента Республики Казахстан N 1251 «О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь», 17 декабря 2003 года

5 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК // официальный сайт: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>.

6 Исмаилов Б.И. Отмена смертной казни как основа тенденции гуманизации наказаний // журнал «Зангер», № 8, 2013 г.

Түйіндеме

Мақалада қазіргі Қазақстандағы өлім жазасы түріндегі қылмыстық жаза тағайындау және жүзеге асыру мәселелері қарастырылған.

Summary

The article is devoted to the issues related to the problems of appointment and implementation of criminal punishment in the form of the death penalty in modern Kazakhstan.

УДК 343.932

Исапов Р.А.
магистрант Евразийской юридической
академии им.Д.А.Кунаева
научный руководитель:
к.ю.н, доцент Абдрахманов С.Т.

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СЛЕДОВ ГОЛОВЫ ЧЕЛОВЕКА

В данной статье автором рассматриваются виды следов головы человека. А также, как делается осмотр место происшествия для обнаружения следов головы человека. На каких местах чаще всего могут оставаться данные следы.

Ключевые слова: трассология, криминалистические исследования, криминалистика, понятие криминалистических следов, виды следов головы

К следам головы человека относятся следы лба, носа, щек, губ, подбородка и ушных раковин. Эти следы позволяют не только идентифицировать человека, но и получить важную информацию о его возрасте, внешности и нередко – состоянии здоровья, особых приметах и т.п., а значит дать в руки следователям и оперативным работникам важнейшие средства розыска преступника на начальном этапе расследования.

Впервые возможности использования нетрадиционных следов кожного покрова были описаны А.И.Мироновым [1,с. 27]. Впоследствии этой проблеме были посвящены работы А.И.Дворкина, Л.Н.Викторовой, Г.Д.Грановского.

Возможность использования нетрадиционных следов в раскрытии и расследовании преступлений признается и за рубежом. В Японии действует система регистрации по следам губ, а в Египте – по следам ушных раковин. В последние годы изучением следов головы занимаются в Германии, Венгрии, США, Франции, Польше и других странах [2,с. 504.].

Поиск следов и объектов-следонасителей нужно начинать с анализа и оценки ситуации на месте происшествия, т.к. она является исходной для определения конкретных мест поиска следов. Например, при проникновении через окно можно предположить, что на стекле могут быть следы лба, носа (заглядывал через окно перед проникновением).

Нужно отметить, что следы губ человека занимают специфическое место среди других следов, оставленных человеком. Объясняется это тем, что в следах губ, а

точнее в складчатом рельефе красной каймы губ содержится комплекс признаков, позволяющих идентифицировать человека.

Красная наружная кайма губ имеет сложный характер, представленный в виде разнообразных по величине, форме и взаиморасположению складок. При движении губ их рельеф хотя и может изменяться, однако при этом остается достаточная совокупность устойчивых признаков, позволяющих осуществить идентификацию.

Наибольшее идентификационное значение в следах красной каймы губ имеет центральная зона нижней губы, которая граничит с кожей, так как именно ей присущ наиболее сложный сетчатый рисунок рельефа. Данный участок чаще других отображается в следах губ, на нем сосредотачивается значительный объем микродоз слюны и клеток эпителия слизистой оболочки полости рта, которые могут быть использованы при комплексной судебно-медицинской экспертизе [3, с. 198-200.].

Область красной наружной каймы губ содержит сальные железы и через их протоки губы покрываются кожным жиром. При приеме пищи губы дополнительно покрываются пищевыми жирами. Физиологической является потребность человека многократно смачивать губы слюной. Женщины обычно наносят на губы крем и помаду. Иногда это делают и мужчины. Все это создает благоприятные условия для образования следов губ.

Особенности микрорельефа в области красной каймы губ изучали японские криминалисты. Они исследовали отпечатки губ у 1364 человек (из них 607 женщин). Повторения особенностей рисунка выявлено не было. В процессе исследования были изучены отпечатки губ у 49 пар близнецов и также повторения особенностей рисунка не было выявлено [4, с. 50.].

Индивидуальные особенности губ человека изучал Чантурия А.В. Он получил отпечатки губ от 2400 человек в возрасте от нескольких дней до 95 лет. С помощью ЭВМ отпечатки были закодированы в виде особых губных формул, а затем сравнивались. В результате сравнения совпадений признаков выявлено не было, что подтвердило неповторяемость рельефа губ и возможность его использования для идентификации человека [5, с. 69].

Поиск следов губ при осмотре места происшествия производится по известной криминалистам схеме: анализ события преступления и обстановки его совершения, планомерность и тщательность работы с объектами, на которых могут остаться названные следы [6, с. 21-23].

В литературе, посвященной работе со следами губ высказывались рекомендации о целесообразности исследования этих следов не на месте происшествия, а в экспертном учреждении имеющем специалистов, владеющих методиками судебно-медицинского и криминалистического трасологического исследования. При обнаружении в следах губ слюны и эпителиальных клеток возможно установление группы крови и половой принадлежности человека [2, с. 456-457].

В криминалистической литературе описывался случай выявления на месте происшествия следа губы и идентификации преступника по этому следу. Во время осмотра квартиры, где была совершена кража, удалось выявить след губы на банке из-под сливок. У лиц, подозреваемых в совершении данного преступления были получены сравнительные следы губ. Таким образом было выявлено лицо совершившее данное преступление — след губы, изъятый с места происшествия совпал с оттиском губы, отобранном у этого лица [7, с. 194].

Следует заметить, что в основе образования следов головы лежат те же процессы, что и при образовании следов рук. Это позволяет применять аналогичные средства методы обнаружения, фиксации и изъятия следов головы.

В отечественной криминалистической литературе разработаны рекомендации по выявлению и предварительному исследованию следов головы человека, признаках, позволяющих судить о лице их оставившем, а также о признаках, дающих возможность осуществить идентификацию [8].

Предварительное исследование следов головы человека заключается:

- 1) в определении слеодообразующего объекта (лоб, нос, подбородок и т.д.);
- 2) в изучении групповых и индивидуальных признаков;
- 3) в оценке полученных результатов и формулировании выводов.

В основу определения слеодообразующего объекта должно быть положено изучение контура следа и микрорельефа кожи соответствующих участков головы. Микрорельеф лба характеризуется наличием линейных или вытянутых пор, морщины и складки располагаются горизонтально, а межбровные морщины вертикально. Микрорельеф щек имеет звездчатые фолликулы (волосяные воронки) и поры, а морщины и складки направлены наклонно или вертикально. Для рельефа подбородка характерны крупные звездчатые фолликулы, расположенные на фоне мелких вертикальных борозд [1, с. 14].

След носа обычно имеет круглую, треугольную или трапециевидную форму, узкая часть которой обращена в сторону лба. Площадь следа не превышает 15-20 кв. мм.

Рельеф ушных раковин настолько своеобразен, что трудностей в определении слеодообразующего объекта при изучении следа обычно не возникает. Особенности ушной раковины, отразившиеся на следовоспринимающей поверхности могут иметь такие индивидуальные признаки, которые позволят осуществить идентификацию. В криминалистической литературе описан случай, когда по особенностям следов ушной раковины и щеки, оставленных на дверце взломанного сейфа, был идентифицирован преступник [9, с. 33].

Изучение групповых и индивидуальных признаков в следе, оставленных головой, дает возможность получить информацию о поле, возрасте, росте и других признаках внешности человека, оставившего след и использовать эту информацию при проведении розыскных мероприятий.

Определение возраста основано на отражении в следе возрастных особенностей кожи. По этому признаку определяются три возрастные группы: юношеский возраст (до 20-22 лет), средний возраст (22-55 лет) и пожилой возраст (старше 55 лет). Юношеский возраст характерен ростом пушковых волос на лице, округленностью форм лица за счет сохранения подкожного жира и отсутствию на лице морщин.

Примерно к 25 годам черты лица полностью формируются и несколько заостряются. Появляются морщины сначала на лбу, затем возле глаз, а к 45-50 годам - на щеках и подбородке. Количество длинных морщин на лбу примерно соответствует количеству целых десятков лет (2 морщины - 20-30 лет, 3 - 30-40 лет и т.д.) В этом возрасте мужчины обычно бреются и поэтому микрорельеф подбородка и щек отображается более полно. Но бреются не все и тогда в следе отображаются волосы.

В пожилом возрасте общая морщинистость кожи увеличивается, складки становятся глубже и хорошо отображаются в следе.

Определение пола основано на различии антропологических характеристик мужчин и женщин. У женщин эти показатели меньше, чем у мужчин. Например, участки кожи головы мужчин, как правило, больше по размерам, чем аналогичные участки головы женщин. В следах головы женщин всегда отображаются пушковые волосы и поэтому этот след всегда менее четкий. Женщины, как известно, пользуются косметическими средствами и поэтому поверхность их кожи обычно

бывает более жирной. Иногда в оставленном следе можно обнаружить и само косметическое вещество (например, крем).

Пол можно определить и по следу уха. Высота уха у женщин меньше и составляет 58-64мм, а у мужчин - 65-73мм [9, с. 34].

Также при исследовании следов головы человека можно определить его рост. С этой целью измеряется расстояние от земли до места нахождения следа головы (лба, носа, уха и т.д.). Затем к полученной в результате измерений величине прибавляется среднее расстояние до верхней точки головы. При определении роста человека следует учитывать установленные антропологией зависимости между ростом и вертикальными размерами следаобразующих участков головы человека. Так, например, более высокому человеку свойственны высокий лоб, длинный нос и ушные раковины, высокие губы и подбородок. И, наоборот, чем ниже человек, тем ниже названные величины [10, с. 15-16].

Применительно к росту человека (низкий - до 165 см, средний - 165-175 см, высокий - более 175 см) размеры следов головы характеризуются следующими цифрами: для высокого - высота следа лба более 45 мм, кончика носа - более 20 мм, красной каймы губ (видимая часть) более 15 мм, подбородка - более 35 мм, ушной раковины - более 72 мм. Для низкого роста эти же показатели соответственно составляют: менее 35мм, 10-12мм, 10мм, 22мм, 60мм. Показатели указанных величин в диапазоне между высоким и низким ростом относятся к среднему росту [11, с. 23].

В следах головы могут отображаться признаки, свидетельствующие о наличии особых примет. К ним относятся бородавки, угри, родимые пятна, опухоли, лишай, рубцы, ушибы, ранения и т.д. Каждое из перечисленных изменений имеет свои конкретные признаки в оставленных следах. В случае сомнения в происхождении выявленных признаков можно пригласить для консультации врача-дерматолога или косметолога [9, с. 35-36].

В криминалистической литературе описывается случай, когда при осмотре места происшествия на оконном стекле были обнаружены следы носа и лба. Следы лба содержали индивидуальные признаки, позволяющие идентифицировать человека. При проведении экспертизы были исследованы отпечатки лба и носа у 17 лиц, причастность которых к преступлению не исключалась и виновный был установлен [4, с. 49.].

Исходя из изложенного можно сделать вывод, что следы головы это важная улика, которую необходимо тщательно исследовать для скорейшего раскрытия преступления и выявления преступника.

Изучение микрообъектов, обнаруженных на месте происшествия, их локализация, позволяют выдвинуть версии в отношении признаков субъекта преступления (его внешних черт, одежды и т.п.)

Под понятием «микрообъекты» в криминалистике понимается малые и сверхмалые частицы, обнаруженные на месте происшествия и некогда бывшие частью чего-то большего.

Микрообъекты, обнаруженные на месте происшествия несут большой объем информации о личности преступника. Как можно скорее получить эту информацию, чтобы раскрыть преступление по горячим следам - задача предварительного криминалистического исследования на месте происшествия.

Так, в зимнее время на местах происшествий нередко обнаруживаются волоски с меховых предметов одежды преступников. Анализ локализация обнаруженного меха позволяет в некоторых случаях судить, каким предметом одежды он мог быть оставлен (шапка, воротник, меховые унты и т.п.) Предварительное исследование иногда позволяет определить, к какой разновидности принадлежит этот мех. Далее

можно выяснить, для изготовления, каких предметов одежды он используется. Все эти данные в совокупности позволяют выдвинуть обоснованную версию о мехе головного убора, пальто и унтов преступников [12,с. 150].

Микрообъекты можно условно разделить на 2 большие группы -микрообъекты антропологического и неантропологического происхождения. Микрообъекты антропологического происхождения, например, обломки ногтей, обрезки волос, частицы кожи и т.п., которые произошли от преступника, напрямую с ним связаны и несут большой объем информации непосредственно о самом лице, совершившем преступление. В случае, если экспертиза установит, что найденные на месте происшествия микрообъекты антропологического происхождения произошли от того или иного лица, этот факт будет служить одним из доказательств вины этого лица.

Микрообъекты неантропологического происхождения - это малые частицы, которые могут быть обнаружены на месте происшествия и каким-либо образом связаны с совершением преступления или лицом, его совершившим, но непосредственно с этим лицом не связаны. В качестве примера можно привести такой случай: в г. Х. девушка была изнасилована двумя парнями. В ходе оперативно-розыскных мероприятий подозреваемые были установлены. Органом предварительного следствия была изъята их одежда и одежда потерпевшей. Назначена криминалистическая экспертиза, при производстве которой в числе прочих разрешался вопрос — имеются ли на одежде потерпевшей частицы волокон одежды подозреваемых и наоборот, на одежде подозреваемых частицы одежды потерпевшей? Экспертиза дала однозначный ответ: на одежде подозреваемых имеются частицы волокон, принадлежащих одежде потерпевшей и наоборот. Данный факт послужил основанием для изобличения подозреваемых, которые сознались в совершенном преступлении.

Приведенный пример иллюстрирует, как микрообъекты могут стать доказательствами в уголовном процессе. Но важно помнить, что не только криминалистическая экспертиза имеет дело с микрообъектами. Иногда внимательность при проведении предварительного криминалистического исследования на месте происшествия позволяет выдвинуть правильную версию, которая подтверждается в ходе дальнейшего расследования. В криминалистической литературе приводится такой пример: в 1909г. в Петербурге было совершено убийство. Труп убитого был обезображен до неузнаваемости. При осмотре места происшествия была обнаружена одежда, сшитая у одного из лучших московских портных и простые ботинки. Труп был опознан Гилевичем К. как его брат — Гилевич А. Следствие смущало только то, что платье убитого было очень дорогим, а обувь - дешевой, простой. При тщательном осмотре ботинок был обнаружен крошечный кусочек ткани, которая использовалась на подкладку калош. Но если убитый носил калоши, значит на обуви могли остаться следы от набойки с его инициалами — в Петербурге того времени внутри калош делались металлические набойки с инициалами владельца. Еще более тщательный осмотр ботинок показал, что на каблуке имеется буква П, а значит убитый не мог быть Гилевичем А.. Дальнейшее следствие установило, что Гилевич А. застраховал свою жизнь на крупную сумму. Убил студента Подлущкого П., обезобразил до неузнаваемости его труп и скрылся за границу, а его брат - Гилевич К. должен был получить огромное страховое возмещение. Так внимательность лиц, проводивших расследование помогла раскрыть тяжкое преступление [13,с. 209-210].

Таким образом, внимательность к микрообъектам при предварительном криминалистическом исследовании на месте происшествия позволяет значительно

сузить круг подозреваемых и ускорить раскрытие преступления по горячим следам В настоящее время роль микрообъектов, найденных на месте происшествия и несущих информацию о личности преступника продолжает расти. Появление новых методов экспертного исследования, таких, как генотипоскопическая экспертиза позволяет по мельчайшим следам, как например, подногтевое содержимое жертвы, установить и изобличить преступника.

Список литературы:

- 1 Миронов А.И. Трасологическое исследование следов рельефа кожи человека. М.,1958г. – 455 с.
- 2 Медико-криминалистическая идентификация. Настольная книга судебно-медицинского эксперта. Под общ.ред. Томилина В.В. М., 2000г. – 789 с.
- 3 Чантурия Л.В. Комплексная экспертиза следов красной каймы при идентификации личности. Минск, 1979г. – 334 с.
- 4 Леви А.А. Зарубежная следственно-оперативная техника. М., 1977г. – 396 с.
- 5 Чантурия А.В. Следы губ, как объект комплексного экспертного исследования при идентификации личности, автореферат диссертации. Л., 1981г. – 119 с.
- 6 Кисин М.В., Чантурия А.В. Следы губ, как объект комплексного экспертного исследования при идентификации личности, (судебно-медицинская экспертиза) 1983г., № 2 – 168 с.
- 7 Корниенко Н.А. Следы человека в криминалистике. М., 2001г. – 217с.
- 8 Ненашев С.И. Использование следов головы человека в расследовании и предупреждении преступлений. Барнаул, 1987г.; Ненашев С.И. Особенности приемов сравнения следов кожного покрова головы человека в трасологической экспертизе. Экспертная практика. 1990г., № 29;
- 9 Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. М., 1956г. – 553 с.
- 10 Рагинский Я.Н. Закономерности связей между признаками в антропологии. (Советская этнография). 1962г., №5 – 274 с.
- 11 Снетков В.А., Виниченко И.Ф., Житников В.С. Криминалистическое описание внешности человека. М., 1984г. – 187 с.
- 12 Осмотр места происшествия. Практическое пособие. М., 2003г. – 250 с.
- 13 Крылов И.Ф. В мире криминалистики. Л., 1989г. – 455 с.

Түйіндеме

Осы мақалада автормен адамның бас іздерінің түрлері қаарстырылады. Сонымен қатар, адамның бас іздерін табу үшін оқиға болған жерді қалай жүргізу екендігі көрсетіледі. Осы көрсетілген іздер көбінесе қай жерде қалдырылуы мүмкін жерлер көрсетілде.

Summary

In this article the author considers types of traces of the head of the person. As well as how to inspect the scene to detect traces of the human head. On what places most often these traces can be left.

Исмагулова А.Е.
Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының магистранты

**БЕЛГІСІЗ ТҰЛҒАЛАР ТОБЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН, БОСТАНДЫҚТАРЫ
МЕН ЗАҢДЫ МҮДДЕЛЕРІН ҚОРҒАУ ТУРАЛЫ ТАЛАП ҚОЮ БОЙЫНША
СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕ ТАЛАПҚЕР МЕН ЖАУАПҚЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН
ІСКЕ АСЫРУДАҒЫ КЕЙБІР ПРОБЛЕМАЛАР**

Бұл мақалада белгісіз тұлғалар тобының құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау бойынша талап өндірісіндегі тараптардың құқықтарын жүзеге асырудағы кейбір мәселелер қарастырылған.

Кілт сөздер: талапкер, жауапкер, белгісіз тұлғалар тобы, талап қою сот ісін жүргізу, тараптар, прокурор.

Соңғы уақыттардың жаңалықтарының бірі ретінде заңнама мен азаматтық процестік құқық ғылымына «белгісіз тұлғалар тобының құқықтары, бостандықтары және заңды мүдделерін қорғау бойынша талап» ұғымның енгізілуі болды.

Бүгінгі таңда мұндай талап-арыздардың құқықтық негізі ҚР АПК 54, 55-баптары [1], ҚР «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заңының [2] нормалары және мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың белгісіз тұлғалар тобының құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін талап қою құқығын тікелей бекіткен «Жарнама туралы» Заң [3] болып табылады. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы туралы» 2009 жылғы 18 қыркүйектегі № 193-IV Кодексі [4] негізінде жүзеге асырылады.

Тұлғалардың белгісіз тобының құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін талап қою «прокурор, мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, қоғамдық ұйымдар мен олардың бірлестіктері немесе азаматтар бір фактіге негізделген және бір жауапкерге қарсы бағытталған жалпы құқықтары бар тұлғалардың субъективтік құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін қоятын талап ретінде айқындалады, осындай талап қойылған тұлғалар тобы сан жағынан айқындалмаған, ал болжамды құрам соншалықты көп, бұл барлық мүдделі тұлғаларды талапкер ретінде анықтау және іске қатысуға тарту мүмкін емес»[5, 32 б.].

Талаптың осы түрін қазіргі заманғы құқықтық айналымға енгізу азаматтар үшін де, мемлекет үшін де қаржы шығындары аз болған кезде процестік үнемдеу талаптарын сақтай отырып, көптеген тұлғалар топтарын қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін құқықтық тетіктерді құру қажеттігіне байланысты. Сонымен қатар, шешілуіне тұлғалардың белгісіз тобының құқықтарын қорғауға талап қою институтын құру бағытталған басты мәселелердің бірі - барлық жәбірленушілерге қатысты сот шешімін жауапкердің құқыққа қарсы іс-әрекеттерінен олардың сот қорғауына жүгінуінің және сот шешімін орындауға ұсынудың кезектілігіне қарамастан, орындаудың нақтылығы мәселесі болып табылады.

Белгісіз тұлғалар тобының құқықтарын қорғау үшін талап мәселесін зерттейтін авторлардың бірқатар ұсыныстары мақұлдауға лайық. Алайда, белгісіз тұлғалар шеңберінің құқықтарын қорғаудағы талап мәселесі шешілмеген болып қала береді. Мұндай жағдай, ең алдымен, қарастырылып отырған институт көпшілік мүддені қорғаумен байланысты. Бұл туралы белгісіз тұлғалар шеңберінің құқықтарын қорғау үшін талап мәселесін зерттейтін көптеген ғалымдар тікелей айтады[6, 139 б.]. Бұл

қаралып отырған субъективтік құқықтар мен заңды мүдделерді қорғау құралына белгілі бір із салу ғана емес, осы заңды конструкцияның талап-арыз табиғатына күмән келтіреді.

Ең алдымен, «белгісіз тұлғалар тобының құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін талап қою» атауы сәтті таңдалмағанын атап өту қажет. Егер белгісіз тұлғалар тобының құқықтарын қорғауға талап қойылса, онда осындай талап бойынша шығарылған шешім де белгісіз тұлғалар тобының құқықтарына қатысты болады. Бұл туралы В. В. Ярков айтады [6, 140 б.]. Алайда осындай жағдайда бұл шешім іс жүргізу құқығының нормаларын көрінеу бұзады. ҚР АПК 427-бабының 4-бөлігінің 4-тармағына сәйкес, іс жүргізу құқығы нормаларының елеулі бұзылуына сот іске қатысуға тартылмаған тұлғалардың құқықтары мен міндеттері туралы мәселені шешкен жағдайларды жатқызады [1]. Сонымен қатар В.В. Ярков іс бойынша іс жүргізуді қозғау және істі сот талқылауына дайындау кезінде ғана талапкердің жағында тұлғалардың белгісіз тобының құқықтарын қорғау үшін талап қоюдың осындай құрылымын ұсынады. Ол топтың барлық қатысушыларын хабарлаумен және анықтаумен байланысты осындай іс қарау рәсімі туралы айтады. Бұл іс қозғалған кезде жәбірленушілер тобының белгісіз құрамын белгілі бір және іс қозғалған кезде дербестендіруге мүмкіндік береді [6, 139 б.]. Алайда, бұл жағдайда тұлғалардың белгісіз тобын қорғау үшін талап арыз топтық талаптан еш айырмашылығы жоқ, ол өз кезегінде қатысудың бір түрі болып табылады. В.В. Ярков пен О.Г. Аболонин тұлғалардың белгісіз шеңберінің құқықтарын қорғау үшін берілетін талаптар мен топтық талаптарды теңдестіреді [6, 145 б.; 7, 13 б.].

Сонымен қатар, аталған авторлардың топтық талаптың процессуалдық бірге қатысудан жалғыз айырмашылығы жәбірленушілерді бұқаралық ақпарат құралдары арқылы хабардар ету тәсілі болып табылады. Қалған топтық талап іс жүргізушілік қатысудан еш айырмашылығы жоқ. Сонымен қатар, бұл жағдайда жәбірленушілерді тарту мәселесі шешілмеген. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы басталған процесс туралы жазба барлық жәбірленушілердің сотқа келетініне әлі кепілдік бермейді. Сол кезде процеске қатыспаған жәбірленушілерге сотқа дербес талап арызбен жүгінуге тура келеді. Бұл ретте барлық процесс қайталануы тиіс, өйткені топтық талап бойынша бұрын қабылданған шешім бұл жағдайда дербес талап арызды қарайтын сот үшін преюдициялық сипатқа ие болмайды. Мұндай жағдайда процессуалдық үнемдеу мәселесі аталған авторлар ұсынатын белгісіз тұлғалар тобын қорғау үшін талап қою конструкциясының пайдасына әрдайым шешілуі мүмкін емес.

Тұлғалардың белгісіз тобының құқықтарын қорғауға талап қою проблемасын шешу үшін осы құқықтық институттың табиғатын анықтау қажет. Қаралып отырған құқықтық санаттың атауында «тұлғалардың белгісіз шеңбері» терминінің болуы тұлғалардың белгісіз шеңберінің құқықтарын қорғау үшін талап-арыздың көпшілік-құқықтық табиғаты туралы ойға жетелейді. Тұлғалардың белгісіз шеңберін қорғауға талап қоюлар көптеген тұлғалар шеңберінің құқықтарының бұзылуымен байланысты. Осыған байланысты бұзушылық қоғамдық қауіптілік белгісіне ие болады. Сондықтан мұндай бұзушылық туралы іс талап қою тәртібімен қаралуы мүмкін емес. Мұнда талапкер жоқ. Шынында да, ҚР «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заңында көрсетілгендей, белгісіз тұлғалар тобының құқықтарын қорғауға талап қоюшылар: тұтынушылардың қоғамдық бірлестіктері, олардың қауымдастықтары (одақтары), тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы уәкілетті орган. Бұл талап сатушының (дайындаушының) іс-әрекеттерін заңсыз деп тануға бағытталған, белгісіз тұлғалар тобына қатысты аталған органдар талапкерлер болып табылмайды, өйткені бұзылған құқық оларға тиесілі емес.

Осы талапкерлер, яғни субъективтік құқықтары бұзылған тұлғалар, сот заң бұзушының әрекеттерін заңсыз деп танытын шешім шығарғаннан кейін ғана оларды қорғау кезінде туындаған процесс туралы хабарланады. ҚР АПК-нің 47-бабының 3-бөлігіне сәйкес [1], белгісіз тұлғалар шеңберінің құқықтарын қорғау бойынша іс жүргізу кезінде талапкер болмаса, келіспеуге болады. Шын мәнінде, егер талап қою бойынша іс жүргізу кезінде тұлғалардың белгісіз шеңберінің құқықтарын қорғау кезінде процеске бұзылған құқық субъектісі кірген жағдайда, онда теориялық тұрғыдан оған Заңның көрсетілген ережесін қолдануға және талапкер деп есептеуге болады. Алайда, талап қоюшының құқықтарын іс жүзінде іске асыра алмайды. Қандай да бір іс-әрекетіне қарамастан, іс бойынша іс жүргізу сотқа белгісіз тұлғалар тобының құқықтарын қорғау үшін талап-арызбен жүтінген орган қалағандай дамитын болады. Бұл іс бойынша нағыз талапкердің рөлі куәнің рөліне өте ұқсас. Ол тек құқық бұзушының құқыққа қарсы әрекеттері туралы айғақ береді.

Бұдан басқа, тұлғалардың белгісіз тобының құқықтарын қорғаудағы талап қою бойынша талап қоюдың сипаты көптеген талап қою құқығын қолдануға мүмкіндік бермейді, мысалы, бітімгершілік келісім жасасу мүмкіндігі, талап қоюдың нысанасын өзгерту және т.б. сонымен қатар, талап қоюшылардың белгісіз тұлғалар тобының құқықтарын қорғау туралы талап қою бойынша іс жүргізуге қатысуы мақсатқа сай емес, өйткені нақты тұлғалардың жеке мүдделерін қорғауды сот жәбірленушілердің талап-арыздары бойынша іс жүргізу кезінде басқа Белгісіз тұлғалар тобын қорғау туралы талап қою бойынша сот шешімі аралық сипатта болады, өйткені жәбірленушілер үшін құқыққа қарсы әрекеттерден тікелей құқықтық салдары жоқ.

Белгісіз тұлғалар шеңберінің құқықтарын қорғауға талап қою бойынша іс жүргізу сипаты өндірістің осы түрі өзінің табиғаты бойынша талап қою болып табылмайтынын куәландырады. Тұлғалардың белгісіз тобының құқықтарын қорғау жария құқықтық қатынастардан туындайтын істер бойынша іс жүргізу үшін көзделген тәртіппен жүзеге асырылуға тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі// Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ //http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377
- 2 «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-IV Заңы// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000274_
- 3 «Жарнама туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 19 желтоқсандағы N 508 Заңы// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000508_
- 4 «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы туралы» 2009 жылғы 18 қыркүйектегі № 193-IV Кодексі// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K090000193_
- 5 Батаева Н.С. Судебная защита прав и интересов неопределенного круга лиц. Автореф. дис... канд. юрид. наук. М., 1999. 32 С.
- 6 Решетникова И.В., Ярков В.В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. М. Издательство НОРМА, 1999. С. 139.
- 7 Аболонин Г.О. Групповые иски в гражданском процессе. Автореф. дис... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 1999. С. 13.

Резюме

В данной статье рассматриваются некоторые вопросы реализации прав сторон в исковом производстве по защите прав и законных интересов неопределенного круга лиц.

Summary

In this article some questions of realization of the rights of the parties in claim production on protection of the rights and legitimate interests of an uncertain circle of people are considered.

УДК 343.359.2(574)

Камбарова Ф.Ж.
Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының магистрант,
з.ғ.к., доцент Терликбаев Қ.Т.

АЗАМАТТАР МЕН ЗАҢДЫ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ САЛЫҚТАН ЖАЛТАРУЫМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ

Мақала қылмыстық құқықтағы елдің экономикасын дамытуға ықпалын тигізетін салық жүйесінің қалыпты қызметін қамтамасыз етуге бағытталған қылмыстық заңдарды және салық саласындағы қылмыстық құқықбұзушылықтардың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық мәселелерін кешенді түрде зерттеуге арналған.

Кілт сөздер: нарықтық экономика, реформалау, салықтық құқықбұзушылықтар, акциздік алым маркасы, бюджет,

Салықтық қылмыстармен күрес мәселесін жалпы теориялық, практикалық аспектілерін қылмыстық-құқықтық және криминологиялық тұрғыда зерттеуге негізінен алғанда өткен ғасырдың 60-70 жылдары баса назар аударған. Салық мемлекеттік бюджеттің негізгі қайнар көзі болғандықтан, салықтың бюджетке тұрақты, толық көлемде аударылуын қамтамасыз ету шараларына арнап қалам тарқандардың қатарында ресейлік ғалымдар Склярук, С. А., Нудель С.Л., Р.Ю. Потехин, О.Г. Соловьев, В. Ларичев, И. Кучеров, Р.А. Сабитов, В.Г. Пищулин, Е.Ю. Сабитова еңбектерін атауға болады.

Қазіргі кезеңдегі заң ғылымы мен құқық қорғау тәжірибесіне қойылатын талаптардың даму деңгейіне сай, тиісті түрде теориялық және іс жүзіндегі барлық қолданылып жүрген қылмыстық жазалар шарасы базасымен қамтамасыз етілумен шартталған. Өйткені, жаза тиімділігін арттыру арқылы республикада жүргізіліп жатқан қылмыстық, қылмыстық-құқықтық және қылмыстық-атқару саясатының тиімділігі мен мақсаттары шешіледі.

Тәжірибеде салық төлеуден жалтару қылмысы жиі кездесетін құбылыс. Дегенмен, көп жағдайда олардың латенттілігі мен есептілік деңгейіне дейін жетпей қалуы олардың дәл әрі нақты санын көрсетуге кедергі келтіруде. Бұл жағынан алғанда кез келген зерттеу қандай да бір дәрежеде жағымсыз құбылыстардың алдын алуға әсер етеді, азаматтардың санасындағы құқықтық білім жағынан кем-кетік тұстарды ақпаратпен қамтамасыз етеді және толықтырады деп қарастыруға болады. Магистрлік жұмыста берілген материалдар азаматтардың құқықтық мәдениетін, одан

әрі олардың құрған заңды тұлғалардың заңдарды сыйлауы мен оның талаптарының міндеттілігін көтеру бағытында қызмет көрсете алады, адам және азаматтың салық төлеу жөніндегі міндетін сақтау кезінде еріктілік элементтерінің көрініс алуын арттыра алады деп ойлаймыз.

Адамзат тарихында құқық пен мемлекет қалыптаспай тұрып салық салу міндеті болған. Алғашқы қауымдық құрылыс кезінде адамдар бір-біріне көмектесуге, бір тайпа екінші тайпаға тапқан табысын бөліп беруге мәжбүрлі саналған. Ол кезде ол салық деп емес, көмек көрсету делінген. Тіпті, өндіріс революциясы тұсында ағылшындық Адам Смит салық жүйесінің тиімділігіне баға беруге алғаш қадам жасаған. Кезінде салықтарды жинаудың икемді тәсілдерін қолданудың қажеттілігі жөнінде Әмір Темір өзінің «Халықтан кірістер мен контрибуциялар жинау жөнінде» Қаулысында: «Алым-салықтарды жинау кезінде мүмкіндігінше халыққа ауыртпалық түсірмеу керек және аумақтардағы елді мекендерге салмақ салуды азайту қажет. өйткені халықтың кедейленуі мемлекеттің қазынасының тапшылығына әкеледі. Ал мемлекеттік мұқтаждықтарды өтеуге қажетті қаражаттың болмауы әскери және басқа да күштердің ыдырап кетуіне әкеліп соқтырады, ал жеткілікті, мықты әскердің болмауы мемлекеттік үкімет билігін, мемлекетті әлсіретеді» деген болатын [4, 9 б.].

Салықты халық өздігінен төлей қоюға құштар болмаса да, оны төлеуден ешкімнің қашып құтыла қоймайтыны кім-кімге де белгілі. Десек те салық жеңілдеген сайын экономикада өсім қалыптасады, халық тұрмысының жақсаруы айқын көрінеді. Керісінше, салық көтерілген сайын экономикалық даму тежеліп, халық тұрмысы жүдеушідікке тап болады.

Еліміздегі қабылданған 2010-2011 жылдарға арналған Салық Кодексі іске қосыла бастады. Бұл салық кодексінде Қазақстан Республикасында қолданылатын салықтар мен бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер, атап айтқанда 13 салық, 13 алым, 9 төлем, 1 мемлекеттік баж, 4 кедендік алым белгіленді.

Осы аталған салық жүйесінің құрылымының жан-жақты толық қандықызмет етуінің негізі Салық комитетінің қызметтері мен атқаратын шаралары негізінде жүргізіліп, іске асып отырады. Бүгінгі таңда Қазақстанның Салық комитеті Қаржы министрлігі негізінде өзінің қызметтерін атқаруды жылдан-жылға жетілдіру барысында.

Қазақстанның салық жүйесінің негізін корпоративтік табыс салығы, қосылған құн салығы, әлеуметтік салық және жеке табыс салығы құрайды. Осы салық түрлерін және салық ставкаларын төмендетуіне байланысты Жаңа Салық Кодексі экономикамызды жаңғырту мен әртараптандыруға, еліміз үшін тиімді салаларды дамытуға, халықтың түрлі топтарының арасындағы табыс айырмашылығын азайтуға, қазба байлықтарын игеретін компанияларға жер мен ел мүддесіне бетбұрыс жасатуға бағытталуы керек. Ең бастысы, Салық кодексі әлеуметтік әділеттілікті орнықтыруы тиіс.

Жалпы алғанда, біздің ойымызша, салық жүйесін жетілдірудің негізгі бағыттарын қарастыра келе, келесідей **ұсыныстар** жасауға болады:

- салық жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету;
- салық жүйесін максималды жеңілдету, заңдардан және біркелкі емес түсіндірмесі бар нормалардың нұсқауларынан шығарып тастау;
- салықтық күштемені салық ставкаларын төмендету жолымен жеңілдету, салық алудың орынды деңгейін қамтамасыз ету;

- тікелей және тікелей емес салықтардың оптималды үйлесімі. Нарықтық экономикасы дамыған елдерде соңғы жылдары тікелей салыққа көңіл аударылады, ал тікелей емес салықтарға сүйену салықтық әкімшіліктердің тікелей салықтарды жинаудың нәтижелі салықтық бақылауын ұйымдастыра алмайтынын көрсетеді;

- аймақтық және жергілікті салықтардың жоғары шектерін орнату;

- салықты есептеу мен төлеу тәртібіне қалайда тиісті заңдардың салық заңнамасымен сәйкестігін іске асыру;

- шаруалық субъектілердің олардың өндірістік қызметімен байланысты нақты ұсталымдарына салық салуды максималды есепке алу;

- жеке тұлғаларға жеке табыстың салық салуды жетілдіру, инфляциялық процесті ескеріп, салық салудың иілгіш шкаласын іңдеу;

- салықты төлеудегі еріктілік принципін дамыту, оның ажырамас бөлігі салық заңнамасының өзгерістері жайлы салық төлеушіні уақытында хабардар ету, салықты есептеу мен төлеуде кеңестік қызмет көрсету.

Осылайша Қазақстан Республикасы салық жүйесін ұзақ перспективада дамытудың негізгі мақсаты экономикалық өсуді белсендететін және бюджеттік жүйенің қажетті табыс деңгейін қамтамасыз ететін бәсекеге қабілетті салық жүйесін қалыптастыру.

Дегенмен, идеалды жүйе болмайды. Оны барлық уақытта дәлелдеудің қажеті шамалы. Өйткені, құқық бар жерде оны бұзу бар. Заң осы бұзушылықтарды болдырмаудың белгілі бір жолдарын бекітіп, оны қандай да бір дәрежеде төмендетуге, алдын алуға бағытталған шаралар кешенін қамтамасыз етіп отыруға ұмтылады.

Салықтық қылмыстылықтың ұғымын ашу үшін криминология ғылымындағы «қылмыстылық» ұғымының мазмұнын аша кеткен тиімді.

Криминология оқулықтарының бірінің авторлары қылмыстылықты тиісті бір қоғамда белгілі бір кезеңде жасалған қылмыстардың жай қосындысы емес, қылмыстардың жиынтығынан қалыптасатын жаппай әлеуметтік құбылыс деп түсіндіреді [12, 55-57 б.].

Қазақстанның салық жүйесі қалыптасқаннан бері тіркелген қылмыстардың саны басқа экономикалық қылмыстармен салыстырғанда аса көп емес. Мемлекет салық төлеуден жалтарудың нәтижесінде жыл сайын бюджетке түсетін түсімдердің жартысы шамасында тиісті түсімдерді алмаған.

Бізге белгілі «экономика» - деген ұғым еліміздің экономикалық өмірінің дамуын және онда болып жатқан құбылыстарды қамтиды. Ал, осы экономикалық қатынастарға қылмыстық қол сұғушылықтың көлемі мен мінездемесін қылмыстық-құқылық негізге сәйкес, «экономикалық қылмыс»-деген ұғым беруімізге болады. Осы ұғым Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 7-тарауында «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар»-деген атпен бекітілген. Бұл тараудың басты мақсаты- Қылмыстық кодекстің бөлімінде көрсетілген, экономикалық қылмыстардың ұғымы мен жүйесін анықтау, ғылыми моделі мен тұжырымын жасау.

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың ұғымын қарастыру кезінде, осы саладағы анықталған қылмыстар топтарын криминологиялық және қылмысты-құқылық көзқарас бойынша бағалау кезінде әртүрлі айырмашылықтарға кезігеміз.

Ғылыми әдебиеттерде қылмыстардың әртүрлі криминологиялық түрлері көрсетілген, яғни пайдақорлық, зорлық, пайдақорлық-зорлау, әйел қылмыстары, жасөспірім қылмыстары және т.б. жатады. Міне осылардың қатарына экономика саласындағы қылмыстар тобын жатқызуға болады. [11]

Экономикалық қылмыстарды жүйелеу кезінде мынадай маңызды жағдайларды ескеруіміз қажет:

1. *Нарықтық қатынас пен меншіктің әртүрлі нысанына байланысты еліміздің экономикалық қатынастарын реформалау негізінде, экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың жауапкершілігі жайлы қылмыстық заңдарға да өзгерістер енгізу қажет.*

2. *Құқықтық нормалар көмегімен экономикалық құқбұзушылықтың болуына жол бермеу шараларын қолдану қажет. Осы құқбұзушылықпен күресудің шепжуші шарасы-экономикалық жауапкершілік, экономикалық, санкция болмақ. Айта кететін жәйт нарықтық, жағдайда бүгінгі көптеген экономиканың көлеңке жақтарының әсерінен әсіресе экономикалық қылмыстар өсуде.*

3. *Экономикалық қатынастың өзгеруіне байланысты жаңа қылмыстық-құқылық нормаларды қабылдауға мәжбүрміз. А.Э.Жалинский былай дейді: «Жан-жақты талдау негізінде және экономика мен қылмыстық заңның ара қатынасының арқасында экономикалық қылмыс тобымен қылмыстың нормаларын анықтауға болады.*

4. Нарықтық экономика жағдайында белгіленген экономикалық шектеулер құқбұзушылықтың болуына жағдай жасайды. Осыған орай, оның алдын алу үшін қылмыстық жазалау қолданылады. Экономикалық құқбұзушылықпен күресуде азаматтық-құқылық, қаржылық, әкімшілік санкциялар жеткіліксіз. Экономикалық қылмыстар мен күресуде жауапкершілік (қылмыстық құқық нормалары) белгілеу өте тиімді.

Қылмыстардың алдын алу – күрделі, көп жақты және кешенді мәселе. Алдын алу – бұл қылмыстылықпен күрестің негізі. Бұл мәселе біздің қоғамымыздағы барлық звенолардың, әлеуметтік алдын-алушы көптеген субъектілердің күшін біріктіргенде ғана шешімін табуы мүмкін. Жалпыға танымал пікір бойынша қылмысы үшін жазаланғанша, қылмыстың алдын-алу тиімдірек. Әдебиеттерде, басылымдарда, арнайы заң әдебиеттерінде қылмыстың «алдын-алу», «тойтару», «сақтандыру», «профилактикасы», «ізін кесу» деген терминдер көптеген жылдар шамасында жиі кездесіп келеді [51, 64 б.]. Бұл терминдерді құқық қорғау органдарының қызметкерлері, қоғамдық өкілдер, жоғарғы және орта оқу орындарының лекторлары және де қатардағы азаматтар жиі қолданады.

Криминологиялық әдебиеттерде қылмыстылықтың алдын алу жөнінде көптеген пікір-таластар бар, бірақ олардың ешқайсысы әлі бұл түсініктің жалпыға танымал анықтамасын берген жоқ. Бірақ соңғы кездері «қылмыстылықтың алдын алу» түсінігіне тоқтам жасап жүргендер бар.

Оның үстіне, бұл мәселе жөніндегі даулар ең соңғы шығып жатқан еңбектерде де толастаған жоқ. Шынымен де, бұл мәселе бірқырлы емес болуы керек, өйткені бұл сұрақ төңірегінде әртүрлі, тіпті бір-біріне қарама қайшы пікірлер де айтылуда.

Қылмыстардың алдын алудың жалпы түсінігі оларды топтастыру мәселесімен тығыз байланысты.

Ең алдымен, қылмыстардың алдын алу шаралары оны жүзеге асыру мерзіміне (уақытына) қарай топтастырылады. Көбінесе қылмыстылықтың алдын алудың жалпыға танымал үш түрі бар деп есептеледі:

- Қылмыстың бастапқы профилактикасы (ранее профилактика);

-
- Тікелей алдын алу (профилактиканың тура мағынасында);
  - Қылмыстың қайталануының алдын алу.

Біздің пікірімізше, бастапқы (ертерек) алдын алу кезеңі қылмыстың алдын-алуға емес, тек құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған шараларды ұйымдастырумен ұштасады. Ол негізінен, қоғамдағы мінез-құлықтың әлеуметтік құқықтың нормаларына қарсы теріс қылықтармен күресуінен тұрады.

Біздің көзқарасымыз бойынша, салық қылмыстылықғы экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар қатарына жататындықтан, мұндай қылмыстардың алдын алу мен күресу мәселесін экономикалық қылмыстылықтан ажырата алмаймыз. Сондықтан, әрі қарай осы жағына назар аударамыз. Экономикалық қылмыстың алдын алу жүйесін қалыптастырудың әдіснамалық негізін осы қылмысты туындатушы процесстер мен әртүрлі әлеуметтік құбылыстардың өзара байланыстарын зерттеу құрайды. Ең алдымен, жүйелік тәсіл негізінде нарықтық реформалар кезеңіндегі экономикалық қылмыстың динамикасы мен жағдайын терең әрі жан-жақты бағалау қажет. Экономика саласындағы қылмыстың алдын алу әлеуметтік басқарудың ажырамас бөлігі болып саналады және қылмыс жасауға ықпал ететін факторлардың әсерін азайту мен құқық бұзушы тұлғаны түзетуге бағытталған тәрбиелеуші, құқықтық, техникалық, ұйымдастыру-өндірістік, экономикалық шаралар жүйесін жасауды дұрыс деп табады. Экономика саласындағы қылмысты болдырмау шараларының мәні мен маңызын сезіне отырып, әлеуметтік процесстерге әсер етуші факторлар туралы қазір ата қою қиын екенін ескерген жөн. Бұл жағдайда экономикалық қылмыстың алдын алуға арналған арнайы криминологиялық шаралар айрықша мәнге ие болады. Бұл шаралар экономикалық қатынастарға кіретін азаматтар мен кәсіпорындарға қатысты жалпы криминологиялық шараларды жүзеге асыруға, қылмыс себептерін жоюға тікелей бағытталған. Аталған шараларды қылмыстың алдын алуға қатысып, оны жүзеге асырушы субъектілер қабылдайды.

Айтылғандардың есебімен қарастырылып отырған қылмыс түрінің алдын алу үшін жалпы әлеуметтік шаралар маңызды мәнге ие. Олар тұлғаның жүзеге асыруға бағытталған. Жалпы алдын алу шараларының мәні – өзін-өзі қаржыландыру, өзін-өзі басқару негізінде экономикалық процесстердің өздігінен реттелуінің демократиялық қағидаларын енгізуде жатыр. Экономикалық қылмыстың алдын алу тұрғысында маңызды мәнге өнеркәсіпті техникалық қаруландыру, кемелденген техника мен технологияны қолдана отырып, қарқынды даму жолына өту, ескірген жабдықтарды ауыстыру және автоматтандырылған кәсіпорындарды көбейту шаралары ие болуда. Экономикалық қылмыстың алдын алу субъектілері ретінде мемлекеттік, аудиторлық және ішкі шаруашылық бақылаулардың өкілдері, шаруашылық басқару органдары еңбек ұжымдары, акционерлік қоғамдар, кәсіпорындардың жауапты қызметкерлері мен жетекшілері рөл атқарады. Қазіргі жағдайларда табиғи ресурстарды пайдалану мен кәсіпорынның кешенді даму мәселесін шешіп беретін жергілікті өзін-өзі басқару органдарының профилактикалық әрекеттері айрықша мәнге ие. Басқа да құқық қорғау және бақылау органдары секілді ішкі істер органдарының да әрекеттері әлеуметтік, экономикалық, саяси сипаттағы факторларды ескерсе ғана табысты болмақ.

Жауаптылықтан туындайтын жазаның орындалмай қалмау қағидасын жүзеге асыру мен оны қамтамасыз ету мақсатында, мемлекеттің қылмысқа қарсы күрес саясатын жүргізуді әрі қарай ізгілендіру және ымырашылдық жасау мақсатында, қылмыстық құқықтық қудалау шараларын үнемді қолдану негізінде және жасалған қылмыс үшін жауаптылықпен жазаны жекешелендіру мен дұрыс оқшаулаудан

туындайды. Осы мақсатта қылмыспен күрес тиімділігін арттыру үшін мәселелердің тап осылай қойылуының өзі, қылмыстылықты зерттейтін ілімдер теориясы мен практикасының дамуы және оның жетілдіруіне байланысты үйлесімді ұйымдастыру шараларын қылмысқа қарсы күреске ықпал етуімен тығыз байланысты болады. Елдегі қылмыстық саясатты дұрыс жүргізудегі кең көлемді мәселелерді шешу шарттарының негізі деп, қылмысқа қарсы күрес пәрменділігін арттыруға баса назар аудару айтылады. Өз кезегінде, қылмысқа қарсы күрес тиімділігін арттыру міндетінің оңды шешілуі біздің елімізде қылмыспен күрес тиімділігін қамтамасыз ету барысында сенімді теориялық негізді жасауды алға қояды.

Құқық бұзушылықтың көбейіп, оның жазасыз қалуы, ешқандай демократияның, өркениетті нарыққа, адамдардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына жеткізбейтініне мән берілмейді. Қылмысқа қарсы тиімді күрес жүргізу және демократиялық қағидалармен қабылданған нақты заңдардың болуы үшін кейбір ішкі және сыртқы күштердің (билікте, саясатта, бизнесте, БАҚ және құқық қорғау органдары жүйесінде) бұл туралы ойланбайтыны бүгінде анық байқалды», - дейді [57, 106 б.].

Профессор В. В. Луневтің Ресейдегі қылмыспен күресті ұйымдастыру туралы келтірген сипаттамасы, КСРО-ның күйреуінен кейінгі біздің егеменді мемлекетіміздегі жағдайдың да көпшілік жағдайларда Ресейде қалыптасқан жағдаймен ұқсас болып келді.

Өткен ғасырдың 90-жылдарының басында Қазақстандағы қылмыстардың саны күрт өсіп, олардың ресми тіркеуге алынғандарының саны 1993 жылы 206 мыңнан асып кетті. Соның салдарынан республикадағы құқық қорғау орындары әбден әбігерге түскенін білеміз.

Қылмыстың күрт өсуі халықтың заңды наразылығы мен ашу-ызасын туғызды. Осы кезде мемлекеттік органдар тарапынан қалыптасқан криминогендік жағдайға бақылау орнатуға ұмтылу, қылмысқа қарсы қатаң шаралар қолдану, «кері жүру» деп бағаланған. Бұл демократизм мен еркіндіктен кері кету, қоғамдағы әртарапты ойлардың өмір сүру қағидасының бұзылуы деп есептелінді. Ақыр соңында елде болып жатқан мұндай элеуметтік-психологиялық хал-ахуал, қылмысқа қарсы күрестің хал-жағдайын, оның белсенділігін нашарлатты, сөйтіп оның тиімділігін түсіруге жағдай жасады Сондықтан да мемлекеттің бастамасымен қабылданған қылмысқа қарсы күресті күшейтудің шұғыл шаралары 1990 жылдардың ортасында-ақ біраз нәтижелерге жеткізді.

Дегенмен, жоғарыда көрсетілгендей қылмыспен күрес тиімділігін арттыру мәселелері біздің елдімізде түбегейлі шешілмегені былай тұрсын, сонымен қатар осы мәселеге байланысты теориялық зерттеулердің жоқтығы сезіледі.

Құқық салаларын, оның ішінде қылмыстық заңды әрі қарай реформалау жалғасқан жағдайда, құқық қорғау органдарының заң нормаларын қолдану барысындағы қызметтерін сапалы заңмен қамтамасыз ету үшін құқық нормаларының тиімділігін қалыптастыруға бағытталған алғы шарттарды немесе құралдарды дайындау қажет.

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың алдын алу үшін кешенді түрде келесі шараларды қолдану қажет.

1. Экономикалық шаралар – экономикалық саясаттың жекелеген бағыттары бойынша жасалған арнайы мемлекеттік бағдарламалар мен нарыққа өтудің жалпы концепциясына енеді. Олардың қатарына: жер реформасы, кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасы, мемлекеттік кәсіпорындарды жеке меншіктеу бағдарламасы, банк жүйесін реформалау, көтерме сауданы өндіріс құралдарымен қалыптастыру, бағалы қағаздар нарығын құру, тауар өндірушілердің ақпараттық жемісін құру жатады.

Алдын алудың айрықша бағыттағы шаралары болып нарықта доминанттық жағдай орнатушы кәсіпорындардың бағаны ұстап тұруы туралы бәсекелестердің келісіміне тыйым салатын жағдайлар табылады.

2. Ұйымдастырушылық шаралар – мұнда жіберілген өнім сапасын, бағасын сақтауға арналған мамандандырылған бақылау, қаржылық бақылау органдарының кадрларын кәсіби дайындау мен іріктеу шаралары жатады. Сондай-ақ, тұтынушылар құқығын қорғау қоғамы секілді қоғамдық қалыптастыруларды функцияландыруға арналған сенімді жағдайлар туғызу шаралары да жатады.

Бақылау органдарын жұмыстарының тиімділігі барынша дамыған бақылау әдістерін тәжірибеге енгізу шараларына байланысты. Экономикалық қылмыстың алдын алу мақсаттары ретінде өндірістік емес шығындарды есептеу, әлемдік экономикалық байланыстарға кіруге бағытталған, экономикалық қатынастардың нарықтық тәртіп талаптарына жауап беретін тауарлы-материалды құндылықтарды бақылау мен есептеу әдістерін кемелдендіру шаралары қызмет етеді. Сыртқы экономикалық зардаптардың алдын алу мен экономикалық қауіпсіздікті қорғау мақсатында банк, кеден және қаржы органдарының ұйымдасқан өзара әрекетіне негізделген сыртқы кеден-валюталық бақылаудың жаңа механизмін құру керек.

3. Техникалық шаралар – экономикалық қылмыстық алдын алуға арналған техникалық шаралар тауар, шикізат тасымалдаудың барынша дамыған құралдарын жасауға, айрықша құнды шикізат және тауар ресурстарын сақтау орындарында сенімді құрылғылар орнатуға, тауарлар мен басқа да байлықтарды жымқыруға, ұрлауға мүмкіндік беретін жалған құжаттарды қолға түсіру әдістерін құқық қорғау және бақылау органдары тәжірибесіне ендіруге бағытталған.

4. Құқықтық шаралар – экономикадағы қылмыстық әрекеттің алдын алуда, әсіресе қазіргі таңда айтарлықтай рөл атқарады, демек, құқықтық қамтамасыз ету механизмі шаруашылық тәжірибеден қалып барады.

Экономикалық қатынастарды реттеудің заңдық сипатын дамыту үшін:

– Барлық шаруашылық субъектілер үшін нарықта жалпыға бірдей өзін-өзі ұстау ережелерін жасау қажет;

– Тұтынушылардың талап-тілектеріне зиян келтіретін, шаруашылық заңдарды бұзатын тұлғаларға материалдық санкция жүйесін жасау;

– Қоғамдық қызығушылыққа қол сұғатын, шаруашылық әрекеттің жалпыға міндетті ережелерін орындамау жағдайында әртүрлі қылмыстық және әкімшілік жауапқа тартуды ендіру қажет.

Құнды қағаздармен жұмыс істеу ережелерін бұзу, кірісті жасырып қалу мақсатында бухгалтерлік есепті шатастыру, басқа шаруашылық субъектілер мен кәсіпорындарды тіркеу кезінде мәліметтерді қасақана бұрмалау т.б. секілді экономикалық әрекеттің қауіпті формалары үшін қылмыстық және әкімшілік жауапқа тартуды енгізу зор мәнге ие.

Экономикалық қылмыстың алдын алу міндеттерін шешуде маңызды мәнге заңды қорғамауға бет алған әрекетті болдырмай, оның ерте кезеңінде тиісті шара қолдануда сот пен прокуратура ие болды.

5. Тәрбиелік шаралар. Кәсіпкерлік экономикалық әрекеттің айрықша түрі және әлеуметтік құбылыс ретінде белгілі бір тарихи және әлеуметтік ортада туындайды. Халықтың едәуір бөлігінде жеке табыс идеологиясы біздің қоғамның ұжымдық табиғатынан кем емес екендігімен санаспай кетуге болмайды, сонда экономикамен айналысатын адамдардың әрекеттері қалайша моральға жат болуы мүмкін.

Адамдарға жақсы өмір сүруге жағдай туғызуға және жақсы қоғамда өмір сүретіндігін мақтаныш тұтуға мүмкіндік бере алатын, оларға жақсы өмір сыйлауға

кабілетті, тиімділігі жоғары қоғам құрудың тәрбиелік мәні болуының себебі міне осында.

Экономикалық, саяси, әлеуметтік және рухани сипаттағы шараларды біртіндеп, ешқандай «төтеншесіз», кешенді, мұқият ойластырып қолдану керек. Төтенше шаралар қылмыстық құрамалардың қатардағы мүшелерін және олардың әрекеттерін қалайда қамтиды, ал басшылары «әліптің аяғын» күтіп шет елде немесе басқа бір ыңғайлы жерде жүреді, жағдайды ол кейін өз пайдасына айналдыруы да мүмкін.

Нарықтық қатынастарды реттеу, құқықтық нормаларды дамыту туралы криминолог ғалымдардың да ұсыныстарының жаны бар. Қорыта айтқанда, экономикалық қылмыстың криминологиялық алдын алуды басқарудың ұйымдасқан негізін дамытуды ғылыми тұрғыда ойластыру қажет.

Осылайша, экономикалық қылмыстың алдын алудың әдіснамалық жүйесін қалптастырудың жүйелі тәсілі – әлеуметтік-экономикалық процестерге тиімді әсер етуге мүмкіндік беретін экономикалық қылмыс профилактикасының жаңа зманғы жүйесін жасауға жол ашып береді.

Экономика саласында жасалатын қылмыстардың алдын алу үшін төмендегідей арнайы мәселелердің, кешенді түрде шешілуі қажет деп санаймыз:

- қылмыстылықпен күрес саласындағы негізгі халықаралық шарттарға қосылу;

Қазақстан құқық қорғау органдарының ТМД мемлекеттер- қатысушыларымен және басқа да шекаралас мемлекеттермен практикалық серіктестің күшеюі;

- қылмыстылықпен және оның жеке түрлерімен күреспен нақты және қаржыландырылған бағдарламаларды әзірлеу үшін БҰҰ, Европа Кеңесінің және басқа халықаралық ұйымдардың мамандарын және эксперттерін шақыру.

Қорыта келгенде, жалпы жоғарыда айтылғандардың барлығы, яғни салықтармен салық жүйесінің дамуы, еліміздің бюджет жүйесінің тұрақтылығына және орнықтылығына оңды әсерін тигізеді, еліміздегі қылмыстылықтың санының азаюына ықпалын тигізеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Найманбаев С.М. Салықтық құқық. -Алматы, 1996 ж. -356 б.
- 2 Статистические данные о состоянии, динамике и структуре экономической преступности в Республике Казахстан (1997-2009 г. г.). ДТС МВД РК. – Астана, 2015. – 65 с.
- 3 Зейнельгабдин А.Б. Финансовая система: экономическое содержание и механизм использования. –Алматы, Қаржы-қаражат, 1995. -24с.
- 4 Гуреев В.И. Налоговое право. –М., Экономика и право, 1995.-281б.
- 5 Криминология. / Под ред. А.А. Герцензон., И.И. Карпец., В.И. Кудрявцев. – М., 1965.
- 6 Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность.-М., 1969.
- 7 Криминология. Под ред. Долговой А.И. –М., 1997.
- 8 Пономорев П.Г. Преступность и правовое регулирование борьбы с ней. –М., Криминологическая ассоциация, 1996.-28с.
- 9 Панкратов В.В., Гусева Т.А.. Ответственность за налоговые правонарушения, содержащие признаки состава преступления // «Гражданин и право» № 5, май, 2001 г. С.31-41.
- 10 Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. - Харьков, 1988. С.14.

---

11 Уголовное право Российской Федерации. Общая часть (Под ред. проф. Б.Г.Здравомыслова). -Москва, 1999. С.106.

12 Уголовное право Российской Федерации. Общая часть (Под ред. проф. Б.Г.Здравомыслова). -Москва, 1999. С.106.

13 Середа И. Понятие уголовно наказуемого уклонения от уплаты налога. / «Уголовное право», 2002, № 4.

14 Макарев Д.Г. Проблемы и пути криминализации явлений, сведанных с уклонением от уплаты налогов. //Юридический мир, 2002. № 2.

15 Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Экономика және қаржы. / Жалпы редакциясын басқарған: А.Қ. Құсаинов. –Алматы, «Мектеп» баспасы, ЖАҚ, 2003.-304б.

16 Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. – Харьков, 1982. -161с.

17 Кучеров Н.И. Налоговые преступления. –М., ЮрИНфор, 1997. -145с.

18 Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі. 1997 жыл 16 шілде. Өзгерістер мен толықтыруларымен бірге.

19 Потапов С.Н. Налоговая преступность как угроза экономической безопасности России // Актуальные проблемы борьбы с преступностью на современном этапе: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции, 8 - 9 апреля 2003 г. - Воронеж; Изд-во Воронеж. ин-та МВД России, 2003. - с.127-128.

20 Ной И.С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. - Саратов, 1962. -155 с.

Резюме

Статья посвящена проблеме в сфере налоговой системы, о развитии экономики за счет налоговых поступлений и исследованию вопросов уголовных правонарушений в данной сфере.

Summary

The article is devoted to the problem in the field of the tax system, as well as in the field of criminal offenses in this area.

Касымжан Раманказы
Магистрант 2-го года обучения
Евразийской юридической академии имени Д. А.
Кунаева
Научный руководитель
д.ю.н., профессор
Жайлин Г.А.

О ПРАВОВОЙ ПРИРОДЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ПРАВ НА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНУЮ СОБСТВЕННОСТЬ

Статья посвящена одному из наиболее актуальных проблем современного общества – изучению природы правовой охраны интеллектуальной собственности с целью совершенствования действующего законодательства и обеспечения надлежащей защиты нарушенных прав и охраняемых законом интересов субъектов интеллектуальной собственности.

В Республике Казахстан заинтересованы в развитии интеллектуальной собственности - двигателе экономики страны. Развитие информационных технологий требует создания надлежащих условий для интеллектуального потенциала.

В статье представлена общая характеристика действующего законодательства в области гражданско-правовой охраны интеллектуальной собственности.

Автором раскрываются понятия в области интеллектуальной собственности, проблемы, требующие дальнейшего правового разрешения.

Опираясь на действующее законодательство в области интеллектуальной собственности, автор поддерживает мнение ученых правоведов о том, что оно требует дальнейшего совершенствования.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, авторское право, смежные права субъекты интеллектуальной собственности, исключительное право, гражданско-правовая ответственность.

Республика Казахстан переживает период роста информационных технологий, что говорит о становлении в нашей стране информационного общества, все большее значение в экономике страны приобретают результаты интеллектуальной деятельности, которые вовлекаются в хозяйственный оборот. Происходит коммерциализация результатов интеллектуальной собственности.

Активно развиваются медиа индустрия, кино-видео индустрия, музыкальная индустрия, полиграфическая индустрия, цифровые коммуникации. Наряду с этим развивается торговля лицензиями на объекты промышленной собственности, имеющие патенты. Получили развитие компании, производящие программное обеспечение.

История развития интеллектуальной собственности показывает, что в промышленно развитых странах активно развивается защита интеллектуальной собственности, ибо ряд изобретений позволил некоторым странам, фирмам, производителям, объединившимся в корпорации, ассоциации, стать мировыми лидерами в производстве той или иной продукции.

Видный советский и российский политический деятель Е.М. Примаков в качестве неперемennого условия и предпосылки перехода страны на инновационный

путь развития выделял наличие эффективных механизмов защиты интеллектуальной собственности.[1]

Вхождение Казахстана в мировой рынок требовало активизирования законотворческой деятельности в области интеллектуальной собственности.

В Республике Казахстан приняты основополагающие правовые акты в области интеллектуальной собственности.

Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принятый Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года в статье 125 предусматривает, что признается исключительное право гражданина или юридического лица на результаты интеллектуальной творческой деятельности и приравненные к ним средства индивидуализации юридического лица, продукции физического или юридического лица, выполняемых ими работ или услуг (фирменное наименование, товарный знак, знак обслуживания и т.п.).

10 июня 1996 года в РК был принят Закон №6-І «Об авторском праве и смежных правах», регулирующий отношения в области интеллектуальной собственности, возникающие в связи с созданием и использованием произведений науки, литературы и искусства (авторское право), постановок, исполнений, фонограмм, передач организаций эфирного и кабельного вещания (смежные права).[2]

Особенная часть Гражданского кодекса Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409-І содержит раздел №5 «Интеллектуальная собственность», в котором 10 глав регламентируют правоотношения в области интеллектуальной собственности.

13 июля 1999 года принят Закон № 422-І «Об охране селекционных достижений», определяющий правовые, экономические и организационные основы деятельности в области охраны селекционных достижений, регулирующий имущественные, а также связанные с ними личные неимущественные отношения, возникающие в связи с созданием, выявлением, выведением, правовой охраной и использованием селекционных достижений: новых сортов растений, новых пород животных, являющихся результатом творческой деятельности человека.[3]

Закон Республики Казахстан от 16 июля 1999 года № 427-І «Патентный закон Республики Казахстан» регулирует имущественные, а также связанные с ними личные неимущественные отношения, возникающие в связи с созданием, правовой охраной и использованием объектов промышленной собственности: изобретений, полезной модели, промышленного образца.[4]

Закон Республики Казахстан от 26 июля 1999 года № 456-І «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров» регулирует отношения, возникающие в связи с регистрацией, правовой охраной и использованием товарных знаков, знаков обслуживания и наименований мест происхождения товаров в Республике Казахстан.[5]

Имущественные, а также связанные с ними личные неимущественные отношения, возникающие в связи с созданием, правовой охраной и использованием топологий регулирует Закон РК от 29 июня 2001 года №217-ІІ «О правовой охране топологий интегральных микросхем».[6]

С принятием нормативных актов в области интеллектуальной собственности получил свое развитие механизм правового регулирования в области права интеллектуальной собственности.

Объекты интеллектуальной собственности предоставляют правообладателям интеллектуальной собственности исключительные права, что и определяет место права интеллектуальной собственности в системе субъективных гражданских прав.

Действующее законодательство наделяет правообладателя исключительными правами, которым присуще такие качества: никто не может совершать действия,

---

ущемляющие права собственника; результаты интеллектуальной собственности могут использоваться третьими лицами только с согласия правообладателя.

Нарушение данного правила влечет гражданско-правовую, уголовную и административную ответственность.

Поскольку интеллектуальная собственность имеет свои особенности, объекты интеллектуальной собственности очень уязвимы, то защита исключительных прав не ограничивается способами, предусмотренными статьей 9 ГК РК. Наряду со способами, перечисленными в данной норме права, законодатель в статье 970 ГК РК указывает на защиту исключительных прав также путем:

1) изъятия материальных объектов, с использованием которых нарушены исключительные права, и материальных объектов, созданных в результате такого нарушения;

2) обязательной публикации о допущенном нарушении, с включением в нее сведений о том, кому принадлежит нарушенное право;

3) иными способами, предусмотренными законодательными актами.

При нарушении договоров об использовании результатов интеллектуальной творческой деятельности и средств индивидуализации применяются общие правила об ответственности за нарушение обязательств, предусмотренный главой 20 ГК РК.

Законодатель провел большую работу по совершенствованию законодательства в области интеллектуальной собственности, что отразилось и на развитии юридической науки, поскольку развитие законодательства шло рука об руку с наукой. Происходит активное изучение интеллектуальной собственности, ученые всего мирового сообщества работают над формированием единого подхода к вопросам интеллектуальной собственности, над определением и уяснением содержания термина «интеллектуальная собственность», так как в отличие от других отраслей гражданского права, еще не сформировано понятие интеллектуальной собственности.

Интеллектуальная собственность является предметом изучения юристов, а также экономистов, инженеров, специалистов в области естественных и точных наук, практиков.

Развитие рыночных отношений требует пристального внимания к объектам интеллектуальной собственности, к надлежащей охране и защиты от любого посягательства на нее.

Для Республики Казахстан является важной и актуальной борьба с нарушением прав на интеллектуальную собственность, пресечение на корню любого посягательства на охраняемые законом права и интересы субъектов интеллектуальной собственности.

Развитие интеллектуального потенциала требует от государства обеспечения надлежащей охраны прав правообладателей, так как объекты интеллектуальной собственности выступают в качестве товара. Развитие интеллектуального потенциала положительно сказывается на экономике страны, а обеспечение надлежащей охраны и защиты нарушенных прав субъектов интеллектуальной собственности способствует дальнейшему развитию и наращиванию самого интеллектуального потенциала.

Наряду с изложенным повышается международный авторитет нашего государства, как надежного партнера, обеспечивающего надлежащую охрану прав субъектов интеллектуальной собственности.

Как правильно отмечают К. С. Мауленов и Е. У. Ихсанов, перспективы становления Республики Казахстан как полноправного участника мирового сообщества во многом определяются уровнем гарантированности защиты

субъективных прав. Культурный и научный потенциал государства зависят и от того, какие меры это государство предпринимает для защиты прав создателей культурных ценностей и научных достижений. И, наконец, становление рыночной экономики требует, во-первых, вовлечения в экономический оборот произведений науки, литературы и искусства, других результатов творческой интеллектуальной деятельности, и, во-вторых, повышения уровня защиты прав на эти результаты как одного из условий улучшения инвестиционного климата.[7]

Список литературы:

1 Из речи Президента ТПП РФ Е.М. Примакова на проходившей 13 ноября 2003 г. в г. Москве Международной научно-практической конференции «Контрафактная продукция - проблемы и пути их решения» : [Электронный ресурс] // [http : // www.intel-com.ru / events.php?view=article&item=221](http://www.intel-com.ru/events.php?view=article&item=221).

2 Статья 1 Закона Республики Казахстан от 10 июля 1996 года №6-І «Об авторском праве и смежных правах».

3 Статья 1 Закона Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 422-І «Об охране селекционных достижений».

4 Статья 2 Закона Республики Казахстан от 16 июля 1999 года № 427-І «Патентный закон Республики Казахстан»

5 Статья 1 Закона Республики Казахстан от 26 июля 1999 года № 456-І «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров»

6 Статья 2 Закона РК от 29 июня 2001 года №217-ІІ «О правовой охране топологий интегральных микросхем»

7 <http://naukarus.com/nauka-prava-intellektualnoy-sobstvennosti-v-kazahstane>

Түйіндеме

Мақала заманауи қоғамның ең өзекті мәселелерінің бірі - қолданыстағы заңнаманы жетілдіру және бұзылған құқықтарды және зияткерлік меншік объектілерінің заңмен қорғалатын мүдделерін тиісті түрде қорғауды қамтамасыз ету мақсатында зияткерлік меншікті құқықтық қорғау сипатын зерттеуге арналған.

Қазақстан Республикасында зияткерлік меншікті - елдің экономикасының қозғалтқышын дамытуға мүдделі. Ақпараттық технологияларды дамыту интеллектуалдық әлеуетке қажетті жағдай жасауды талап етеді

Мақалада зияткерлік меншіктің азаматтық қорғаныс саласындағы қолданыстағы заңнаманың жалпы сипаттамасы берілген.

Автор зияткерлік меншік саласындағы тұжырымдамаларды, әрі қарай құқықтық шешімді қажет ететін мәселелерді ашып көрсетеді

Зияткерлік меншік саласында қолданыстағы заңнамаға сүйене отырып автор ғалымдардың пікірін қолдайды, ол одан әрі жетілдіруді қажет етеді.

Summary

The article is devoted to one of the most pressing problems of modern society - the study of the nature of the legal protection of intellectual property in order to improve current legislation and ensure proper protection of violated rights and legally protected interests of intellectual property subjects.

In the Republic of Kazakhstan are interested in the development of intellectual property - the engine of the country's economy. The development of information technology requires the creation of appropriate conditions for intellectual potential.

The article presents a general description of the current legislation in the field of civil protection of intellectual property.

The author reveals concepts in the field of intellectual property, problems that require further legal resolution.

Based on the current legislation in the field of intellectual property, the author supports the opinion of scholars of law that it needs further improvement.

343.123(574)

**Керімбек Ш.
Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң
академиясының магистранты**

ҚЫЛМЫС ОҚИҒАСЫНЫҢ МӘН-ЖАЙЛАРЫН ҚАЙТА ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада оқиға болған жерді тергеушінің қарап- тексеруі кезінде, қылмыс механизмдерін тануға арналған барлық әдістерді қолдану тактикасы сипатталады. Қайта жаңғыртуды материалдық іске асырылушы тұрғыдан алатын болсақ, тергеу жағдайында басты орынды иеленетіндігі көрсетіледі. Күрделі жағдайларда оқиғаның жекелеген мән-жайларын, жай-жапсарларын қайта жаңғырту кейбір заттай дәлелдемелерді қайта жаңалауды, жай-жапсар элементтерін қайта құрастыруды, үлгі жасауды, макет жасауды, олармен эксперимент жүргізуді талап етеді.

Кілт сөздер. Қылмыс; тергеуші; тергеуді ұйымдастыру; оқиғаны қарап-тексеру; эксперимент; қайта жаңғырту.

Тергеу эксперименттерін тәжірибелік әрекеттерге ғана, айғақты тексеруді - оқиға болған жерде бұрын алынған айғақтардың жай ғана қайталануына әкеліп тіреудің орнына жоқ деген қисынды мәселе туындайды. Тергеу әрекеттердің, жай-жапсары және тәжірибелік әрекеттердің жаңғыруынан ғана емес, ал танымдық қызметтердің тәсілдерін біріктіруден, дер кезінде және кәсіби түрде оларды кемінде пайдаланудан құралуы тиіс деген заңды мәселе бой көтереді. Әрине «жаңғырту» түсінігі «айғақты тексеру», «тергеу эксперименті» деген түсініктерден кең, біздің ойымызша, ол танымның әдісіне, тәсіліне жатыстыра отырып айғақты тексеру мен «тәжірибелік әдістердің көмегімен алынған мәліметтердің маңыздылығын барынша толық бейнелейді».

М.В. Салтевский мен В.П. Лукашевич, тергеу әрекеттерінің жіктеу проблемаларын қарастыра келе, жай-жапсары мен оқиға мән-жайларын жаңғырту ақпаратын күрделі қайнар көздерден алу барысында мүмкін екендігін негіздей отырып көрсетті. әрі қарай олар күрделі қайнар көз — бұл тергеу әрекеттерінің танымдылық процесінде бір мезгілде пайдаланылатын мінсіз және материалдық бейнелердің жиынтығы. Мінсіз бейне қылмыстың қабылданған оқиғасының салдары болып табылады. Осының салдарынан олардың заттай бейнеге түсетін кескін түрі «Субъективті түрін» немесе оның тәжірибелік жаңғыруын көрсетуге келіп тіреледі.

Тұлға жай-жапсары мен заттарды жаңғырту арқылы бейнелеп көрсетеді, ал тергеуші мен куәгерлер бұрын алынған айғақтармен салыстырады және тұлғаның орны туралы дұрыс бағдарлап, өзінің болжамдарын растап тұрғанына көздерін жеткізеді.

Бұл көзқарасты А.П. Филиппов пен Ю.Г. Коруховтар қолдады. Олар осы түсінікті егжей-тегжейлеп, оны мынадай түрде түсіндіреді: айғақты тексеру – алдын ала жауап алынған адамның зерттеліп отырған оқиғамен байланысты орын мен объектілерді айғақтарды бірге ұсына отырып көрсетуін қарастыратын тергеу әрекеті. Бұл іс әрекет кейде басқа тергеу әрекеттерімен ұқсас сипаттарға да ие бола алады, бірақ оларды ешқашан шатастыруға болмайды. Айғақтарды тексеру танудан негізгі тактикалық ерекшелігімен айрықшаланады, атап айтсақ, тану барысында тұлғаға объектіні таңдау мүмкіндігі беріледі, айғақтарды тексеру барысында белсенді әрекеттер орындай отырып ол өзі объектіге көрсетеді, немесе тұлға өз сөздерін оқиға болған жерде іс-әрекеттерді көрсете отырып растайды.

«Тергеу эксперименті» түсінігін басқа тергеу әрекеттерінен айқынырақ бөліп қарастыру қажет. Кейбір тергеу әрекеттерінің ұқсастығына қатысты айтсақ, оларды жалпы таным әдістері біріктіреді. Тексеру маңызына қарай заттардың өзіндік қасиетін анықтайтын жекелеген тәжірибелік әрекеттермен байланысты болу мүмкін. Олар айтарлықтай бақылауды толықтырады және қылмысқа байланысты жекелеген көріністерді жаңғыртуға зерттелетін объектілерді тереңірек талдауға мүмкіндік береді. Бірақ, тексеру оқиғаның болған жағдайларының материалдық сипатын жасанды жаңғыртумен байланысты емес. Егер зерттеліп отырған оқиғаның шарттары мен жағдайларын жасанды материалдық жаңғырту керек болса, тексеру кешенді сипатта болады және арнайы тергеу әрекеттерін, тергеу экспериментін өткізу қажеттілігі туындайды.

Материалдық іске асырылушы жаңғырту мәселесі бойынша қылмыс оқиғасы үзінділерін, оның жекелеген мән-жайларын, қылмыскердің белсенді емес іс-әрекеті жай-жапсарларын, сонынан бұл әрекеттердің қауіпті деп танылуын және басқа да қылмыс оқиғасын құрайтын әрекеттерді қайта жаңғырту туралы айтуға болады.

Оқиға болған жерді тергеушінің тексеруі кезінде, қылмыс механизмдерін тануға арналған барлық әдістер үйлеседі. Егер қайта жаңғыртуды материалдық-іске асырылушы түрғыдан алатын болсақ, тергеу жағдайы басты орынды иеленеді. Күрделі жағдайларда оқиғаның жекелеген мән-жайларын, жай-жапсарларын қайта жаңғырту кейбір заттай дәлелдемелерді қайта жаңалауды, жай-жапсар элементтерін қайта құрастыруды, үлгі жасауды, макет жасауды, олармен эксперимент жүргізуді талап етеді. Ал мұның өзі тергеу эксперименті шеңберінде ғана мүмкін болады, яғни бұл тергеу әрекеті материалдық-іске асырылушы аспектіде қайта жаңғыртудың процессуалдық формасы болып табылады.

Көрсетілген екі тергеу әрекетінде оқиға болған жердің жай-жапсары мен мән-жайларын қайта жаңғырту әдісі басым келеді және олардың әрқайсысының шеңберінде әдіс өзінің іске асырылу ерекшелігімен сипатталады деп пікір білдірген криминалистердің ойларын дұрыс деп санаймыз.

ҚР ҚПК-нің 257-бабында мақсаты (айғақтардың сенімділігін айқындау мақсатында) және оны іске асыру жолы тікелей көрсетілген. Ол таным әдісі ретінде қайта жаңғыртудың болуын қарастырады, яғни заңда былай деп көрсетіледі, «бұрын жауап алынған адам зерттелінуші оқиғаның жай-жапсары мен мән-жайларын қайта жаңғыртады», олай болса болған оқиғаның жай-жапсары мен жағдайларын тәжірибелік әрекеттер жасамай-ақ, қайта жаңғыртуға болады [1].

Айғақтарды тексеру жағдайы белгіленген ҚПК-нің 257-бабын тергеу экспериментімен және ҚПК-нің 258-бабының редакциясымен салыстырып көрейік. Олардың арасындағы айырмашылықтар мазмұнына қарай анықталады:

- айғақтарды тексеру барысында осы тексерілу жүргізіліп отырған адамның (бұл жағдайда жауап алынған адамның) қатысуы қажетті. Тергеу эксперименті кезінде мұның онша қажеті жоқ;

- тергеу экспериментін жүргізу барысында тергеуші қайта жаңғыртылған жағдайларда тәжірибе жасайды, оны бірнеше рет қайталайды, жай-жапсарын өзгертеді. Айғақтарды тексеру кезінде қылмысты жасау уақытында өз әрекеттерін жай ғана бейнелеп көрсетуге болады;

- тергеу экспериментерін өткізу жағдайлары оның нәтижесіне маңызды түрде әсер етеді, ал айғақтарды тексеру үшін олар мұндай маңызға ие болмайды;

- қылмыс жасалған орын айғақтарға тексеру жүргізу орны ретінде танылады, ал тергеу эксперименті тәжірибелік әрекеттердің мақсаты мен мазмұнына орай кез-келген орында өткізіле береді;

- айғақтарды тексеру бір ғана адаммен (сезіктімен, айыпталушымен, жәбірленушімен, куәлармен) жүргізіледі, ал тергеу эксперименті оның түрі мен қойған мақсатына қарай басқа да адамдардың қатысуымен жүргізіле береді. Айғақтарды тексерудің мақсаты ҚР ҚПК-нің 257-бабында айқын анықталған. Тактикалық жағынан алғанда, ол жан-жақты негізделген (тәжірибелік әрекеттерден айырмашылығы) және егжей-тегжей қарастыруды қажет етпейді [2, 33 б.].

Егер тергеу эксперименті мен айғақтарды тексеру мақсатын салыстыратын болсақ, олардың өзара сәйкес келетіндігін көре аламыз:

- басты ортақ мақсат - іс үшін маңызы бар деректерді тексеру мен нақтылау;
- жаңа дәлелдемелерді айқындау;
- версияларды тексеру;

Логикалық тұрғыдан тексеру экспериментін тәжірибелік әрекеттерге, ал айғақтарды тексеруді бұрын алынған дәлелдемелерді оқиға болған жерде жай ғана қайталауға жатқызуға болмайды деген мәселе туындайды. Тергеу әрекеті жай-жапсарды, әрекетті немесе тәжірибелік әрекеттерді қайталаудан ғана құралуы тиіс емес [2, 98 б.]. Мұнда танымдық қызмет тәсілдерін біріктіру, оларды өз уақытында әрі кәсіби тұрғыдан пайдалану қажет деген мәселе заңды түрде пайда болады. Әрине «қайта жаңғырту» ұғымы «айғақтарды тексеру», «тергеу эксперименті» ұғымдарынан әлдеқайда ауқымды келеді. Біздің пікіріміз бойынша, ол таным әдісіне жата отырып, айғақтарды тексеру мен «тәжірибелік әрекеттер» арқылы алынған деректерді тексерудің маңызын толық бейнелейді.

Тергеу әрекеттерінің ұғымы мен маңызын жеке-жеке қарастыру керек. Осы ұғымдарды анықтап алу үшін, тергеу әрекеттерінің мақсатын, міндеттері мен маңызын түсіне білу қажет.

Айғақтарды тексерудің маңызы, - деп атап өтеді Васильев В.Л. - қылмыс жасалған жерде адамның қабылданған субъективті түрін ашып көрсетуден құралады. Адам жай-жапсар мен заттарды қайта жаңғырту арқылы бұрын өзі болған мән-жайларды көрсетеді, ал тергеуші мен куәгерлер мұны бұрын алған куаландырулармен салыстырып, адамның оқиға болған жерді бағдарлама алуына көздерін жеткізеді, өз айғақтарын растайды [3, 42 б.].

Оқиға болған жердің жай-жапсары мен мән-жайларын қайта жаңғырту түрлері барлық криминалистік дерек көздерінде айғақтарды тексеру мен тергеу

эксперименті шегінде қарастырылады. Міндеттердің шешілуіне орай, тергеу әрекетін жүргізу барысында олардың түрлері анықталды.

Тергеу әрекетінің мақсаты мен мазмұнына Васильев В.Л. барынша егжей-тегжейлі анықтама береді «эксперимент-бұл мақсатқа ұмтылу қызметі, оның негізін арнайы құрылған жағдайларда танылушы құбылыстарды, оқиғаны, заттарды тәжірибелік тұрғыдан қайта құрастыру құрайды. Тергеу эксперименті-бұл арнайы тәжірибе жүргізу кезінде жекелеген (тексерілетін) нысандарға, немесе олардың

көшірмелеріне мақсатты түрде әсер ету арқылы тексеру мен дәлелдеме алу үшін орындалатын тергеу әрекеті» [3, 45 б.] .

Осыған орай тергеу эксперименті тергеу әрекеті ретінде анықталады, оның мақсаты сезіктінің, айыпталушының, жәбірленуші немесе куәлардың айғақтарын ғана емес, сондай-ақ қылмыстың жасалу механизмі, зерттелінуші

құбылыстар мен фактілердің туындауы туралы тергеу болжамдарын тексеру болып табылады.

«Тергеу эксперименті» ұғымын басқа тергеу әрекеттерінен айқын ажырата білу қажет.

Кейбір тергеу әрекеттерінің ұқсастығына қарай, олар жалпы танымдық әдістерге бірігеді. Тексеру заттардың қасиеттерін айқындайтын жекелей тәжірибелік әрекеттермен байланысты болуы мүмкін. Олар бақылауды маңызды түрде толықтырып, зерттелінуші нысандармен терең танысуға, қылмыспен байланысты жекелеген үзінділерді қайта құрастыруға мүмкіндік береді. Алайда, тексеру болған оқиғаның мән-жайларын және жағдайларын жасанды материалдық тұрғыдан қайта жаңғыртумен байланысты емес. Егер зерттелінуші оқиғаның мән-жайлары мен жағдайларын жасанды материалдық тұрғыдан қайта жаңғырту қажет болса, онда тексеру кешенді сипатта болады және арнайы тергеу әрекеті-тергеу экспериментін жүргізу қажеттілігі туындайды.

Тергеу эксперименті сараптама өткізу жағдайында эксперименттік әдіске ұқсас келеді. Себебі олардың арасында тікелей бақылау және тәжірибе жүргізу барысында өзара тығыз байланыс болады (бұл тек сыртқы көрініс).

Олардың арасында мынадай маңызды айырмашылықтар бар;

- тергеу экспериментінің нәтижелері істегі дәлелдеме болып табылады, ал тергеу эксперименті сенімді деректер алу кезінде жай ғана аралық кезең болады. Осы себепті ол және оның нәтижелері дәлел бола алмайды;

- тергеу экспериментін тергеуді жүргізетін адам немесе тергеушінің тапсырмасы бойынша басқалар жүргізе алады, ал сараптамалық тәжірибені тергеушінің қаулысымен арнайы білімі бар адам ғана жүргізе алады.

Сонымен, тергеу эксперименті дегеніміз-бұл өз алдына жеке тергеу әрекеті, ол зерттелінуші оқиғаның жағдайы мен жай-жапсарын қайта құрастыруды және арнайы тәжірибелер өткізуді қарастырады. Ол арқылы тергеушінің бақылауы және реттеуі жағдайында қылмыстық істі шынайы тергеу үшін маңызы бар құбылыстарды, мән-жайлар мен фактілер ретроспективті түрде қайта жаңғыртылады.

Айғақтарды тексерудің түрлерін көптеген авторлар ұсынады. Біздің көзқарасымыз бойынша, олар криминалистикалық оқулықтар авторларының тарапынан оңтайлы баяндалған:

- жекелеген мән-жайларды нақтылау (қайда, қашан және кім болды, қайдан және кім келді, не және қайда орналасты);

- болуы тиіс, бірақ табыла қоймаған оқиға іздерін іздестіру;

- «хабардар болуын сынау», яғни оқиға, жай-жапсар туралы не білетіндігін тексеру;

- екі немесе одан да көп адамдардан жауап алу кезінде туындаған шынайы қайшылықтарды тексеру;

- бұрын тергеуге таныс болмаған адамдарды анықтау. Тергеу экспериментінің түрлері де әр түрлі қарастырылып келеді.

Кейіннен Р.С. Белкин кейбір түрлерді бір топқа біріктіріп, басқаша жіктеме ұсынды, өйткені, мәселен, кәсіби дағдыларды тексеруді эксперименттің жеке түрі етіп бөлудің қажеті жоқ. Соған орай автор мынадай түрлерді ұсынады:

- белгілі бір әрекеттердің жасалу мүмкіндігін анықтау бойынша;

- әлдебір әрекеттердің болу мүмкіндігін анықтау бойынша;
- оқиғаның жекелеген бөлшектерін анықтау жағдайында;
- тергеу барысында алынған оқиға іздерінің жасалу барысын анықтау бойынша [2, 53 б.].

М.В. Салтевский басқаша түрде бөлуді ұсынады. Оның пікірі бойынша, тергеу экспериментін үш түрге бөлуге болады:

1) кез келген құбылыстарды сезіммен қабылдау, яғни адамның сезім органдарының жағдайын тексеруге бағытталған фактіні анықтауға мүмкіндік беретін тергеу эксперименті;

2) нақты бір адамның белгілі бір әрекеттерді орындай алуын анықтауға мүмкіндік беретін тергеу эксперименті;

3) белгілі бір фактінің немесе оның пайда болуы механизмінің болу мүмкіндігін анықтайтын тергеу эксперименті.

Біздің ойымызша, кез келген жіктеме шартты түрде болып келеді, өйткені білімнің дамуы арқылы олар нақтылана түседі, өзгерістер мен толықтырулар енгізіледі. Тергеу экспериментінің кез келген түрін жүргізу кезінде, нақты ғылымдардың сенімді білімдеріне сүйену қажет (олай етпесе болмайды, өйткені тергеу әрекетінің дәлелдеуші маңызы мен оны жүргізудің шынайылығы осыған байланысты болады) [4, 49 б.]. Егер, мәселен, оқиға іздерін алу фактісін тексеру үшін, арнайы білімдерді қолдану қажет болса, онда сараптама жүргізу керек (арнайы білімі бар адамның көмегімен, мұның өзі берілген сұрақтарға барынша толық әрі мазмұнды жауап береді).

Мазмұны бойынша қайта жаңғырту дәлелдемелерді тексерудің танымдық мүмкіндіктеріне енбейтіндіктен, жауап алу кезінде алынған куәліліктерді жай ғана бекітуге жататындықтан, осы тергеу әрекетінің мүмкіндіктері толық шамада пайдаланылмайды.

Әрине, айғақтарды тексеру мақсатын тарылту тергеу әрекетінің танымдық мүмкіндіктерін шектейді. Айғақтарды тексеру мақсатын анықтап алу үшін, оның танымдық мүмкіндіктерін ескеру қажет.

Оқиға болған жерде айғақтарды тексеру сияқты тергеу әрекеті криминалистік ақпараттың аралас формаларын зерттеуден басталады; тіпті қарапайым формасы - айғақтарды тексерудің танымдық мүмкіндіктері мынаған

жатқызылады, яғни айғағы куәгерлердің қатысуымен тексеріліп жатқан адам қайда, не және қалай болғандығын көрсетеді, мұның өзі күрделі құрылымға ие. Соңғы уақытта айғақтарды тексеру кешенді сипатқа ие екендігі егжей-тегжейленіп көрсетіледі, оның қосымша мақсаты белгілі бір орында әрекеттерді бейнелеп көрсету бола алады. Тергеуші осы ақпаратты ала отырып, оны жауап алынған адамның айғақтарымен салыстырады. Жауап алу кезінде алынған деректер оқиға болған жердегі шынайы жай-жапсарға сәйкес келетіндігі тексеріледі.

Атап өтілген әрекеттің ақпараттық нәтижесі ақпаратты салыстыру және кешенді пайдалану мүмкіндігімен байланысты болғандықтан, ол түрлі дерек көздерінен алынады.

Мұндай салыстыру нәтижесінде тергеуші келесі мүмкіндіктерді иеленеді:

1) өзара байланыс жүргізу және осы шынайы жай-жапсар деректерінің жауап алынған адамның айғақтарымен сәйкес келуін тексеру;

2) жауап алынған адамның айғақтарын толықтыру және егжей-тегжейлеу;

3) жаңа дәлелдемелер алу;

4) тергеу болжамдарын тексеру;

Күдіктінің, айыпталушының, жәбірленуші мен куәнің айғақтарын оқиға болған жердегі мән-жайларды қайта жаңғырту үшін тексеру барысында, тұлғаның оқиға

болған жерге бару және қайту жолдарына қатысты, сондай-ақ зерттелінуші оқиға кезінде өтетін әрекеттерге қатысты хабардар болуын тексеру мүмкіндігі пайда болады. Егер белгіленген мән-жайлар айғақтарға сай келсе, мұның өзі бұрын алынған куәліктерді бекіте түседі. Кейде айғақтарға тексеру жүргізгенде, адам оқиға болған жерге тап бола отырып, біреудің айыбын немесе басқа да қатысушылардың айыпты өз мойнына алуын мойындайды, өйткені ол оқиғаның жай-жапсары мен мән-жайларын толық білмейді, ал оның түсінітері қисынсыз әрі ретсіз болып келеді [5, 12 б.].

Айғақтарды толықтыру мен егжей-тегжейлеуге келсек, тексеруді белгілі бір нәрселерді ұмытып қалатын немесе шатаса беретін адамдармен жүргізу қажет.

Әрине, жауап алу кезінде мынадай тактикалық тәсілдер де болады, мұнда адамнан оқиға болған жерде тікелей жауап алынады, немесе жауап алу кезінде ассоциациялық байланыстар қолданылады.

Айғақтарды тексеруді жауап алумен шатастыруға болмайды, олар ең алдымен өткізу әдістері арқылы ажыратылады. Жауап алу негізін сұрастыру әдісі кұрайды. Сол арқылы тергеуші вербалды ақпарат алады-ақпарат берілу кезінде оны тасымалдаушының санасында бекітіліп, сұрастыру әсері арқылы жазбаша үлгіде тергеушіге өткізіледі. Айғақтарды тексеру кезінде бақылау мен сұрастыру атты екі әдіс біріктіріледі, олар ақпаратты зерттеуге (вербалды және дене белгілерімен берілген) бағытталады. Егер оқиға болған жерде жауап алынса, онда осы жерде айғақтарды тексеру туралы сөз болуы мүмкін емес.

Бұл ақпаратты басқалардан алу мүмкіндігіне күдік туындаса, онда осы мән-жайға көңіл бөлу керек. Бұл жағдайда одан барынша егжей-тегжей жауап алу қажет. Мысалы, егер адам қылмыс қаруы жерге көмілгендігін растаса, онда жасырылған жерді ғана емес, сондай-ақ заттың неге оралғандығын, қай тереңдікке көмілгендігін, көму кезінде кім куә болғандығын, бұл туралы оның басқа біреуге айтқан немесе айтпағандығын айқындау қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі.- Алматы: ЮРИСТ, 2014.- 344 б.

2 Соловьев А.Б. Использование доказательств при допросе на предварительном следствии: Метод. пособие.- М.: Юрлитинформ, 2001.-136 с.

3 Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность/ Под ред. В.А. Власихина.- М.: Юристъ, 2000.-205 с.

4 Дозорцев В.А.. Законодательство и научно-технический прогресс.- М.: Юрид. лит., 1978.- 191 с.

5 Жәкішев Е.Ғ. Исаев Ә.А. Тапалова Р.Б. Найманова Г.Х. Темірболат Н.С. Криминалистика-Алматы: Жеті жарғы, 2006 ж.

Резюме

В данной статье рассматриваются теоретические вопросы возсоздания обстановки место происшествия преступлений.

Summary

In this article I am considered theoretical questions of reconstruction of a situation the scene of crimes.

Кенесбаев Е.Т.
магистрант Евразийской юридической
академии им. Д.А. Кунаева
научный руководитель:
к.ю.н., доцент Абдрахманов С.Т.

ОПЫТ И ПРАКТИКА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИЦ, УЧАСТВУЮЩИХ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме. В данной статье рассматривается обеспечение безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе. Проводится правовой анализ регламентации некоторых стран законодательства по обеспечению безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе.

Ключевые слова: уголовный процесс, обеспечение безопасности в уголовном процессе, правовой анализ.

Обеспечение безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе, а также определение основных направлений законодательства в указанной сфере крайне затруднительно без учета опыта зарубежных стран. Зарубежный опыт правовой регламентации деятельности правоохранительных органов в настоящей сфере интересен не только своей новизной для Казахстана, но и конкретностью государственных программ в сфере обеспечения безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе. В этой связи автором проанализированы основные нормативные акты, регламентирующие правоотношения в указанной сфере в США, Италия и ФРГ.

Одним из основных правовых актов, регламентирующих государственную защиту свидетелей в уголовном процессе США, является «Акт об усилении безопасности свидетеля», принятый Конгрессом США 12 октября 1984 г. [1, 52-55].

Согласно положениям указанного акта, основная роль при организации и применении мер безопасности свидетелей отведена министру юстиции. Последний правомочен предусматривать смену места жительства и защиту свидетелей, представителей федерального правительства во время официальных процессов, касающихся организованной преступной деятельности или других серьезных преступлений, если он допускает вероятность совершения насильственного преступления против свидетеля, участвующего в уголовном процессе.

Кроме того, министр юстиции может принимать другие меры по защите лица (его семьи), которое может быть каким-либо образом связано со свидетелем или потенциальным свидетелем, если семья или данное лицо подвергаются опасности из-за участия свидетеля в судебном процессе.

В связи с охраной вышеуказанных лиц министр юстиции должен принять такие меры, которые, по его мнению, могут гарантировать здоровье, безопасность и благосостояние человека, включая психологическую комфортность и социальную адаптацию к среде.

Министр юстиции США также может:

- обеспечить выдачу защищаемому лицу законно оформленных новых документов;
- обеспечить защищаемое лицо жильем;

-
- предусмотреть перевозку домашней мебели и другой личной собственности на новое место жительства защищаемого;
  - обеспечить необходимый прожиточный минимум данному лицу в сумме, установленной в соответствии с положениями, издаваемыми министром юстиции США, на необходимый срок;
  - помочь защищаемому лицу найти работу;
  - обеспечить все виды других услуг для самостоятельного проживания;
  - раскрывать или не раскрывать личность или местонахождение защищаемого свидетеля, решать любой другой вопрос, касающийся его или программы защиты, после тщательного взвешивания последствий такого раскрытия, а также вреда, который оно могло бы причинить общему успеху операции.

Исключение составляют те случаи, когда министр юстиции должен по просьбе (требованию) государства, местных судебных исполнителей или, согласно судебному приказу, незамедлительно раскрыть личность, местонахождение, досье и отпечатки пальцев охраняемого лица (если указанное лицо находится под следствием, было арестовано или же ему предъявлено обвинение в совершении насильственного преступления или преступления, которое наказывается тюремным заключением на срок более одного года).

Перед тем, как взять под защиту лицо, министр юстиции США должен получить информацию о том, подходит ли данное лицо для участия в программе, включая обстоятельства преступления, а также психологическую оценку данного лица.

Министр юстиции должен дать письменную оценку (определение) в любом случае серьезного расследования или в случае, когда были или будут даны свидетельские показания защищаемого лица, а также в случае опасности, которая может грозить обществу или собственности.

При решении вопроса о необходимости защиты лица министр юстиции должен рассмотреть альтернативы обеспечения такой защиты, возможность получения свидетельских показаний другим путем, из других источников, необходимость защиты лица, относительную важность свидетельских показаний, результаты психологических исследований лица, а также выяснить, не нарушат ли мероприятия по защите лица в значительной степени взаимоотношения между ребенком, который перевезен на другое место жительства, и его родителями, которые остаются на прежнем месте жительства, другие факторы подобного рода.

Министр юстиции должен заключить с защищаемым письменное «соглашение взаимопонимания». Каждое такое соглашение должно включать следующие обязанности защищаемого лица:

- согласие лица, если оно является свидетелем (потенциальным свидетелем), дать свидетельские показания и сообщить известную ему информацию соответствующим судебным исполнителям при рассмотрении дела в суде;
  - обещание лица не совершать никаких преступлений;
  - обещание принять все необходимые меры во избежание раскрытия другими лицами фактов и обстоятельств, касающихся его защиты;
  - обещание выполнять все юридические обязательства и решения суда;
  - согласие оказывать содействие всем разумным требованиям должностных лиц и служащих, которые обеспечивают его защиту;
  - согласие указать на другого человека, который мог бы выполнять функции агента (уполномоченного) в деле по его защите;
-

– обещание заявить о невыполненных юридических обязательствах на момент подписания соглашения, включая обязательства, касающиеся опеки и официального посещения ребенка (детей);

– обещание регулярно информировать соответствующих должностных лиц о своей деятельности и местонахождении.

Каждое такое соглашение должно включать меры, которые необходимо принять в случае нарушения соглашения, а также порядок регистрации и подачи документов, рассмотрения жалоб защищаемых лиц.

Министр юстиции должен заключать подобное соглашение с каждым защищаемым лицом в возрасте 18 лет и старше, указанное соглашение подписывается непосредственно министром юстиции и защищаемым лицом.

Министр юстиции может возложить ответственность за организацию защиты на своего заместителя, помощника, а также на любое другое должностное лицо отдела юстиции.

Если министр юстиции установит, что над лицом, которое нуждается в защите, нависла реальная опасность, то в этом случае он может обеспечить временную защиту лица без письменной оценки и «соглашения взаимопонимания». Такую оценку он должен сделать после того, как лицо станет находиться под защитой.

Министр юстиции может дать распоряжение снять защиту с лица, в случае нарушения заключенного между ними договора (соглашения) если лицо неправильно информирует о характере и обстоятельствах, касающихся опеки и официального посещения детей.

Перед прекращением защиты лица, министр юстиции должен известить его об этом и сообщить ему причины принятия такого решения. Его решение о прекращении обеспечения защиты не подлежит судебному пересмотру и опротестованию.

Если защищаемое лицо проходит по делу в качестве обвиняемого (ответчик, подсудимый), то министр юстиции должен позаботиться о том, чтобы ему была вручена копия судебного предписания (повестка) по его последнему месту проживания.

Если судебный приговор вынесен не в пользу защищаемого лица, министр юстиции должен выяснить, исполняет ли это лицо судебное решение.

Определенный интерес также представляет Закон «О защите жертв и свидетелей преступлений» от 12 октября 1982 г. [2], согласно которому основными принципами справедливого обращения с указанными лицами является:

– оказание им первоочередной и срочной специальной и медицинской помощи;

– разъяснение их роли в уголовном процессе;

– предоставление информации о мерах, которые могут быть предприняты правоохранными органами для их защиты, а также о задержании и аресте обвиняемого, его освобождении, прекращении или отказе в возбуждении против него дела;

– уведомление администрации предприятия, на котором работает свидетель, о его сотрудничестве с правоохранными органами;

– оказание иной помощи, включая предоставление автотранспорта, бронирование мест в гостинице, билетов и другое.

Основными положениями указанного закона являются повышение уголовной ответственности за оказание воздействия на свидетелей (жертв) преступлений, а также определение основных принципов справедливого обращения с указанными

участниками уголовного процесса. Так, например, за угрозу или применение физической силы, а равно за попытку совершения указанных деяний в отношении свидетеля предусмотрено наказание в виде штрафа до 250 000 долларов США, или тюремное заключение на срок не более 10 лет, или оба вида наказания. За причинение беспокойства лицу с целью препятствия его участию в деле в качестве свидетелей предусмотрен штраф до 25 000 долларов США, или лишение свободы сроком не более одного года, или оба вида наказания.

От законодательства, регламентирующего обеспечение безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе США, перейдем к аналогичному законодательству Италии. 6 августа 1992 г. итальянский парламент одобрил закон № 306 «О внесении срочных изменений в новый уголовно-процессуальный кодекс и мерах по борьбе с мафиозной преступностью» от 8 июня 1992 г. [3, 34-37]. Законопроект был подготовлен министерствами юстиции и внутренних дел в связи со сложной криминогенной обстановкой в стране. Ряд тяжких преступлений, совершенных мафией на Сицилии, ускорили его принятие парламентом.

В Италии новый закон по значимости, особым способам ведения следствия, организационному обеспечению сравнивают с антитеррористическим законодательством Италии 70-х годов. Борьбу с мафиозной преступностью призваны вести как МВД, так и Министерство юстиции, все правоохранительные органы страны.

В организационном плане закон предусматривает создание в Министерстве юстиции должности национального прокурора по борьбе с мафиозной преступностью, назначаемого на четыре года, а также поста его заместителя. В подчинении указанного прокурора — специальное управление, сотрудники которого наделяются большими полномочиями. Например, им предоставлено право посещать места заключения подозреваемых и обвиняемых без какого-либо предварительного разрешения и регистрации этих посещений. Они могут принимать решение о переводе наиболее опасных с их точки зрения заключенных в особые тюрьмы усиленного режима.

В 1989 г. Министерство внутренних дел и Министерство юстиции ФРГ образовали совместную комиссию для решения проблем борьбы с организованной преступностью. В ходе работы указанной комиссии были разработаны предложения по совершенствованию деятельности правоохранительных органов в сфере защиты свидетелей. На основе вышеуказанных положений в 1990 г. в установленном порядке были приняты «Общие указания федеральных и земельных министров юстиции и внутренних дел по охране свидетелей» [4, 22-23]. В Концепции охраны свидетелей и «Общих указаниях» предусмотрены цели, задачи и функции специально создаваемых органов охраны свидетелей.

Правовым основанием для принятия мер безопасности и охраны свидетелей в уголовном процессе ФРГ является совместное постановление следователя уголовной полиции и прокуратуры, которое направляется в координационный пункт охраны свидетелей. В основу ходатайство положена информация подразделения полиции, осуществляющего расследование дела, в ходе которого установлена опасность, угрожающая свидетелю.

Сотрудники соответствующих подразделений по защите свидетелей проходят специальную подготовку, позволяющую им выступать в роли социальных работников и консультантов-психологов.

Работа указанных подразделений основана на строгой конспирации, включает в себя широкий спектр мероприятий (от изменения анкетных данных свидетеля до изменения внешности).

В ФРГ существуют два типа планирования мер безопасности свидетелей:

1) долговременная защита, обеспечиваемая всеми полицейскими методами, в том числе физическая охрана свидетеля в суде и другие;

2) мероприятия, обеспечивающие недосыгаемость свидетеля в ходе следствия и судебного разбирательства, сохранение в тайне его местонахождения (исключение любых контактов со страховыми фирмами, банками, другими организациями).

В обоих случаях защищаемым лицам оказывается необходимая социальная помощь.

Следует отметить, что до настоящего времени в ФРГ отсутствует нормативный акт, непосредственно регламентирующий вышеуказанную деятельность специальных подразделений по защите свидетелей, их деятельность регламентируется подзаконными актами (типа отмеченных выше «Общих указаний» и других).

Таким образом, анализ правовой регламентации защиты участников уголовного судопроизводства в США, Италии и ФРГ позволяет сделать следующие выводы.

Разработка проблемы защиты участников уголовного судопроизводства должна осуществляться в каждой стране с учетом специфики происходящих в обществе социальных процессов и развития системы права в каждом государстве.

Список литературы:

1 Толеубекова Б. Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. — Караганда, 1994. — 197 с.

2 Воронин Ю. А. Система борьбы с преступностью в США. — Свердловск, 1990. — 100 с.

3 Законодательство Италии о борьбе с организованной преступностью // Законность. — 1993. — № 11.

4 Князев В. В. Защита свидетелей за рубежом // Полиция и борьба с преступностью за рубежом. — М., 1994.

5

Түйіндеме

Осы мақалада қылмыстық процеске қатысушы тұлғалардың қауіпсіздіктерін қамтамасыз ету мәселесі қарастырылады. Қылмыстық процеске қатысушы тұлғалардың қауіпсіздіктерін қамтамасыз ету бойынша бірнеше мемлекеттердің регламенттайтын заңнамаларына құқықтық талдау жүргілі.

Summary

This article discusses the security of persons involved in criminal proceedings. A legal analysis of the regulation of some countries ' legislation to ensure the safety of persons involved in the criminal process.

Көпбаев Н.Н.
Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң
академиясының магистранты
ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., доцент Абдрахманова Э.С.

ЖҰМЫС БЕРУШІНІҢ АЛДЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТКЕРДІҢ МАТЕРИАЛДЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІГІ

Бұл мақалада азаматтық құқықтың саласы ретінде еңбек құқығындағы материалдық жауапкершіліктің түсінігі, құрамы және өзге жауаптылықтан өзгешелігі жайлы қарастырылған. Залал (зиян) келтіргені үшін материалдық жауапкершілігі басталатын жағдайлар көрсетілген. Сондай-ақ еңбек құқығындағы материалдық жауаптылықтың кейбір жетілдіру мәселесі қарастырылған.

Кілт сөздер: материалдық жауаптылық, еңбек кодексі, жауаптылық мақсаты, тараптар, залал (зиян), шарт

Жұмыс берушінің тарапынан қызметкердің өз лауазымдық міндеттерін толық көлемде орындауы және оған сеніп тапсырылған мүліктің сақталуына мүмкіндік беретін қажетті жағдайлар жасалуы тиіс.

Материалдық жауапкершілік түрлері, келтірілген залалдың (зиянның) орнын толтыру тәртібі ҚР Еңбек кодексінде (бұдан әрі – ЕК) регламенттелген. Еңбек шарты тараптарының материалдық жауапкершілігін реттейтін қолданыстағы ҚР заңнамаларының ережелерін қысқаша қарастырып өтейік. ЕК-де еңбек шарты тарапының залалды (зиянды) өтеу жөніндегі міндеттері белгіленген, атап айтқанда: еңбек шартының тоқтатылуы басқа тарапқа келтірілген залалды (зиянды) өтеу жөніндегі жауапкершіліктен босатуға әкеліп соқпайды. ЕК-де залал (зиян) келтіргені үшін материалдық жауапкершілігі басталатын жағдайлар көрсетілген.

- Осы бапқа түсіндірмелерде кейбір анықтамалардың мағынасы ашылады: құқыққа қарсы әрекет (әрекетсіздік) – заңнама талаптарына, жұмыс берушінің актілеріне, еңбек шартының талаптарына сәйкес келмеу немесе қарама-қайшы келу;

- кінә – жауапкершілікке тарту үшін қажетті жағдайлар. Оның екі түрі бар:

1. қасақаналық құқыққа қарсы әрекет (әрекетсіздік) жасаған адамның өз әрекетінің (әрекетсіздігінің) қоғамдық қауіпті сипатта екенін сезінеді, оның қауіпті салдарын алдын ала біледі және олардың болуын қалайды (тікелей қасақаналық) немесе саналы түрде жол береді (жанама қасақаналық);

2. абайсыздық – оны жасаған тұлғаның өз әрекетінен (әрекетсіздігінен) қауіпті салдар орын алуы мүмкін екендігін алдын ала білуі, алайда оларды болдырмауға жеңіл-желпі қарауы (қылмыстық менмендікке салынуы) немесе бұндай салдардың орын алуын алдын ала көруі және білуі мүмкін бола тұра көре алмауы (қылмыстық немқұрайдылығы) абайсызда жасаған әрекет (әрекетсіздік) деп танылады.

- себепті (себепті-салдарлы) байланыс – көріністердің шын мәнінде нақты орын алған байланысы. Бұл бір көрініс (себеп) екінші бір көрініске (салдарға) себепші болатын, ал екіншісі (салдар) үнемі біріншісінің (себептің) нәтижесі болып табылатын байланыс.

Бұндай ұғымдарды түсіне білу келтірілген залалға (зиянға) кінәлілер мен себептерді анықтау кезінде қызметтік тергеуді сауатты жүргізуге көмектеседі. Залалдың туындауына әкеп соққан еңбек міндеттемелерін тиісті түрде орындамағаны үшін жауапкершілікке тарту үшін, қызметкердің немесе жұмыс берушінің құқыққа қарсы кінәлі мінез құлқы мен тараптар мінез-құлқы және келтірілген залалдың арасындағы себепті-салдарлы байланысты анықтау қажет.

Материалдық жауапкершіліктің мәнін терең түсіну үшін оның мақсаты мен қоғамдағы орынын анықтау қажет. Малько А.В. пікірі бойынша, қазіргі заманғы құқықтық реттеудің мақсаты әр дайым нақты рәсімделмеген, себебі мемлекеттің мақсаты және жалпы алғанда оның саяси құқығы нақты анықталмаған. Осы мақсаттарды құқықтың жалпы мақсатын нақты көрсету арқылы ұсынады, оған қоғамдық қатынастарды қорғау және оны бекіту арқылы реттеуді жатқызамыз.

Еңбек шарты тараптарының материалдық жауапкершілігі тек кінәсі бар болған кезде ғана басталады. Тарап егер залал еңсерілмейтін күш жағдайларында (форс-мажорлық жағдайлар) туындауы немесе зардап шегушінің қаскөйлігі дәлелденген кезде ғана жауапкершіліктен босатылады. Қызметкер мен жұмыс берушінің материалдық жауапкершілігі басталатын жағдайлардың түбегейлі тізбесі санамаланған. Бұл тізбені толық деп түсінуге жатпайды, осы бапта көрсетілмеген басқа талаптар оның қолданылу аясына кірмейді, яғни: **жұмыс беруші қызметкер алдында:**

- қызметкерді өз жұмыс орнында еңбек ету мүмкіндігінен заңсыз айыру арқылы келтірілген залал үшін;
- қызметкердің мүлкіне келтірілген залал үшін;
- қызметкердің өміріне және (немесе) денсаулығына келтірілген зиян үшін материалдық жауаптылықта болады;

Қызметкер жұмыс берушінің алдында:

- жұмыс берушінің мүлкін жоғалту немесе бүлдіру арқылы келтірілген залал үшін;
- қызметкердің әрекеті (әрекетсіздігі) нәтижесінде туындаған залал үшін материалдық жауаптылықта болады.

Басқа жағдайларда тараптар ұжымдық шартта, еңбек шартында белгіленген талаптар бойынша өзара материалдық жауаптылықта болады.

Ұйымдық құқықтық нысанына байланысты мекемелер тиесілі материалдық құндылықтар мен ақшаларды сақтауды қамтамасыз ету мақсатында мекеме басшысы немесе оның орынбасары материалдық жауапты тұлғамен ол жұмысқа тағайындағаннан кейін толық материалдық жауапкершілік туралы шарт жасасады. Шарт екі данада жасалады, мекеме басшысының және материалдық жауапты адамның қолымен куәландырылады, шарттың бірінші данасы мекеме басшысында, екіншісі материалдық жауапты адамда қалады.

Жасалған шарт қызметкердің жеке ісінде сақталады. Қандай да бір залал (зиян) анықталған жағдайда, ұйым әкімшілігі қызметтік тексеру жүргізуі тиіс, оның барысында:

- келтірілген залалдың (зиянның) мөлшері;
- кінәлі адам немесе кінәлі адамдар;
- залдың орнын толтыру жағдайлары анықталуы тиіс.

Әдетте, келтірілген материалдық залал түгендеу барысында немесе кездейсоқ анықталуы мүмкін. Онда материалдық залал келтірілгенін анықтаған тұлғаның атынан, бірінші басшының атына баяндау жазбасы беріледі. Осы жазбаның негізінде залалды және кінәлі тұлғаларды анықтау мақсатында қызметтік тергеу тағайындалатыны туралы бұйрық шығарылады.

Анықталған кінәлі тұлғалардан міндетті түрде түсініктеме алынады, онда қызметкер оқиғаның себептерін жазбаша түрде толық мазмұндайды және ерікті түрде келтірілген залалдың орнын толтыруға келісетінін немесе келіспейтінін көрсетеді. Қызметкердің жазбаша келісімі болмаған кезде, әкімшілік келтірілген залалды өндіру мәселесін қарау үшін істі сотқа беруге құқылы. ЕК сәйкес, материалдық залал сомасын жалақыдан ұстап қалуға қолданыстағы заңнамада тыйым салынған. Қызметкердің келтірген материалдық залалды оның жалақысынан ұстап қалуға берген келісімі міндетті түрде жазбаша ресімделуі тиіс.

Бұл ретте еңбек заңнамасында ЖТС (жеке табыс салығы) және МЗТ (міндетті зейнетақы төлемдері) ұсталғаннан кейінгі қызметкердің қолына беруге тиесілі жалақының 50 %-дық сомасынан аспауға тиіс жалақыдан ұстап қалудың ең көп мөлшері белгіленгенін есте ұстау маңызды.

Егер қызметкермен толық материалдық жауапкершілік туралы шарт жасалмаған болса, ЕК сәйкес, қызметкердің материалдық жауапкершілігі орташа айлық жалақысының мөлшерімен шектеледі.

Сонымен қатар, толық материалдық жауапкершілік туралы шарт жасамастан сотқа жүгіну кезінде, сот материалдық залал келтірілгені және оның орнын толтыру мәселесі бойынша сотта істің қаралуын ашудан бас тартады.

Қорытындылай келе, материалдық жауапкершілік басты мақсаты еңбек құқығы реттейтін қоғамдық қатынастарды қорғау, себебі материалдық жауапкершілік қоғамдық қатынасты бұзған жайғдайда пайда болады. Еңбек құқығындағы материалдық жауапкершіліктің мақсатының бірі болып құқықбұзушының мінез-құлқын түзету, бұл жағдайда - жалдамалы жұмыскер, себебі заңды жауапкершілік құқық бұзушының мінез-құлқын белгілеу мен құқық механизмінің әрекет етуі дәл сол адамның әрекетіне бағдарланғандықтан материалдық жауапкершіліктің қызметі жалдамалы жұмысшы мен жұмыс берушінің арасындағы пайда болатын қоғамдық қатынастарға жауапкершілік нормасының әсер етуін түсінуіміз қажет және осының нәтижесі арқылы жалпы мақсаты мен маңызының пайда болуына қолымызды жеткіземіз.

Осыған орай, жұмыс берушінің мүлкін қасақана жою немесе мүлкінің жекелеген түрлерін қасақана бүлдіру, зиянның немесе нұсқан мөлшерін анықтау үшін нақты ережелерді құру қажеттігін ескере отырып, бұрында болған еңбек заңнамасының ережесін қайтадан қалпына келтіруді ұсынамыз.

Толық материалдық жауапкершілік туралы шарт

_____ қаласы 20 ____ ж.
« ____ » _____

_____ тиесілі (Мекеменің атауы)
материалдық құндылықтар мен ақшаның сақталуын қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік мекеменің басшысы немесе басшысының орынбасары, мемлекеттік мекеменің атынан, бұдан әрі «Әкімшілік» деп аталатын

_____ (лауазымы, Т.А.Ә.)
_____ бір жақтан, және «Қызметкер» деп аталатын қызметкер

екінші жақтан _____ (Т. А. Ә.) _____ туралы төмендегідей шарт жасасты:

Мынадай лауазым атқаратын қызметкер

_____ (лауазымының атауы)
мына жұмысты _____ орындайтын

_____ (жұмысының атауы)
мынадай _____ жұмыстармен тікелей байланысты _____ (сақтау, өңдеу, сату (жөнелту))

_____ оған берілген материалдық құндылықтар мен ақшаны өндіру

_____ процессінде тасымалдау немесе қолдану) өзіне сеніп тапсырылған материалдық құндылықтар мен ақшаның сақталуына толықтай материалдық жауаптылықты өзіне қабылдайды, айтылғандарға байланысты мыналарды:

оған сақтауға немесе басқа мақсатта берілген құндылықтар мен ақшаға ұқыпты қарауға, олардың сақталуын қамтамасыз ету және залалды болдырмау шараларын қабылдауды;

қолда бар құндылықтарға белгіленген тәртіпте есеп жүргізуді, әкімшілікке ақтайтын құжаттарды, оған сеніп тапсырылған құндылықтар мен ақшаның қозғалысы мен қалдығы туралы есептілікті беріп отыруды;

оған сеніп тапсырылған құндылықтардың сақталуын қамтамасыз етуге қауіп келтіретін барлық жағдайлар туралы әкімшілікке уақтылы хабарлауды;

оған сеніп тапсырылған құндылықтарды түгендеуге қатысуды;

есеп жүргізу, ақшаны, құндылықтарды сақтаудың белгіленген ережесін білуді, және бұзушылықтарға жол берілген жағдайда осы ережелерді білмегеніне сілтеме жасамауды;

– аталған мекемеде жұмыс істеген кезеңде анықталған, ол келтірген залалдың орнын толтыруды міндетіне алады.

Әкімшілік:

қызметкерге қалыпты жұмыс істеу үшін қажетті жағдайлар жасауға, оған сеніп тапсырылған құндылықтардың сақталуын заңға сәйкес толық қамтамасыз етуге;

қызметкерге құқықтары мен міндеттерін түсіндіруге, және мекемеде келтірген залалы үшін қызметкерлер мен қызметшілерді материалдық жауапқа тартуға және оған сеніп тапсырылған материалдық құндылықтар мен ақшаны қабылдау өндірісі процесінде оларды сақтау, өңдеу, сату, жөнелту, тасымалдау немесе қолдану туралы нұсқаулықтармен, нормативтермен және ережелермен таныстыруға;

– құндылықтар мен ақшаны түгендеуді белгіленген тәртіпте жүргізуге міндетті.

Қызметкердің кінәсінен оған сеніп тапсырылған құндылықтарды қамтамасыз етпеген жағдайда _____ келтірген залал мөлшерін анықтау және оның

(Мекеменің атауы)

орнын толтыру қолданыстағы заңнамаға және осы шартқа сәйкес жүргізіледі.

4. Қызметкер залал оның кінәсінен келтірілмегенін дәлелдесе, немесе сот оның кінәсіздігін анықтаса, материалдық жауапкершілікке тартылмайды.

5. Осы шарт қызметкер мекеме оған сеніп тапсырылған материалдық құндылықтармен және ақшамен жұмыс істеген уақытының барлық кезеңіне қолданылады.

6. Осы шарт заңдық күші бірдей екі данада жасалды, оның бір данасы _____ «Әкімшілікте», екіншісі «Қызметкерде» болады.

(Мекеменің атауы)

Шарт тараптарының деректемелері:

Әкімшілік

Қызметкер

_____
_____
_____

Шарт тараптарының қолы:

_____
_____

М. О.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 В.Л.Гейхман, И.К.Дмитриева Трудовое право. Учебник для вузов. М., Российская правовая академия. С.81
- 2 С.С.Алексеев Общая теория права. М., 1987 206 б.
- 3 В.И.Уваров. Қазақстан Республикасының еңбек құқығы. Алматы, 2003
- 4 4.Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ.

Резюме

В данной статье рассматривается понятие материальной ответственности в области трудового права как сферы гражданского права, ее состав и отличие от других видов ответственности. Отражены факт наступления материальной ответственности когда одна сторона другой причиняют материальный вред (ущерб). Так же рассмотрены предложения к улучшению вопроса материальной ответственности в трудовом законодательстве.

Summary

This article discusses the concept of liability in the field of labor law as a sphere of civil law, its composition and difference from other responsibilities. Reflects the fact of liability when one party to the other cause material damage (damage). Also considered proposals to improve the issue of liability in labor law.

УДК 343.37:343.9(574)

Кобабаев А.А.
магистрант Евразийской юридической
академии имени Д.А.Кунаева
Научный руководитель:
к.ю.н., доцент
Чукмаитов Д.С.

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Данная статья посвящена проведению комплексного изучения уголовно-правовых и криминологических вопросов экономической преступности.

Ключевые слова: экономика, уголовно-правовая деятельность, криминал, характеристика.

Группа уголовно-правовых норм, устанавливающих ответственность за экономические уголовные правонарушения, впервые была объединена в одной главе в рамках Уголовного кодекса Республики Казахстан 1997 года, в котором в Особенной части в главе 7 была выделена самостоятельная глава с соответствующим заголовком «Преступления в сфере экономической деятельности» [1]. В этой главе были объединены наиболее известные и до тех пор озвученные только либо в

специальной литературе, либо в международных правовых актах составы уголовных правонарушений. Глава по объему была чуть ли не самой большой в новом уголовном законе (наряду с главами о преступлениях против порядка управления и против общественной безопасности и общественного порядка).

Рост преступности в период перехода общества из одного состояния в другое неизбежен и отнюдь не произведен от плохой работы правоохранительных органов. Возможности, которые открываются для стимулирования роста преступности и неблагоприятных изменений ее качественных показателей, - переход к многоукладной экономике, имущественное расслоение, разрастание групп и слоев повышенного социального риска, напор на подрастающее поколение пропаганды насилия, негативных социальных привычек и стандартов поведения, культура богатства любой ценой - все это функционирует в нашем обществе.

С этих позиций представленный новый Уголовный кодекс является значительным шагом в совершенствовании правового регулирования борьбы с преступностью.

Особая социальная значимость этого документа заключается в стремлении изменить в массовом сознании «образ» уголовного права как исключительно принудительного, карательного средства борьбы с преступностью, полностью игнорирующего его роль в защите интересов, прав и свобод граждан, иными словами, вернуть уголовному праву его роль регулятора общественных отношений, гаранта достижения социального компромисса.

В связи с введением в уголовном законе от 3 июля 2014 года института уголовного проступка система уголовных правонарушений получила двухуровневую классификацию: уголовные проступки и непосредственно преступления. В главе 8 Особенной части УК РК сосредоточены как преступления, так и уголовные проступки в сфере экономической деятельности, что можно заметить уже по наименованию самой главы.

Сразу стоит отметить, что в настоящее время законодатель по инициативе Национальной палаты предпринимателей «Атамекен» наряду с Генеральной прокуратурой Республики Казахстан, разработал и принял законопроект о внесении изменений и дополнений в Уголовный кодекс по вопросам совершенствования правоохранительной системы, согласно которому была декриминализована статья 215 УК РК «Лжепредпринимательство» [7]. Кроме такой декриминализации, законодатель существенно гуманизировал основания и пределы ответственности за совершение определенной группы уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности. В частности, были исключены такие квалифицирующие признаки по некоторым составам, как «неоднократность» (статья 222 УК РК), «совершение деяния группой лиц по предварительному сговору» (статья 221 УК РК). Также были изменены в пользу снижения верхних и нижних пределов видов наказаний по шестнадцати составам экономических уголовных правонарушений. Причем такое снижение касалось не только наказания в виде штрафа, но и лишения и ограничения свободы. Здесь необходимо также отметить, что судебная практика по экономическим уголовным правонарушениям и без такого гуманного шага законодателя руководствовался положениями п.2.8 Концепции правового развития [3], согласно которому судам рекомендовалось применять виновным за совершение экономических преступлений видов наказаний, не связанных с изоляцией осужденного от общества.

Количество уголовных проступков среди уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности также характеризуется наибольшим удельным весом во

всей структуре Особенной части УК РК. Таковыми законодатель определяет следующие составы:

- статья 222 «Незаконное использование товарного знака»
- статья 225 «Непредоставление информации либо представление заведомо ложных сведений должностным лицом эмитента ценных бумаг»
- статья 226 «Внесение в реестр держателей ценных бумаг заведомо ложных сведений»
- статья 227 «Представление заведомо ложных сведений профессиональными участниками рынка ценных бумаг»
- статья 228 «Нарушение правил проведения операций с ценными бумагами»
- статья 229 «Манипулирование на рынке ценных бумаг»
- статья 230 «Незаконные действия в отношении инсайдерской информации»
- статья 234 часть 1 «Экономическая контрабанда»
- статья 236 «Уклонение от уплаты таможенных пошлин, таможенных сборов, налогов, специальных, антидемпинговых, компенсационных пошлин»
- статья 239 «Доведение до неплатежеспособности»
- статья 241 «Нарушение законодательства Республики Казахстан о бухгалтерском учете и финансовой отчетности»
- статья 242 «Представление заведомо ложных сведений о банковских операциях»
- статья 246 «Незаконные действия в отношении имущества, ограниченного в распоряжении в счет налоговой задолженности налогоплательщика, задолженности плательщика по таможенным платежам, налогам, специальным, антидемпинговым, компенсационным пошлинам, пеней, процентов в случае их начисления»
- статья 247 «Получение незаконного вознаграждения».

Как видим, законодатель предпочел определить степень общественной опасности указанных уголовных правонарушений как наиболее низкой в структуре экономических уголовных правонарушений. Как показывает практика регистрации дел по вышеназванным статьям, такое положение дел играет на руку и самим правонарушителям, так как в большинстве случаев и сам правоприменитель, и сами потерпевшие по таким делам предпочитают не обращаться в компетентные органы за защитой нарушенных прав и интересов, так как в экономическом отношении расходы на правосудие по ним зачастую кратно превышают упущенную выгоду по ним.

Несмотря на это, большую часть уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности составляют группа общественно опасных деяний, степень общественной опасности которых определено законодателем на уровне преступлений. Причем среди них тяжкие категории преступлений занимают довольно существенное место. Более наглядно можно посмотреть распределение уголовно-правовых норм по категориям преступлений в следующей таблице.

Таблица 1. Распределение составов уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности по категориям преступлений

1	2	3
небольшой тяжести	средней тяжести	тяжкие
ст.ст.: - 214 часть 1; 219 части 1 и 2; 221 часть 1; 223 части 3 и 4; 226 часть 2; 229 часть 2; 230 часть 2; 233 части 1 и 2; 236 часть	ст.ст.: - 214 часть 2; 216 части 1 и 2; 217 часть 1; 218 части 1 и 2; 220; 221 часть 1; 223 части 1 и 2; 224; 228 части 2 и 3; 229	ст.ст.: - 216 часть 3; 217 части 2 и 3; 218 часть 3; 221 часть 3; 231 части 2 и 3; 232 часть 2; 234 часть 3; 245 часть 3; 248 часть 3;

2; 237 части 1 и 2; 240; 247 часть 3; 248 часть 1	часть 3; 230 часть 3; 231 часть 1; 232 часть 1; 234 часть 2; 235; 236 часть 3; 238 части 1 и 2; 239 части 2 и 3; 243 часть 1; 244; 245 части 1 и 2; 248 часть 2; 249 часть 1	249 часть 2 и 3

Как видим, большую часть массива преступлений в сфере экономической деятельности законодатель определил в категории преступлений средней тяжести. Здесь, на наш взгляд, законодатель исходил из соображений осторожного влияния на нормальное течение экономических, рыночных отношений, которые в нашей стране до сих пор некоторыми исследователями определяется как переходные.

Возможно законодатель руководствовался такими благими намерениями и тогда, когда устанавливал специальные основания освобождения от уголовной ответственности при выполнении виновными указанных в примечаниях к определенным статьям главы 8 Особенной части УК РК. Таковых специальных оснований освобождения от уголовной ответственности в рассматриваемой главе набралось 14. И здесь необходимо иметь ввиду, что такие специальные основания освобождения от уголовной ответственности имеют иные, зачастую существенно отличающиеся от оснований освобождения от ответственности и наказания, предусмотренных в разделе 5 Общей части УК РК «Освобождение от уголовной ответственности и наказания». В частности, в примечании к статье 214 УК РК законодатель в качестве условия освобождения от уголовной ответственности за совершение незаконного предпринимательства, незаконной банковской или коллекторской деятельности указывает наличие следующих условий: совершение простого состава уголовного правонарушения впервые и добровольное возмещение причиненного ущерба.

В иных случаях законодатель ставит более сложные условия освобождения от уголовной ответственности, в частности, для освобождения от уголовной ответственности по статье 217 УК РК необходимо, чтобы виновное лицо было в статусе пособника, добровольно заявило соответствующим правоохранительным органам о совершенном правонарушении, а также активно способствовало раскрытию и пресечению общественно опасных действий по созданию и руководству финансовой или инвестиционной пирамидой.

В третьей группе таких специальных оснований освобождения от уголовной ответственности достаточно сообщения (заявления) о готовящемся или совершаемом преступлении, как это можно наблюдать в примечании к статье 218 (легализация денег и иного имущества, приобретенного преступным путем).

В еще одной группе примечания законодатель ставит минимальные условия для освобождения от уголовной ответственности, как в случае с совершением деяния, предусмотренного статьей 219 УК РК «Незаконное получение кредита или нецелевое использование бюджетного кредита»: для освобождения достаточно будет наличие факта совершения указанного деяния впервые и добровольного возмещения причиненного ущерба. Аналогичные основания освобождения от уголовной ответственности можно наблюдать и по статьям 221 и 222 УК РК.

Отмечая положительные тенденции в упорядочении уголовно-правовых средств борьбы с экономическими уголовными правонарушениями, целесообразно будет заметить, что отечественный законодатель придерживается позиции наибольшего благоприятствования зарождающимся рыночным отношениям.

В других случаях для оконченного состава преступления не требуется наступления общественно опасных последствий, достаточно самого факта действия или бездействия, образующих объективную сторону конкретного преступления (например, при внесении в реестр держателей ценных бумаг заведомо ложных сведений). В то же время, необходимо иметь ввиду, что большая часть норм в рассматриваемой главе определяет признаки объективной стороны состава уголовных правонарушений как в виде альтернативных общественно опасных деяний, так и в виде альтернативных общественно опасных деяний, когда для наступления уголовной ответственности либо достаточно факта наличия одного из предусмотренных в нем деяний, либо наступления указанных в норме закона одного из видов общественно опасных последствий.

По большинству составов экономических уголовных правонарушений, если не по всем, можно констатировать бланкетность соответствующих диспозиции. Поэтому для уяснения признаков состава преступления необходимо обращаться к другим нормативным актам (например, к гражданскому законодательству, постановлениям Правительства, различным ведомственным инструкциям и т.д.). При применении таких норм важно установить наличие нарушения предписания уголовного закона и иного нормативного акта.

Отдельные диспозиции статей построены так, что общественно опасные правонарушения признаются уголовно наказуемыми лишь при наличии определенных условий.

Следующим моментом в общей характеристике уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности, на котором целесообразно будет акцентировать внимание, является признаки субъективной стороны, которыми законодатель характеризует те или иные составы рассматриваемой группы уголовных правонарушений. Здесь хотелось бы обратить внимание, что по всем составам указанной группы уголовных правонарушений, уголовная ответственность за их совершение предусмотрена при условии психического отношения виновного к своим деяниям в форме умысла (соответственно, часто на практике правоприменителями фиксируется совершение экономических уголовных правонарушений с прямым умыслом, что обусловлено со стремлением виновного получения определенного рода экономической, материальной выгоды).

В некоторых составах уголовных правонарушений в качестве конструкторных признаков указывается на обязательное наличие определенной цели. В частности, в составе в субъективную сторону состава совершения действий по выписке счет-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг или отгрузки товаров включена цель извлечения имущественной выгоды. В статье 231 и 232 УК РК в качестве цели выступает сбыт поддельных банкнот и монет в национальной и иностранной валюте, а также ценных бумаг, платежных карточек и иных платежных документов.

Согласно п.29) статьи 3 УК РК, пять составов преступлений в рассматриваемой группе экономических уголовных правонарушений являются коррупционными, а именно:

- п.4) ч.2 ст.216 – совершение действий по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров;
- п.3) ч.3 ст.217 – создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой;
- п.1) ч.3 ст.218 – легализация (отмывание) денег и (или) иного имущества, приобретенного преступным путем;
- п.1) ч.3 ст.234 – экономическая контрабанда;

- п.2) ч.3 ст.249 – рейдерство.

Во всех пяти случаях законодатель использует одинаковую схему отнесения деяния к числу коррупционных, а именно, замена признаков общего субъекта на признаки специального субъекта с добавлением указания на «использование служебного положения»: «лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, либо должностным лицом, либо лицом, занимающим ответственную государственную должность, если они сопряжены с использованием им своего служебного положения».

При этом субъекты по данному признаку делятся на четыре категории или вида каждый из которых имеет свои специфические отличительные признаки как по возможностям (круг полномочий), так и по степени влияния на теле или иные процессы. Однако законодатель несмотря на это предпочел включить все указанные четыре категории субъектов в один ряд.

Вместе с тем, необходимо иметь ввиду, что и Верховный суд Республики Казахстан считает важным законодательное определение тех или иных признаков составов экономических уголовных правонарушений. Например, состав уголовного правонарушения, предусмотренного статьей 231 УК, образует как подделка отдельных элементов денег или ценных бумаг (например, внесение изменений в данные о номинальной стоимости подлинных денежных знаков или ценных бумаг, иная переделка их содержания, номеров, серий и других реквизитов), так и незаконное изготовление их полностью..

Сбыт поддельных денег или ценных бумаг состоит в использовании их в качестве средства платежа при оплате товаров и услуг, а также при размене, дарении, даче взаймы, возврате долга, продаже, в иной форме включения их в гражданский оборот.

Если сбыт заведомо поддельных денег или ценных бумаг совершен с целью их использования как средства обмана при незаконном завладении чужим имуществом, такие деяния следует квалифицировать по совокупности статей 190 и 231 УК.

Использование как средства обмана при незаконном завладении чужим имуществом не запрещенных к обращению сувениров, медальонов, открыток, художественных, фотографических изображений, полиграфических и иных изделий, исполненных в виде указанных в статье 231 УК денежных знаков или ценных бумаг, следует квалифицировать как мошенничество.

Список литературы:

1 О некоторых вопросах квалификации уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности // Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 18 июня 2004 года № 2

2 Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Преступления в сфере экономической деятельности. – М., 2004.

3 Волженкин Б.В. Экономические преступления. СПб., 1999. – 312 с.

4 Сейткасимов Г.С. Банковское дело. – Алматы: Издательство Қаржы-қаражат, 1998

5 Уголовное право Казахстана (Особенная часть): уч. для ВУЗов / под ред. д.ю.н., проф. И.И. Рогова и к.ю.н., проф. С.М.Рахметова - Алматы: ТОО «Баспа», 2001

6 Рахметова М.А. Криминологические аспекты борьбы с экономической преступностью // Вестник КазНУ, 2013

---

7 Справка Генеральной прокуратуры Республики Казахстан по результатам проведённой комплексной проверки коммерческих банков и других финансово-кредитных учреждений за 2005 год.

8 Зубкова В.И. Курс уголовного права в пяти томах. Том 4. Особенная часть. Учебник для вузов. Зубкова В.И., В.С. Комиссаров, И.М. Тяжкова. – М., 2002. – 672 с.

Түйіндеме

Бұл мақала қылмыстық құқықты және экономикалық қылмыстың криминологиялық мәселелерін кешенді зерттеуге арналған.

Summary

This article is devoted to conducting a comprehensive study of criminal law and criminological issue of economic crime.

УДК 342.7

Мұратов А. Р.
Сулейман Демирель
Университетінің магистранты
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к, ассоц. профессор Адилова К.А.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫҢ ҚҰЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫНЫҢ ҚОРҒАЛУЫ

Бұл баяндамада Қазақстан Республикасындағы жеке тұлғаның конституциялық құқықтық мәртебесі оның ішінде тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы тақырыбына жазылған. Мұнда Қазақстан Республикасының Конституциясында, Президентінің Жарлықтарында, халықаралық құқық пен басқа да құжаттарда көрсетілген тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының және оның қорғалуы мәселесі және мәртебесі туралы көрініс тапқан.

Кілт сөздер: Тұлғаның мәртебесі, құқықтары мен бостандықтары, адам және азамат, Қазақстан Республикасындағы тұлға құқығы, құқықтың қорғалуы.

Ата заң – ел қазығы демекші, еліміздің ең басты құжаты – Конституция. Бұл Заңның қабылдануы конституциялық құрылыстың құқықтық негізін қалады, мемлекеттік тетік және қоғамдық, саяси жүйенің негізгі принциптерін айқындап, баршамыздың, яғни, адам мен азаматтың конституциялық мәртебесін белгілейді.

Адамның табиғи ажырамас абсолюттік құқықтары мен бостандықтарының идеялары осы Қазақстан Республикасының Конституциясында көрініс тапқан.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің жыл сайынғы

Қазақстан халқына жолдаған жолдауларында адам мен азамат құқығын сақтау, Қазақстанды одан әрі жаңғырту мен демократияландыру ең өзекті мәселердің қатарына қояды. «Егер біз соңғы жылдары осындайлық өркендеп, осындайлық бағаға ие болсақ, онда біз өзіміз өмір сүріп, дамып отырған Конституциямызға алғыс айтуға тиіспіз», - деп ел басымыз Конституция жайлы айтқан болатын. Сондықтан да,

---

еліміздің әрбір азаматы Конституциямызды сыйлап, осыған орай заңдарының бұзылуына жол бермей, оның қатаң сақтауы тиіс.

ҚР Конституциясының 12 бабына сәйкес:

1. Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі.

2. Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады.

3. Республиканың азаматы өзінің азаматтығына орай құқықтарға ие болып, міндеттер атқарады.

4. Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Республикада азаматтар үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттер атқарады.

5. Адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға, конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуге тиіс, - деп адам құқықтары мен бостандықтарының көрінісі адам және азаматқа арналған тарауында айқындалған. [1]

Қазіргі заманғы халықаралық құқықта адам құқына қатысты тұтастай құқықтық актілер кешені қалыптасты. Халықаралық құқық нормалары нақты мемлекеттегі адам құқын тікелей реттемейді. БҰҰ Жарғысы (1-баптың 3-тармағы) мемлекеттерді олардың аумағында тұратын барлық адамдардың, қандай да болмасын кемсітуге жол берместен негізгі құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге міндеттейді. БҰҰ шеңберінде осы мәселе бойынша: «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» (1948ж.), «Әйелдердің саяси құқы туралы конвенция» (1954ж.), «Балалар құқы декларациясы» (1959ж.), «Адамдардың экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтары туралы», «Адамдардың азаматтық және саяси құқықтары туралы» (1966ж.) және басқа бірқатар құжаттар қабылданды. [2]

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы жаңа Конституциясы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын нығайта отырып, халықаралық актілердің нормалары мен принциптеріне сүйенеді. Аталған және басқа халықаралық актілер мынадай негізгі құқықтар мен бостандықтарды жариялайды: кез-келген адам өмір сүруге, бостандыққа және жеке басына қол сұғылмауына құқылы; ешкім де азапталмауы қадір-қасиетін кемсітетіндей көз алартушылыққа және жазаға ұшырамауы тиіс; барлық адамдар заң алдында тең, заңмен тең дәрежеде қорғалуы құқылы; кез-келген адам тұратын орнын мемлекет шегінде еркін алмастыруға және таңдауға құқылы; кез-келген адам өзінің, отбасының және басқаларының денсаулығын және тұрмыс жағдайын қолдауға қажетті өмірлік деңгейде еңбек етуге, білім алуға, дем алуға құқылы. Халықаралық құқықтық құжаттар адам құқық мен бостандығын ең жоғары құндылық деп таниды.

Қазақстан Республикасында адамдар мен азаматтардың Конституция мен заңдарда бекітілген құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен жүзеге асыруды қамтамасыз етуі тиіс мемлекеттік институттар құралады және жұмыс істейді.

Адам құқықтарының жай-күйі әр мемлекетте адам және мемлекет қарым-қатынасы қағидасының сақталуына байланысты, әлемдік қатынастарда танылған бұл қағидаларды ұлттық заңнамаларға енгізу, құқықтарды қорғаудың механизмін қалыптастыру құқықтық жүйенің жай-күйіне тығыз байланысты десек қателеспес едік. Адам құқықтарын қорғау механизмі мынадай шараларды қамтиды:

- Конституциялық бақылау;
- Соттық қорғау;

-
- Қорғаудың әкімшілік-құқықтық формалары;
  - Үкіметтік емес құқық қорғау органдарының қызметі.

Жоғарыда аталған адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау механизмі әр түрлі дәрежеде біздің елімізде де қолданылады.[3]

Адамның құқығы мен бостандығын қорғау және қамтамасыз ету жөніндегі маңызды мемлекеттік институттардың бірі Қазақстан Республикасының Президенті болып табылады. Президенттің тиісті өкілеттігінің заңдық негізі Конституцияда, сондай-ақ Президенттің «Қазақстан Республикасының Президенті туралы» Конституциялық заң күші бар Жарлығында бекітілген.

ҚР Конституциясының 40-бабының 2-тармағында Қазақстан Республикасының Президенті – адам мен азамат құқықтары мен бостандықтарының нышаны әрі кепілі деп жазылған. Президенттің қызметіне кірісер сәтінде халыққа беретін антында мынадай сөздер бар: «Қазақстан халқына адал қызмет етуге, Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын қатаң сақтауға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беруге салтанатты түрде ант етемін» (42-бап, 1-тармақ). Адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жөніндегі мәселелер бойынша Парламент Мәжілісіне қарауға Үкімет енгізетін құқық қорғаушылық заң жобаларына

Президенттің бастамашылығы Президенттің азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының кепілі ретінде қызметінің басты бағыттарының бірі болып табылады. Үкімет арқылы Президент бастамашы болған кейбір заңдарды айтсақ та жетеді.

Қазақстан Республикасының шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы Заң, Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын қорғау туралы Заң, Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айрылу жағдайында және жасының ұлғаюына байланысты мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы төлеу туралы Заң, және т.б. Сонымен бірге Президент өз өкілеттігі шегінде нормативтік құқықтық актілер сияқты, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету үшін жеке сипаттағы актілер де шығарылады.

Ол Президенттің тиісті Жарлығымен бекітілген мемлекеттік қызмет принциптерінен айқын көрінеді. Президенттің Жарлығы бойынша: а) мемлекеттің мүддесі алдында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының және заңды мүдделерінің басымдылығы; ә) жалпыға ортақтық, яғни мемлекеттік қызметке кіруге барлық азаматтардың тең құқылығы; б) қоғамдық пікірді ескеру мен жариялылық мемлекеттік қызметтің маңызды принциптері болып табылады. Жоғарыда көрсетілгендей, мұнда мемлекеттік органдар қызметінің азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының жүзеге асыруды және қорғауды көздейтіндей принциптер қарастырылған. Бұл принциптер Президенттің құқық қорғау органдарының қызметіне сәйкес мәртебесін бергілейтін жарлықтарында нақтыланады. Мысалы, Президенттің «Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы Жарлығында, бұл органдардың адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстық және өзге әрекеттердің алдын-алу жөніндегі қызметті жүзеге асыратындығы жазылған.

Президент, сондай-ақ адам мен азаматтың саяси, әлеуметтік-экономикалық және жеке құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруды көздейтін жеке құқықтық актілер шығарады. Атап айтқанда, Президент Республика азаматтығын, саяси баспана беру мәселелерін шешеді, Республиканың мемлекеттік наградаларын, құрметті және өзге де атақтар береді. Президент ауыр қылмысы үшін сотталғандарғы кешірім жасайды.

Президент тыйым салуды, сондай-ақ Парламенттің азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын бұзатын заңдар қабылдамауы үшін пайдаланады. Қазақстан Республикасының демократиялық институттарына, азаматтардың қауыпсіздігіне ерекше қатер төнген жағдайды Президент қалыптасқан жағдайға орай шаралар қабылдауға құқылы. Атап айтқанда, Президент Қазақстанның бүкіл аумағында және оның жекелеген аймақтарында төтенше жағдай енгізіп, Қарулы күшті қолдана алады.

Қазақстан Республикасы Президентінің жанында консультативті-кеңесші орган ретінде адам құқығын қорғау жөніндегі комиссия құрылды. Комиссияның басты міндеті Президенттің конституциялық мәртебесі – оның адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының кепілдігін, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғау тетігін жеңілдетуді жүзеге асыруына ықпал ету болып табылады. Комиссия бұл міндеттерді орындау мақсатында мемлекет басшысының және комиссияның атына адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтары бойынша жолдаған өтініштерін қарайды, адам құқығының сақталуы туралы жыл сайын баяндамалар жасайды, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету механизмін жетілдіру туралы ұсыныстар және т.б. әзірлейді. [5]

Парламент те адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру мен қорғауға кепілдік беретін маңызды мемлекеттік институттардың бірі.

Парламент мұны, негізделген, заң шығару қызметі арқылы жүзеге асырады, онда парламенттің конституциялық өкілеттігі айқын көрінген. Парламент жеке тұлғалардың құқықтық субъектілігіне, азаматтық құқықтар мен бостандықтарға, жеке тұлғалардың жауаптылығына қатысты негізгі принциптер мен нормаларды; жергілікті өзін-өзі басқару органдарын құру мен қызметінің негіздерін белгілейтін маңызды қоғамдық қатынастарды реттеуші заңдар шығарады. Тиісінше, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары жүзеге асырылатын қоғамдық қатынастардың негізгі салалары Парламент қабылдайтын заңдар арқылы реттеледі.

Сот, ішкі істер, ұлттық қауіпсіздік органдары адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын ұйымдастыру мен қорғауға ықпал ететін органдар болып табылады. [6]

Қазіргі кезеңде Қазақстанда Омбудсмен институтын енгізу өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Омбудсмен – адам құқықтарын қорғау, арыз, өтініштерді қарау, құқықтар бұзылған жағдайда қалпына келтіру қызметімен айналысатын өкіл. Омбудсмен институты біздің елімізде адам құқықтарын қамтамасыз етудің бірін-бір тетігі болуы мүмкін. Классикалық тұрғыда, омбудсмен дегеніміз – мемлекеттік шенеуніктердің заңсыз әрекеттері нәтижесінде бұзылған құқықтар жөніндегі арыз-шағымдарды қарап, тексеріп заңдық күші жоқ ұсыныстар беретін тәуелсіз лауазымды тұлға. Біздің мемлекетімізде бұрын соңды бұндай институт болған емес. Ал ол адам құқықтарын қорғау, қамтамасыз ету және қалпына келтіруде жаңа тәсілдер мен әдістер енгізуге қуатты серпін бере алады. Бұндай қажеттілікті қазіргі таңда жұртшылықтың барлығы да мойындап отыр. Адам құқықтары жөніндегі ұлттық құрылым, үшінші мыңжылдықтың басында Омбудсмен институты қызметін қолдану құқықтық мемлекет құрудағы нық қадамдардың бірі болар еді. [3]

Адамның құқықтары мен бостандықтарын бекітуге, оларға кепілдік беру және жүзеге асыруға ұмтылыстың артуы құқықтық мемлекеттің сипаты мен тегіне, оған тән басқару, реттеу және ықпал жасаудың құқықтық құралдарының басымдылықтарына, онда байқалып отырған гуманистік бастаулардың,

---

демократияландырудың күшеюіне, мемлекеттік құрылымдардың халық бұқарасы үшін ашықтығына байланысты.

Адамның құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы ғасырлар мен ғұмырлар бойына созылған, адамның лайықты өмір сүріп, жақсы тұрмыс кешуіне апаратын асыл мұрат. Әр адамның бостандығы оның құқығы «табиғи» берілген, оған мемлекет және қоғам міндетті түрде көңіл аударып, оларды қамтамасыз етіп, қорғауы керек.

Әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы: Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 мамырдағы № 254- III Заңымен өзгертулер мен толықтырулар енгізілген ресми мәтін. – Конституция Республики Казахстан: официальный текст с изменениями и дополнениями от 21 мая 2007 года № 254-III Закона Республики Казахстан. – Алматы: Жеті жарғы, 2007 – 136 бет.

2 Права человека. Сборник международных документов. М., МГУ. 1986

3 Президенттің «Қазақстан Республикасы Президентінің актілер туралы» Жарлығында жарлықтар мен адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жөнінде шаралар қолданатындығы белгіленген //Қазақстан Республикасы Президентінің актілер жинағы, 1994ж, №44. 469-бет

4 «Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы адам құқығы жөніндегі комиссия туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы // «Казахстанская правда», 1997. 25 сәуір

5 Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы: Академиялық курс. Өнд., толықт., 3-бас., - Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 536 бет

6 Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы (Оқу құралы). – Өнд., толықт. 2-бас.- Алматы: Жеті жарғы, 1998. – 192 бет.

Резюме

В настоящей статье описывается конституционно-правовой статус физических лиц в Республике Казахстан, включая защиту прав и свобод человека. Рассматривается состояние и статус прав и свобод человека и их защита, что отражено в Конституции Республики Казахстан, Указах Президента Республики Казахстан, международном праве и других документах.

Summary

This report describes the constitutional and legal status of individuals in the Republic of Kazakhstan, including the protection of human rights and freedoms. It reflects the state and status of human rights and freedoms and their protection, which is reflected in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, Decrees of the President of the Republic of Kazakhstan, international law and other documents.

Мусина А.К.
магистрант Евразийской юридической
академии имени Д.А.Кунаева

К ВОПРОСУ О МЕРАХ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ИСКА

Обеспечение исков – важная часть защиты прав и законных интересов кредиторов в гражданском процессе. Применение данного института позволяет истцу быть уверенным, что в случае положительного разрешения гражданско-правового спора, должник исполнит все требования судебного решения. Статья посвящена особенностям обеспечения исков и его значению, проблем правоприменительной практики.

Ключевые слова: стороны арбитражного разбирательства, расходы, иск, стадии судопроизводства.

Институт обеспечения иска имеет важное значение в гражданском судопроизводстве, и позволяет истцу быть уверенным, что в случае положительного разрешения гражданско-правового спора, должник исполнит все требования судебного решения.

Обеспечение иска является значимой частью стадий гражданского судопроизводства, ибо от принятия данных мер зависит дальнейшее исполнение судебного акта, а именно, конечный итог судебных тяжб, сможет ли должник нести имущественную ответственность. Ведь ситуации, когда должник, узнав о том, что кредитор собирается обратиться в суд, пытается спрятать имущество, перевести деньги на чужие счета, переписать квартиру и машину на родственников или знакомых, с целью скрыть имущество от возможного взыскания, возникают практически постоянно.

Данная проблема усиливается, когда существует необходимость наложить меры по обеспечению иска на территории иностранного государства. При изучении норм международного гражданского процессуального права перед нами встает вопрос о возможности применения мер обеспечения иска. По нашему мнению, данный вопрос является спорным не только в международном гражданском процессуальном праве, но и в гражданском процессуальном праве РК.

Для восполнения пробелов законодательства РК необходимо изучить институт обеспечения исков, разработать механизм наложения обеспечения иска в иностранном государстве.

Все условия, при которых происходит предъявление иска, имеют процессуально-правовой порядок, поэтому иск является исключительно процессуальным действием.

Также этой точки зрения также придерживается и Г. Махашева, которая утверждает, что меры обеспечения иска являются по своей природе не материально-правовыми, а процессуально-правовыми, отражающими один из способов защиты нарушенных материально-правовых прав и законных интересов истца, защищаемых в судебном порядке [1].

Процессуальная сущность иска отражена в ГПК РК и регулируется принципами, изложенными в главе 14 и 15.

Обеспечение иска - это определенные принудительные меры, налагаемые судом по просьбе истца и заключающиеся в ограничении права распоряжения ответчиком материальным предметом спора. Они принимаются на случай затруднений или

невозможности исполнения решения суда ввиду уничтожения либо иного исчезновения предмета спора или сумм денежного возмещения [1].

Под обеспечением иска понимается принятие мер, по своему содержанию исключающих уклонение ответчика от исполнения будущего решения суда, положительного для истца [2].

Основания для обеспечения исков предусмотрены нормами ГПК РК Гл.15 и Законами РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей», «О банках и банковской деятельности», «О реабилитации и банкротстве».

В соответствии со статьей 156 ГПК РК мерами по обеспечению иска признаются:

1) наложение ареста на имущество, принадлежащее ответчику и находящееся у него или у других лиц...;

2) запрещение ответчику совершать определенные действия;

3) запрещение другим лицам передавать имущество ответчику по обязательствам, срок исполнения которых наступил, или выполнять по отношению к ответчику иные обязательства, предусмотренные законом или договором;

4) приостановление реализации имущества в случаях предъявления иска об освобождении имущества от ареста и (или) оспаривания результатов оценки имущества должника;

5) приостановление действия оспариваемого правового акта государственного органа, органа местного самоуправления;

6) приостановление взыскания по исполнительному документу, оспариваемому должником в судебном порядке;

7) приостановление торгов по внесудебной реализации предмета залога;

8) приостановление оспариваемых актов и действий судебного исполнителя, связанных с обращением взыскания на имущество, совершаемых в исполнительном производстве [3].

Кроме того, п.2 ст. 156 ГПК РК предусмотрено, что в необходимых случаях судом могут быть приняты **иные меры** по обеспечению иска, которые отвечают целям, указанным в части первой статьи 155 ГПК, а именно, «. По заявлению лиц, участвующих в деле, сторон арбитражного разбирательства суд может принять меры к обеспечению иска во всяком положении дела, если непринятие таких мер может затруднить или сделать невозможным исполнение решения суда.

Анализ ст. 156 ГПК РК позволяет сделать вывод о достаточно широких возможностях судьи, ведь правовые нормы законодательства РК предоставляют такую возможность и оставляет простор для действий, для понимания и толкования обеспечительных мер. В правоприменительной деятельности можно констатировать, что такая свобода выбора ведет к определенным сложностям для истца, ведь до окончания судебного разбирательства недобросовестный должник может вывести все свое имущество из-под своего владения.

Безусловно, наложение мер по обеспечению иска создает негативные последствия для ответчика, и конечно вследствие этого Бизнес будет серьезно страдать от обеспечительных мер (это в особенности касается определений судов о наложении ареста на имущество ответчика), в частности, наложить меры достаточно легко, а вот трудности возникают именно при их снятии, поскольку это производится на стадии исполнительного производства.

Сложным бывает определение фактов при злоупотреблении стороны договора, когда необходимо доказывать недобросовестность участников гражданского процесса. При этом недобросовестными могут выступать как истец, так и ответчик, поэтому суду всегда необходимо объективно подойти к наложению мер по обеспечению иска, всесторонне изучив представленные доказательства.

Целью судебного доказывания является установление обстоятельств гражданского дела, т.е. выявление с помощью доказательств наличия или отсутствия юридических фактов, с которыми закон связывает наступление определенных правовых последствий для сторон (заявителя), а также других обстоятельств, имеющих значение для дела [4]

В целом обеспечительные меры выполняют функцию защиты прав участников гражданского процесса и имеют целевую направленность, которая заключается в том, что меры обеспечения иска четко реализуют гарантии реализации имущественных прав и интересов, и не могут быть применимы в случаях отсутствия факта нарушения прав и законных интересов истца. Меры обеспечения иска используются как гарантия обеспечения иска по спорам имущественного характера, а также применимы в случаях, когда ответчик является должником истца старается избежать возмещения ущерба или возврата долга, мотивируя различными причинами, включая недостаточность средств и имущества и др.

В этой связи, судам действительно необходимо пристальное внимание уделить вопросу о наложении мер по обеспечению иска путем тщательного исследования доказательств того, что ответчик воспользуется временем и избавиться от своего имущества, способного обеспечить исполнение судебного решения.

Для разрешения этой ситуации Б.А. Тукулов предлагает следующие рекомендации к реформированию института обеспечительных мер:

(1) Несомненно, обеспечительные меры должны быть неожиданными для ответчика, и возможность их принятия без ведома ответчика должна быть сохранена. Однако обеспечительные меры не должны действовать больше определенного фиксированного срока (например, не больше двух недель);

(2) Затем, в рамках указанного срока (например, две недели) суд проводит судебное заседание с участием обеих сторон для 1 Ответчик вправе требовать возмещения расходов на представителя пропорционально той части иска, в удовлетворении которой было отказано. Однако, во-первых, расходы на представителя ограничены 10% суммы иска. Во-вторых, даже если расходы на представителя не превышают 10% суммы иска, суды, как правило, снижают их размер до пределов, которые суд посчитает разумными, что далеко не всегда отражает действительные расходы ответчика. И самое главное, нет прямой корреляции между суммой возмещения расходов на представителя и возможными убытками ответчика. Такие убытки, вне всякого сомнения, есть, но на практике их трудно доказать. разрешения вопроса о продлении действия обеспечительных мер. Суд изучает обоснованность продления обеспечительных мер, изучает доводы возражений ответчика в отношении обоснованности/необоснованности обеспечительных мер;

(3) Полагаем, что для обеспечения баланса интересов истца и ответчика при принятии обеспечительных мер необходимо обеспечить реализацию на практике ч. 1 ст. 162 ГПК (обеспечение возможных для ответчика убытков). Поэтому, в рамках судебного заседания о продлении обеспечительных мер ключевым условием такого продления должно быть предоставление истцом обеспечения возможных у ответчика убытков. Такое обеспечение не обязательно должно быть в сумме заявленных истцом исковых требований. Но во избежание злоупотреблений со стороны истцов, можно было бы условно установить, что сумма обеспечения возможных для ответчика убытков не должна быть менее X% суммы иска. В итоге, если истец такое обеспечение возможных убытков не предоставит, обеспечительные меры подлежат отмене. Подобная мера, по мнению автора, позволила бы исключить у

недобросовестных истцов желание заявлять иски с целью необоснованного получения обеспечительных мер [5].

С отдельными предложениями автора конечно можно согласиться. Вместе с тем, считаем, что двухнедельный срок достаточно краткий, поскольку само судебное разбирательство может длиться дольше, и снова ответчику станет возможным реализовать свое имущество в целях невозможности исполнения судебного решения. В целом судам действительно следует дать время, чтобы разобраться в правильности применения мер по обеспечению иска, и самое главное нельзя допускать превышений, ведь уроном для бизнеса действительно может стать ситуация, когда арест может налагаться на все счета, а сумма требования гораздо меньше.

Таким образом, судам действительно необходимо пристальное внимание уделить вопросу о наложении мер по обеспечению иска путем тщательного исследования доказательств того, что ответчик воспользуется временем и избавиться от своего имущества, способного обеспечить исполнение судебного решения.

Список литературы:

1 Махашева Г. Принимаются только по заявлению истца // <https://www.zakon.kz/4865128-prinimajutsja-tolko-po-zajavleniju.html>.

2 Сейпенова Г.Ш. Обеспечительные меры - как способ защиты гражданских прав // <https://www.zakon.kz/191492-obespechitelnye-mery-kak-sposob.html>.

3 Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053#pos=2259;-50.

4 Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: в двух томах. Учебник. – Алматы: КазГЮА, 2001.

5 Тукулов Б.А. Обзор некоторых проблемных аспектов Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан и сопутствующих законов, которые требуют внимания // http://www.gratanet.com/up_files/reforms%20to%20CPC-revised.pdf.

Түйіндеме

Талап арызды қамтамасыз ету азаматтық істердегі кредиторлардың құқықтарын қорғауда маңызды бөлім болып табылады. Бұл институтты пайдалану азаматтық құқықтық даулардың оң шешілуіне, талапкердің сенімді болуына жағдай жасаса, сонымен қатар, борышкер соттың шешімінің барлық талаптарын орындайды. Мақала құқыққолданудың маңызды мәселелеріне және талап арызды қамтамасыз етудің ерекшелігіне арналған.

Summary

Securing claims is an important part of protecting the rights and legitimate interests of creditors in civil proceedings. The use of this institution allows the plaintiff to be sure that in the case of a positive resolution of the civil dispute, the debtor will fulfill all the requirements of the judgment. The article is devoted to the peculiarities of securing claims and its meaning, the problems of law enforcement practice.

Нургалиев А.
Д.А. Қонаев атындағы
Еуразиялық заң академиясының
магистранты
ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., доцент Тагаев А.У.

ҚАЗАҚ ӘДЕТ ҚҰҚЫҒЫ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӘЙЕЛ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ МӘРТЕБЕСІ

Автор мақалада, қазақ әдет құқығындағы әйелдің құқықтық мәртебесінің құқықтық-нормативтік табиғаты мен астарына кеңінен тоқталып кеткен.

Кілт сөздер: қазақ әдет құқығы, дәстүр, әйел құқығы, құқықтық мәртебесі, жүйе.

Адам өміріндегі ең бір қызықты да ұмытылмас белең, оның үйленіп жеке отау тігуі. Бұл орайда қазақ елінің ұлын үйлендіріп, қызын ұзатуда ғасырлар бойғы сақталып келе жатқан өзінің салт-дәстүрлері бар.

Қазақ халқында "Бірінші байлық - денсаулық, екінші байлық - ақжаулық, үшінші байлық - он саулық" деген үш тармақты, бір бүтін аталы сөздің бар екені мәлім. Халықтың өсіп-өнетін жан ұясы - жас жұбайлардың шаңырағы. Қыз бен жігіттің бас қосып үйленуі сырт қарағанда олардың жеке өз істері сияқты көрінгенімен бұл бүкіл халық мүддесімен, оның болашағымен ұштасып жатқан қоғам өмірінің өзектес құбылысы. Сондықтан да ежелден ата-аналар балаларын кезінде үйлендіріп, жақсы келін түсіруді мұрат тұтып, мұны тікелей өз қолдарына алып отырған.

Айттыру - балалардың әке-шешелері тарапынан іске асырылатын әрекет. Кәмілетке толған баласына өздеріне ұнаған, көңілдері түскен үйдің ата-аналарымен қызын беру туралы сөз салады. Айттыру әр түрлі нәтижемен аяқталып отырған, нәтижесіз болғаны да көп кездесіп отырған. Себебі қыздарының дәулетті, текті жерге баруын қалаған ата-аналары бұрын етене таныс емес адамдарға қыздарын беруге онша ниеттері болмаған. Мұны талай аңыз, ауыз әдебиеті дәлелдейді. Өз еркімен, яғни ата-аналарының ақ батасын алмай қосылған болса ел арасында үлкен дау туып отырған. Мұнда айттырылып қойған қызды алып қашқан жігіт те, онымен бірге қашқан қыз да айыпты деп танылып, оларға өлім жазасын кесуге дейін барған [1, 33-34 бб.].

Қазақ салтында құдаласудың түрлері көп. Әкелердің көңілі табысқан достығынан да құдаласу қатынасы орнайды. Алайда ең көп тарағаны - серілікпен табысқан қыз тандау тәсілі. Салт бойынша қыз тандау - жігіттің міндеті. Қыз тандау тек бет-жүзіне, шырай-ажарына ғана қарап шешім қабылдау емес. Соған қоса жігіт өзі таңдап, қалаған қыздың мінезін, білігін, бойына сіңірген үлгі-өнегесін де пайымдайды. Қандай жағдайда болса да ыңғайын тауып, ауызба-ауыз сөйлеседі.

Күйеудің әкесі қалың малын төлеуге қандай міндетті болса, қалыңдықтың әкесі қызына жасау беруге сондай борышты. Жасаудың көлемі жайында ешқандай келісім-шарт болмайды. Қазақ халқындағы жасау дегеніміз – құдалар ара-сындағы біртуыстық, теңтаразылық қатынастардың екі басы. Барлық қыздардың жасауы бірдей бола бермейді. Қалай болған күнде де ұяты бар, ауқатты қазақтардың жасауға беретіні оның алған қалың малынан және күйеудің берген кәделерінен кем болмайды. Жасау қызының келешек үй жұмысының керегі үшін емес, ата-аналарының өз даңқы үшін берілген. Егер келін өз жасауынсыз тек малға ғана келген болса, ол шынында малға сатылғаны және оның жаңа ортаға қалыптасуы мен жәй-

---

күйі жалтақ, жалынышты болған болар еді. Ал егер жас келіннің бағасы жағынан қалың малға сәйкес келетін өзімен бірге келген жасауы болса, онда оның келген жеріндегі өзін-өзі сезінуі, оның "көңіл терезесінің" жанұяның басқа мүшелерімен тең болары да ақиқат. Яғни жас келін тек өзінің жеке басының зерделік, психологиялық, имандылық ерекшеліктерімен ғана шектеліп қоймайды, оның өзімен келген мал-мүлікке деген сүйенішімен де анықталады.

Қалыңдықтың әкесі қалың малдың ауқымына қарай жасау әзірлетеді. Орташа тұрмысты және жарлы адамдар көбіне қалың малдан кем жасау береді, өйткені олар үшін қызын күйеуге беру жағдайын түзеп, тұрмысын бүтіндеудің бір жолы. Ал енді 77 бастан артық қалың мал алған бай адамдар қызының жасауын қалың малынан асырып жасамаса, кем жасамайды.

Тұтас жасау мынандай: ат, түйе, отау, үй, ер, шылбыр, үзенгі, өмілдірік, құйысқан, жүген, жәмші, қамшы; ыдыстан: қазан, таған, аяқ-табақ, шөміш, қасық, құмған, төсек, ағаш, кебеже, жүк аяқ, әбдіре; киімнен: сәукеле, желек, көйлек, дамбал, етік, тон, ішек, белбеу; төсек-орын: көрпе, жастық, шымылдық, киіз, түс киіз, кілем, алаша, сырмақ.

Осы аталған заттардың ішінде сәукеле мен желек арнайы тойға тіктіріледі. Желек көбіне қызыл матадан тігіледі, қалыңдық оны тойдан кейін бір жыл бойы басынан тастамайды. Сәукелені қалыңдық күйеу жігіттің аулына келін боп түскенде киеді. Құда түсіп қалың малын төлеген соң жігіт жағы қыздың жасауының жасалып бітуін күтеді. Ол бір жылға немесе одан да көбірек уақытқа созылуы мүмкін. Бұл аралықта күйеу жігіт қалыңдығына ұрын келіп тұрады. Күйеудің некеге дейін жасырын баруын қазақтар ұрын барған не ұрын той дейді. Егер қалың мал тұтасқа жуық өтпесе күйеу балаға бұл кеңшілік жоқ. Бірақ бұл аралықта күйеу бала бармағанмен, екі жақ араласып жатады. Қалыңдық пен күйеудің туған-туыстары қыз ұзатылмай тұрғанда екі жағы бір-біріне араласып қарым-қатынас жасаудың бастамасы "ірге-көрер" деген кәдемен басталады. Алдымен күйеудің әкесі, содан соң қыздың әкесі барып ірге көреді. Екі жақтың құдасы да ірге көруге барғанда шамасына қарай бір қарадан үш қараға дейін жетектетіп барады. Қалыңдық жақтан балалар келсе тай мініп, үлкендері сыбағаларын жеп, арақайшыласып жатады. ұрын келудің екі жастың болашақ тағдыры үшін маңызы үлкен. Өйткені бірін-бірі тұңғыш көріп тілдескен жастардың өзара көңілі толып тіл табысуы, не көңілдері жараспай қалса құдалықтың бұзылуы да мүмкін. Күйеу жігіт қалыңдығына ұрын барғанда болашақ қайын енесі мен атасының көзіне түспеуі керек. Қалыңдығын әкетуге барғанда ғана қайын атасымен жүздесіп танысады. Әйткенмен алғашқы ұрын келудің жүгі ауыр, күйеу де, оның жолдастары да тіс қаққан, жөн-жобаны жақсы білетін, өнерпаз, қолынан да, тілінен де келетін адамдар болады. Өйткені олар қалыңдық ауылында қазақтың жоралғысына орай көп сыннан өтеді. ұрын тойға келген күйеудің қасқайып жарықта келуіне рұқсат жоқ. Бүйту бір жағынан - әдепсіздік, екінші жағынан - баса көктеп көргенсіздікке барғаны. Сондықтан қас қарая күйеу келді делінетін уақытта келуі керек. Күйеуді баса көктетпей, өстіп келтірудің өзінде үлкен мән бар. Ата-ананы, үлкенді сыйлау, қайын жұртты құрметтеу, бұған қалыптасу жастар үшін аса қажет. Айдаладан тауып алған алтыннан гөрі, алты қабат тау астынан қазып алған алтынның қадірлі болатынындай, қалыңдықтың да зарықтырып көрінгені жақсы, қымбат. Ләйлі мен Мәжнүн де бірін-бірі көре алмай, бірге бола алмай зарыққаны үшін әлемге әйгілі болған ғой. Біздің қазақ ұлы мен қызын Ләйлі мен Мәжнүн құсатып жібермесе де, олардан үлгі алғызуды атам заманнан-ақ білген.

Алғашқы ұрын келген күйеу тарту-таралғыдан аянбай, бар тәуірін, бағалысын тартады. Зейін аударып қарасақ күйеу жігіт келгенде қыздың ауылында жасалатын ертеден келе жатқан дәстүрлік ғұрып жолдарын орындау адамгершілік деп санаған,

---

атап айтар болсақ, ол мыналар: Қалыңдықтың "қол ұстату" рәсімі, "ит ырылдатар" ырымы, кемпір өлді (күлдіру үшін жасалған жол), босаға аттату немесе есік ашу әдебі, "есенсің бе" (амандасу) рәсімі, сөйлестіру (жеңгелерді сырластыру) жоралғылары.

Мұнша ырым мен жол-жоралғылардың көптігін фальклор зерттеушілер мен этнографтар былай түсіндіреді:

1. Болашақ күйеудің алдында қыздың бағасын арттырып, беделін көтеру, қиындық пен бөгесінді жеңу барысында құштарлық, ынтығуды арттыру үшін жасалады.
2. Адам істе, әрекетте сыналатын болса, жігітті сыннан көру.
3. Қыз бен жігіттің шашбауын көтеріп, мадақтап, абыройын арттырып, айналасындағы адамдардың көңілін көтеріп, шаттыққа кенелту.

Барлық қазақтардағы ұрын тойлардың ежелгі мақсаты- күйеудің келісімі және қалың малды толық төлеу туралы мақұлдасу, қалың малдың қалғанын төлеуге уәде еткен күйеуге сеніп қызын ұрын тойда ұзататындар да ұшырасады. Осылайша салтанатты той жасаудан құтылады.

XIX ғ. басында қалыңдықтың күнәлілігіне байланысты мұндай жазаға бару өте сирек кездесетін. Күйеу тарапынан наразылық туған күннің өзінде қыз әкесі оған кісі салып кешірім сұрап, айып төлейтіндігін білдіреді. Бұған келіспеген жағдайда, қалың малын қайтарғысы келмесе, басы бос басқа қызын беруге де келісімін білдіреді. Екі жақ бір-бірімен өз бетінше келісе алмаса, би алдына жүгінеді.

Билер екі жақтың шығынын, кінәсін есептей келе қалың малдың белгілі мөлшерін ғана қайтартқызады. Мұндай мүмкіндіктер болмаған жағдайда қалың малды қайтаруға келісімін береді. Қызының абыройсыздығы үшін оның әкесі күйеуге бұрын үш тоғызға дейін айып төлесе, XIX ғ. соңында ат-тонға дейін төмендеген. Жалпы, бұл мәселе аяқсыз қалдырылмайтын.

Бұдан шығатын қорытынды: ата-бабаларымыз үйлену тойына айрықша мән беріп, оны халықтың тәрбие мектебі деп білген. Ол құр әшейін ғана жеңіл ойын-күлкі, қисапсыз тыраштанып текке мал шашу емес, адам өмірінде бір-ақ рет қана берілетін ұлы қуаныш, үлкен асу, тіршілік өзегі. Осылай деп түсінген аталарымыз балаларының жолына барын шашып, тойдың мәнді де, сәнді өтуіне елден ерек көңіл бөлген. Ал ата-ананың ол сенімін ақтау жастардың перзенттік борышы, азаматтық ақ парызы саналған.

Үйлену тойының негізгі дайындығы мен негізгі шарттары біткен кезде тойдың басталуынан бірер күн бұрын маңайдағы елдерге тойға шақырушылар жіберіледі. ұзату тойына маңайдағы ауылдарды қыз жеңгесі басына қалыңдықтың жаңа сәукелесін киіп, мойнына қоңырау тағылған күміс ертоқымды жорғамен жүріп шақыратын болған. Ауыл адамдары түгелімен бірнеше күнге созылатын үлкен тойды дұрыс өткізу қамында болатын. Бәйге, күрес, көкпар сияқты ойындарды ұйымдастырушылар белгіленеді. Жалпы, тойдың бір ғана жанашыр басқарушысы болады.

Тойға келушілерді олардың жас, жыныс ерекшеліктеріне қарай әр үйге түсіріп, тамақ береді. Кешке таман түрлі өнердің тиегі ағытылады. Жастар таң атқанша ойын-сауық құрады. Таң қылаң бере той тарқайды. ұзату тойы аяқталып, күйме сән-салтанатымен жөнелтілер сәтте үй сыртынан өз жұртымен қоштасқан қыздың елжіреген жүрегін, қайғылы көңілін басқысы келген, салт атқа мінген өнерлі жігіттердің бірі жұбаныш жырын қозғайды. Оған басқа жігіттер қосылады. М. Әуезов айтқандай: "... жүзге ауыр тимейтін 'жар' деген сөзбен, әнмен жаңа өмірге келгендігін естіртеді. Соны құлағына сіңіру үшін, соған көндіру үшін қайта-қайта 'жар' атын айтады". Алайда, қалыңдық еркелі еркіндігін тидырып, біреумен қосақтаған

беймәлім тағдырына үрке, үрейлене қарап, жұбаныш сөзге тоқтай қоймайды. Үй-ішіндегі қыз-келіншектердің көтермелеуімен бүкіл көңілінің әлі де өз жұртында екендігін айтып, сазды, сағынышты үн созады. "Жар" деген сөздің өзін ауызға алғысы келмей, біресе "сылқым-ау", біресе "жұртым-ау" деп қайырмалап отырады. Бірақ ұрын келіп, қалыңдық ойнаған күйеу жігіт жағы ақырында басым түседі де, тағдырына бас иген қыз құлын-тайдай тебісіп бірге өскен құрбыларымен қимай қоштасса, жігіттер жағы "үлгілі, әдепті бол, қайын атаңды сыйла, туған ауылыңа сөз келтірме",-деп наздарын айтады [2, 51 б.].

Сырт қарағанда жар-жар қалыңдықпен ауыл жігіттерінің айтысы тәрізді. Ал, шын мазмұнына үңілсек, бір ауылда бірге өскен қыз-бозбалалардың бірі-бірімен қоштасуы және бөтен елге кетіп бара жатқан қызды ауыл жігіттері онда да қайын ата, қайын ене, қайын аға, қайын, қайынбике, қайын сіңлілер бөтен емес, өз туысыңнан кем болмайды, үйренесің деп жұбату айтады. Жат жерде әдепті болып көргенділікпен көзге түссең сыйлы боласың, шыққан ордаңа сөз келтірмейсің деп ақыл-кенес береді. Егер қалыңдық баратын жеріне, болашақ күйеуіне көңілі толмаса, әкесіне, ел-жұртына жар-жар айту сылтауымен өзінің наразылығын да айтып салады. Бірақ бұл есепке алынбайды.

Жар-жар айтылып болған соң қалыңдық пен күйеуді қоршаған жастар ән салып, күй тартады, сыртқа шығып ақ сүйек, айгөлек сияқты ойындарды ойнайды, түн ортасы ауа тарасады. Ертеңіне қалыңдықты аттандыру қамына кіріседі. Ол үшін қалыңдық үйді-үйге кіріп ел-жұртымен қоштасады, молда жастардың некесін қияды, қызға берілетін жасауды бас құда мен күйеудің серіктеріне көрсетіп оларды жолға дайындайды. Мұның бәрі бір-ақ күнде бітпей, кейде екі-үш күнге созылады.

Төркіндеу - жас келіншектің тәжірибе алмасу, тәлімдік түсініктерін пысықтау мектебі іспетті, өз шаруасын тезге салып, реттей түсуге көзін жеткізіп, өзін-өзі терең танып, меңгерген тәлім нәтижелерін жүзеге асыру жолындағы сынақтан өтудің бір амалы. Сондықтан да қазақ халқында "өзгеріп қалыпсың, төркіндеп келгеннен саусың ба?" деген аталы сөз тегін айтылмаған. Байырғы тұрмыстағы әдет-ғұрыптық рәсім-дәстүр бүгінде көмескіленіп, ұмытыла бастағанымен, кейбірі жол-жоралғылары, жас отаудың шаңырағын бекітуде үлкен мәні болған халықтық тәрбие, тәлім.

Сөйтіп, ұзатылған қыздың төркіндеу дәстүрімен құда түсу арқылы қыз алып, қыз беру ісі аяқталады да, өмір көші күнделікті ретімен созыла береді. Құдалар арасындағы қатынас, күйеу мен қайын жұрт, қыз бен төркін, келін мен қайын жұрт (түскен жері), жиен мен нағашы жұртының арасындағы қарым-қатынас әрдайым болып тұрады. Осы қарым-қатынастарға сай құдаға жамбас, күйеуге төс, қызға асық жілік сияқты сыбаға тарту дәстүрі ежелден бері осы уақытқа дейін үзілмей келе жатқан ұнамды әдеттің бірі.

Қыз айттырудан басталып ұзатылған қыздың төркіндеп келуіне дейінгі толып жатқан әдет-ғұрыптар мен дәстүрлердің ішінде көне заман сілімі де, көне діни сенімдерге байланыстылары да, таптық мүддеге сай қалыптасқаны да, көрші халықтар ықпалымен пайда болған жергілікті ғана мәні бар әдеттер де немесе бүкіл халыққа тән ортақ дәстүрлер де бар. Сондықтан олардың некелесу мәселесіндегі орны да әр түрлі. Қоғамдағы өндіруші күштердің даму барысында, халықтың сана-сезімінің оянуына қарай ескілік атаулы біртіндеп әлсірей береді де, жаңа қатынастар, жаңа әдет-ғұрып, дәстүрлер халықтың әлеуметтік жігіне қарай дамып, өзгеріп, әлдене түсетіндігі жоғарыда баяндалған революцияға дейінгі өмір шындығынан да анық көрінеді.

Тәуке ханның "Жеті Жарғысында" некелік қатынастарда бір жүйеге салынып, "Есім ханның ескі жолы", "Қасым ханның қасқа жолы" заңдарының негізін одан әрі

қарай дамытып, әлеуметтік өмірдің жаңа талаптарына сай арнайы нормалар енгізілді. Тәуке ханның заңдарында некеге тұрудың шарты ретінде 13 жас белгіленді. "Он үште отау иесі" деген сөз сол заманнан қалған көрінеді.

Қазақ арасында жастай некелестіру ежелден келе жатқан дәстүр. Кей уақытта қыздарды 13-14 жасында ұзатса, ер балаларды 15-16 жасында балағатқа толды деп үйлендіре берген. Осыған ұқсас, Ташкент қазылары құрастырған шариат заңдарынан біз мынаны оқимыз, оны сөзбе-сөз келтірейік: "Совершеннолетними считаются мальчики от 12 лет, а девочки в 9 лет, при условии физической зрелости" [3].

Осы некеге қатысты ежелден келе жатқан, қазір де сақталатын бір шарттың барын айта кеткен жөн. Бүгінгі күн талаптарымен ұштасып жатқан мәселелердің бірі-экзогамиялық табу, яғни жеті атаға дейін қыз алыспау мәселесі. "Жеті Жарғы" нормаларда жеті атаға дейін неке қиылатын бұл сан күйеуі мен қалыңдығы өлім жазасына кесіледі. Ата-бабаларымыз аса көрегенділік танытып, сол заманның өзінде-ақ тұқым сала-уаттығына ерекше назар аударған. Тарих тәжірибесіне жүгінетін болсақ, туыстар арасында неке қиюдың негізінде, қанның араласуы ұрпақсыз ақыл-ой, жалпы естілік қабылеттілігінің қалыптасуына кері әсерін тигізген және бірнеше атадан кейін де оның жағымсыз қасиеттері қайталанып отырғанын аңғарамыз. Кезінде Л. Морганның өзі осы мәселеге ерекше көңіл бөліп былай деп атап көрсеткен еді: "Қаны бір туыс емес ру мүшелерінің арасындағы некелесу дене құрылысы жағынан да, ақыл-ой жағынан да анағұрлым мықты нәсіл жасады; алға басып бара жатқан екі тайпа бір-бірімен араласты, сөйтіп жаңа ұрпақтардың бас сүйегі мен миы екі тайпаның екеуінің де қасиеттеріне сай келетіндей болып табиғи түрде зорая берді" [4, 51 б.].

Ал қазіргі генетика ғылымы және медицина қандас туыстар арасында неке қиюдың нәтижесінде сәбидің жалпы денсаулығы, ой-өрісі мен дене бітімінің кемтар, әлсіз, дәрмені жоқ болып қалыптасатынын дәлелдеп отыр. Кейбір зерттеулердің нәтижесіне көз салсақ, қандас адамдардың бір-бірімен некеге тұруы тұқым қуалайтын аурудың жүз есе ұлғаюына себепкер болатынын аңғартады. Қазақ халқы сол дәуірде "Жеті Жарғыда" арнайы баппен қандас туыстар арасында неке қиюға тыйым салуы аса көрегенділіктің белгісі. Қазіргі Қазақстан республикасының неке және отбасы кодексінің 17-бабында "Жеті Жарғының" осы талаптары мына мағынада берілген: "...некеге отыруға мынандай жағдайда жол берілмейді: ...бір атадан, бір анадан тараған туыстардың, бір әке шешеден туған әкесі не шешесі бөлек бауырлардың ...бір-бірімен некеге отыруына". Әдет-ғұрып құқығының неке және отбасы саласын реттеуге бағытталған нормалары мен институттарының негізгі және басты принципі жеті атаға дейін қыз алыспау деп аталды. Яғни, жақын туысқандар арасында қан араластыруға жол бермеу неке және отбасы қатынасын реттеуге арналған әдет-ғұрып құқығы нормаларының басты мақсаты және мәні еді. Бұл принцип неке саласындағы әдет-ғұрып құқығының басты қағидасы болып есептелді. Сондықтан осы саладағы өзге құқықтық институттар мен нормалар соған сүйенетін, соны негізгі арқау етіп алатын, соның талабына бағынатын [5, 28 б.].

Неке ісіндегі барлық мәселені ата-анамен ру басылары шешеді, күйеу жігіт пен қалыңдық тек солардың айтқамына құлақ асуға тиіс. Даңқты қазақтар әрқашан өзінің баласына басқа бір рудан, тайпадан барып, өзіндей даңқты адамдардың қызын айттыруға тырысады, қазір де солай.

Әдебиеттер тізімі:

1. Өзбекұлы С. Тәуке хан Жеті Жарғы. – Алматы, 1994. - 233 б.
2. Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы, 1991. - 181 б.

---

3 Трепавлов В.В. История Ногайской Орды. - М.: Восточная литература РАН, 2002. - 752 с.

4 Ф. Энгельс. Семьяның, жеке меншіктің және мемлекеттің шығуы. - Алматы, 1967. - 251 б.

5 Кенжалиев З.Ж. Көшпелі қазақ қоғамындағы дәстүрлі құқықтық мәдениет: (теориялық мәселелері, тарихи тағлымы). - Алматы: Жеті жарғы, 1997. - 192 б.

Резюме

Автор в статье рассматривает нормативно-правовой статус женщины в обычном праве.

Summary

The author in article considers standard legal status of the woman in common law.

УДК 341.64

Самсыбаева А.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының магистранты

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТАНЫЛҒАН ҚАҒИДАТТАРЫ МЕН НОРМАЛАРЫНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫН АНЫҚТАУДАҒЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Бұл мақалада автор Халықаралық құқықтың жалпы танылған қағидаттары мен нормаларының арақатынасын анықтаудағы кейбір мәселелерді қарастырған.

Кілт сөздер: халықаралық, құқық, қағидаттар, нормалар, бостандық, императивті.

ҚР Конституциясының 12-бабының 1-бөлігінде көзделгендей Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары танылады және кепілдік беріледі. Ал адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беретін халықаралық құқықтың жалпыға танылған қағидаттары мен нормаларда Қазақстан Республикасының аумағында тікелей қолданылады. Халықаралық шарттармен бірге олар Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесін қалыптастырады (ҚР Конституциясының 4-бабының 1-бөлігі) [1]. Барлық жалпыға бірдей танылған нормалар мен халықаралық шарттар Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінің бір бөлігі болып табылатынын, барлық халықаралық шарттар ҚР заңдарына қарағанда және т.б. басымдыққа ие деп әрқашан сөзсіз бекітуге болмайды. Бұл мәселелер Конституция қабылданған уақыттан бастап пікірталас тудыруда. Халықаралық шарттарды, халықаралық құқықтың жалпыға танылған қағидаттары мен нормаларын Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінің бір бөлігі ретінде Конституциялық тану отандық заң шығарушысы мен құқық қолданушысының алдына ғылыми және практикалық тұрғыдан қарапайым емес мәселелер қояды.

Жоғарыда айтылғандай, ҚР Конституциясының 4-бабының 1-бөлігінің редакциясында көрсетілгендей халықаралық құқық пен халықаралық келісім-шарт

қағидалары мен нормалары ұлттық құқықтық жүйенің құрамдас бөлігі болып табылады, яғни Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында тікелей қолданылатын нормаларға айналады [1]. Сондықтан, халықаралық құқықтың қағидаттары мен нормаларын Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде жалпыға бірдей танылу призмасы арқылы түсіндіруге мәжбүрлейді.

«Халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған нормалары» және «халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары» ұғымдарының арақатынасын зерделеу біріншісі көлемі бойынша екіншісінен кең ұғым екендігі туралы қорытындыға әкеледі. Халықаралық құқықтың кез келген жалпыға бірдей танылған принципі жалпыға бірдей танылған норма болып табылады, бірақ халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған нормасы жалпыға бірдей танылған қағида болып табылмайды [2, 42-46 бб.]. Жалпы танылған принциптер мен жалпы танылған нормалар арасындағы айырмашылықты М. А. Амирова қағидаттардан ауытқуға жол берілмеуден және нормалардан ауытқуға жол берілетіндігінен көреді [3, 8 б.]. Біздің ойымызша, мұндай түсіндірумен келісу қиын, өйткені құқық нормасы, міндетті мінез-құлық ережесі бола отырып, егер бұл белгіленген ерекшелік болмаса, оны сақтамаған жағдайда орын алатын өзгерісті көздемейді. С. В. Калашниковтың анықтамасы дұрыс, ол жалпыға танылған қағидаттар болып табылмайтын жалпыға танылған халықаралық нормаларды қолданудың міндетті еместігі туралы емес, олардың диспозитивтілігі туралы айту қажет деп санайды. Осы тұрғыда халықаралық құқық субъектілеріне диспозитивтік норманы қолдануды алып тастау не келісімде көзделген нормадан ерекшеленетін шартты белгілеу мүмкіндігі беріледі. Әйтпесе, халықаралық құқық нормасы үнсіз қолданыла береді [4, 31-48 бб.].

О.А. Кузнецова, норма-принциптердің айырмашылықтарын классикалық құрылым (гипотезалар, диспозициялар, санкциялар) және олар практикада іске асырылатын жалпы танылған заңдық императивтердің қағидаттарындағы мазмұнның болмауынан көреді. Автор мысал ретінде, мынадай императивке ие, бұзылған құқықтарды соттық қорғаудың жалпыға танылған принципін келтіреді: сот төрелігінен бас тартуға тыйым салу, дауды тәуелсіз және әділ соттың қарауы, сот талқылауының әділдігі, тараптардың процестегі іс жүргізу жағдайының теңдігі, сарапшылар мен сараптамаларды тәуелсіз және заңды тағайындау, дәлелдемелерді алу заңдылығы, сот шешімінің уәжділігі және оны орындау қажеттілігі, сотта тыңдалу құқығын қамтамасыз ету, сот талқылауының ақылға қонымды мерзімдері және оның ашықтығы, сот шешімін жария ету. Өз құрылымының ерекшелігіне байланысты нормалар-принциптер сот шешімдерінде заңды императив арқылы объективтеледі, ал адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Конвенцияның императивін анықтаудағы маңызды рөлді адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот атқарады [5, 3 б.].

С.В. Калашниковтың пікірінше, жалпыға танылған принциптердің халықаралық нормадан тағы бір айырмашылығы принциптердің жалпы сипатына және нақты құқықтық шекаралардың жоқтығына байланысты, құқықтық норманың гипотезасы мен санкциясында нақтылаусыз өзін-өзі орындау мүмкін еместігі [4, 31-37 бб.].

ҚР Конституциясында халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған нормаларының анықтамасы жоқ. Мұндай белгісіздік, атап айтқанда, халықаралық құқықтың қандай нормаларын жалпыға танылған деп санауға болатын, бірқатар мәселелердің туындауына әкеп соқтырды.

Халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларының түсінігімен және әрекетімен байланысты осыған да, басқа да мәселелерге соңғы онжылдықтарда көптеген ғалымдар назар аударады [3, 7-11 бб.], алайда бұл мәселе өзекті және көп жағдайда шешілмеген болып қала береді.

Құқықтанушылар халықаралық құқықтың жалпыға танылған нормаларының мазмұнын түсінуге тырысты. Мәселен, А.Н. Талалаев жалпыға танылған нормалар деп барлық немесе барлық мемлекеттердің әлеуметтік құрылысына қарамастан жалпыға бірдей міндетті ретінде ресми танылған нормаларды түсінеді [6, 5 б.].

В.А. Толстик осы тұрғыда жиі қолданылатын «барлығына дерлік» ұғымына байланысты «жалпыға танылған» шартты деп санайды [7, 67-77 бб.].

Е.В. Завражнов жалпы танымалдық бұл қағидаттар мен нормалар мемлекетпен осындай деп танылуымен байланыстырады [8, 119 б.]. Айтылған пікірге сүйене отырып, норманы бір мемлекеттің мойындауы жеткілікті, яғни осы норманы қолданғысы келетіндер туралы, тиісінше қорытынды жасауға болады. О.Е. Лапина терминді формальды логика тұрғысынан абсолюттік дей отырып, жалпыға танылған (қағидаттар, нормалар) терминді барлық мемлекеттер мойындағаннан кейін ғана санауға болатынын, ал кез келген басқа нұсқаны осындай деп санауға мүмкіндік бермейтінін атап өтті [9, 16]. Басқа пікірдің авторы, С.Ю. Марочкин: «Ең бастысы - мемлекеттердің сенімді көпшілігімен нақты норманың мойындалуы немесе мойындалмауы» [10, 495 б.].

И.И. Лукашук «көпшілікті» талдау кезінде «басым көпшілікті», «ол барлық ірі державаларды қамтуы тиіс», «мемлекеттің көлемін ғана емес, оның халықаралық байланыстарының көлемін және жалпы оның халықаралық құқықты дамытудағы байланыстарын есепке алу талап етіледі» деп түсінеді [11, 43-47 бб.]. Ұсынылған көзқарастарды зерттеу «көпшілік» барлық негізгі саяси және құқықтық жүйелерді ұсына отырып, сандық жағынан ғана емес, сапалық жағынан да айтарлықтай әсерлі болуы тиіс деген пікірді тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Зерттелетін терминнің мәнін ұғыну үшін ғылыми қызығушылық Д. Е. Петровтың халықаралық құқықтың принциптері мен нормаларына қатысты «жалпыға танылған» термині олардың Қазақстан үшін басқа мемлекеттер емес (тіпті көпшілік болса да), ал біздің қоғам тарапынан мемлекеттің өкілетті заң шығарушы органдары (және жекелеген жағдайларда - атқарушы) үшін міндеттілігін тануды білдіреді деп пайымдайтын ұстанымы болып табылады» [12, 13 б.].

О.Е. Лапина жалпы танымалдық әлемдік қоғамдастық үшін аса маңызды және ол қабылдаған құжаттардағы принциптердің шоғырлануымен алдын ала айқындалатынын және нақты мемлекеттің құқықтық бағасына тәуелді болмайтынын көрсетеді [13, 17-18 бб.].

Осы пікірталасты талдай келе, Д.Е. Петровтың пікірі дұрыс болып табылады, өйткені О.Е. Лапинаның өз пікірінде пайымдағандай, жалпыға танылу, бірінші кезекте нормалар (қағидаттар) әлемдік қоғамдастық қабылдағанына байланысты. Егер оларды жекелеген мемлекеттер қабылдаса, онда тиісінше оларды әлемдік қоғамдастықтың қабылдауы туралы айтуға болады. Олар шын мәнінде мемлекеттің тиісті уәкілетті органдары арқылы ғана қабылдануы мүмкін.

Әлемдік қауымдастықты мойындаумен байланысты халықаралық нормалардың «жалпыға танылуы» ҚР Жоғарғы Сотының позициясында өз көрінісін тапты. Мәселен, 2008 жылғы 10 шілдедегі № 1 «Қазақстан Республикасы халықаралық шарттарының нормаларын қолдану туралы» нормативтік қаулысының 3-тармағында қолданылуы үшін заң шығару талап етілмейтін халықаралық шарттардың ережелері Қазақстан Республикасында тікелей қолданылады деп түсіндірілген. Осылайша, қаулыда келтірілген жағдайда жалпыға танылған норманың анықтамасы берілмеген, бірақ оны талдау тікелей қолданылатын халықаралық шарттың норма императивті нормамен теңестіріледі деген қорытындыға әкеледі [14].

Халықаралық құқық теоретиктерінің арасында жалпы танылған принциптер мен құқық нормалары, мемлекеттердің келісім нысанына ерекше тартылатын

императивтік нормалар екендігі туралы көзқарас бар [15, 24 б.]. И. Н. Барциц атап өткендей, Конституция авторлары, халықаралық құқықтың жалпыға танылған қағидаттары мен нормаларын елдің құқықтық жүйесінің бір бөлігіне белгілей отырып, әңгімені халықаралық құқықтың кез келген нормасы туралы емес, жалпыға міндетті сипаты бар - *jus cogens* - императивтік нормалар туралы ғана жүргізеді [16, 62 б.]. О.И. Тиунов өз жұмысында: «Жалпы алғанда мемлекеттердің халықаралық қоғамдастығы қабылдаған және таныған императивтік нормалар, сондай-ақ халықаралық құқықтың жалпыға танылған қағидаттары мен нормалары ретінде сипатталуы мүмкін» деп атап көрсетеді [17, 537 б.]. И.И. Лукашук императивтік нормалар - бұл жалпыға танылған нормалар, олардан мемлекеттер өз қарым-қатынасында тіпті өзара келісім бойынша шегінуге құқылы емес, яғни автор кез келген жалпыға танылған норманы императивтік қасиетке ие болады деп санайды [18, 135 б.]. Оның пікірі, халықаралық шарттардың құқығы туралы Вена конвенциясының 53-бабының ережесіне сәйкес келеді, онда бекіілген: «Жалпы халықаралық құқықтың императивтік нормасы жалпы алғанда мемлекеттердің халықаралық қоғамдастығы ауытқуға жол берілмейтін норма ретінде қабылдайтын және танитын және осындай сипаттағы халықаралық құқықтың келесі нормасымен ғана өзгертілуі мүмкін норма болып табылады» [19, 171-197 бб.].

Бұл анықтамада «жалпы халықаралық қоғамдастық» сөз тіркесі өзіне назар аударады. Келтірілген ережені түсіндіре отырып, Веналық конференцияның редакциялық комитетінің төрағасы ирак профессоры М. Ясин, оның мағынасы жеке алынған мемлекет немесе мемлекеттер тобы қандай да бір норманы императивті ретінде мойындаудан бас тартумен оның сипатына әсер ете алмауы, яғни *jus cogens* нормасын құру кезінде вето құқығына ие болмауы екенін атап өтті [20, 144 б.].

Қозғалған мәселе - күрделі мәселе. Ол 1966 жылы Грецияда халықаралық құқық комиссиясында *jus cogens* (императивтік нормалар) мәселесі бойынша арнайы ғылыми конференцияда, кейін Веналық конференцияда өткір және жан-жақты талқылаудың тақырыбы болды. Сонымен қатар, бұл мәселеге Д. Анцилотти, А. Фердросс, Г. И. Тункин және т.б. сияқты халықаралық құқық саласындағы мамандар өз жұмыстарында назар аударды. Қазіргі уақытта доктринада халықаралық құқық нормасының жалпыға бірдей танылу өлшеміне қатысты даулар жалғасуда – барлығының дерлік немесе бір мемлекеттің мойындауы [21, 217 б.].

Ғылымда да, практикада да осы мәселеге қатысты қарама-қарсы пікірлерді кездестіруге болады. Н.Я. Лыгин, В.Н. Ткачев жекелеген практиктердің ұстанымын білдіре отырып, көрсетеді, «халықаралық құқықтың жалпыға танылған қағидаттары мен нормалары» ұғымы халықаралық құқықтың императивті нормаларымен шектелмейді, өйткені жалпы халықаралық құқықтың дамуы мен кешенділігі қағидаттар мен нормаларды толық жиынтыққа мәлімдеу мүмкіндігін жоққа шығарады [22, 32 б.].

Шын мәнінде, мәселе бірнеше қырға ие: мемлекеттер мен олардың сот органдарының жалпыға бірдей мойындаған нормалары мен принциптерін түсіну және қабылдау, халықаралық нормаларды императивтік және оқшаулаудың мүмкін еместігі, сондай-ақ оларды азаматтық істерді қарау және шешу кезінде құқық көздері ретінде қолдану. Осы жағдай бойынша жүргізілген талдау халықаралық нормалардың «жалпы танымалдығы» және «императивтілігі» ұғымдарын біріктіруге талпыныс жасалатынын куәландырады, бірақ бұл бір нәрсе емес, және бір құқықтық құбылыстың мәнін екіншісі арқылы ашу орынсыз. Жоғарыда аталған ұғымдарды салыстырудағы айқындықты, халықаралық нормалар белгілеріне үндеу енгізу арқылы, ашу мүмкін. Халықаралық құқық нормалары «сырттан» емес, мемлекеттердің еркін келісу жолымен құрылады, бұған оларды бекіту нысандары -

---

шарт, әдет-ғұрып, халықаралық ұйымдардың актілері, конференциялар сәйкес келеді. Осылайша, әрбір мемлекет өз мүдделерін ескере отырып, бірлескен күш-жігермен әзірленген немесе империялық жолмен алынған ережелерді орындау бойынша өз еркімен міндеттеме алады. Демек, халықаралық норманы әлемдік қоғамдастыққа мүше мемлекеттер жалпы және осы мемлекеттердің әрқайсысы жеке мойындайды. Императивтілік, яғни жалпыға танылған нормаларды сақтаудың міндеттілігі, норманы мақұлдау бойынша мемлекеттің ерік білдіру сәтімен байланыстырылады.

Әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы/Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

2 Комментарий к постановлениям Пленума Верховного Суда Российской Федерации по гражданским делам /под ред. В.М. Жуйкова. 2-е издание, переработанное и дополненное. - М., 2008. С. 42-46.

3 Амирова М.А. Понятие «общепризнанные принципы и нормы международного права» в целях применения для защиты прав человека в Российской Федерации // Международное публичное и частное право. 2006. № 4. С. 8.

4 Калашников С.В. Применение общепризнанных принципов и норм в сфере защиты прав человека в России: вопросы теории и практики / под ред. Д.С. Велиевой. - М., 2010. С.31-48.

5 Кузнецова О.А. Соотношение понятий общепризнанных принципов и норм международного права // Международное публичное и частное право. 2009. № 3. С. 3.

6 Талалаев А.Н. Соотношение международного и внутригосударственного права в Конституции Российской Федерации // Журнал международного права. 1994. № 4. С. 5.

7 Толстик В.А. Общепризнанные принципы и нормы международного права в правовой системе России // Журнал российского права. 2000. № 8. С. 67-77.

8 Завражнов Е.В. Проблемы применения норм международного права при отправлении правосудия / Применение норм международного права в деятельности судов и правоохранительных органов Российской Федерации. 2005. С. 119.

9 Лапина О.Е. Общепризнанные принципы и нормы международного права в правовой системе России: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2003. С. 16.

10 Марочкин С.Ю. Применение судами норм международного права при разрешении гражданских и арбитражных дел // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. № 4. 2005. С. 495.

11 Лукашук И.И. Конституция России и международное право // Общепризнанные принципы и нормы международного права, международные договоры в практике конституционного правосудия: материалы Всероссийского совещания (Москва, 24 декабря 2002 года)/ Под ред. М.А. Митюкова, С.В. Кабышева, В.К. Бобровой и А.В. Сычевой. М., 2004. С. 43-47.

12 Петров Д.Е. Отрасль права: автореф: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2001. С. 13.

---

13 Лапина О.Е. Общеизвестные принципы и нормы международного права в правовой системе России: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2003. С. 17-18.

14 «Қазақстан Республикасы халықаралық шарттарының нормаларын қолдану туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2008 жылғы 10 шілдедегі N 1 Нормативтік қаулысы//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P08000001S>

15 Рациборинская К.Н. Применение международного права российскими судами //Международное публичное и частное право. 2004. №1 (16). С. 2. С. 24.

16 Барциц И.Н. Международное право и правовая система России // Журнал российского права 2001. № 2. С. 62.

17 Конституционные права и свободы человека и гражданина в Российской Федерации / под ред. О.И Тиунова. М., 2005. С. (автор главы - О.И. Тиунов). С. 537.

18 Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. М., 2005. С. 135.

19 Венская конвенция о праве международных договоров 1969 года // Ведомости Верховного Совета СССР. 1986. № 37. С. 171 – 197.

20 Талалаев А.Н. Комментарий к Венской конвенции о праве международных договоров. М., 1997. С. 144.

21 Зимненко Б.Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. М., 2006. С. 217.

22 Лыгин Н.Я., Ткачев В.Н. Международно-правовые стандарты и конституционная законность в российской судебной практике: научно-практическое пособие. М., 2012.С.32.

Резюме

В данной статье автор рассмотрел некоторые вопросы соотношения общеизвестных принципов и норм международного права.

Summary

In this article the author considered some questions of a ratio of universally recognized principles and norms of international law.

Сейбеков С.Н.
магистрант Евразийской юридической
академии им.Д.А.Кунаева
научный руководитель:
к.ю.н, доцент Абдрахманов С.Т.

О ПОНЯТИИ И СОДЕРЖАНИИ ОРГАНИЗАЦИИ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В статье в краткой форме рассмотрен процесс организации расследования преступлений. Обоснован вывод о необходимости использования современных представлений об организационных процессах в социальной деятельности при исследовании организации расследования как специфического вида данной деятельности. Рассмотрено понятие организации расследования как образующего и обеспечивающего процесса. Сделан вывод о структурировании и упорядочении как основных содержательных элементах организационного процесса расследования преступлений. Кратко проанализированы современные подходы ученых к определению понятия и содержания организации расследования. В статье раскрыты основные положения, касающиеся составных элементов организации расследования: целеопределения, планирования, руководства расследованием.

Ключевые слова Организация расследования; структурирование; упорядочивание; целеопределение; планирование; тактические цели; система целей

Организация расследования преступлений — это процесс упорядочения деятельности его участников посредством определения и конкретизации ее основных взаимосвязанных структурных элементов, создания условий для качественного производства следственных действий, взаимодействия участников уголовно-процессуальной деятельности и руководства расследованием.

Расследование преступлений является специфическим видом социальной деятельности. Ее главные структурные элементы— предмет, цели, действия, субъекты и участники их производства— в реальной взаимосвязи (функционировании) представляют систему. Система расследования преступлений включает подсистемы (подвиды) данной деятельности. Основные подсистемы расследования: 1) соби́рание, исследование доказательств и доказывание (процессуальная, непроцессуальная, организационно-аналитическая и организационно-подготовительная деятельность следователя); 2) получение (поиск) ориентирующей информации (непроцессуальная, преимущественно оперативно-розыскная деятельность); 3) использование специальных знаний. [1. С, 12].

Образующее начало организации расследования преступлений вытекает из сущности расследования как вида социальной деятельности. Современные представления об организационных процессах в социальной деятельности заключаются в том, что ее организация состоит в определении, создании структуры деятельности и ее качественном совершенствовании, а управление деятельностью— в удержании ее структуры в заданном состоянии. Это точка зрения как отечественных, так и зарубежных ученых, изучавших данную проблему [4.с, 43].

В настоящее время большинство криминалистов придерживаются взгляда на организацию расследования как на его образующее начало и как на процесс, обеспечивающий создание условий для качественного расследования. Но высказаны и иные взгляды на сущность организации расследования. Существует мнение о чисто обеспечивающей роли организации расследования, когда под ней понимается комплекс методов, средств и предметов, обеспечивающих создание оптимальных условий для полного и быстрого расследования преступлений. В другом случае организация расследования сводится в основном к распределению полномочий его участников, к обеспечению самого процесса [3, с. 9–10]. Разновидностью этого подхода является взгляд на организацию расследования как на широкий обеспечивающий процесс: создание структуры следственного аппарата, материальное обеспечение работы следователя, организация их труда [4, с. 8–9]. Полагаем, что образующая роль организации расследования выражается в целеопределении и планировании, в создании его умственной модели, что способствует целеустремленности и полноте расследования.

Предметом организации расследования является его структура— сочетание взаимосвязанных элементов: цели выявления обстоятельств, подлежащих установлению по делу, следственные и иные действия и др. и связи между указанными элементами. Конкретизация, определение этих элементов в отдельном расследовании и есть его организационный процесс, его организация. Теоретические положения, объясняющие этот процесс, составляют теорию организации расследования преступлений, выступающую как составной элемент науки криминалистики. Криминалистическая теория организации расследования— это система теоретических положений о закономерностях структурирования и упорядочения расследования и основанные на исследовании этих закономерностей научно-практические рекомендации по оптимизации расследования преступлений и судебного разбирательства уголовных дел.

По Структура криминалистического учения об организации расследования, с точки зрения И.П. Можяевой, включает общие положения и частные. В целом соглашаясь с таким делением, отметим, что автор необоснованно относит к частным положениям планирование расследования. Планирование, на наш взгляд, в сочетании с целеопределением является основным организационным средством упорядочения расследования. [5, с. 10–12].

Существуют различные уровни организации расследования. Основным, базовым уровнем является организация отдельного расследования — ведущее звено в системе расследования как деятельности. «Строго говоря,— отмечал Р.С. Белкин,— организация расследования есть именно организация конкретного акта расследования, расследование конкретного преступления» [6, с. 450].

Р.С. Белкин выделял четыре уровня организации расследования: в масштабе всех органов расследования страны; в рамках ведомств; организация конкретного акта расследования; организация следственного действия или организационно-технического мероприятия [6, с. 456]. В целом соглашаясь с таким делением, уточним свою позицию относительно уровня организации расследования в рамках ведомств. На наш взгляд, независимо от ведомств, в которых есть следственный аппарат, существует уровень организации расследования в органе и административном районе. Отличие организации расследования этого уровня состоит в том, что ее предметом является не структура расследования, а деятельность отдельных следователей, следственных и иных подразделений и система расследования в целом. Этот уровень подразделяется на ряд подуровней:

организация расследования в органе районного звена и района в целом; организация расследования в органе расследования областного звена; в субъекте РК.

В уголовно-процессуальной и криминалистической литературе высказаны различные взгляды на классификацию целей расследования. Цели расследования делят следующим образом: 1) общие, специальные, особенные и частные; 2) перспективные и ближайшие, общие и конкретные. Каждая из этих позиций по-своему обоснованна. Не вдаваясь в широкое обсуждение этого вопроса, отметим, что существует конечная цель расследования, которой является установление истины. Другие цели расследования можно делить на общие (стратегические) и частные (тактические). Тактические цели расследования конкретизируются и определяются следователем.

Эти обстоятельства могут устанавливаться прямыми доказательствами. Чаще же они устанавливаются посредством косвенных доказательств, так называемых промежуточных фактов. Различные аспекты применения теории доказательств в уголовном процессе рассмотрены зарубежными исследователями в трудах [7.с,32]. Промежуточные, или вспомогательные, факты устанавливаются большей частью на первоначальном этапе расследования, хотя процесс целеопределения осуществляется на протяжении всего расследования. Промежуточные факты устанавливаются путем анализа имеющейся информации и предположений об их существовании. Предположения выдвигаются с учетом сведений о типичных фактах, содержащихся в криминалистической характеристике преступления. Круг промежуточных фактов не исчерпывающий, но основное их число выявляется при помощи методики расследования, прежде всего раздела методики криминалистической характеристики преступления о типичных следах и иных фактических данных, образующихся при совершении определенного вида преступлений.

Совокупность всех обстоятельств, подлежащих установлению по делу, образует предмет расследования. В предмет расследования входят обстоятельства предмета доказывания и промежуточные факты, посредством которых первые устанавливаются. Тактические цели в расследовании определяются путем последовательного анализа каждого из обстоятельств, входящих в предмет доказывания, и умственного поиска промежуточных фактов, которыми можно обосновать эти обстоятельства в конкретном случае. Недостаток информации объективно обуславливает необходимость построения следственных версий. Версии должны выстраиваться по каждому из обстоятельств, достоверность которых не установлена. Из каждой версии выводятся логические следствия, т.е. предположения о фактах, которые должны существовать при условии, что данная версия верна. Круг таких предполагаемых фактов должен быть по возможности исчерпывающим. Установление этих фактов и является целью следственных действий. Таким путем определяются тактические цели — цели следственных действий и их сочетаний. Механизм целеопределения, таким образом, представляет собой организационно-аналитический процесс по определению обстоятельств, подлежащих установлению по уголовному делу. Следственные версии, являясь методом познания, в целеопределении играют организационную роль, так как процесс построения следственных версий выступает также одним из методов целеопределения в расследовании. Как верно отмечает В.Е. Коновалова, «версия, наряду с другими, выполняет функцию организации расследования преступлений» [8, с. 11–12].

Руководство расследованием предполагает взаимодействие его участников. Взаимодействие — это согласованное использование процессуальных и непроцессуальных средств расследования для повышения эффективности их применения и получения лучшего результата. Основное во взаимодействии —

обеспечение единства оптимального использования возможностей процессуальных и непроцессуальных действий, чему способствует реализация принципов взаимодействия, прежде всего разделения и кооперации функций участников и руководящей роли следователя.

Таким образом организация расследования имеет и обеспечивающее значение. Ее посредством создаются условия для качественного производства следственных и иных действий, но основная ее роль — создание упорядоченной структуры расследования. Система теоретических положений образует криминалистическое учение об организации расследования, которое необходимо развивать. Теоретические исследования имеют практические выходы на решение ряда проблем. Основные из них: соотношение организации расследования с криминалистической методикой и криминалистической тактикой; исследование организационно-правового статуса следователя, влияющего на содержание всего расследования; изучение системы взаимодействия следователя с подсистемами расследования как деятельности; исследование структуры органа расследования. Решение указанных и иных вопросов окажет положительное влияние на качество расследования.

Список литературы:

- 1 Гутерман М.П. Организационные мероприятия следователя в процессе расследования преступлений : учеб.пособие / М.П. Гутерман.— М. : Акад. МВД СССР, 1983. — 76 с.
- 2 Моррис У.Т. Наука об управлении. Байесовский подход / У.Т. Моррис. — М. : Мир, 1971. — 804 с.
- 3 Цветков С.И. Состояние и перспективы использования данных науки управления в криминалистике :автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09 / С.И. Цветков. — М., 1977. — 16 с.
- 4 Михайлов А.И. Научная организация труда следователя / А.И. Михайлов, Л.А. Соя-Серко, А.Б. Соловьев. — М. : Юрид. Лит., 1974. — 127 с.
- 5 5.Можаева И.П. Криминалистическое учение об организации расследования преступлений : автореф. Дис. ... д-ра юрид. Наук : 12.00.09 / И.П. Можаева. — М., 2015. — 25 с.
- 6 Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. — М. :Юристь, 1997. — Т. 2. — 464 с.
- 7 Aitken C.G.G. Statistics and the Evaluation of Evidence for Forensic Scientists / C.G.G. Aitken, F. Taroni. — Chichester : Wiley, 2004. — 540 p.
- 8 Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя / В.Е. Коновалова. — Киев :МВДУССР, 1973. — 123 с.

Түйіндеме

Мақалада қылмыстарды тергеуді ұйымдастыру процесінің қысқа нысаны қарастырылады. Осы қызметтің арнайы түрі ретінде қылмыстарды тергеуді зерттеу кезінде әлеуметтік қызметінде ұйымдастырушылық процестер туралы қазіргі заманауи түсініктерді қолдану қажеттілігі туралы қорытындылар негізделген. Процесті қалыптастыратын және қамтамасыз ететін ретінде қылмыстарды тергеудің түсінігі қарастырылады. Қылмыстарды тергеудің

ұйымдастыру процесінің негізгі мазмұндық элементтерін құрылымға келтіру және реттілікке келтіру туралы қорытынды жасалды. Тергеуді ұйымдастыру түсінігі мен мазмұны ұғымына ғалымдардың өаіргі заманауи көз қарастары қысқа талданды. Мақалада тергеуді ұйымдастырудың құрылымдық элементтеріне: мақсатты анықтау, жоспарлау, тергеуді басқаруға қатысты негізгі ережелері ашылды.

Summary

The paper presents a brief overview of the organization of crime investigation process. The author argues for the necessity to use modern ideas on organizational processes in social activities when researching the organization of an investigation as a specific type of social activity. He examines the concept of organizing investigation as a forming and provisionary process. The author then concludes that structuring and streamlining are key constituent elements of the crime investigation organizational process.

УДК 4414

**Темірәлі А.М.
Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының магистранты
Ғылыми жетекшісі:
З.Ғ.д., профессор Балашов Т.Т.**

ШЕТ ЕЛДЕРДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ КІНӘНІ МОЙЫНДАУ ТУРАЛЫ КЕЛІСІМДЕР

Қолданыстағы қылмыстық – құқықтық, қылмыстық және конституциялық заңнама, халықаралық құқық нормалары және жәбірленушімен немесе айыпталушымен сотқа дейінгі ынтымақтастық туралы келісімді жасау барысындағы өндіріске қатысты мәселелерді реттейтін (ынтымақтастық туралы сотқа дейінгі келісімді жасау мен оны жүзеге асырудың процессуалдық тәртібін реттейтін) қылмыстық іс бойынша өндірісті реттеуге бағытталған тиісті заңға тәуелді актілер, отандық және шетелдік қылмыстық процессуалды заңнаманы, оның қалыптасуы мен қолдану тәжірибесін, отандық және шетелдік тәжірибемен айналысатын заңгер ғалымдардың ғылыми еңбектерін жинақтау, талдау және жүйелендіру негізінде теория мен тәжірибе барысында туындайтын түрлі көкейкесті мәселелер жайында жазылған мақала.

Кілт сөздер: мәмілеге келу, кінәні мойындау, плибарген, целерант, конформидад, паттаджаменто.

Кінәні мойындау туралы келісім институты АҚШ сот тәжірибесінен алынған. Кінәні мойындау туралы келісім мәні айыптаушы оның негізінде үкім шығарылатын айыпталушының өз кінәсін мойындауына қарай кейбір жағдайларда қорғаушы жағына шығады. Қорғаушы жағына шығу айыптау көлемін қысқарту және жазаны жеңілдету болуы мүмкін. Американдық қылмыстық процесте кінәні мойындау туралы келісімнің негізгі мақсаты алқабилердің қатысуымен болатын сот алдында күрделі сот тергеуін жүргізуді болдырмау ниетінен білінеді. П.Михайловтың пайымдауынша, американдық қылмыстық процесте алдын ала тергеудің мазмұны ірі қазылар алқасында қаралатын ауыр қылмыстар бойынша істерін қоспағанда

полицияның ресми емес тергеуі болып табылады. Оның пікірі бойынша, полицияның ресми емес тергеуі айыпталушымен «соқыр тәуекелмен ойынды» білдіреді, оның кінәсін танытатын дәлелдермен ол таныса алмайды. Сонымен қатар, сотқа беру сатысында айыптаушы мен айыпталушы (айыпкер) арасында қылмысты саралау туралы «сауда» жүреді, ол үшін жауапкершілікті айыпталушы тартады, ал кейде жазалау шарасы туралы «сауда» жүреді, солдай-ақ оған судья да қатысуы мүмкін (кейбір штаттарда жүзеге асырылады) [1, 25-246].

Ынтымақтастық туралы (сот төрелігімен мәмілеге келу) келісім АҚШ, Англия және Уэльс, Үндістан, Италия, Франция, Эстония, Израиль, Грузия, Украина, Ресейдің қылмыстық іс жүргізу заңнамаларында бұрыннан бері қолданылып келеді.

Жаңа ҚК жобасын жасаушы ҚР Бас прокуратурасы институт Кодексіне іс жүргізуді енгізу үшін ресейлік, украиндық, грузиндік заңгерлер сияқты АҚШ және өзге де елдердің практикасын талдап, олардың тәжірибелеріне сүйенгенін жасырмайды. Шетелдердегі іс жүргізу мәмілелері өзіндік ерекшеліктерімен айырықшаланады. Мысалы АҚШ-та 90-95% криминальдық тергеулер сот төрелігімен мәміле жасаумен аяқталады, қалғандары алқа-билік сот отырысына дейін жетеді. Мұндай мәміленің екі түрі бар. Біріншісінде жасаған қылмысының ауырлығына қарамастан айыпталушы өз кінәсін мойындауды жазаны жеңілдетудің 35%-на айырбастай алады. Екінші жағдайда айыптаудың куәгері болып айыпталушы жауапкершіліктен толық немесе ішінара құтыла алады. Екі жағдайда да мәміле сотпен бекітілуге тиісті, сонда ол барлық тараптарға бірдей міндетті болып қалады.

Италияда сот төрелігімен мәмілеге келу терроризммен күрес шеңберінде 1970-ші жылдардан, ал 1980-ші жылдардан бастап мафиямен күресте қолданылып келеді. Қылмыскерлер өздерінің сыбайластары туралы ақпаратты жазасын жеңілдетудің үштен бір бөлігіне айырбастай алады, ал ұсақ қылмыскерлер еркіндікке мүлдем шығып кете алады. «Өкінетіндер» үшін куәлгерлерді қорғау бағдарламасы қаралған. Мафияға қарсы тергеуде «өкінгендердің» алғашқысы Томмазо Бускеттаның көмегімен - сицилиялық клан мүшелерінен 350 адам түрмеге тоғытылып, өзі АҚШ-қа қоныс аударған. Бұл жүйенің сыншылары қылмыскерлердің көбінесе мұны сот төрелігімен есеп айырысу үшін немесе түрмеде отырмау үшін жалған куәліктерді алға тартудың амалы деп санайды. Францияда сот төрелігімен мәмілеге келудің бұл механизмі аса шектулі деңгейде қолданылады. Прокурор айыпталушыға мардымсыз қылмысты мойындағаны үшін жаза өтеу мерзімін 1 жылға дейін ғана ауыстыра алады. Мәміле сотпен бекітіледі. Францияда заң күні бүгінге дейін көтеген дау тудырып келеді. Оппонент- адвокаттар және солшыл партиялардың өкілдері сот төрелігімен мәмілеге келуді қорғалудың құқығын бұзу, істі алаламай әділ талқылаудың және кінәсіздіктің презумпциясы деп санайды. Сот төрелігімен мәмілеге келу Үндістанда 2006 жылдан бастап қолданылып келеді. Жазаны жеңілдету мүмкіндігі жеті жылдан артпайтын мерзімге түрмеге отырғызу қарастырылғандардың соққыға жығу, жалған құжат жасау, көлікті қауіпті жүргізу және басқа қылмыстарын мойындаған дары үшін ғана беріледі. Ал әйелдер мен балаларға қарсы жасалған қылмыстар үшін жеңілдік кешірімінен үміт жоқ. Испанияда мәмілеге келу институты жоқ, дегенмен оны қолданудың жекелеген элементтері бар. Қылмыс жасалған жағдайда жазалау мерзімі 3 және 6 жылдан аспаса және айыпталушы өз кінәсін мойындаған болса, прокурор мен соттың арасындағы олардың келісімдері бойынша жазаны өтеу мерзімі санкция нормасынан 1/3-тен артпауға тиісті. [3, 56]

Грузияда іс жүргізу мәмілесі сыбайлас жемқорлықпен күрес жүргізу бағдарламасы шеңберінде 2004 жылы пайда болды. Мәмілеге келу мүмкіндігі жасалған қылмыстың түріне немесе ауырлығына қарамастан шектеусіз жасалады.

Мәміле жасау туралы ұсыныс айыпталушы тарапынан да, сонымен бірге прокурордың тарапынан да жасалуы мүмкін. Прокурор айыпталушыға жазаны жеңілдетуді немесе елдің бюджетіне ақшалай айыппұл аудару арқылы айырбаспен істі жабу туралы ұсыныс жасай алады. Айыппұл сомасы жекелей жасалады. Мәмілені айыптаудың орын алып отырғанына және мәміле жасаудың еріктілігіне көз жеткізе отырып сот бекітеді. Істі қарау кезінде сот тараптарға іс жүргізу мәмілесін жасауды ұсынуға құқылы. Негізгі мәміле болып кінәсін мойындағаны немесе жазаға келісетіні туралы келісімге қол жеткізу болып табылады. Қылмыстық Кодекстің 42-ші бабына сәйкес грузин іс жүргізу мәмілесінің «ерекшеліктерінің» бірі— тіпті бұл жазалау шарасы қарастырылмаған Қылмыстық Кодекстің баптарын бұзғаны үшін іс жүргізу мәмілесінің негізінде айыппұл төлеуді белгілеуге болатыны айтылған. Егер 2005 жылы небәрі 12% сот процессі осындай мәмілелермен аяқталса, ал 2009-шы жылы бұл көрсеткіш 50%-дан асып кеткен.

Грузия соттарынан алынған ресми деректер бойынша 2010 жылы соттың алғашқы сатысында 19 956 тұлғаға қатысты іс жүргізу мәмілелері 79,5% шешім бойынша жасалған. 4 089 тұлғаға қатысты қалған 20,5% ұйғарым, олардан 112,7 млн. Лари (*1 лари = 1,75 АҚШ доллары*) сот айыппұлдарын өндіру және іс жүргізу мәмілелерінен түскен кірістерді мемлекет бюджетіне аудару туралы сот үкімдері шығарылған. Шетелдердің сот практикасы көрсетіп отырғандай сот төрелігімен мәміле жасау (*іс жүргізу келісімі*) сотқа дейінгі үдерісті және сот өндірісін жылдамдатуға көмектеседі, құқық қорғау органдарына ұйымдасқан қылмыспен күрес жүргізу барысында салынған айыппұлдар есебі бюджетті толықтыруға үлкен мүмкіндіктер береді. Тек қана АҚШ-тың өзінде күдіктімен (сезікті) сот төрелігінің ынтымақтасып әрекет ету нысанның арқасында 90% дейін аса ауыр қылмыстардың беті ашылады.

Беларуссия заңгерлерінің өз УПК институтына сот төрелігімен мәміле жасауды енгізген ұсыныстары назар аударуға тұрады. Бұл жаңалыққа сәйкес мемлекеттік айыптаушы «сот төрелігімен мәміле жасау» тағайындайтын сома мөлшері айыпталушы үшін 300 базалық шамадан (\$60 тыс.) 5 мың базалық көлемге дейін жеткізіледі. 60 мың АҚШ доллары экономикалық қылмыстарды жасауға тізгін(жол) бермейді. «Сот төрелігімен мәміле жасау» қылмыс құрамының зорлықсыз 28 түріне қолдануға болатыны болжалданады. Бұл тізімге сыбайлас жемқорлық кірмейді.

Әлем тәжірибесінде кінәні мойындау туралы келісімнің көптеген түрлері бар екенін атап өту қажет. Американдық қылмыстық процестің plea-bargaining (плибарген) – классикалық үлгісі болып табылады. Плибарген негізінде айыпталушы өзінің адвокаты арқылы оны кейін сотқа бекітуге ұсынатын екі тарап үшін қолайлы үкімнің шарттары туралы прокурормен уағдаласады. Бұл жағдайда айыпталушы ерікті түрде өзін кінәлі деп таниды, бірақ оны айыптайтын қылмыстың жеңілін мойнына алу арқылы жеңіл жазаға айырбас жасайды. Целерант келісім – кінәні мойындау туралы келісімнің басқа бір түрі болып табылады [5,12-136], яғни сот іс жүргізу рәсімін жеңілдету туралы келісім. Плибарген мен целерант келісімдері арасындағы негізгі айырмашылық – плибарген сот шешімінің шынайылығы туралы түсінікпен формальды байланысты, себебі айыпталушының өз кінәсін мойындауы анық болса, целерант келісімі бойынша зерттеу нысаны айыптылық емес, ал айыпталушының айыптау қорытындысымен формальды келісімі болып табылады.

Кінәні мойындау туралы целерант келісімі бүгінгі күні Испания Италия сияқты еуропа елдерінде қолданылады, онда кінәні мойындау туралы келісім «конформидад» (Испания ҚДЖК 689.2 бабы), Италия - «паттаджаменто» (Италия ҚДЖК 444-448 баптары) деп танымал. Айыпталушы осындай келісімге келгенмен ол өзінің кінәсін мойындамауы мүмкін. А.Смирнов, К.Калиновский пайымдауы

бойынша, осы әрекеттің орнына заңмен жазалау шарасын шектеу (Испанияда 6 жылдан көп емес бас бостандығынан айыру) немесе белгілі бір жеңілдіктер (Италияда бас бостандығынан айыру мерзімінің 1/3 қысқарту) көзделген [6]. Ресей Федерациясының қылмыстық іс жүргізу кодексі осындай даму жолымен келеді. Ресей Федерациясының қылмыстық іс жүргізу кодексінің 40-тарауы («айыпталушының тағылған айыптармен келісімі кезінде сот шешімін қабылдаудың ерекше тәртібі») бойынша айыпталушының тағылған айыптармен келісуін мәлімдеу мен соттың істі қарауын жүргізбей үкім шығару туралы өтініш беру тәртібін реттейді бұл ретте, сот тергеуі жүргізілмейді. Барлық жоғарыда көрсетілген мемлекеттерде кінәні мойындау туралы келісім жасау дереу соттың істі қарауын аяқтауға және айыптау үкімін шығаруға әкеледі. Қазақстан да қылмыстық сот ісін жүргізу процесіне целеранттық келісімді енгізу қарсаңында тұр, яғни тағылған айыптың көлемімен келісу туралы келісім. Оның жоғарыда аталған мемлекеттердің ұқсас институттарынан өз айырмашылығы бар. Мұндай мәмілелердің мәні белгілі бір қылмыстық іске байланысты айыптау туралы және жасалған әрекетті саралау, жазаның мөлшері, айыппұл туралы, тағайындалған жазаны өтеудің нақты орны туралы және өзге сұрақтарды қоса алғанда, қылмыстық істі шешу жайында айыптау және қорғау таратарының келісімге келу құралы болып табылатын өзара келісімдерде бекітіледі.

Кінәлілігін мойындау туралы арыз ол тек ерікті түрде жасалған жағдайда ғана сотпен қабылдануы мүмкін. Өзін кінәлі деп мойындау тараптардың қара арасындағы дау- дамайсыз жайттарды болмағанда, заңдық факт ретінде бағаланады. Сондықтан, АҚШ – та «кінәсін мойындау туралы мәміле» болып аталып кеңінен таралып кетті. Бұл қорғаушы мен айыптаушының арасындағы келісім – сөйлесулерді блдіреді, яғни айыпталушы оған тағылған қылмыстың дәрежесіен және шығарылатын үкіммен келіседі. Американдық модель бойынша сот ісін жүргізудің статистикасына көз жіберсек. Арнайы статистикаға сәйкес АҚШ- та 1846 жылы 853 сотталушы өз кінәсін мойындаумен сотталған, 1848 жылы 715 сотталушы өздерін айыпты деп жарияланған. 1990 жылдан және қазіргі уақытта АҚШ- та 75 пен 90 және одан жоғары пайзда қылмыстық істер осы тәсілмен шешіліп келеді [7,336].

Ресейдің кейбір ғалымдарының пікірінше, олар кінәні мойындау туралы мәмілеге қарсы. Бірақ, В. Хан, Т. Сәрсенбаев американдық модельдің оң жақтарын сипаттайды:

1. Іс жүргізушілік үнемділік. Яғни, тараптардың уақыты, сот
2. Және оның қызметтерінің шығындарын үнемдеу.
3. Адам өзінің кінәсін қобалжу күйінде ұғынады, оны дұрыстау жолында сатып алуға және соған тұруға дайын.
4. Кінәліні кінәсіз адамнан айыруға рұқсат береді. Мысалы, кінәлі тұлға жеңіл жаза шығаратын үкімнің негізі үшін өз кінәсін мойындайды [7,346].

Осы институттың тағы бір құны – тартыс жағдайында тараптардың қарсылығын қысқа жолмен жеңілдету. Жалпы, сот тәжірибесінен алсақ, соттардың өздері кінәні мойындау туралы мәмілені құптайды. Яғни, сотталушы (айыпталушы) қылмыстық іс бойынша істің оңтайлы шешімін табады.

Әлемдік тәжірибеде кінәні мойындау туралы мәміленің алуан түрлілігі жүзеге асырылуда. Мысалы, американдық қылмыстық процесте plea-bargining (плибарген) деген бар. Плибарген бойынша айыпталушы өзінің қорғаушысы арқылы прокурормен келіседі, яғни, екі тарапқа да ыңғайлы үкімнің шарттарын қарайды. Содан екі тараптың құпталуымен сотқа ұсынады. Келесі кінәні мойындау туралы мәміленің түрі – целерантты мәміле. Бұл сот ісін жүргізудің тәртібін жеңілдетеді. Мәміленің бұл түрінде айыпталушы айыптау қорытындысымен келіседі. Целерантты

мәміле европалық елдерге қатысты. Мысалы, Испания мемлекеті. Мұнда кінәні мойындау туралы мәміле «конформидад» (Испанияның ҚІЖК-нің 689.2-бабы), Италияда – «паттаджаменто» (Италияның ҚІЖК-нің 444-448-баптары) сияқты ұғымдармен белгілі. Айыпталушы осындай мәмілені жасай отырып, өзін кінәлі деп санамауы да мүмкін. Мұндай әрекет заңмен көрсетілген жазаның шектеулі мөлшері мен алмастырылады (Испанияда алты жылдан астам емес бас бостандығынан айыру) немесе белгілі бір жеңілдік (Италияда бас бостандығынан айыру мерзімін үштен бірге төмендету) [9,476].

Т.Сәрсенбаевтың айтуынша, аталған жолдың дамуында РФ ҚІЖ заңнамасы да келе жатыр. АҚШ-та қылмыстық сот ісін жүргізудің 90% - ы мәлім арқылы жүргізіледі. Мұнда екі мақсат: 1.Объективті шындықты орнықтыру және қылымыстылықтың алдын-алу . Іс қараудың алдында айыптаудың мәнін дербес тәртіппен хабарлайды. Судья айыпталушыға қарсы қандай ұсыныстар бар және айыпқа қарсы қатынас туралы өтініш жасауды ұсынады. Сот мәжілісінде өзінің өтінішінде айыпталушы жасаған қылмысы үшін айып тағылғандығын мойындайды. (plea of guilty) [8,266].

Міне, бұл да АҚШ-тағы кінәні мойындау туралы мәміленің бірі болып табылады.

Жалпы,сот тәжірибесінде мәміленің оң жақтары айтылса, оның қолайсыз жақтары да кездеседі.

1. Үнемділік деп қарастырғанымыздың өзінде, соттың алдында тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тарту туралы мәселе тұрғандықтан, судья жаза туралы мәселені шешу уақытқа ғана бағынады.

2. Өз кінәсін мойындау құқық тәрбиешілік емес. Айыпталушы мойындау нәтижесінде ол өзінің алдында тұрған жазаның жеңіл болатынын алдын-ала біледі. Сонда оның жасаған қылмысы жеңіл жазамен өлшенетін болғаны ма?

3. Өзін өзі көндіру. Бұл не прокурорға, не сотқа айыпталушының кінәлілігі туралы сұрақ маңызды емес, бұл жерде шындыққа жету дәлелдеу процесінің мақсаты болып табылмайды.

4. конституциялық құқықтарды бұзу.

Мұндай аталған аспектілер өз тарапынан қайшылықтарды көрсеткенімен бүгінде кінәні мойындау туралы мәміле көптеген елдердің сот жүйесінде қажетті болып табылады. Біздің республикамыздың өзі қылмыстық сот ісін жүргізуде целерантты мәмілені енгізу жолында тұр. Үкімет ҚР Парламентіне «ҚР-ның Ққ, ҚІЖк-не және кейбір қылмыс құралдарын декриминализациялау және қылмыстық істерді тергеудің жеңілдетілген тәртібі бойынша ҚР ӘҚБ туралы кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасын енгізді. Мұндай іс бойынша өндірістік реттеуші арнайы тарау бар, яғни тағылған айыппен келісу туралы бекітілетін акт. Заң жобасы:

- Сотқа дейінгі іс жүргізуде тағылған айыппен келісуді бекіту туралы акт.
- Тағылған айыппен келісу сезікті ретінде бірінші жауап алудан он күн ішінде сезіктімен бекітілген акт.
- Тағылған айыппен келісу ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін жіберілмейді.
- Максималды жаза прокурормен анықталады, сот үшін міндетті сипат алады және т.б. көрсетеді.

Американдық ғалым Д. Фишер айтуы бойынша Америка Құрама Штаттарында кінәні мойындау туралы мәміле арқылы қаралған қылмыстық істердің ең жоғарғы деңгейі қылмыстылықтың күрт өсуі кезеңінде болған екен, оның өсуіне келесідей күшті криминологиялық факторлар ықпал еткен: экономикалық қатынастар саласында ұымдасқан қылмыстылықтың пайда болуына әсер еткен ХІХ ғасырдың ортасында болған өндірістік және көліктік революция; Бірінші дүние жүзілік

соғыстан кейінгі еуропа елдерінің халқының АҚШ-қа жаппай иммиграцияның болуы салдарынан ірі этникалық қылмыстық топтардың, оның ішінде италия мафиясының американдық нұсқасы – созапозига-ның пайда болуы; Екінші дүние жүзілік соғыстан кейінгі болған «беби-бум» салдарынан кәмелеттік жасқа толмағандармен жасалған қылмыстардың деңгейінің өсуі, XX ғасырдың екінші жартысында есірткінің заңсыз айналымының деңгейінің өсуі. Бұл аталған мән-жайлар АҚШ-тың құқық қорғау жүйесін қылмыстық істерді қарау барысында процессуалдық үнемдеуге және сот-тергеу органдарының жүктемесін азайтуға мүмкіндік беретін кінәні мойындау туралы мәмле түріндегі оңтайлы процессуалдық институтты құруға әкеп соқтырды. Өзінің көзқарастарын Д. Фишер АҚШ-тағы қылмыстылықтың динамикасы мен деңгейінің статистикалық мәлеметтерін кінәні мойындау туралы мәмле жасау арқылы соттармен қаралған қылмыстық істердің үлесін салыстыру арқылы негіздейді. Аталған мәлеметтер арасында өзара байланыстылық байқалады. Д. Фишердің айтуы бойынша сот төрелігімен мәмле жасау қылмыстарды тергеу процессін жеңілдету мен соттардың істерді қарау жүктемесін азайту жағынан ғана пайдалы емес, сондай-ақ қаржы жағынан да пайдалы болушы еді дейді. Өйткені АҚШ-тың конституциясы барлық сотталғандарға істерін алқа билер соты арқылы қарау құқығын қамтамасыз етеді. Ал бұл өз кезегінде арзан процедура емес (қазіргі кезде алқа билерге барлық төлемдер мен төлемақыларды ескере отырып сот отырысының бір күні 10000 АҚШ долларына дейін барады) [2].

Сонымен, қылмыстық істі қысқартылған тәртіппен сотта талқылануы мен АҚШ тың кінәні мойындау туралы мәмілесінің айырмашылығын ажыратып көрейік:

1. ҚР-нда сот тергеуін жүргізбей-ақ үкім шығару институты ҚР ның ҚІЖк-нде көрсетілген тізбек бойынша қылмыс санаттарының негіздері және талаптары сақталғанда ғана жүргізіледі, ал кінәні мойындау туралы мәміле бойынша қылмыс санаттары, шарттары, негіздері АҚШ территориясында әрекет ететін бірдебір заңнамалық актілерде нормативті бекітілмеген. Қылмыстық процестің федералды ережелерімен АҚШ-тың аумақтық саттарында тек мәмілені құруды рәсімдеу процедурасы реттеледі.

2. Сот талқылауының ерекше тәртібі бойынша айыпталушының өзінің өтініші жеткіліксіз, жәбірленушінің, мемлекеттік (жеке) айыптаушының келісімі талап етіледі. кінәні мойындау туралы институты жәбірленушінің мүдделерін практически игнорирует, мәмілені бекітерде және сот үкімі шығарылатын кезде жәбірленушінің позициясы есепке алынбайды.

3. Айыпталушының сот талқылауының ерекше тәртібін таңдау туралы өтініші сотқа дейінгі сатыларда және сотта тікелей алдын-ала тыңдауда мәлімделуі мүмкін. АҚШ-та кінәні мойындау туралы мәміле тек қылмыстық сот ісін жүргізудің сотқа дейінгі сатыларында жүргізіледі.

4. ҚР қылмыстық іс жүргізу заңында сот заңда көзделген аса ауыр қылмыс санатарына байланысты істі ерекше тәртіппен қарау жөнідегі өтінішті қарауға құқығы жоқ. Ал АҚШ-та аса ауыр қылмыс категорияларына айыпталушымен бекітілген мәміле танылуы мүмкін.

5. Сот талқылауының ерекше тәртібі айыпталушыға жазаның жеңілдетілуі жөнінде кепілдік береді, ең жоғары мерзім немесе қатаң жаза түрінің 2/3 мөлшерінде. Бекітілген мәміле айыпталушыға берілетін жазаның төмендетілуі жөніндегі мүмкіндікті қарастырмайды.

6. ҚР заңнамасы бойынша айыпталушы (сотталушының) жасаған қылмысы іс бойынша дәлелдемелердің негізінде толығымен анықталып, ҚР ҚІЖк-нің тәртібі мен талаптары сақталуды қажет етсе, мәміле бойынша

сотталушыны оның кінәсін дәлелдейтін дәлелдемелер зерттеулер жиналмаса, оның тәртібі сақталмаса, дәлелдемелер бағаланбаса да соттала береді.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Карим К. Можно ли упростить судопроизводство?// Юридическая газета.-12.05.2005-2с.
- 2 Наурызова А.А. Уголовно-процессуальная регламентация условий судебного разбирательства в сокращенном порядке//Фемида.-2007.-№10.-25-28 с.
- 3 Алимбеков М. Рассмотрение судами уголовных дел в сокращенном порядке // Юрист (каз).-2005.-№04.-74-75с.
- 4 Пашин С.Упрощенные уголовно-процессуальные формы и обеспечение прав человека в уголовном процессе// Юрист (каз) .-2008.-№01.-78-82с.
- 5 Гричаниченко А. Проблемы особого порядка судебного разбирательства в судебной практике и пути их решения//Уголовное право(Рос).-2005.-№04.- 62-64с.
- 6 Абдиканов Н.О сокращенном порядке Юридическая газета.-12.05.2005.-2с.
- 7 Хан В.Американская модель сделки о признании вины: положительные и отрицательные аспекты // Заң және заман.-2006.-№01.-33-34с.
- 8 Джекебаев У.С.Уголовно –правовые и криминалистические проблемы легализации сделок о признании вины//Борьба с преступности .-2002.-№01.-25-28с.
- 9 Сарсенбаев Т. Сделка о признании вины в уголовном процессе РК//Юрист.-2004.-№10.-45-48с.

Резюме

Данная статья посвящена вопросам и анализу на действующие уголовно-правовые, уголовные и конституционные законодательства, международные правовые нормы и соглашения при заключении потерпевшими или обвиняемыми, регулирующие проблемы о примирении производства (при заключении процессуального соглашения о признании вины), подзаконные акты направленные на регулирование производства по уголовным процессам, анализировать отечественные и иностранные уголовно процессуальные законодательства и их формирования а также практика потребления, при этом возникающие разные глобальные проблемы на основании анализа и систематизации научных работ отечественных и иностранных юристов-ученых.

Summary

This article is devoted to questions and analysis of the existing criminal law, criminal and constitutional law, international law and agreements at the conclusion of the victim or the accused, regulating the problems of reconciliation of production (processualnoe at the conclusion of the agreement on admission of guilt), by-laws aimed at regulating proceedings in criminal processes, to analyze domestic and foreign criminal procedure laws and their formation and consumption practices, with emerging various global problems on the basis of analysis and systematization of scientific works of domestic and foreign legal scholars.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰЖАТТАР БОЙЫНША ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫҢ АНЫҚТАМАСЫ

Мақалада автор халықаралық қауымдастықпен танылған халықаралық құжаттар бойынша ұйымдасқан қылмыстың анықтамасын беруге тырысқан.

Кілт сөздер: ұйымдасқан қылмыстылық, халықаралық құжаттар, қылмыстар.

Нақты нәтижеге қол жеткізуді көздеген адам қызметінің кез келген түрі осы қызмет бағытталған объектінің нақты ұғымына ие болуы тиіс. Бұл сонымен бірге арнайы заң әдебиетінде әр түрлі түсіндірілетін «ұйымдасқан қылмыс» ұғымына да толық көлемде қатысты.

Бұл ұйымдасқан қылмыстың ұғымын, мәнін және анықтауын әзірлеу күрделі және көп қырлы жол болып табылатындығымен байланысты. Сондықтан БҰҰ – ның қылмыстылықтың алдын алу және құқық бұзушылармен қарым-қатынас жасау жөніндегі VIII Конгресін (Гавана, Куба, 27 тамыз – 7 қыркүйек 1990 ж.) өткізу кезеңінде дайындалған БҰҰ хатшылығының құжатында әртүрлі факторларға, соның ішінде этникалық, экономикалық және басқаларына негізделген ұйымдасқан қылмыстың көптеген түрлерін бір тұжырым ретінде айқындау мүмкін емес екендігі атап өтілді [1, 8 б.].

Еуропа Кеңесінің министрлер комитеті 1.04.1997 ж. Шешімі бойынша құрылған қылмыстық құқық және ұйымдасқан қылмыстың криминологиялық аспектілері жөніндегі Еуропалық комитеттің (СДРС) қылмыстық құқық және ұйымдасқан қылмыстың криминологиялық аспектілері жөніндегі (РС-СО) сарапшылар комитеті ұйымдасқан қылмысты нақты анықтамасын беруге тырыспауға шешім қабылдады [2].

БҰҰ VIII Конгресі хатшылығының құжаттарында ұсынылған әлеуметтік феноменді нақты анықтаудың мақсатқа сай еместігіне қатысты, «ұйымдасқан қылмыс» және оның қазіргі анықтамаларындағы айырмашылық мемлекеттің саясатында осы құбылыстың негізгі мазмұны мен мәнін барабар түсінуді және бейнелеуді іздестіру қажеттігін жоққа шығармайды.

Ұйымдасқан қылмысқа көзқарасында тек отандық ғана емес, шетелдік заңгерлердің де бірлігі жоқ екенін атап өткен жөн. Құқық қорғау органдарына ұйымдасқан қылмыс көріністерін басқа қылмыстардан ажырату және ұйымдасқан қылмыстық қызмет субъектілеріне нақты сандық және сапалық сипаттамаларды жинау қиын. Көптеген шетелдік және отандық құқықтанушы ғалымдар ұйымдасқан қылмысты анықтай отырып, ұйымдасқан қылмыстық топтарға қатысты ерекше белгілерді (критерийлерді) көрсетеді. Олардың негізгі мақсаты «ұйымдасқан» деп саралануы мүмкін қылмыстық топтарды сәйкестендіру болып табылады.

Жоғарыда аталған Еуропа Кеңесінің қылмыстық құқық және ұйымдасқан қылмыстылықтың криминологиялық аспектілері жөніндегі сарапшылар комитетінің құжатында ұйымдасқан қылмыстық топтарды сәйкестендіру үшін критерийлердің екі түрі аталды: міндетті және қосымша.

Міндеттілерге келесі критерийлер жатқызылды:

- а) үш және одан да көп адамның ынтымақтастығы;
- б) ұзақ немесе шектеусіз уақыт кезеңі ішінде;

в) ауыр қылмыстық қылмыстар жасады деп күдік келтірілген немесе ауыр қылмыстар жасағаны үшін соттылығы бар;

г) пайда алу және/немесе билікке ие болу мақсатында.

Қосымша критерийлерге жатады:

1) топтың әрбір мүшесінің нақты міндеті немесе міндеттерінің болуы;

2) ішкі тәртіпті сақтау және ішкі бақылауды қандай да бір нысанда жүзеге асыру;

3) күш қолдану немесе қорқытудың өзге де құралдарын қолдану;

4) сыбайлас жемқорлық немесе басқа да құралдар арқылы саяси өмірге, бұқаралық ақпарат құралдарына, мемлекеттік басқару органдарына, құқық қорғау органдарына, сот төрелігін іске асыруға немесе экономикалық процестерге ықпал ету;

5) коммерциялық немесе өзге де кәсіпкерлік құрылымдарды пайдалану;

6) ақшаны жылыстату;

7) халықаралық деңгейдегі қызмет.

Бұл ретте көбінесе ұйымдасқан қылмыстық әрекеттің негізгі түрлері де аталады.

Осылайша, аталған құжатқа сәйкес ұйымдасқан қылмыстық топтар мынадай міндетті критерийлер бойынша сәйкестендірілуі мүмкін: қылмыстық қызметтің сандық құрамы, ұзақтығы және қылмыс санаты, қылмыстық әрекеттің мақсаты (пайда алу және/немесе билік иелену).

Қосымша өлшемдер: қылмыстық топтың ішкі құрылым қызметіне (1, 2, 3-тармақтар, қылмыстық іс-әрекеттің түрлері мен деңгейіне (5, 6, 7-т.) жатқызылатын үш топқа бөлінуі мүмкін. Төртінші тармақты айрықша атап өту қажет – ол қызмет мақсатында үндесетін: саяси өмірге, бұқаралық ақпарат құралдарына, мемлекеттік басқару органдарына, құқық қорғау органдарына, сыбайлас жемқорлық немесе басқа да құралдар арқылы сот төрелігін жүзеге асыруға немесе экономикалық процестерге ықпал ету.

Әдебиеттер тізімі:

1 Основы борьбы с организованной преступностью / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М., 1996. С. 8.

2 Вопросник Комитета экспертов по уголовному праву и криминологическим аспектам организованной преступности Совета Европы от 14.08.1997г.

Резюме

В данной статье автор дал определение организованной преступности по междануродным документам признанный мировым сообществом.

Summary

In this article the author gave definition to organized crime according to mezhdanurodny documents recognized as the international community.

Ткачев Д.В.
магистрант Евразийской юридической
академии имени Д.А.Кунаева
научный руководитель:
к.ю.н., доцент Сұлтанхан Ш.А

РОЛЬ ПАРЛАМЕНТА В МЕХАНИЗМЕ ОХРАНЫ КОНСТИТУЦИИ

Автор в статье провел комплексный институциональный и функциональный анализ государственно – правового механизма охраны Конституции РК, и его современное состояние и проблемы модернизации в совокупности с его управленческим механизмом, исходя из особенностей общественного строя Казахстана.

Ключевые слова: государственная власть, право, государство, охрана Конституций, Парламент и т.д.

Парламентский контроль как один из видов государственного контроля имеет инициативный характер, публично-представительную природу, эффективность которого определяется формой правления, партийным составом представительного органа, а также развитыми парламентскими традициями. В этом отношении Парламент до появления судебного конституционного контроля выступал исторически первым органом охраны Конституции. Такой подход длительное время был господствующим и абсолютно логичным, позволял гарантировать прозрачность в деятельности органов власти и стабильность конституционного строя. Презумпция верховенства Парламента и сегодня предполагает, что все стадии законодательной деятельности ориентированы на то, чтобы закон не вступал в противоречие с Конституцией. Парламенты осуществляют и последующий контроль, поскольку наделены правом отмены собственных законов, проводить иные действия, направленные на повышение эффективности законотворческого процесса. Правовую охрану Конституции обеспечивают также и некоторые парламентские процедуры. Так, в Италии Счетная палата, действующая при Правительстве, вправе контролировать акты, издаваемые Советом министров, а также его деятельность по исполнению бюджетов. О результатах своей работы Счетная палата докладывает Парламенту, который политико-правовыми средствами реагирует на возможные нарушения Конституции [1, с. 145]. Во многих странах мира, правовая теория и практика до сих пор основываются на том постулате, что Парламент как носитель верховной представительной верховной власти сам должен проводить конституционный контроль, проверять (обеспечивать) конституционность принимаемых им законодательных актов, разъяснять законы, информировать общество, оценивать деятельность исполнительных органов власти и следить за тем, чтобы другие государственные органы власти действовали в строгом соответствии с предписаниями Конституции.

Такой подход существует в конституционной доктрине таких государств, как Нидерланды, Финляндия, Швеция и др. В этих странах парламенты обладают широкими полномочиями и занимают высшее место в иерархии государственной власти, вырабатывают механизмы защиты конституционного строя. В силу этого над ними не может стоять никакой другой орган власти, который бы мог проверить конституционность принимаемых им актов. Только Парламент вправе решить судьбу

спорного закона. Следует также отметить, что во Франции, во времена монархического правления, также существовали формы парламентского контроля над актами королевской власти, когда парламенты обладали правом ремонстрации, означающим отказ от регистрации королевских актов, не соответствующих, по их мнению, праву и обычаям данной провинции или законам страны [2, с.59]. Что же касается актов исполнительной власти, то контроль над ними был возложен на судебные органы. Так, в Конституции Королевства Нидерландов установлено положение о том, что конституционность актов парламента и договоров не подлежит контролю со стороны судов. Основной закон Швеции предусматривает предварительную форму конституционного контроля. Из членов Верховного и Верховного административного судов образуется специальный орган с консультативными функциями – Законодательный совет, который рассматривает поступившие законопроекты на предмет соответствия законам Швеции. Правом обращения в этот орган обладают Правительство, а также постоянные комиссии Риксадага (Парламента).

В Финляндии таким органом является Конституционная комиссия, которая дает заключения по вопросам, касающимся принятия, изменения, толкования или отмены основных и простых законов, тесно связанных по своему содержанию с Основным законом [3, с. 495]. Одной из форм парламентского контроля является выражение вотума недоверия, которое может быть связано с неодобрением социально-экономической политики Правительства и иметь для него негативные последствия. Парламентский контроль в зарубежных странах имеет и иные формы, степень эффективности которых во многом определяется формой правления, политическим режимом и его ролью в системе разделения власти.

Конституция Республики Казахстан прямо не закрепляет за Парламентом контрольные функции, однако анализ его полномочий позволяет нам выделить следующие его направления: 1) контрольную деятельность Парламента; 2) контрольную деятельность Палат Парламента; контрольную деятельность постоянных комитетов; 3) участие в формировании специализированных контрольных органов; 4) контрольная деятельность депутатских групп и фракций. Механизм парламентского контроля включает в себя такие формы как интерpellация, контроль за исполнением бюджета, ратификацию международных соглашений, участие в процедуре импичмента, выражение вотума недоверия, обращение в Конституционный Совет, парламентские слушания, а также иные парламентские процедуры. Изучая функции казахстанского Парламента, профессор Сапаргалиев Г.С., наряду с представительской и законодательной, выделяет контрольно-оценочную функцию объединяющую собственно контрольные полномочия Парламента и оценку деятельности Правительства. Данная функция, по мнению ученого осуществляется при заслушивании отчетов Правительства, проведении парламентских слушаний, выражении вотума недоверия и др. [1, с.93]. Самостоятельным направлением в реализации контрольных полномочий является участие Парламента в формировании государственных органов, дачи согласия при назначении министров социально-экономического блока, членов Конституционного Совета, Счетного комитета, судей Верховного Суда.

Важнейшим контрольным полномочием Парламента является депутатский запрос. В соответствии с конституционным законом депутат Парламента может обратиться с запросом к Премьер-министру, членам Правительства, председателю Счетного комитета, председателю Национального Банка, Генеральному прокурору, председателю и членам Центральной избирательной комиссии. Запрос вносится в письменной форме на заседании Сената или Мажилиса Парламента. Орган власти

или должностное лицо, к которому обращен запрос, должны дать на него письменный или устный ответ. Так, только за прошлый год депутатами в органы власти были направлены более 170 запросов, в которых затрагивались различные вопросы социально-экономического развития страны, а также защиты прав и свобод граждан [4].

Практика показывает, что запросы депутатов направлялись в основном членам Правительства и Генеральному прокурору и касались самых различных вопросов государственной и общественной жизни. В основном, объектом парламентского контроля выступает исполнительная власть, но контроль в отдельных случаях может распространяться и на иные органы власти и должностных лиц. Являясь одним из инструментов общественного контроля, вместе с тем, данная форма требует дальнейшего совершенствования. Прежде всего, необходимо четко детализировать юридические последствия нарушения сроков рассмотрения запросов. Ответы на запросы не должны носить формальный характер, а содержать полноценную информацию и разъяснение по вопросам, относящимся к компетенции подконтрольного органа. Профессор Айтхожин К.К., в связи с этим отмечает, «что для повышения эффективности института депутатского запроса и вопросов депутатов парламента, представляется важным осмысление опыта зарубежной парламентской практики. Например, в Германии, отмечает ученый, Правительство обязано предоставить Бундестагу любую информацию, которая необходима для выполнения его задач» [5, с.190-191]. Схожим образом законодательство регламентирует права депутатов и в других парламентских странах, в которых интерpellация включает в себя не только ответы на поставленные вопросы, но и дебаты и голосование, которое может привести к отставке Кабинета министров или отдельного министра.

Одной из форм парламентского контроля является право депутатов обращаться в Конституционный Совет по поводу официального толкования норм Конституции, а также рассмотрение на конституционность принятых Парламентом законов. Конституция предусматривает только коллективное обращение.

Однако, несмотря на законодательную активность и позитивную динамику в сфере законотворчества, Парламент Казахстана в современных политических условиях, в силу разных причин и обстоятельств крайне ограничен в своих фактических возможностях. Несмотря на наличие законных возможностей проводить контроль над деятельностью исполнительной власти отдельные контрольные функции пребывают в летаргическом состоянии. Например, полномочие, связанное с выражением вотума недоверия, проведение парламентских слушаний, особенно по коррупционным правонарушениям, получившим широкий общественный резонанс, вообще нетипичны для казахстанского общества.

Президентская форма правления, сложившаяся в Казахстане характеризуется наличием неравного распределения властных ресурсов. В этих условиях Парламент не способен выступать в роли полноправного субъекта властеотношений, реально влиять на направление и характер конституционного процесса, эффективнее контролировать исполнительную ветвь власти, особенно в сфере бюджетных правоотношений, создавать следственные комиссии для расследования громких коррупционных преступлений. Несмотря на внешнюю независимость и гарантии парламентской деятельности депутаты не достаточно используют внутренние контрольные инструменты.

Малая продуктивность и низкая эффективность форм парламентского контроля, прежде всего, объясняется его правовым статусом, основой которого выступает концепция рационализированного парламентаризма и регламентированное

законодательство, не позволяющие принять к своему рассмотрению иные вопросы, не предусмотренные законом. Абсолютно ограниченная компетенция казахстанского Парламента является одной из причин недостаточной эффективности форм парламентского контроля.

Другим сдерживающим фактором является его монопартийность, строгая партийная дисциплина, а также невысокий профессиональный уровень депутатского корпуса. Косвенно об этом свидетельствует практика Конституционного Совета, который за годы своей деятельности признал немало законов, не соответствующих Конституции. Поэтому, для повышения законотворческого потенциала необходимо более жесткие требования предъявлять к кандидатам. Помимо установления верхнего возрастного ценза, необходимо предусмотреть обязательное тестирование из области общих знаний. Сегодня, как известно, во многих областях жизнедеятельности эта форма применяется. Ее использование может быть полезным и при формировании Парламента и оградит ее состав от случайных людей.

Увеличение численности состава Парламента, вовлечение Мажилиса в процесс формирования Правительства, несомненно, должны повысить его роль в общественно-политической жизни страны, а также способствовать консолидации партий со схожими программными целями. Однако, сохраняя двухпалатную структуру, как важный элемент системы сдержек и противовесов, целесообразным было бы перейти к выборности Сената на основе прямого избирательного права, привязав их количественный состав, а также представительство от каждой области к численности избирателей. В отношении Мажилиса целесообразнее использовать смешанную избирательную систему. Учитывая, что выбор избирательной системы это вопрос не столько правовой, а политический, вместе с тем отметим, что выборы по пропорциональной системе ограничивают пассивное избирательное право тех граждан, которые не состоят в политических партиях. В ходе научных дискуссии неоднократно высказывались предложения и о снижении заградительного барьера до 3-5 %, которое позволило бы сформировать более представительный состав Парламента, способствуя одновременно формированию реальной двух-трех партийной системы

Необходимо так же сказать, что отсутствие в Конституции четких и исчерпывающих оснований, при наступлении которых Президент может распустить Парламент на практике может привести к расширительному толкованию этого полномочия. Алогичным выглядит положение и о возможном роспуске Парламента в полном составе. Если Правительство формируется исключительно Мажилисом, насколько целесообразно возлагать ответственность и на Сенат, который должен быть неприкасаемым в любых обстоятельствах как символ непрерывности законодательной власти. Такая практика сегодня сложилась во Франции, прообраз которой был взят за основу при разработке и принятия Конституции РК 1995 года.

Таким образом, для повышения роли Парламента в механизме правовой охраны Конституции необходимо совершенствовать избирательное законодательство и гарантировать права политических партий в формировании государственной политики. Политико-идеологическое многообразие создаст благоприятные условия для повышения эффективности форм парламентского контроля, повысит качество законов, упрочит принципы парламентаризма, заложит основы либерально-демократического вектора развития. Представительная природа Парламента заключается в том, что он рассматривается высшим выразителем интересов народа, который как носитель суверенитета, уполномочивает его на осуществление власти. В силу этой особенности назначение законодателя видится в том, чтобы создать такую систему парламентского контроля, которая бы отвечала интересам общества, была

надежной гарантией от превышения исполнительной властью пределов своих полномочий.

Реализация указанных мер станет неотъемлемым фактором процесса дальнейшей политической модернизации казахстанского общества и повышения гарантий конституционной законности в деятельности высшего законодательного органа страны.

Судебный нормоконтроль и прокурорский надзор – важнейшие элементы механизма правовой охраны Конституции

Практика современного конституционного строительства показывает, что условием эффективной реализации Конституции является независимость судебной ветви власти, которая представляет собой один из важнейших структурных элементов механизма государства. Являясь самостоятельной ветвью власти, она служит гарантией преодоления возникающих в обществе противоречий, разрешает конфликты при помощи правовых инструментов. Деятельность судов имеет своим назначением защиту прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, обеспечение исполнения Конституции, законов, иных нормативных правовых актов и международных договоров Республики [6].

Анализируя содержание современных Конституций, можно выделить следующие основные направления деятельности судебной власти в механизме правовой охраны Конституции: конституционный и судебный контроль за актами Парламента и Правительства; контроль за законностью и обоснованностью решений и действий (или бездействий) органов государственной власти; разъяснение действующего законодательства на основе изучения и обобщения материалов судебной практики; толкование и применение норм Конституции; судебный надзор; восполнение пробелов в праве; защита прав и свобод личности и др.

Список литературы:

1 Сапаргалиев Г.С. Становление конституционного строя Республики Казахстан. – Алматы: Жел жаргы, 1997. – 168 с.

2 Статкявичус М. Перспективы развития института импичмента в современном государстве // Правоведение. – 2004. - №5. – С.46 – 49.

3 Конституции 16 стран мира: Сб. Конституций стран – членов СНГ, Балтии и ряда др. государств мира / Сост. Ж. Байшев, К. Шакиров. – Алматы: Жети жаргы, 1996. – 576 с.

4 Сапаргалиев Г.С, Салимбаева Ж.Ч. Проблемы конституционной ответственности. – Алматы: Жети жаргы, 2001. – 152 с.

5 Айтхожин К.К. Конституционно-правовая политика Республики Казахстан // Материалы международной научно-практической конференции: «Правовая реформа в Республике Казахстан: проблемы и перспективы». –Петропавловск.-2004.-310 с.

6 Котов А.К. Конституционализм в Казахстане: опыт становления и эффективность механизма власти. – Алматы: КазГЮУ, 2000. – 288 с.

Түйіндеме

Мақалада автор Қазақстан Республикасының Конституциясын қорғаудың мемлекеттік-құқықтық тетігіне кешенді тұрғыда талдау жасаған. Сонымен қатар, оның қазіргі даму жағдайындағы ерекшеліктері мен негізгі мәселелеріне тоқталып кеткен.

Summary

The author in article carried out the complex institutional and functional analysis state – a legal mechanism of protection of the Constitution of RK, and its current state and problems of modernization in total with its administrative mechanism, proceeding from features of a social order of Kazakhstan.

УДК 341.4

Толен Е.Т.
Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының магистранты

ҚАМАУДАҒЫЛАРМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАРЫНЫҢ ЖІКТЕЛУІ

Бұл мақалада бас бостандығынан айыру жазасына сотталғандармен қарым-қатынасты реттейтін халықаралық стандарттардың жіктелу мәселесі қарастырылған.

Кілт сөздер: халықаралық стандарттар, бас бостандығынан айыру, жаза, қарым-қатынас, сотталғандар.

Қазіргі заманның өзекті және маңызды проблемасы, қылмыспен күресте әлемдік қоғамдастық ынтымақтастығының ерекше нысандарының бірі жазаны орындау саласындағы халықаралық-құқықтық стандарттарды әзірлеу болып табылады.

Сотталғандармен қарым-қатынастың халықаралық-құқықтық стандарттары – бұл қылмыстық жазаларды орындау және қылмыстық – атқару мекемелері мен органдарының қызметі саласында халықаралық деңгейде қабылданған нормалар, принциптер мен ұсынымдар [1, 140-144 бб.].

Стандарттар қылмыстық-атқару практикасының әлемдік тәжірибесін, оның гуманистік үрдістерін шоғырландырады. Олар қылмыстың алдын алу және қылмысқа қарсы күрес саласындағы халықаралық әділет нормаларының арасында ерекше мәртебеге ие, өйткені БҰҰ Бас Ассамблеясымен көбінесе қабылдаған және мақұлдаған, адам құқықтары жөніндегі халықаралық қағидаттардың бір бөлігін құрайды.

Халықаралық-құқықтық стандарттар белгілі бір құжаттарда (келісімдерде, ережелерде, пактілерде, конвенцияларда, шарттарда, декларацияларда, ережелерде және т.б.) нормалар, қағидаттар мен ұсынымдар түрінде көрініс табады. Стандарттар өзінің заңды мәртебесі бойынша бірдей емес, бірақ әлемдік қоғамдастықтың ырықтандыру және ізгілендіру рухында сотталғандармен қарым-қатынас жасау саясатын, құралдары мен әдістерін, сондай-ақ жалпыадамзаттық құндылықтардың басымдығын, адам құқықтарын құрметтеу және жазаны орындау тиімділігін

үйлестіруге ұмтылысы бірыңғай. Осының барлығы түрлі мемлекеттердің заңнамаларын нығайту, өзара сенім мен жақындастырудың арқасында мүмкін болды.

Қазақстанда халықаралық-құқықтық стандарттар заңнама жүйесіне және жазаларды орындайтын мекемелер мен органдар қызметінің тәжірибесіне тәуелсіздіктің алғашқы жылдары кіре бастады. Кеңес кезеңінде олар ғылыми әдебиетте мүлдем жарияланбаған немесе жалпылама түрде жарық көрді. Н.А. Стручковтың, О.И. Бажановтың, И.Б. Ускованың жұмыстары ерекше болды [2]. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Республика бекіткен халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдығы болады. Қазақстан қатысушысы болып табылатын халықаралық шарттардың Қазақстан Республикасының аумағында қолданылу тәртібі мен талаптары Республиканың заңнамасында айқындалады (4-бап 3-тармақ) және бұл Республика қатысушысы болып табылатын халықаралық шарттар жарияланады (4-бап 4-тармақ) [3]. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару заңнамасы (ҚР ҚАК 1-бап) жазалауды орындауға және сотталғандармен қарым-қатынас жасауға қатысты халықаралық актілерді ескерген болатын. Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына және халықаралық құқықтың жалпы танылған қағидаттары мен нормаларына негізделеді және осы Кодекстен, жазалар мен өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын орындау және өтеу тәртібі мен шарттарын белгілейтін заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерден тұрады [4]. Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасы мен ол бекіткен халықаралық шарттар арасында қайшылық болған жағдайда соңғысы қолданылады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық – атқару заңнамасының жаңаруын тудырған оқиғалар біздің еліміздің БҰҰ шеңберінде әлемдік қоғамдастыққа кіруіне бағыт алған қылмыстық – атқару саясатының өзгеруі болды. Қазақстан Республикасында адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге қатысты ережелерді жазалауды орындау заңнамалары мен тәжірибесінде дәйекті іске асыру міндеттемесін өзіне алды. Қазақстан Республикасының қылмыстық-құқықтық жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде халықаралық нормаларды енгізу үшін объективті негіз мыналар болды:

- экономикалық, саяси және әлеуметтік жағдайлардың айырмашылықтарына қарамастан, Қазақстан Республикасындағы және басқа елдердегі қылмыстың бір типтілігі;

- қылмысқа қарсы күрес құралдары мен әдістерінің, соның ішінде қылмыстық жазалау шараларының басымдықпен сәйкес келуі;

- қылмыстық жазаларға сотталған адамдардың адами мәні мен «табиғи» құқықтарының ортақтығы.

Осылайша, халықаралық стандарттардың жалпыға танылған қағидаттары мен нормалары Қазақстан Республикасында жаңа қылмыстық-атқару заңнамасын әзірлеу, жазаны орындау саласындағы үкіметтік және ведомстволық нормативтік актілерді жаңарту үшін іргелі негіз болды. Қазақстан Республикасының құқықтағы оларды тану және имплементациялау сотталғандардың құқықтарын сақтаудың, жазаны орындайтын мекемелер мен органдардың құқық қолдану қызметіндегі заңдылық пен ізгіліктің берік кепіліне айналды. Осыған байланысты мұндай қағидаттар мен нормаларды осы мекемелер мен органдар қызметкерлерінің назарына жеткізу, оның кәсіби ой-өрісін кеңейтуге, құқықтық мәдениет деңгейін арттыруға, өз еңбегінің маңыздылығын неғұрлым терең түсінуге ықпал етеді. Халықаралық құқық нормаларын зерделеу әрбір заң тәртібінің, оның ішінде қылмыстық-атқару құқығының өзекті қажеттілігі болып табылады.

Қамаудағылармен қарым-қатынастың халықаралық стандарттарын жіктеумен көптеген ғалым-заңгерлер айналысты, атап айтқанда, М.Ш. Құрманғали, П.Г. Пономарев, А.Ф. Сизый, В.А. Уткин және т.б. Бізге В.А. Уткинмен ұсынылған стандарттарды жіктеу неғұрлым сәтті болып табылады, ол оларды мынадай өлшемдер бойынша бөледі: ортақтылық дәрежесі; міндеттілік дәрежесі; шығу көздері; іс-әрекетінің кеңдігі (аумақтық ауқымдары); құқық бұзушылардың жекелеген санаттарына қатысты немесе жазаны орындайтын мекемелер мен органдардың қызметкерлері қатарынан белгілі бір кәсіби топтарға қатысты [6, б.б.].

Ортақтық дәрежесі бойынша халықаралық стандарттар әмбебап және арнайы болып бөлінеді. Біріншісі жалпы сипаттағы құжаттарда ұсталады, адам құқықтарына мүлдем жатады және қамаудағылармен қарым-қатынасты регламенттеуге арнайы арналмаған (олардың тек жекелеген сотталғандармен қарым-қатынас жасауға қатысы бар), екіншісі жазаны орындау процесінде сотталғандармен тікелей қарым-қатынас жасауға қатысты болады.

Жалпы сипаттағы стандарттар БҰҰ және басқа да халықаралық ұйымдар қабылдаған адам құқықтары туралы әмбебап халықаралық құжаттарда ұсынылған. Оларға: адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (1948), азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт (1966), мәжбүрлі немесе міндетті еңбек туралы № 29 Конвенция (1930), барлық адамдарды азаптаулардан және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінен қорғау туралы Декларация (1975), азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенция (1984), адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенция (1950), азаптаулардың және адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттердің немесе жазалаудың алдын алу жөніндегі Еуропалық конвенция (1987) және т.б.

Арнайы сипаттағы стандарттар мынадай құжаттарда қамтылған: Қамаудағылармен қарым-қатынастың ең төменгі стандартты ережелері (1955), Қандай да бір нысанда ұстауға немесе қамауға алынатын барлық адамдарды қорғау қағидаттарының жиынтығы (1988), Құқық тәртібін қолдау жөніндегі лауазымды адамдардың мінез-құлық кодексі (1979), Денсаулық сақтау қызметкерлерінің, әсіресе дәрігерлердің рөліне жататын медициналық этика принциптері, қамауға алынған немесе ұсталған адамдарды азаптаулардан және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінен қорғауда (1982), Еуропалық пенитенциарлық ережелер (1987), Өлім жазасына кесілген адамдардың құқықтарын қорғауға кепілдік беретін шаралар (1984) және т. б.

Міндеттілік дәрежесі бойынша жазаны орындаудың ұлттық жүйелері үшін сақталуы міндетті стандарттар және ұсынымдық сипатта болатын стандарттар ерекшеленеді. Бірінші болып, мысалы, адам құқықтарының Жалпыға бірдей декларациясында, азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактіде, азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы Тұжырымдамада және т. б. Анықталған қағидаттар мен жалпы ережелер жатады. Бұл стандарттар шарттық – құқықтық немесе конвенциялық сипатта болады, олар тиісті халықаралық-құқықтық актілерді ратификациялаған (немесе оларға қосылған) елдер үшін заңды түрде міндетті және оларды іске асырудың тиісті технологиясы бар ұлттық заңнамада көрсетіледі. Екінші топтың стандарттары (ұсынымдық) Қамаудағылармен қарым-қатынастың Ең аз стандартты ережелері, еуропалық түрмелер туралы Ереже, түрмеге қамауға алумен байланысты емес шараларға қатысты БҰҰ-ның Стандартты ең аз ережелері және т. б. Сияқты құжаттарда бекітілген. Осы нормативтік актілер оларға

қол қойған елдер үшін міндетті сипатта болмайды. Олар ұлттық, экономикалық, саяси және өзге де жағдайларды ескере отырып, заңнамаға және жазаларды орындау практикасына енгізіледі. Мысалы, ҚР ҚАК 1-бабының 3-тармағы «Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына және халықаралық құқықтың жалпы танылған қағидаттары мен нормаларына негізделеді және осы Кодекстен, жазалар мен өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын орындау және өтеу тәртібі мен шарттарын белгілейтін заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерден тұрады» деп ұйғарады [4]. Мақсаттарға тиімді қол жеткізу үшін жазалауды орындау туралы ұлттық заңнамалардың дамуына ықпал етуге бағытталған болғандықтан, стандарттар-ұсынымдар міндетті стандарттармен салыстырғанда мүлдем қатаң емес.

Шығу көздері бойынша стандарттар оларды халықаралық үкіметтік немесе үкіметтік емес ұйымдардың қабылдауына байланысты ерекшеленеді.

Мысалы, біріншіге БҰҰ және оның жұмыс органдары, Еуропа Кеңесі, Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі кеңес (СБСЕ); екіншіге – Халықаралық рақымшылық, Халықаралық әлеуметтік қорғау қоғамы, пенитенциарлық жүйені реформалау жөніндегі Говард лигасы, Халықаралық қамаудағыларға көмек көрсету қауымдастығы, Халықаралық қылмыстық құқық қауымдастығы, Халықаралық қылмыстық және пенитенциарлық қор, Түрме бауырластығы, Құтқару әскері және т. Б. Жатады. Халықаралық және үкіметтік емес ұйымдар әзірлеген стандарттар негізінен ұсынымдық сипатта болады.

Іс-қимылдың кеңдігі (аумақтық ауқымы) бойынша әлемдік және өңірлік халықаралық стандарттар ерекшеленеді. Олардың біріншісін БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдайды және барлық әлемдік қоғамдастыққа таратылады. Оларға мыналар жатады: азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенция, қамаудағылармен қарым-қатынастың Ең төменгі стандарттық ережелері, кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін іске асыруға қатысты БҰҰ-ның ең төменгі стандарттық ережелері және т.б. Екіншісі, өңірлік халықаралық ұйымдар, атап айтқанда Еуропа Кеңесімен қабылданады. Мысалы, Еуропалық түрме ережелері. Бұған сондай-ақ: Адам құқықтары туралы американдық конвенция, адам және халықтар құқықтарының африкалық көрінісі, азаптаудың алдын алу және оларды қолдану үшін жазалау жөніндегі америкааралық конвенция, адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция, азаптауларға және басқа да адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау нысандарына тыйым салу туралы Еуропалық конвенция, сондай-ақ Тәуелсіз мемлекеттер Достастығының адамның құқықтары мен негізгі бостандықтары туралы Конвенциясы жатады.

Әдебиеттер тізімі:

1 Сухарев А.Я., Бородин СВ. К итогам шестого конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями //Сов. Гос-во и право. 1981. №6. С. 140-144.

2 Стручков Н.А., Бажанов О.И., Ускова И.Б. Обсуждение пенитенциарных проблем на международном уровне. Рязань, 1977

3 Қазақстан Республикасының Конституциясы

4 Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. \\ http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

---

5 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі \ \ Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ. \ \ <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234>

6 Уткин В.А. Международные стандарты обращения с заключенными и проблемы их реализации. Томск, 1998. С. 5-6.

Резюме

В данной статье автор рассмотрел вопросы классификации международных стандартов регулирующих отношения осужденны к лишению свободы.

Summary

In this article the author considered questions of classification of the international standards governing the relation with convicts to imprisonment.

УДК 355.58(574)

Шакиров М.Б.
магистрант
Евразийской юридической академии
им.Д,А,Кунаева
Научный руководитель:
к.ю.н., доцент Ахметова С.А.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГРАЖДАНСКОЙ ОБОРОНЫ

В статье автор рассмотрел понятие и органы управления гражданской обороны, и основные задачи в области гражданской обороны. А также уровни гражданской защиты в Республике Казахстан.

Ключевые слова: гражданская защита, гражданская оборона, воинские части гражданской обороны, система, средства гражданской защиты,

Гражданская оборона является одной из важнейших функций государства, составной частью оборонного строительства и обеспечения безопасности населения страны.

Что же такое гражданская оборона для того чтобы понять ее сущность проанализируем ее правовые основы.

Согласно законодательству Республики Казахстан гражданская оборона это составная часть государственной системы гражданской защиты, предназначенная для реализации общегосударственного комплекса мероприятий, проводимых в мирное и военное время, по защите населения и территории Республики Казахстан от воздействия поражающих (разрушающих) факторов современных средств поражения, чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера. [1] Из определения вытекает, что в государстве существует государственная система гражданской защиты, под которой понимают – совокупность органов управления, сил и средств гражданской защиты, предназначенных для реализации

общегосударственного комплекса мероприятий по защите населения, объектов и территории Республики Казахстан от опасностей, возникающих при чрезвычайных ситуациях и военных конфликтах или вследствие этих конфликтов.

Данная система гражданской защиты, таким образом, включает в себя совокупность:

- органов управления гражданской защиты
- силы гражданской защиты
- средства гражданской защиты.

К органам управления гражданской защиты относят:

- на республиканском уровне – уполномоченный орган; центральные исполнительные органы Республики Казахстан в отраслевых подсистемах;
- на территориальном уровне – местные исполнительные органы; территориальные подразделения ведомства уполномоченного органа; территориальные подразделения центральных исполнительных органов Республики Казахстан в отраслевых подсистемах;
- на объектовом уровне – руководители организаций.

Силы гражданской защиты это воинские части гражданской обороны, аварийно-спасательные службы и формирования, подразделения государственной и негосударственной противопожарной службы, формирования гражданской защиты, авиация уполномоченного органа в сфере гражданской защиты, службы наблюдения, контроля обстановки и прогнозирования. Средства гражданской защиты это материально-техническое имущество, применяемое для защиты населения и оснащения сил гражданской защиты.

В свою очередь гражданская оборона это общегосударственный комплекс мероприятий, проводимых в мирное и военное время, направленных на предупреждение и ликвидацию чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера и их последствий, организацию и ведение гражданской обороны, оказание экстренной медицинской и психологической помощи населению, находящемуся в зоне чрезвычайной ситуации, включающий в себя мероприятия по обеспечению пожарной и промышленной безопасности, формированию, хранению и использованию государственного материального резерва.

Исходя из теории основными задачами в области гражданской обороны являются:

- обучение населения способам защиты от опасностей, возникающих при ведении военных действий или вследствие этих действий;
- оповещение населения об опасностях, возникающих при ведении военных действий или вследствие этих действий;
- эвакуация населения, материальных и культурных ценностей в безопасные районы;
- предоставление населению убежищ;
- проведение мероприятий по световой маскировке и другим видам маскировки;
- проведение аварийно-спасательных работ в случае возникновения опасностей для населения при ведении военных действий или вследствие этих действий;
- первоочередное обеспечение населения, пострадавшего при ведении военных действий или вследствие этих действий, в том числе медицинское обслуживание, включая оказание первой медицинской помощи, срочное предоставление жилья и принятие других необходимых мер;
- борьба с пожарами, возникающими при ведении военных действий или вследствие этих действий;

-
- обнаружение и обозначение районов, подвергшихся радиоактивному, химическому, биологическому и иному заражению;
  - обеззараживание населения, техники, зданий, территорий и проведение других необходимых мероприятий;
  - восстановление и поддержание порядка в районах, пострадавших при ведении военных действий или вследствие этих действий;
  - срочное восстановление функционирования необходимых коммунальных служб в военное время;
  - разработка и осуществление мероприятий, направленных на сохранение объектов, существенно необходимых для устойчивого функционирования экономики и выживания населения в военное время;
  - обеспечение постоянной готовности сил и средств гражданской обороны.[2, 54]

Государственная система гражданской защиты имеет три уровня: республиканский, территориальный и объектовый [3, 550].

Каждый уровень, за исключением объектового, включает:

- органы управления гражданской защиты;
- пункты управления, оперативно-дежурные службы;
- консультативно-совещательные органы – комиссии по предупреждению и ликвидации чрезвычайных ситуаций;
- силы и средства гражданской защиты;
- системы связи, оповещения и информационного обеспечения.

Руководство государственной системой гражданской защиты осуществляют:

- на республиканском уровне – Правительство Республики Казахстан;
- на территориальном уровне – акимы соответствующих административно-территориальных единиц;
- на объектовом уровне – руководители организаций;
- в отраслевых подсистемах – руководители центральных исполнительных органов.

Руководство именно гражданской обороной осуществляет Премьер-Министр Республики Казахстан, который по должности является начальником гражданской обороны Республики Казахстан. Руководство гражданской обороной в административно-территориальных единицах осуществляют акимы, которые являются по должности начальниками гражданской обороны соответствующих административно-территориальных единиц.

В зависимости от потенциальной опасности, величины социально-экономических последствий возможных чрезвычайных ситуаций для организаций определяются следующие категории по гражданской обороне: особо важная и категорированная.

К особо важной категории относятся организации, на территории которых расположены стратегические объекты, нарушение функционирования которых создает угрозу национальной безопасности и опасность возникновения чрезвычайных ситуаций.

К категорированным относятся организации, нарушение функционирования которых может привести к значительным социально-экономическим последствиям, возникновению чрезвычайных ситуаций регионального и местного масштабов.

Организация и ведение гражданской обороны являются одними из важнейших функций государства, осуществляемые на основе определения оптимальных способов действия населения и заблаговременной подготовки территорий и хозяйствующих объектов в целях уменьшения ущерба при применении современных средств поражения и чрезвычайных ситуациях.

Из теории нам известно, что система защиты может функционировать в режиме:

- повседневной деятельности;
- повышенной готовности;
- чрезвычайной ситуации;
- чрезвычайного положения;
- военного положения.

Экологическая обстановка в мире в последние годы ухудшилась и считается неблагоприятной. Средства массовой информации почти ежедневно сообщают о чрезвычайных ситуациях, происходящих в мире: лесные пожары, наводнения, цунами, землетрясения, обвалы, оползни, селевые потоки, извержения вулканов, ураганы, смерчи, снежные и пыльные бури и другие стихийные бедствия, аварии и катастрофы на предприятиях и транспорте, сопровождаются гибелью людей, разрушением населенных пунктов и объектов хозяйствования, в том числе и в сельском хозяйстве, а часто загрязнением и заражением окружающей среды.

Ежегодно также в нашей стране возникают чрезвычайные ситуации природного и техногенного характера, что приводит к гибели многих людей и значительным материальным убыткам.

Таким образом мы видим, что данная деятельность осуществляется специально уполномоченными органами и она осуществляется по защите населения и территории Республики Казахстан от воздействия поражающих (разрушающих) факторов современных средств поражения, чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера. Согласно законодательству чрезвычайная ситуация это обстановка на определенной территории, сложившаяся в результате аварии, пожара, вредного воздействия опасных производственных факторов, опасного природного явления, катастрофы, стихийного или иного бедствия, которые могут повлечь или повлекли за собой человеческие жертвы, вред здоровью людей или окружающей среде, значительный материальный ущерб и нарушение условий жизнедеятельности людей.

Чрезвычайные ситуации могут иметь природный или техногенный характер. Целью классификации чрезвычайных ситуаций является создание эффективного механизма оценки происшедшего события или может произойти в прогнозируемый срок, и определение степени реагирования на соответствующем уровне управления.

Чрезвычайные ситуации природного характера это чрезвычайные ситуации, сложившиеся в результате *опасных природных явлений* (геофизического, геологического, метеорологического, агрометеорологического, гидрогеологического опасного явления), природных пожаров, эпидемий, поражения сельскохозяйственных растений и лесов болезнями и вредителями. А чрезвычайные ситуации техногенного характера – чрезвычайные ситуации, *вызванные вредным воздействием опасных производственных факторов*, транспортными и другими авариями, пожарами (взрывами), авариями с выбросами (угрозой выброса) сильнодействующих ядовитых, радиоактивных и биологически опасных веществ, внезапным обрушением зданий и сооружений, прорывами плотин, авариями на электроэнергетических и коммуникационных системах жизнеобеспечения, очистных сооружениях.

В режиме чрезвычайной ситуации органами управления гражданской защиты проводятся следующие мероприятия:

- введение в действие (реализация, исполнение) планов действий по ликвидации чрезвычайных ситуаций и их корректировка;
- прогнозирование развития возникших чрезвычайных ситуаций и их последствий;

- оповещение руководителей центральных и местных исполнительных органов, организаций, а также населения о возникновении чрезвычайных ситуаций и их последствий;

- организация работ по ликвидации чрезвычайных ситуаций, всестороннему обеспечению действий сил и средств гражданской защиты, поддержанию общественного порядка в ходе их проведения, а также в случаях и порядке, установленных законами Республики Казахстан, привлечение сил и средств органов внутренних дел, других войск и воинских формирований, общественных объединений и населения, применение Вооруженных Сил Республики Казахстан для ликвидации возникших чрезвычайных ситуаций;

- сбор, анализ и обмен информацией об обстановке в зоне чрезвычайной ситуации и ходе проведения работ по ее ликвидации;

- организация и поддержание взаимодействия центральных и местных исполнительных органов, организаций по вопросам ликвидации чрезвычайных ситуаций и их последствий;

- проведение мероприятий по жизнеобеспечению населения в чрезвычайных ситуациях.

Таким образом, можно сделать вывод, что для решения задач, возлагаемых на гражданскую оборону все компоненты ее структуры должны четко и слаженно работать. Что очень важно, так как в настоящее время Гражданская оборона является составной частью системы общегосударственных оборонных мероприятий, осуществляемых в мирное время в целях защиты населения и экономики страны от современных средств поражения противника, а также для проведения спасательных и других неотложных работ в очагах поражения и районах чрезвычайных ситуаций.

Список литературы:

- 1 Закон Республики Казахстан от 11.04.2014 года «О гражданской защите» // <http://online.zakon.kz>
- 2 Стеблюк М.И. Гражданская оборона – М.: Знание-Пресс, 2003 – 455 с.
- 3 Юсупова Б.Р. Гражданская защита в Казахстане. – Вестник КазНТУ. Общественные науки. – 2015. - №3. – С. 547 – 552.

Түйіндеме

Автор мақалада азаматтық қорғанысаясындағы негізгі міндеттерді және азаматтық қорғанысты басқару органдардын және олардың түсінігін қарастырады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасындағы азаматтық қорғаныстың сатысын саралайды.

Summary

In the article, the author reviewed the concept and bodies of civil defense, and the main tasks in the field of civil defense. As well as levels of civil protection in the Republic of Kazakhstan

ГРАЖДАНЕ КАК СУБЪЕКТЫ ТРУДОВОГО ПРАВА

Статья посвящена вопросам граждан как субъектов трудового права (альтернативных) форм занятости в условиях современного правового регулирования. Автором предпринята попытка рассмотреть актуальные вопросы соотношения новых, возникающих в сфере трудового права отношений, с трудовым правом, его устоявшимися взглядами на предмет трудового права и собственно трудовые отношения.

Ключевые слова: юриспруденция, субъекты трудового права, трудовой правоспособности, критерий связывает трудовую правосубъектность граждан.

Общий правовой статус включают права и обязанности, вытекающие из Конституции и законодательных актов о труде Республики Казахстан и являющиеся одинаковыми для всех граждан. Конституция Республики Казахстан, а именно ст.24 предусматривает право граждан на свободу труда, свободный выбор рода деятельности и профессии. Кроме того, граждане имеют право на условия труда, отвечающие требованиям безопасности и гигиены, на вознаграждение за труд без какой – либо дискриминации, а также на социальную защиту от безработицы; на индивидуальные и коллективные трудовые споры с использованием установленных законом способов их разрешения, включая право на забастовку. Наконец, принудительный труд допускается только по приговору суда либо в условиях чрезвычайного или военного положения.

Действующее трудовое законодательство конкретизирует конституционное право граждан на свободу труда, включая право на выбор профессии, рода занятий и работы в соответствии с призванием, способностями, профессиональной подготовкой, образованием и с учетом общественных потребностей. Согласно Конституции Республики Казахстан работники имеют право на отдых, на установленную законом продолжительность рабочего времени, выходные и праздничные дни, ежегодный оплачиваемый отпуск.

Законодательство о труде предусматривает и общие обязанности работников. К ним относятся:

- 1) выполнение трудовых обязанностей в соответствии с соглашениями, трудовым, коллективным договорами, актами работодателя;
- 2) соблюдение трудовой дисциплины;
- 3) соблюдение требования по безопасности и охране труда, пожарной безопасности, промышленной безопасности и производственной санитарии на рабочем месте;
- 4) бережное отношение к имуществу работодателя и работников;
- 5) сообщение работодателю о возникшей ситуации, представляющей угрозу жизни и здоровью людей, сохранности имущества работодателя и работников, а также о возникновении простоя;
- 6) неразглашение сведений, составляющих государственные секреты, служебную, коммерческую или иную охраняемую законом тайну, ставших ему известными в связи с выполнением трудовых обязанностей.

В трудовом праве существует понятие специальной трудовой правоспособности, содержание которой составляет совокупность юридических возможностей

вступления в определенные виды (группы) трудовых правоотношений гражданином, отвечающим специальным квалификационным требованиям, установленным в законодательстве для работников определенных должностей, профессий, специальностей.

На работников как субъектов трудового права распространяются общие критерии трудовой правосубъектности: возрастной, волевой, социальный. В данном случае имеется в виду реальная способность человека к труду, то есть способность к систематическому, регламентированному труду в условиях определенного режима, установленного законодательством и соглашением сторон [8,26].

Возрастной критерий связывает трудовую правосубъектность граждан с наступлением определенного возраста. Трудоспособным считается возраст, нижняя и верхняя границы которого определяются законодательством Республики Казахстан. Согласно ст. 31 Трудового Кодекса Республики Казахстан заключение трудового договора допускается с гражданами, достигшими шестнадцатилетнего возраста; трудовой договор может быть заключен с:

1) гражданами, достигшими пятнадцати лет, в случаях получения ими основного среднего, общего среднего образования в организации среднего образования;

2) учащимися, достигшими четырнадцатилетнего возраста, для выполнения в свободное от учебы время работы, не причиняющей вреда здоровью и не нарушающей процесса обучения. В случаях, определенных пунктом 2 настоящей статьи, наряду с несовершеннолетним трудовой договор должен подписываться одним из его родителей, опекуном, попечителем или усыновителем.

Лица, поступающие на государственную службу, не должны быть моложе восемнадцати лет, если законодательством Республики Казахстан в отношении соответствующих государственных должностей не установлены иные требования (пп.1 п.3 ст. 16 Закона Республики Казахстан “О государственной службе”). Законом Республики Казахстан от 7 октября 1998 года №284 “О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан” сняты ограничения в части предельного возраста пребывания на государственной службе, а именно в п.4 ст.33 слова «Возраст государственного служащего не должен превышать шестидесяти лет, а в исключительных случаях шестидесяти пяти лет» исключены.

Волевой критерий связан с характеристикой состояния волевой способности человека к труду. Душевное заболевание и иные изъяны в волевой способности гражданина препятствуют ему осознанию выполнять трудовые обязанности и контролировать свое поведение. Не может быть субъектом трудового права лицо, признанное в судебном порядке недееспособным вследствие душевного заболевания и слабоумия.

Социальный критерий связан с установлением равной для всех граждан трудовой правосубъектности. Конституцией Республики Казахстан и действующим трудовым законодательством установлены равные возможности всем трудоспособным гражданам для выбора профессии, рода занятий и работы. Не допускается какое бы то ни было прямое или косвенное ограничение прав или установление прямых или косвенных преимуществ при приеме на работу в зависимости от пола, расы, национальной принадлежности и отношения к религии.

В то же время трудовым законодательством предусмотрены исключения, связанные с предоставлением дополнительных гарантий отдельным категориям граждан в зависимости от состояния их здоровья, характера производственной деятельности, повышенной охраны труда и т.д. Это, прежде всего, касается целевых групп населения, то есть лиц, испытывающих затруднения в трудоустройстве и нуждающихся в социальной защите (малообеспеченные, молодежь в возрасте до

двадцати одного года, воспитанники детских домов, дети-сироты, инвалиды и др.) В частности, объем и пределы трудовой дееспособности инвалидов могут быть установлены на основе рекомендаций медико-социальной экспертной комиссии с учетом их состояния здоровья, возможностей и способностей труду [9,59].

Определенные льготы в части условий труда установлены в трудовом законодательстве для беременных женщин и женщин с детьми в возрасте до трех лет. По общему правилу работники моложе 18 лет в трудовых правоотношениях приравниваются к совершеннолетним, а в области охраны труда, рабочего времени, отпусков и некоторых других условий труда используются льготы, установленными трудовым законодательством.

Экономическая реформа и становление рыночных отношений в Республике Казахстан вызвали необходимость определить в законодательном порядке трудовую правосубъектность и определить граждан, занимающихся предпринимательской деятельностью. В Предпринимательском Кодексе Республики Казахстан, а именно в ст.2 мы можем найти понятие предпринимательства. Предпринимательством является самостоятельная, инициативная деятельность граждан, оралманов и юридических лиц, направленная на получение чистого дохода путем использования имущества, производства, продажи товаров, выполнения работ, оказания услуг, основанная на праве частной собственности (частное предпринимательство) либо на праве хозяйственного ведения или оперативного управления государственного предприятия (государственное предпринимательство). Предпринимательская деятельность осуществляется от имени, за риск и под имущественную ответственность предпринимателя. Граждане вправе заниматься предпринимательской деятельностью без образования юридического лица, за исключением случаев, предусмотренных Гражданским кодексом и иными законодательными актами. Государственная регистрация индивидуальных предпринимателей заключается в постановке на учет в качестве индивидуального предпринимателя. Согласно ст. 19 Гражданского кодекса Республики Казахстан обязательной государственной регистрации подлежат индивидуальные предприниматели, которые отвечают одному из следующих условий:

- 1) используют труд наемных работников на постоянной основе;
- 2) имеют от предпринимательской деятельности совокупный годовой доход, исчисленный в соответствии с налоговым законодательством, в размере, превышающем необлагаемый налогом размер совокупного годового дохода, установленный для физических лиц законодательными актами Республики Казахстан. Деятельность перечисленных индивидуальных предпринимателей без государственной регистрации запрещается.

Физическое лицо, не использующее труд работников на постоянной основе, вправе не регистрироваться в качестве индивидуального предпринимателя при получении установленных налоговым законодательством Республики Казахстан следующих доходов:

- 1) облагаемых у источника выплаты;
- 2) имущественного дохода;
- 3) прочих доходов. Если индивидуальный предприниматель осуществляет деятельность, подлежащую лицензированию, он обязан иметь лицензию на право осуществления такой деятельности.

Государство гарантирует свободу предпринимательской деятельности, обеспечивает ей поддержку и защиту. Так, согласно ст.10 Гражданского Кодекса Республики Казахстан, права предпринимателей, осуществляющих деятельность, не запрещенную законодательством, защищаются:

-
- максимально простым явочным порядком регистрации всех видов предпринимательства во всех сферах экономики в одном регистрирующем органе;
  - ограничением законодательными актами проверок предпринимательской деятельности, осуществляемых государственными органами;
  - принудительным прекращением предпринимательской деятельности только по решению суда, вынесенному по основанию, предусмотренному законодательным актом;
  - установлением законодательными актами перечня работ, видов товаров и услуг, которые запрещены для частного предпринимательства, запрещены или ограничены для экспорта или импорта;
  - привлечением государственных органов, должностных лиц, а также иных лиц и организаций к установленной законодательством имущественной ответственности перед предпринимателями за неправомерное воспрепятствование их деятельности;
  - запрещением исполнительным контрольным и надзирающим органам вступать в договорные отношения с субъектами предпринимательства на предмет выполнения обязанностей, являющихся функциями этих органов;
  - иными средствами, предусмотренными законодательством.

В некоторых случаях трудовая правосубъектность граждан может быть ограничена на определенный срок. В частности, лишение работника права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью может быть установлено судом (на срок до 5 лет) в качестве основного или дополнительного наказания. Это наказание может быть установлено в случаях, когда по характеру совершенных виновным преступлений по должности или при занятии определенной деятельностью суд признает невозможным сохранение за ним права занимать соответствующие должности или заниматься деятельностью. Трудовая правосубъектность может быть ограничена лишь частично и на определенный срок.

Субъектом трудовых отношений могут являться иностранные граждане и лица без гражданства. Практика привлечения иностранных граждан к работе по контрактам получает распространение в связи с открытием совместных предприятий, инвестициями иностранных капиталов в экономику республики и т.п.[1].

Причем это могут быть работающие граждане других стран, временно проживающие на территории республики и выполняющие функции, не связанные с обеспечением посольств и миссий. В состав персонала предприятия с иностранным участием, его администрации, членов наблюдательного совета могут входить иностранные граждане. Вопросы оплаты труда, предоставления отпусков, пенсионного обеспечения иностранных работников предприятия с иностранным участием должны решаться в индивидуальных трудовых договорах с каждым из них. Получаемая этими работниками заработная плата в иностранной валюте может переводиться ими в зарубежные государства после выплаты соответствующих налогов и других обязательных платежей. На трудовые отношения с иностранными работниками, не имеющими постоянного места жительства в Республике Казахстан, распространяется законодательство Республики Казахстан, если стороны трудового договора во время его заключения или на основании дальнейшего соглашения не выбрали законодательства стороны, которое будет регулировать отдельные элементы трудовых отношений. При этом иностранное законодательство не применяется к вопросам, в отношении которых действуют императивные нормы трудового законодательства Республики Казахстан.

Юридические гарантии дополняют характеристику правового статуса граждан в области трудовых отношений [2].

К числу гарантий реализации прав граждан, проживающих на территории Республики Казахстан следует отнести: свободу выбора ими вида занятости и других льгот в области трудоустройства всем гражданам, равных возможностей в получении профессии и работы, повышение квалификации по линии уполномоченных государственных органов по труду, компенсацию материальных затрат в связи с направлением на работу в другую местность и др. В законодательстве имеются нормы, устанавливающие защиту от необоснованных отказов в приеме на работу и увольнения, защиту от любых форм дискриминации в получении работы. Так, отказ в заключении трудового договора либо в продвижении по службе, расторжение трудового договора по инициативе работодателя, перевод на другую работу без согласия по мотивам инвалидности не допускаются, за исключением случаев, когда по заключению медико-социальной экспертизы состояние его здоровья препятствует выполнению трудовых функций и профессиональных обязанностей либо угрожает здоровью и безопасности труда других лиц. Согласно Кодексу об административных правонарушениях:

- нарушение законодательства Республики Казахстан о минимальных социальных стандартах и их гарантиях;
- нарушение законодательства Республики Казахстан о социальной защите инвалидов;
- нарушение законодательства Республики Казахстан о специальных социальных услугах;
- допуск к работе лица без заключения трудового договора;
- нарушение требований по оплате труда;
- непредоставление отпусков;
- незаконное превышение нормы рабочего времени;
- допущение дискриминации в сфере труда;
- нарушение правил обеспечения безопасности и охраны труда;
- нарушение законодательства Республики Казахстан о пенсионном обеспечении;
- нарушение законодательства Республики Казахстан об обязательном социальном страховании;
- нарушение требований законодательства по проведению аттестации производственных объектов по условиям труда;
- необеспечение расследования несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью;
- сокрытие факта несчастного случая, связанного с трудовой деятельностью;
- нарушение требований законодательства по заключению коллективного договора, соглашения;
- нарушение законодательства Республики Казахстан о занятости населения влечет штраф в установленном размере.

Рассматривать дела об административных правонарушениях и налагать административные взыскания вправе государственные инспекторы труда (ст. 3 ст. 693 Кодекса об административных правонарушениях). Должностные лица несут уголовную ответственность в случае:

- незаконного прекращения трудового договора с работником либо неисполнение решения суда о восстановлении на работе, а равно иное нарушения законодательства о труде, повлекшего причинение существенного вреда правам и законным интересам граждан;
- необоснованного отказа в заключении трудового договора с женщиной или необоснованное прекращение с ней трудового договора по мотивам ее беременности, или необоснованный отказ в заключении трудового договора, или необоснованное

прекращение трудового договора с женщиной, имеющей детей до трех лет, а ровно необоснованный отказа в заключении трудового договора или необоснованное прекращение трудового договора с инвалидом по мотивам инвалидности либо несовершеннолетним по мотивам его несовершеннолетия;

- неоднократной задержки лицом, выполняющим управленческие функции, выплаты заработной платы в полном объеме и в установленные сроки в связи с использованием денег на иные цели (ст. 152 Уголовного Кодекса Республики Казахстан).

Гражданам Республики Казахстан, принимающим участие в конкурсах на замещение вакантных административных должностей государственной службы в центральных исполнительных органах, предоставляется право на обжалование решений конкурсных комиссий. В этих случаях участники конкурса и кандидаты, получившие отрицательные решения, имеют право обжаловать решение конкурсной комиссии в уполномоченный орган по делам государственной службы или его территориальное подразделение либо в судебном порядке. Уполномоченный орган (или его территориальное подразделение) рассматривает поступившую жалобу на решение конкурсной комиссии и в случае обнаружения нарушения Закона Республики Казахстан «О государственной службе», Правил проведения конкурса, иного законодательства о государственной службе может предложить конкурсной комиссии полностью или частично отменить принятое решение .

Закон Республики Казахстан “О порядке рассмотрения обращений физических и юридических лиц” предусматривает, что в целях реализации и защиты своих прав, свобод и законных интересов физические и юридические лица вправе обращаться с заявлениями, жалобами, откликами и запросами в государственные органы и к должностным лицам.

Список литературы:

- 1 Карбаев А. «Организационно-экономическая и функциональная типизация новых социально-трудовых отношений » // Труд в Казахстане № 10 2002 год.С.69-75
- 2 Л.А. Сыроватская «Трудовое право» Москва: 1995 год.С.509
- 3 Смирнов О.В. Трудовое право: Учебник. М: «Статус ЛТД+», 1996. С.88
- 4 Оробец.В.М., Яковлев Д.А. Трудовое право: Учебное пособие. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2010. – С.42-43)
- 5 Нурсултан Назарбаев «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к обществу всеобщего труда».Казахстанская правда.,№72.,(27446)10.07.2012 г

Түйіндеме

Мақала қазіргі құқықтық реттеу жағдайында еңбек құқығының (баламалы) субъектілері ретінде азаматтар мәселелеріне арналған. Автор еңбек құқығы саласында туындайтын жаңа қарым-қатынастар, еңбек құқығы, оның еңбек құқығы және жеке еңбек қатынастары тұрғысынан қалыптасқан көзқарастарымен арақатынасының өзекті мәселелерін қарауға әрекет жасады.

Summary

The article is devoted to the issues of citizens as subjects of labor law (alternative) forms of employment in the conditions of modern legal regulation. The author makes an attempt to consider topical issues of the relationship between new, emerging in the field of labor law relations with labor law, its well-established views on the subject of labor law and labor relations.

Шпекбаева А.Ж.
магистрант Евразийской юридической
академии им. Д.А. Кунаева
научный руководитель –
д.ю.н., профессор Айтхожин К. К.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Цели изучения

В данной статье рассматриваются разграничение институтов индивидуальной уголовной ответственности и международно-правовой ответственности, принципы определения юрисдикции национальных судов в отношении международных преступлений и юрисдикционных принципов международных уголовных судебных учреждений, предметную (*ratione materiae*), временную (*ratione temporis*) и территориальную (*ratione loci*) компетенцию международных уголовных судебных учреждений, основные составы международных преступлений в области прав человека .

Ключевые слова: международные права человека, ответственность за нарушения прав человека

В сфере международного права различают институт международно-правовой ответственности (МПО), где субъектами являются государства и международные организации [1] и институт индивидуальной уголовной ответственности (ИУО), где субъектами - это физические лица.

Эти субъекты различаются по нормам и имеются в разных областях международного права:

- а) МПО – международно-правовая ответственность;
- б) ИУО – индивидуальная уголовная ответственность [2].

Оба субъекта пересекаются, когда нарушаются императивные нормы международного права (норм *jus cogens*) [3], т. е. если это не нормы, обладающие высшей юридической силой в иерархии норм международного права, их нарушение имеет особые юридические последствия как для государств-нарушителей, так и для физических лиц-нарушителей.

Субъекты международного права имеют международно-правовую ответственность за нарушение международных обязательств, которая регулируется нормами двух документов:

- 1) Проекта статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния 2001 г. (ПСОГ) [4];
- 2) Проекта статей об ответственности международных организаций 2011 г. (ПСОМО).

Эти документы разработаны **Комиссией международного права ООН (КМП ООН)** и не являются юридически обязательными документами, но они содержат нормы, отражающие международно-правовые обычаи и имеет поэтому обязательный характер. **Исполнение МПО** вершится в международно-правовых судебных органах или как международное арбитражное разбирательство.

Физические лица несут ответственность за совершение уголовных преступлений международного характера, составы которых закреплены в уголовных кодексах стран мира и происходят с участием граждан других государств, т.е. имеют транснациональный характер. За эти преступления конкретные лица несут ответственность по законодательству одной из страны. Таким образом, наказание по уголовным преступлениям международного характера регулируется международным уголовным правом и страновым законодательством (за исключением ИУО).

Обычай как традиционная норма правоотношений имеет в междуна-родном праве источником решения наравне с договором в контексте юриди-ческой силы и зафиксированы в международных конвенциях, представляю-щие единые стандарты для улучшения уголовного законодательства госуарств-участников, которые создают национальные уголовные законодательства с учетом данных конвенционных преступлений, так как в современной мировой практике не употребляется термин «международные преступления» [5].

Конвенционные преступления в истории, например, за геноцид несут:

а) государство как субъект международного права по "Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948 года» с дополнениями, включенными в 2001 году (МПО),

б) должностное лицо как представитель этого государства, ответственное как физическое лицо согласно нормам данной Конвенции или Статуса Международного уголовного суда [6].

Европейский суд по правам человека также рассматривает дела физических лиц по нарушению прав государством-стороной Европейской конвенции по защите прав и основных свобод 1951 года [7].

Комитет по правам человека ООН также разбирает индивидуальные дела, когда государства не соблюдают обязательства по «Международному пакту о гражданских и политических правах» (1966 год).

Таким образом, международная ответственность за нарушения в области прав человека наступает:

- при ответственности государства за нарушение императивных норм в области прав человека (МПО);
- при ответственности государства за нарушение норм в области прав человека, не относящихся к императивным нормам (МПО);
- при ответственности физических лиц за нарушения императивных норм в области прав человека (международные преступления - ИУО).

Принцип индивидуальной уголовной ответственности (ИУО) впервые использован и утвержден в «Гаагской конвенции о законах и обычаях сухопутной войны 1907 г.» [8].

Нюрнбергский и Токийский международные военные трибуналы над нацистскими преступниками стали первыми международными уголовными судебными учреждениями, где было отмечено, что преступления в контексте международного права совершают отдельные индивиды, и индивидуальную уголовную отвественность (ИУО) должны нести именно они. Данные нарушения международных прав человека связаны с вооруженными конфликтами и с посягательствами на основные права и свободы человека.

Вооруженные конфликты в Югославии и Руанде в международном праве были квалифицированы Советом Безопасности ООН (СБ ООН) как угроза миру и безопасности и, действуя на основании главы VII Устава ООН, учредили в соответствии с резолюцией СБ ООН № 827 в 1993 году Международный уголовный трибунал по бывшей Югославии (МУТБЮ) [9] и Международный уголовный

трибунал по Руанде (МУТР) в 1995 году на основании резолюции СБ ООН № 955 [10]. Данные трибуналы являются **трибуналами ad hoc**, что означает основанными в связи с конкретной ситуацией – для преследования лиц, совершивших преступления в определенный период и территории.

Например, МУТБЮ как **трибунал ad hoc** ведет судебное преследование лиц за нарушения международных прав человека, совершенные на территории бывшей Югославии с 1991 года. МУТР как **трибунал ad hoc** учрежден для наказания лиц, ответственных за геноцид, совершенный в Руанде и на территории соседних государств, в период с 1 января 1994 года по 31 декабря 1994 года.

Первым универсальным международным судебным органом, созданным для привлечения лиц к индивидуальной уголовной ответственности (ИУО) за совершение международных преступлений стал Международный уголовный суд (МУС). Генеральная Ассамблея ООН в 1992 году начала подготовку его создания, в 1998 году в Риме был принят его Статут, но юридическую силу приобрел в 2002 году, набрав нужное количество ратификаций – 60. Таким образом, в Нидерландах, в городе Гаага была установлена дислокация Международного уголовного суда (МУС). В настоящее время его Статут подписали 139 государств, однако ратифицировали 122 из них [11].

Данные трибуналы были созданы в связи с ситуациями, связанными с массовыми и серьезными нарушениями прав человека:

- 1) Специальный суд по Сьерра-Леоне создан в 2002 году;
- 2) в Восточном Тиморе (Особые коллегии по тяжким преступлениям в Восточном Тиморе, функционировали с 2000 по 2006 гг. (создан в 1999 году);
- 3) в Камбодже (Чрезвычайные палаты в судах Камбоджи) в конце 1970-х годов;
- 4) Специальный трибунал был создан в 2006 году [11].

В отличие от международных судебных инстанций, «смешанные» уголовные трибуналы организуются в национальных судебных системах, состоят из смешанного состава местных и международных судей, создаются на основании резолюции СБ ООН (например, Специальный трибунал по Ливану), так и на основании соглашения с государством, в котором организуется трибунал (например, Специальный суд по Сьерра-Леоне). Таким образом, правовая природа данных трибуналов имеет международный характер и создаются на основе международно-правовых документов.

Список литературы:

- 1 Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве. – 2-е изд., стер. – М.: Статут, 2014. – 224 с.
- 2 Виды и формы международно-правовой ответственности государств // Шлянцев Д.А.. Международное право. Глава 8. – М.: Юсти-цинформ, 2006. - 256 с.
- 3 Jus cogens - императивная норма международного права // [interlaws.ru / jus-cogens-imperativnaja-norma-mezhdunarodnogo-prava/](http://interlaws.ru/jus-cogens-imperativnaja-norma-mezhdunarodnogo-prava/)
- 4 Кроуфорд Джеймс. Статьи об ответственности государств за между-народно-противоправные деяния. - Научно-исследовательский центр по вопро-сам

международного права им. Лаутерпахта, Кембриджский университет / United Nations Audiovisual Library of International Law // [legal.un.org /avl/ pdf /ha/rsiwa/rsiwa_r.pdf](http://legal.un.org/avl/pdf/ha/rsiwa/rsiwa_r.pdf)

5 Международные преступления. Понятия и категории // [ponjatija.ru/ node/ 8978](http://ponjatija.ru/node/8978)

6 Римский статут Международного уголовного суда / Заключительный акт Дипломатической конференции полномочных представителей под эгидой Организации Объединенных Наций по учреждению Международного уголовного суда // Сайт Организации Объединенных наций / Конвенции и соглашения//[www.un.org/ru/ documents/ decl_conv/conventions /pdf/rome_statute\(r\).pdf](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/rome_statute(r).pdf)

7 Комитет по правам человека ООН / Мониторинг гражданских и по

8 Конвенция о законах и обычаях сухопутной войны, 18 октября 1907 года (с приложением: Положение о законах и обычаях сухопутной войны) / Международ-

9 ный комитет красного креста // [www.icrc.org/ru/doc/resources / documents/ misc / Hague-convention-iv-181007.htm](http://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/hague-convention-iv-181007.htm)

10 Международный уголовный трибунал по бывшей Югославии // сайт ООН/ www.un.org/ru/law/icty/

11 Международный уголовный трибунал по Руанде// Сайт ООН <http://www.un.org/ru/law/icttr/>

12 Деятельность международных трибуналов ad hoc (по бывшей Югославии, Руанде, Сьерра-Леоне) // Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. Международное право: учебник / отв. ред. А. Н. Вылегжанин. - М.: Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. - 1012 с.

Түйіндеме

Бұл мақалада жеке қылмыстық жауаптылықтан институттарының және халықаралық-құқықтық жауапкершілік принциптерін ажырату, ұлттық юрисдикция соттарының қатысты халықаралық қылмыс және юрисдикциялық принциптерін мен халықаралық қылмыстық сот мекемелерінің анықтау көрсетілді, халықаралық қылмыстық сот мекемелерінің пәндік (*ratione materiae*), уақытша (*ratione temporis*) және аумақтық (*ratione loci*) құзыретін және халықаралық қылмыс адам құқықтары саласындағы негізгі құрамдарың қарастырды.

Summary

This article examines the differentiation between institutions of individual criminal responsibility and responsibility under international law, principles for determining the jurisdiction of national courts in relation to international crimes and the jurisdictional principles of international criminal justice institutions, subject (*ratione materiae*), temporary (*ratione temporis*) and territorial (*ratione loci*) competence of international criminal judicial institutions, the main elements of international crimes in the field of human rights.

**Чотбаев Р.
Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының магистранты**

ШЕТЕЛДЕГІ ЮВЕНАЛДЫҚ СОТТАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ

Бұл мақалада автор шет мемлекеттерде ювеналдық соттардың құрылу тарихы мен олардың ерекшеліктерін қарастырған.

Кілт сөздер: ювеналдық соттар, кәмелетке толмағандар, сот жүйесі, мамандандырылған соттар.

Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі бірінші сот Австралияда (1890 ж.) құрылды, содан кейін аталған соттар Канадада (1894 ж.) және 1899 ж. АҚШ-та құрылды. Осы соттың құрылуы кәмелетке толмаған құқық бұзушылар ерекше мәртебеге ие, сондықтан сот төрелігінің ерекше жүйесін қажет етеді деген фактіні түсінуге негізделген. Бұл идея әлемнің әр түрлі елдерінде ювеналды әділет институттарын құруда өзінің іске асуын тапты: Ирландияда, Египетте ювеналды сот 1904 ж. бастап, Ұлыбританияда, Австрияда, Италияда, Венгрияда, Канадада - 1908 ж. бастап, Франция мен Бельгияда - 1912 ж. бастап, Испанияда - 1918 ж. бастап, Германияда - 1922 ж. бастап, Австрияда, Жапонияда - 1923 ж. бастап жұмыс істейді.

Ювеналдық әділеттің қалыптасуы мен дамуының шетелдік тәжірибесіне салыстырмалы-құқықтық зерттеу жүргізу, бұл құбылыстың оң және теріс жақтарын зерделеу Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі сот органдарын құру мен дамыту үшін теориялық және практикалық маңызы бар. Шетелдік тәжірибені қолданыстағы Қазақстан Республикасының заңнамасын және оны қолдану практикасын жетілдіру үшін де, сондай-ақ жаңа заң жобаларын әзірлеу үшін де зерделеу қажет. Қазақстан Республикасында ювеналдық әділет тұжырымдамасын құру отандық тарихи тәжірибеге, ғылыми тұжырымдамаларға ғана емес, сондай-ақ шетелдік тәжірибені зерттеусіз және ойды бейімдеусіз Қазақстан Республикасында шындығына қолдану қиынға соғады.

Қазіргі батыс мемлекеттерінде сот билігінің екі негізгі ұйымдық моделін бөліп көрсетуге болады: бірыңғай және полижүйелілік. Осы бөлініске байланысты шет мемлекеттердегі ювеналды соттар жүйесін де жіктеуге болады.

Сот жүйесін құрудың бірінші моделі азаматтық және қылмыстық істердің негізгі түрлерін қарастыратын, әкімшілік және конституциялық бақылауды жүзеге асыратын жалпы соттардың бірыңғай жүйесінің болуымен сипатталады. Осындай кең құзыретіне қарамастан, жалпы соттар жүйесін толықтыратын мамандандырылған соттар құру мүмкіндігі жоққа шығарылмайды. Көбінесе сот жүйесін құру кезінде ішкі мамандану орын алады, ол әрбір сот органының ішінде істердің белгілі бір санаттарын қарауға мамандандырылған сот құрамдарын (қатысу, алқа, орындықтар, камералар) немесе жекелеген судьяларды бөлу жолымен жүргізіледі [1, 69-70 бб.].

Мысалы, Гаага (Нидерланды) сотының мамандандырылған, балалар департаментін келтіруге болады, ол қамқорлық тағайындау, балаларды мамандандырылған мекемелерге орналастыру, қылмыстық істер, неке бұзу процестері туралы істерді қарайды, бұған судьяларды істерді қарауға алдын ала дайындау процесі жүргізіледі және кейіннен судьялармен кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғауға байланысты өздері шығарған шешімдердің орындалуы мен пәрменділігіне бақылау жүргізіледі. Балалар департаментіне бөлінген және отбасылық құқыққа маманданған судьялар істі ұзақ және мұқият дайындағаннан

кейін (баламен, оның өмір сүру жағдайларымен, бұрынғы құқық бұзушылықтар туралы жазбалармен және т. б. қоса) баламен бейресми әңгіме өткізеді, оның барысында оның құқық бұзушылыққа не әкелді және оның пікірінше, оны түзету үшін қандай шаралар қабылдау керек екенін анықтайды. Бұл ретте әсер етудің ең маңызды шараларының бірі баланы арнайы интернатқа уақытша орналастыру болып табылады, онда кететін шығындарды баланың ата-анасы төлейді. Құқық бұзушылық туралы істі қарау барысында судья жасөспірімді қайта тәрбиелеу, оны бақылау шаралары туралы мәселені, сондай-ақ қамқорлыққа алу, ішкі жанжалдарды еңсеруде және баламен өзара қарым-қатынас стратегиясын құруда жанұяға көмек көрсететін супервайзорды (бақылаушыны) тағайындау және Нидерланды аумағында заңсыз жүрген құқық бұзушыны депортациялауға дейінгі басқа да мәселелерді шешуге құқылы. Барлық дәлелдер мен идеялар баламен, тек белгілі бір жағдайларда - оның ата-анасымен немесе қамқоршысымен талқыланады. Үдерістегі жағдай оның біздің түсінігіміздегі сот процесіне қарағанда, сенімді әңгіме жүргізуге жатады.

Шет мемлекеттердің сот жүйесін құрудың екінші моделінің басты ерекшелігі жалпы соттармен қатар өзге де дербес мамандандырылған соттар жұмыс істейді. Бұл жағдайда мемлекеттің сот жүйесі өз құзыреті бар және, әдетте, әрбір жеке кіші жүйе үшін өзінің жоғары сот органдары бар бірнеше дербес кіші жүйелерден тұрады [1, 71 б.]. Көптеген елдердің сот жүйелерінде ерекше соттар бар, олардың құзыретіне жалпы юрисдикция соттарының құзыретінен алынған істердің жекелеген санаттарын қарау жатады, яғни сот органдарының бірнеше түрі бар. Әдебиетте мамандандырылған соттар жүйесінің пайда болу үрдісі қазіргі кезеңде сот төрелігін ұйымдастырудың өзіндік ерекшеліктерінің бірі деп аталады. Соттардың мамандандырылуы уақыт талаптарымен байланысты. Әр түрлі мемлекеттердегі сот практикасын талдау бүгінде соттар қарайтын істердің саны мен күрделілігі өсіп келе жатқанын көрсетеді. Нақты сот төрелігін жүргізу судьялардың арнайы білімі болуын және елеулі практикалық тәжірибесінің болуын талап етеді. Бұл ретте полижүйелілік тенденция параллельді көп инстанциялық сот жүйелерін құрумен ғана емес, сонымен қатар азаматтық және қылмыстық сот ісін жүргізудің бір сот жүйесі шеңберінде мамандандырылған соттардың пайда болуымен да көрінеді.

Сот билігінің екінші негізгі ұйымдық моделінің классикалық үлгісі - полижүйелілік, қазіргі заманғы Германия болып табылады, онда соттар мамандандырылуының сыртқы түрі барынша дәйекті жүзеге асырылды. Қазіргі уақытта ФРГ сот билігі органдарының жүйесін бес дербес сот жүйесі құрайды: жалпы, әкімшілік, еңбек, қаржы, әлеуметтік әділет.

Әрбір кіші жүйе ішкі ұйымдық құрылыммен сипатталады, өзінің Жоғарғы Сотына ие: Федералдық сот палатасы жалпы соттар жүйесін басқарады, Федералдық әкімшілік сот әкімшілік соттар жүйесінің басында тұрады, Федералдық қаржы соты қаржылық соттар жүйесін басқарады, Еңбек істері жөніндегі Федералдық сот - еңбек соттары жүйесін, әлеуметтік істер жөніндегі Федералдық сот - әлеуметтік соттар жүйесін басқарады [2, 96-107 бб.].

Зерттеушілер атап өткендей, дербес мамандандырылған сот жүйесінің болуы сот төрелігінің бірлік принципіне нұқсан келтіреді. Ю.Е. Туктаров әділ атап өткендей, мамандандырылған соттар бар сот жүйелері үшін соттардың құқық қолдану тәжірибесінің бәсекелестігі мен әртүрлілігі проблемасы тән. Полисоттық жүйесінің қызмет етуі жағдайында сот практикасының бірлігін қамтамасыз ету тәсілдері туралы мәселе сөзсіз туындайды. Германияда оны шешу үшін бүкіл сот жүйесі шегінде ортақ Сенат құрылды. ФРГ негізгі заңы «сот практикасының бірлігін қамтамасыз ету үшін соттардың бірлескен Сенаты құрылуы тиіс» екендігін көздейді: федералдық жалпы Палата, Федералдық әкімшілік сот, Федералдық Қаржы палатасы,

---

Федералдық Еңбек соты және федералдық әлеуметтік сот (федералдық Жоғарғы Соттар). Сенат 1968 жылы ФРГ Негізгі Заңына енгізілген түзетулерге сәйкес құрылды. Жалпы Сенат қызметін толық регламенттеу 1969 жылғы 19 маусымдағы «Федералдық Жоғарғы соттардың құқық қолдану біркелкілігін қамтамасыз ету туралы» заңда жүргізіледі [3].

Қазіргі уақытта әлемнің көптеген елдерінде ювеналдық әділеттің ерекше мамандандырылған жүйесін енгізу қажеттілігі ерекше күмән тудырмайды. Сот органдары жүйесін құрудың ерекшеліктері бар. Осындай мамандандыру үрдісі қазіргі уақытта отбасылық-неке проблемаларының бүкіл кешені бойынша шешім қабылдауға арналған Отбасылық соттарды құру жөніндегі экспериментте жалғасуда [4, 195 б.].

Арнайы юрисдикция соттарын ұйымдастырудың бірыңғай тәсілі көбінесе бір мемлекет шеңберінде де жоқ, сондықтан түрлі мамандандырылған соттар әртүрлі модельдер негізінде ұйымдастырылуы мүмкін. Бұл кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі соттар сияқты мамандандырылған соттарға толық көлемде қатысты.

Қазіргі уақытта әлемде ювеналды әділеттің бірнеше тиімді әрекет ететін үлгілері бар: ағылшын-американдық, континенттік және скандинавиялық.

Англияда және Уэльсте 1908 жылдан бастап кәмелетке толмағандардың істері бойынша мамандандырылған соттар жүйесі бар, алайда кәмелетке толмағандардың ауыр қылмыс жасағаны туралы істерді қарау осы соттардың юрисдикциясына кірмейді, оларды жалпы юрисдикция соттары - Корольдік соттар қарайды. XX ғасырдың басында Шотландияда ювеналды әділет жүйесі қалыптасты, ол сот емес, әкімшілік сипатқа ие. Арнайы комиссиялар «балалар ісі бойынша тыңдаулар» өткізеді.

Арнайы даярлықтан өткен жұртшылық өкілдерінен тұратын алқа істі ата-аналармен, әлеуметтік сала қызметкерлерімен, мұғалімдермен және баланың өзімен талқылағаннан кейін сотқа шағым жасалуы мүмкін ықпал ету шаралары туралы шешім қабылдайды. Жүйенің негізгі белгілері сақталған және бүгінгі күні әрекет етеді [5, 541-543 бб.]. Жас балалардың қылмыстары туралы сот мәжілістері әрқашан жабық, бірақ егер сөз кісі өлтіру және ауыр жазалау қаупі бар басқа да қылмыстар туралы болса, мұндай істерді ювеналды сот емес, алқабилердің қатысуымен және адвокаттармен бірге Корольдік сот толық нысанда қарайды. Екі 12 жастағы бала Лондондағы әмбебап дүкеннен жас баланы ұрлап, оны қаладан сырт алып кетіп, сол жерде қайтыс болғанға дейін ұрған. Оларды жалпы юрисдикция соты соттады және патшаның қарауымен өмір бойы қамауға алынды - Англияда осындай нысан бар, қамаудың белгілі бір мерзімін өтегеннен кейін патшайым сотталғанға кешірім жасауға құқылы. Сот шешімі Страсбургте, адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сотта шағымданды. Страсбург соты кәмелетке толмағандардың істері мамандандырылған сот емес, Жоғары Соттың қылмыстық бөлімшесі адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияға қайшы келетін фактіні мойындамады. Ол тек сот ашық, бұқаралық, баспасөздің қатысуымен болғанын, ал бұл айыпталушылардың психикасын жарақаттауы мүмкін екенін көрсетті [6].

Қаралып отырған мәселе бойынша шетелдік ғылыми әдебиетке жүргізілген талдау ювеналдық әділеттің бастапқы, классикалық моделі - бұл жазаның орнына оңалту деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді, себебі баланың қылмыс жасауы оның қолайсыздығы туралы куәлік ретінде түсіндіріледі, сондықтан оны жауапқа тарту қажеттігі жоққа шығарылады.

Алайда, XX ғасырдың 60 - 70-ші жылдарында балалар қылмысының өсуі мұндай модельдің тиімсіз екенін көрсетті, осыған байланысты шет елдерде кәмелетке

толмағандардың қылмыстары туралы істер бойынша қалпына келтіру сот төрелігінің моделін әзірлей бастады. Тікелей қылмыстық жаза жасөспірім үшін төтенше жазалау шарасы болуы тиіс еді. Кәмелетке толмаған адамға қатысты қылмыстық жазамен байланысты емес тәрбиелік ықпал ету шараларын іске асыруға негізделген құқық қолдану практикасының кең таралған нысаны жасөспірімді оны қайта әлеуметтендіруге бағытталған әртүрлі әлеуметтік-психологиялық және оңалту бағдарламаларына мәжбүрлеу болуға тиіс еді.

Қалпына келтіру сот төрелігі бағдарламалары әлемде 25 жылдан астам уақыт бойы жұмыс істейді. Оларды АҚШ-та, Германияда, Францияда, Австрияда, Канадада, Австралияда, Бельгияда, Норвегияда қолданады, олар Польша мен Чехияда, бірқатар басқа елдерде қабылданды. Қазіргі әлемде оларды әділдіктің дәстүрлі түрлерін толықтыратын әділеттілікке қозғалыс ретінде қарастырады.

Алайда, мамандандырылған ювеналдық әділет құру және қызметінің тәсілдерінде, тәртібінде бар айырмашылықтарға қарамастан, мыналарды айтуға болады.

Қазіргі заманғы мемлекеттерде кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау мәселелері екі аспектіде шешіледі:

Біріншіден, бірнеше елде бар кәмелетке толмағандарға қатысты азаматтық, қылмыстық, еңбек, отбасылық істерді қарайтын арнайы отбасылық сот құру жолымен. Бұл жерде кәмелетке толмаған құқық бұзушыға қатысты барлық мәселелерді бір сот органының юрисдикциясына жатқызуға ұмтылу бар.

И.В. Предеинаның пікірінше, «айыпталушымен қарым - қатынас орнату бойынша судьяның нақты іс-әрекеттері, істің мән-жайларын зерттеу әдістері, сот талқылауының тілі, кәмелетке толмаған адамды түсінуге қолжетімді, жеке басын зерделеу үшін арнайы құқықтық емес мекемелерді пайдалану - осының барлығы ағылшын-саксон және континентальды жүйелері бар елдердің заңдарында, сот практикасында және құқықтық доктринасында көрініс табады» [7, 145 б.].

Италияда, Швейцарияда, Германияда кәмелетке толмағандар ісі бойынша тұрақты сот жүйесі құрылған. Бірқатар басқа елдерде (Австрия, Испания, Португалия) ювеналды соттар тек қорғаудағы ғана емес, сонымен қатар тәрбиелік міндеттерді шешуге бағытталған.

Екіншіден, кәмелетке толмағандардың істері бойынша соттан тыс әкімшілік органдарды ұйымдастыру. Яғни, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылығына байланысты мәселелерді шешу әр түрлі комиссияларға, комитеттерге, басқармаларға берілді. Бұл жағдайда баланың құқықтарын қамтамасыз ету кепілдігі айтарлықтай төмен, өйткені оның мәселесін қараудың ерекше іс жүргізу нысаны жоқ және осы органдар шығарған шешімдердің заңдық күші сот шешіміне қарағанда едәуір төмен.

Алайда, шетелде ювеналды әділет ұйымдастырудың оң тәжірибесіне қарамастан, О.Н. Ведерникованың пікірімен келісу қажет: «Батыс елдерінің ешқайсысында біздің еліміз сияқты балалармен осындай әлеуметтік проблемалар жоқ, сондықтан кез келген осындай тәжірибені тек қарыз алуға шартты түрде жарамды деп санауға болады» [8, 47 б.]. Дегенмен, ювеналды әділет қалыптасуының шетелдік тәжірибесін қарау оны кәмелетке толмаған қылмыскерлердің құқықтарын қорғаудың отандық тәжірибесінде пайдалану мүмкіндігі туралы айтуға, атап айтқанда, бірқатар тұжырымдарға келуге мүмкіндік береді.

Біріншіден, жасөспірім беделін барынша қорғау бар, ол әдетте жабық сот процестері мен сотқа дейінгі іс жүргізуді қамтиды. Осылайша, егер ол өсе қылмыспен айналыспаса, онда жаман атақтан қорғануға сене алады. Кейбір елдерде жас тәртіп бұзушыларға арналған полиция құжаттары құпия және бөгде көзге қолжетімсіз сақталады.

Екіншіден, кәмелетке толмағандардың, ең алдымен, судьяның, айыптаушының, адвокаттың, сондай-ақ өмірде қиын жағдайға тап болған жасөспіріммен тікелей жұмыс істейтін кәсіби куратор-мамандардың қатысуымен сот процесіне қатысушылардың барлығына арнайы дайындық жүргізіледі. Осы мамандардың арнайы білімінің болуы осы қызметпен айналысуға мүмкіндік беретін арнайы емтихан көмегімен тексеріледі.

Үшіншіден, баламен таныс бір судьяның қылмыстық, сондай-ақ отбасылық құқық мәселелерін қарау мүмкіндігі және оның проблемалары сот қабылдаған шешімдердің тиімділігін едәуір арттырады.

Төртіншіден, қосалқы функциялары бар: сот органдарымен қатар ювеналды әділетке қызмет көрсетуге арналған соттан тыс, тіпті заңды емес органдардың, әлеуметтік қызметтердің тұтас кешені бар.

Бесіншіден, қоғамдық ұйымдар жасөспірімдер мен жасөспірімдерге қарсы қылмыстың алдын алуға барынша енгізілген. Бұл мамандандырылған құқық қорғау ұйымдары да, қоғамдық негізде ювеналды соттарда жұмыс істейтін волонтерлер де болуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі:

1 Аверченко Д.Г. Специализированные суды в системе органов судебной власти: теоретико-правовое исследование: Дис.... канд. юрид. наук. М., 2002. с. 69-70.

2 Оробец В.М. Специализированные трудовые суды: зарубежный опыт и российское законодательство // Журнал российского права. - М.: Норма, 2003, № 9. - С. 96-107

3 Туктаров Ю.Е. Специализация и судебные реформы // <http://liber.rsuh.ru/Conf/Sudebnaya/tuktarov.html>.

4 Судебные системы западных государств / Отв. ред.: Туманов В.А. - М.: Наука, 1991. - 240 с.

5 Васинцева Л.М. Исторический путь ювенальной юстиции // Вестник МГТУ. Т.9. 2006. №4. С. 541-543.

6 Криминальное детство считать гостайной // Российская газета. 2004. 15 окт.// <https://rg.ru/2004/10/15/prestupnost.html>

7 Предеина И.В. Защита прав несовершеннолетних и вопросы ювенальной юстиции / Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод и национальное законодательств. Мат. межд. науч. конф. 7-8 дек. 2000 года. Саратов. 2001. С.145.

8 Ведерникова О.Н. Современные тенденции развития ювенальной юстиции за рубежом // Российская юстиция. 2005. № 3. С.47.

Резюме

В данной статье автор рассмотрел историю создания и особенности ювенальных судов в зарубежных странах.

Summary

In this article the author considered history of creation and feature of juvenile courts in foreign countries.

Ғылыми журнал

**ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ АКАДЕМИИ
ИМЕНИ Д.А. КУНАЕВА
№ 2(69), 2019г.**

Научный журнал

Подписано в печать 20.08.2019г. Формат 60x84 ^{1/8}.
Печать цифровая. Бумага офсетная. Усл. печ. л. 31. Тираж 500 экз. Заказ № 000874.

Адрес издательства:
г. Алматы, ул. Ади Шарипова 120
+7 (777) 214-02-50, +7 (707) 214-02-50
almaprintmaster@gmail.com